

49751

BEÓTHY
—
Színműírók
és
színészek

OSZK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

SZINMŰIRÓK ÉS SZINÉSZEK.

1878 — 1881.

ÍRTA

BEÖTHY ZSOLT.

Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT

1882.

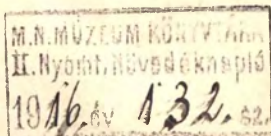
Les critiques, même malveillants, sont plus près que les admirateurs de la vérité dernière.

Nisard. (*Histoire de la littérature française, tome IV.*)

Országos Széchényi Könyvtár

49751

GYULAI PÁLNAK,

EGYKORI TANÁRÁNAK,

KIT MOST IS HÁLÁSAN VALL TANÍTÓJÁNAK

A SZERZŐ.

E gyűjtemény színműírókról és színészekről szól, kik a budapesti nemzeti- és nép-színház műsorán az utóbbi évek alatt szerepeltek. Sőt egészen őszintén szólva (azok kedvéért, kik minden zsákban csak a macskát szokták keresni) inkább darabokról és szerepekről. Egy szóval: színbírálatok gyűjteménye, melyek 1878 őszétől 1879 nyaráig a *Nemzeti Hírlapban*, innén kezdve pedig a *Pesti Naplóban* jelentek meg. Nem valamenyi bírálatomat szedtem össze; főleg az újabb külföldi darabok ismertetései közül mellőztem sokat s az eredetiekről és klasszikai előadásokról írottaknak is csak a javát válogattam ki.

Mivel igazolom hát könyvem címét, mely többet látszik ígérni egyszerű kritikák sorozatánál? Szeretném módszeremmel: mindig tartózkodtam oly ítéletektől, melyek kizárólag egyes művészi mozzanatokra vonatkoznak, az író vagy színész egyéniségének figyelmen kívül hagyásával. Az ilyen elszigetelő, egy-egy részletbe fűlt bírálat rendszeren igaztalan, a legjobb esetben felületes. Az egyéniség, a maga teljességében, a mű-alkotásnak nemcsak forrása, hanem legjobb magyarázata. Ennek vizsgálata és ismerete adja meg a kritikának nemcsak igazságosságát, hanem komolyságát és

határozottságát is. Csupán e módszer emeli ki a csevegések és ujdonságok rovatából s teszi a bölcsélettan hajtásává: gyakorlati eszthetikává. Ily meggyőződésben próbáltam birálataimnak általánosabb alapot keresni a pillanat külön, olykor esetleges benyomásainál. Ez pedig a művész maga, egyéniségének egészében, tehetségeinek teljességében és különböző oldalaival. Az író, ki egyebet is írt, a színész, ki mást is játszott, mint a mi épen ismertetésem tárgya. Minden alkotás magyarázatánál nemcsak kiváló érdekű, de különös fontosságú is az a viszony, melyben magához mesteréhez van. Az eszthetikai formákon túl ez alapja a megítélésnek, mely nem csupán a munkára vonatkozik, hanem a benne érvényesülő tehetségre is. Innen már igyekeztem: képeket rajzolni e birálatokban, bármily töredékeseket, a darabokon és szerepeken kívül, színműirókról és színészekről.

E törekvésem következett meggyőződésemből is, a kritika céljáról és feladatáról. A birálatot első sorban a közönség számára írt fejtegetésnek tartom. Arra valónak, hogy nézeteit tisztázza, izlését mivelje, ismereteit gyarapítsa, élvezetét fokozza s biztosabb szempontokhoz juttassa. Az úgynevezett tanulságos kritikák, minőket az elégedetlen írók és színészek untalan követelni szoktak; azok a »köles-válogató« birálatok, melyek csupa részletes figyelmeztetéseket, aprólékos utasításokat, kicsinyeskedő tanácsokat osztogatnak: nem a közönség elé valók, hanem az iskolába és a próbákra. Az irodalmi kritika műformája nem is tűri meg. Ez az írónak és színésznek

csak abban a tekintetben ad tanácsot, hogy: ne vállalkozzék oly feladatra, mely erejét meghaladja, vagy a melynek föltételei kívül esnek művészi egyénisége határain. Azonban ép ezek a tanácsok azok, melyeket senki sem akar megfogadni s a melyek ellen rendesen felzúdul az, a kinek adva vannak. Ideje lenne, hogy tért nyerjen nálunk is az a meggyőződés, hogy: a kritika bíró, nem iskolamester.

Még egy kérdésre tartozom megkísérteni a feleletet. Mi birt rá e kritikák összegyűjtésére és újból kinyomatására? Nem akarok ama névtelen »barátok« segítségéhez folyamodni, kiket ilyen esetekben előrántani szokás. Kelleténél nagyobb fontosságot amaz eszthetikai fejtegetéseknek sem tulajdonítok, melyek könyvembem foglaltatnak. Azonban e cikkek, mint adalékok a magyar drámairodalom és színészet történetéhez, talán nem minden haszon nélkül jelennek meg a könyvpiacon. Nem érdektelen az a művészi mozgalom sem, a melyről szólnak. Az irodalom terén a Szigligeti után következő írók törekvéseit, eszményeit, sikerreit juttatja felszínre: a drámában a francia hatást s ezzel a realizmus szilárdulását, népszínműben kísérleteket új viszonyok bevonásával a forma gazdagítására. Amint a nagy tragédiának s igazi komédiának irodalmi képviselői fogynak, úgy régi, nagy ábrázolóinak helye a színpadon is üresen áll. De gyűlt ott össze egy derék ifju gárda, a mely ime szemeink előtt erősödött meg és gyarapodott fel, tehetségeinek másnemű fegyverzetével másnemű diadalokra készen: a modern színmű jeles szolgálatában. Ezzel az irodalommal s ezzel a színházzal

foglalkoznak cikkeim. Úgy hiszem, nyújtani fognak ezek némi segítséget a magyar művészet történetirójának, kinek írnia kell majd általa soha nem látott színészekről és darabokról. A darabokat is holtan fogja találni a könyvtárakban s a legtöbb esetben ép oly kevésbé tudhatja rólok felvilágosítás nélkül, hogy milyenek voltak az életben, mikor a mi izlésünk napja világította meg őket, mint a porló színészekről.

Eszthetikai nézeteimről adjon számot könyvem maga, melynek végéhez függelékül odacsatoltam új átdolgozásban egy régibb értekezésemet a magyar dráma történetének első fejezetéről.

Komáromban, 1881. augusztus 19-én.

Beöthy Zsolt.

Országos Széchényi Könyvtár

I.

RÉGI ÉS ÚJ MAGYAR IRÓK.

Országos Széchényi Könyvtár

ALMÁSI TIHAMÉR.

1.

A Borzáné Marcsája.

Eredeti népszinmű dalokkal három felvonásban. Az összes dalok zenéjét szerzik Hubay és Aggházi. — Először adatott a népszínházban 1880. május 8-dikán.

Almási Tihamérnek ugynevezett népszinműve a *Legény bolondja*-nak legyőzött versenytársa.¹ Még pedig a vetekedésben végig Marcsa járt elől, s csak a legeslegutolsó fordulónál vágott eléje a nyelves csirkegyilkos. A hirlapok is kürtölték előre Almási diadalát, kinek ez indiskkrét pártfogás csak súlyosabbá tehette váratlan bukását, midőn a száz-aranyos erszény helyett a dicséret üres tarisznyájával kellett beérnie.

A koszorús népszinmű, ahol csak Pesten kívül adták, mindenütt csúful megbukott, s a tojásból és hagymából, melylyel a vidéki közvélemény irgalmatlanul megdobálta, a fővárosi kritikusoknak és hirlapíróknak is jutott. Abban a köszönettelen sikerben is, melyet a népszínház deszkáin a *Legény bolondja* elért, több része van Tóth Edének, mint

---

¹ A népszinmű-pályázaton, melyet 1879-re a budapesti népszínház igazgatósága hirdetett, Kóródi Péternek ily czimű népszinműve nyerte el a jutalmat.

magának Kóródinak. Az érzékeny szívü közönség, mely Petőfőtől tudja, hogy »a költő és a sorsharag egy anyaméhből született,« a második vándorszínészben, ki drámájával jutalmat nyert, erőnek-erejével az elsőt akarta föltámadva látni, s a csalódást, melyben szívesen ringatta magát, ugyancsak táplálta egy pár lap harsány trombitája. Azonban mindazok, kik a maguk szemével szeretnek látni, s a maguk eszével gondolkodni, kik inkább a munka szépségeiben, mint írójának érdekes helyzetében keresnek gyönyörűséget, rövid időn meglelégedéssel láthatták, hogy az idő igazságos, még pedig nemcsak az, mely alatt éveket és évtizedeket, hanem az is, mely alatt csak heteket értünk. Ime alig egy hónapja, hogy a *Legény bolondja* először színre került, és ma már alig vonja valaki kétségbe, hogy nem a tapsolóknak, hanem a hallgatóknak volt igazuk.

Még nem volt alkalmam e megkoszoruzott népszínműről szólani, melynek hire, lármája oly visszás sérelemnek tetszett előttem ama szegény vándorszínész-költő ellen, kinek oly korán s örökre meg kellett pihennie rövid dicsőségének vánkosán. Ezt valóban a múzsák szőtték arany-szálakból, nem az újdonság-írók tolakodó betű-sorokból; azok mosolyogtak érkezésén és azok könnyeztek távozásán. A hír nála a költői tehetség kénytelen szolgálja volt, nem pedig a felfuvalkodás és érdek kengyelfutó trombitása. Neki már van örököse: a magyar költészet; diadalai és hirneve ezt gazdagították. Nem lehet és nem is szabad azokat aprópénzre váltva apró embereknek osztogatni; a kibén lélek van, törjön utat magamagának. De nemcsak az úgynevezett irodalmi morál szabadkozott amaz egy kalap alá huzás ellen, hanem a legfelületesebb kritikai megfigyelés is. Nem lehet szembeszökőbb hasonlatlanágot képzelni, mint a milyet Tóth Ede és Kóródi mutatnak, nem is tekintve a tehetség

mértékét, hanem csak természetét. Tóth Edének mindegyik népszinművében van igazi költői mag, mely képzeletét, gondolkodását, szívét, lelkét foglalkodtatta, egy szóval: ihlette; egy probléma, melyet nemes ambícióval meg akar oldani, melyről meg van győződve, hogy az reá várt. Kóródi egy kopott összeütközést keresett, melyet még a drámaírás bölcső-korában megoldottak, s mely a legnaivabb közönség szemében sem összeütközés többé; eszébe sem jut, hogy mondjon valamit, a mit még más el nem mondott. Tóth Ede a meseszövében és jellemrajzban egyiránt kiváló leleményt tanusít; valóban oly gazdag és könnyed, mint az aranyporral habzó patakok. Kóródi mindegyik tekintetben, cselekvényére és alakjaira nézve, a megtestesült szegénység. Egyetlen alakja, mely e nevet némileg megérdemli: Kata; az is merő, majdnem száraz kópia az élet után, melyet költői felfogás nem hat át, nem nemesít, s a mely legfeljebb mellékes személynek járná meg. Tóth Ede egész költészetét, különösen nyelvét, tiszta népies zamata mellett is, valami természetes, vele született izlés hatja át, míg Kóródinak minden eredetisége egy körmönfont paraszt-frazeológiában áll, melyben szinte hihetetlen durvaságok és izetlenségek hajszolják egymást.

A két legnagyobb szemrehányás is, melyet a kritika Tóth Edével, különösen a *Falu rosszá*-val szemben hangoztatni szokott, mennyivel inkább ráillik a *Legény bolondjára*! Az egyik: Boriska alakja, melyet túlságosan érzelmesnek talált, hamis hangnak a népdal tiszta és teljes akkordjaiban; a másik meg az erőszakolt megoldás, melylyel Sándor szíve Boriska felé hajlik. Igaz, hogy ez nincs előkészítve, hogy meglep, hogy nem egészen hangzik össze a falu rosszának átkodott keservével. De milyenek Kóródinak megoldó eszközei? Az egyik csomót úgy szólván patholo-

gice bontja ki: a leány megbetegszik, atyjának szíve meg-
esik rajta s kész a lakodalom. Nem tekintve azt, hogy e
jelenet pathologice is hibás, mert Julcsát Imre jöttének
már hire is talpraállítja, holott a hozzá hasonló kedély-
betegekre csak valódi, érzéki benyomás hathat: mint lele-
mény meg oly ösrégi, hogy a vénség egész gyámoltalanságá-
val tűnik föl benne előttünk. Azonban mindez hagyján a
Turi Gergely és Kata össze se kuszált viszonyának kibo-
nyolítása módja mellett. Gergely figyelmét, bármint palás-
tolgatja is az író, mégis csak pénzbeli érdeke vonja Kata
felé. Kölcsönt vett föl Szücs Györgytől, melyet, miután
Julcsa semmi módon nem akar hozzámenni, vissza kellene
fizetnie. De nem tudja; s e válságos helyzetében Kata keze
tűnik föl előtte mentő szalmaszálnak. A leánynak van
igaza: ebből az okból gondol rá a léha ember; nem pedig a
szerzőnek, ki magával is, velünk is mást szeretne elhitetni.
Ime az igaz szerelem diadala az adósság hatalma által!
Oly költőietlen, oly visszataszító, oly céltévesztett eszköz,
minő még kezdő íróknál is ritkítja párját. És Feledi Boris-
kához, e titkon szenvedő kis-lányhoz képest, kinek szenti-
mentálissága legalább valóban népies és költői formában
nyilatkozik s néhány jelenetét, mint az első felvonásbeli
készülődést, soha sem fogjuk igaz megindulás nélkül hall-
gatni, milyen hamis, milyen kevésbé népies a Szücs Julcsa
bánata. Igazi paraszt Ofélia, azaz nonsens.

A *Legény bolondja*-nak minden gyöngéit már érzi a
közönség s érzik különösen azok, kiket annak idejében a
vak lárma nem egészen süketített meg. E fogatkozásokból
most, hogy a pályázat második darabja került színre, könny-
nyen érthetőleg előre megannyi argumentumot kovácsoltak
Borzáné Marcsája mellett, melylyel, úgy hitték, méltatlan-
ság történt. Almási darabját előadták s ez az elővéle-

mény is olyannak bizonyult, a milyenek az elővélemények többnyire lenni szoktak: nem felelt meg egészen az igazságnak.

Borzáné Marcsája sem érdemes arra, hogy méltó lenne mellette határozottan pálcát törni. Mindenesetre leleményesebb, érdekesebb, frissebb, változatosabb, ügyesebb, mint a *Legény bolondja*; minden jelenetén látszik, hogy művelt és eszes ember írta, ki a hatásokat ki tudja számítani, az izléstelenségeket képes elkerülni, s a kétértelműségekben nem gyönyörködik; jó érzék mutatkozik benne ama képek, indulatok és furcsaságok drámai felhasználása iránt, melyeket az élet nyújt; technika tekintetében is bizonyos készséget árul el; — de egyéb gyarlóságai mellett az egészből hiányzik épen az a költői szikra, mely valóban gyújthatna s arra indíthatna, hogy a közönség és kritikus pártállást foglaljon mellette. A darabnak úgynevezett épülete igazán ügyes, mint akármelyik — kártyavár. Mikor már az egész fölépítve látszik, még mindig el tud helyezni föléje egy-egy könnyű kártyát, mely az alkotmányt mesterségessebbé tegye. Azonban csak egy gyöngé fuvalom kell, hogy az egész összeessék. Inkább a kéz ügyességét és könnyűségét látjuk benne, mint a költői szellem erejét és frissességét. Minden jól ki van számítva, a maga legmegfelelőbb helyére illesztve, kellő világosságba állítva; de nagyon is érzik rajta a számítás. Hogy úgy mondjam, az egész darab csupán csak gondoltnak látszik, melyben igen kevés része van a képzetnek és érzésnek. A cselekvény fordulatai kissé erőszakoltak. Ki hinné el Marcsáról, hogy oly semmiség miatt ott hagyja szülei házát, különösen akkor, mikor indulata első hevében is gondolkodik rajta, hogy ne hívja-e vissza kedvesét? Ilyen okok ilyen lelkekben nem szülnek olyan átalakodottságot, a melyet a szerző velünk el akarna hitetni, kinek

efféle apró erőszakoskodásai minduntalan kéznél vannak. Az örökbefogadás nála rögtön megy s az adósok börtöne is, a mely nem létezik, kész szolgálatára. Csakúgy se tette, se vette csukják bele és eresztik ki belőle az embereket. Jó tárgyába is csupán mesterkélt változatosságot tudott önteni. És ezt az erőszakoskodást, e mesterkedést a kidolgozás könnyed folyásával nem tudja természetessé tenni vagy feledtetni. Attól kezdve, hogy íróasztalához ült, megírni pontosan kigondolt darabját, képzelete szünetelni látszik. Semmit nem segíti, könnyíti, változtatja a tervet, melyet elméje pontosan kicirkalmazott és kikrétázott. Egy kis fűszert nem juttat bele, egy kis virággal nem hinti be. Humora nem volt képes hatásosabban aknázni ki a jó alkalmat, melyet a daltársulat próbája nyújt s Vércse sokat emlegetett ötletei nagyon is közönségesek és szegényesek. Mind ez, mind a többi alak megint a kártyavárat idézi elénk, mely belőlük épült fel. Szembeszökők és cifrák, mint a kártyák figurái; de egyikök sem domborodik ki, egyikökben sem foly vér: csak festett képek, üres izgalomra szántak. Általában nem hiába komédiások mozognak az előtérben, az élet megkapó s igaz képei helyett többnyire betanúlt, bár gyakran érdekes mutatóványokat látunk.

Fő baja a darabnak az, a mit a pályázat bíráló-bizottságra is kiemelt, hogy e komédiás csapat, de az egész tárgy nagyon ellenszenves; sokkal visszatetszőbb, hogysen hamisítatlan gyönyört nyújthatna. Sőt több: művészietlen és igaztalan. Péteri, a daltársulat igazgatója, akkor akad elvesztettnek hitt leányára, mikor kénytelen ennek kerítőjévé szegődni. Elég visszataszító alapgondolat. Eszem ágában sincs tagadni, hogy az erkölcsi nyomornak még ehhez hasonló jelenségei is jogosan foglalhatnak helyet a szinpadon; ámde kétségtelen, hogy ha a költő erkölcsi érzésünkön nem

akar sérelmet elkövetni, az ilyenfajta összeütközések megoldásában, melyek ép oly kiegyenlíthetetlenek, mint a házasságtörés, csak a tragikum borzalma felé haladhat. Nem szolgálhat mentségül az, hogy a leány nem bukott el s az apa sem egészen akarta bukását; mindegy, ők egymással szemben, ha csak egy percig is, olyan helyzetben voltak, melynek lehetetlen folytatásaul elfogadnunk a szülő és gyermek viszonyát. Az efféle összeütközések nem olyan természetűek, hogy könnyedén, tréfálkozva, mintegy mellékesen megoldhatók lennének. Ha igazi lelki nyomorúltságot léptet elénk a költő, gyökerezzék az bár a végzetben vagy a szenvedélyekben, művészeti és erkölcsi érzésünk teljes elégtételt követel tőle, a megzavart rend elfogadható helyreállítását, egyszóval nemezist. A középfajú drámák a hibáknak, a félúton maradó bűnöknek költeményei. De mi történik itt? Az apát épen nyomorúlt szerepe vezeti leánya karjaiba s mindössze is azzal bűnhődik, hogy ez egy negyedórát vonakodik őt elismerni s egy másik negyedórát az adósok börtönében tölt. Az egész társaság, mely a direktort körülveszi s maecenásuk, a tót uraság, Pavelka, szintén méltó hozzá. Szemenszedett hiábavalók, részben gazemberek. Fiatal leányokra áhitozó gavallérok, feleségek ruháit zálogba rakó s a rájuk bizott pénzzel elszelelő komédiások, magukat kínálgató komédiásnék és így tovább. E nyomorúságkergetők nincsenek annyi humorral rajzolva, hogy mulatságosak s ennél fogva tűrhetők lennének. Így ismét olyan esettel állunk szemközt, melyben a rossz oly sűrű ködbe borítja az egész láthatárt, hogy a napsugarak nem törhetnek keresztül rajta.

A darab legkényesebb jelenete kétségkívül az, mikor Marcsát leitatják. E helyzet nehézségén sokat segített Blaháné asszonynak ezúttal igazán dicséretre méltó diszkre-

ciója, úgy, hogy e jelenet olvasva sokkal rosszabb benyomást tesz, mint látva. Egyáltalán Blaháné asszony ez este kitünő volt. Gyöngédebben árnyalt s érzelmesebben színezett, mint rendesen. Ez által egész valója mintegy megifjodott. Mozgásában, tréfáiban, beszédében sokkal fiatalabb, szemérmesebb, kevésbé menyecskes s nemesebb értelemben rokonszenves és szeretetreméltó volt a szokottnál, a nélkül, hogy kevésbé élénk és kifejező lett volna.

Ezzel hát láttuk a népszínműi pályázat két legkiválóbb darabját. A versenynek egyáltalában nem volt fényes eredménye. A *Legény bolondja* fölött a közönség és kritika máris napirendre tért, s a *Borzáné Marcsáját* is, bár amannál ügyesebb és érdekesebb, fogatkozásai nem teszik méltóvá arra, hogy eleste fölött vivók cseréljenek fegyvert.

2.

Két év múltán és Rendelő óra.

Vigjátékok egy-egy felvonásban. — Először adattak a nemzeti színházban 1881. január 14-dikén.

A nemzeti színház meglehetősen sovány idényének két kis ujdonsága olyan irótól való, ki nagyon meg szokta gondolni, mit ír és keveset ír. Gondolatai, úgy látszik, nem találnak könnyen a megfelelő formára, s minthogy rendesen megtalálják ezt, darabjai kétségkívül hosszabb kedélyi és értelmi munka termékei. Tehetsége inkább derekas, mint dús, inkább becsületes, mint csillogó; de nem kis mértékben teszi vonzóvá az ügyesség, melylyel a színpadi alkotás föltételeit gazdagnak nem mondható gyakorlatában, talán inkább képzeletének disciplinálása által, elsajátította, s a

lelkiismeretesség, melylyel a művészet törvényeit érvényesíteni törekszik. Ezek között különösen azt, a mivel nevezetesebb, gazdagabb tehetségű szinműírók sem mindig gondolnak, hogy darabjainak drámai magja legyen. Legújabb egy felvonásos apróságai közül az egyik angolos bohózat, a másik franciás vigjáték. Amaz durva félreértések kagcagató szövedéke, melynek születése órájában az író korlátlan jókedvvel tekintette a világot, s most minket is meghítt vígsága részeseinek. Emez egy ironikus, de szeretetreméltó mosoly szívünk hiuságának ártatlan játéka fölött. Mindegyik ötlete többé-kevésbbé találó formában jelenik meg. Az első: az indulatoskodás vaksága, bohózatos környezetben, kissé nyers tréfák kíséretében, a tévedések durva komikumában. A második: a hiuság vaksága, gyöngédebb szerkezetben, finomabb vonásokkal s a tévedéseknek mélyebben fekvő rugóival és mégis diszkrétebb, tartózkodóbb nyilatkozásával.

A kettő közül mindenesetre a *Rendelő óra* a gyöngébb. Dr. Faragó mérges egy úri ember, ki ellen épen ma minden összeesküdni látszott, hogy kihozza sodrából. Adóvégrehajtók foglalni jártak nála s leánya kezére Pennás fia áhitozik, azé a Pennásé, kin orvosi honoráriumát pörrel sem tudta megvenni. Sőt pörét a kurián épen elvesztette s boszut fogad valamennyi szeptemvir ellen. Pedig ép erről az oldalról kerülgeti a szerencse. Feleségének egy nagybátyja, Ravianszki szeptemvir, ki családjával haragban lévén, látásból sem ismeri Faragóékat, megúnja az agglegényi rideg életet, hozzájuk szeretne költözni s Hermint örökösvé akarja fogadni. Azzal a neszszel jó, mintha az orvost konzultálni akarná. Faragó megörül, hogy végre egy példányt a gyűlölt fajból keze közé kaparíthatott, s Ravianszkit úgy megijeszti szívbajjal és mindenféle betegséggel,

hogya a szegény öreg ur rémületében azt sem tudja, hogyan szedje össze sátorfáját és távozzék. Zavarában az orvos cylinderét viszi magával, melyben ez benne felejtett egy kétszázforintos honoráriumot. Minthogy kevéssel azelőtt a fiatal Pennás, ki tollnok a rendőrségen, azzal mentegette a haragos atya előtt látogatását, hogy egy veszedelmes iparlovagra akarja figyelmeztetni, Faragó meg van győződve, hogy Ravianszki senki más nem volt, mint ez a gazember. Szalad a rendőrségre, honnan csakhamar két biztos jelenik meg nála. Ezeket meg az adóvégrehajtóknak nézi s kikergeti. Épen el akarják fogni, mikor megjelenik Ravianszki a kalappal s a kétszáz forinttal. Valamennyi félreértés kiderül. A doktor megnyugszik s a szeptemvirt is megnyugtatta, hogy kutya baja; a fiatal Pennás, ki leendő apósát megmenti a kikergetett rendőrbiztosok dühétől, megkapja Hermint. Látni való, hogy e bohózaiban van komikus mag: a doktor oktalan dühösködése. Az ő alakja, az öreg Pennáséval együtt, legjobban is van rajzolva. A többi halaványabb, s itt-ott, mint az orvosné nagyizolásában és ijedezésében, a nevetségesnek igen számított volta által hatástalan. A részletekben nem egy vidám ötlet van; de a mese fejlesztése alig türi meg az elemzést. A bohózat többé-kevésbé mindig gyermekeknek tekint bennünket, kik gyönyörűséget találunk a kártyavárakban. Egy dolog azonban még se maradjon megjegyzés nélkül. Faragónak juridiko-fizikai elmélete, melylyel Ravianszkit megtámadja, olyan zagyvalék, melyet sem a darab motivumával, sem a főalak rajzával, sem a józan észszel kapcsolatba hozni nem lehet. A nézőtérén is olyan elkényszeredett fajta nevetést keltett, mely az íróra inkább bántó, mint örvendetes.

A *Két év múltán*-nak eszméje is, anyaga is, kidolgozása is egészen más. Roxane grófné egyedül tölti születése-

napját. Kérte férjét, kivel alig két éve kelt össze, hogy töltse vele ezt a napot; de hasztalan. Az úr vadászni ment s az asszony unaloműzőnek régi leveleit szedi elő. Talál közöttük egyet, melyet még föl sem bontott. Búcsuszőnák írta egykori imádója, Ervin gróf, ki visszautasíttatása keservében Indiába vándorolt tigrisekre vadászni. Az van a levélben, hogy az ifju két év múlva visszatér, s ha akkor sem hallgattatik meg, levele keltének évfordulóján, délelőtti tizenegy órakor Roxane lábai előtt kivégzi magát. Az évforduló éppen ma van. S ime kopognak a grófné ajtaján és belép Ervin. Nem véres szándékkal jő; csak azért szakadt el a szomszéd vadásztársaságtól, hogy Roxane férjét magával hívja. Az asszonyon erőt vesz a kettős meglepetés megütődése: ime Ervin csakugyan megjelent; férje pedig a vadászat ürügye alatt távozott s nincs ott. Megütközése nem marad néma: Ervinnek is elmondja, hogy a gróf vadászni ment, ott kell, hogy legyen. Ez szalon-tónusban mindenestre hamis hang, melyre egy tapintatos és szellemes úri-asszony ily körülmények között nem ragadtathatja magát. De Ervin azt érzi ki belőle, hogy az elhanyagolt Roxaneban fölébredt iránta régi, titkolt vonzalma, melyet ő nem viszonozhat többé, mert Indiában megházasodott, nőül vevén egy angol misst, ki egy tigrisvadászaton életét mentette meg. Dicséret illeti az író finom tapintatát, hogy mindezt jókor, a tulajdonképeni bonyodalom megindulása előtt, tudtunkra adja. Ezzel elveti a külső érdek felköltésének egyetlen kínálkozó durvább eszközét, kis cselekvénye folyamát a finom komikum medrében tartja, a hatásért tisztán ennek nemes, belső eszközeivel küzd s alapeszméje erejét nem gyöngíti semmi mellékes motivummal. A valóban komikus helyzet ime kész: szemben állanak egymással Ervin, ki egykori kedvesének gyöngéd kimélettel akarja tudtul adni

szíve változását, s Roxane, ki retteg volt imádója szenvedélyének kitörésétől s fenyegetésének beváltásától. A dialog vezetése ügyesen táplálja hiuságuk csalódását. Ervin kerülő úton szeretné felvilágosítani Roxanet s egy tigrisvadászat elbeszélésébe kezd. Az asszony félve tekintget hol az órára, melynek mutatója éppen a rettegett tizenegyes szám felé közeledik, hol látogatójának vadászkésére, melyet el is kér tőle s az asztalra helyez. A jelenet szerencsésen van szöve s csak pillanatokra lep meg a kétség Roxane félelmének valóságában. Ezen is lehetett volna segíteni egy pár mellékes vonással, teszem a kérlelhetetlen szótartás hírével, Ervin alakjának rajzában. A mese ott éri tetőpontját s egyszerűsmind megoldását, mikor Ervin, vadászkalandjának élénk előadása közben, késéhez kap s az óra tizenegyet üt. Roxane azt hiszi, itt a végzetes pillanat s elájul. Ébredése természetesen mindent kiderít s nevetve fogadják a ház urát, ki a vasuti állomásról anyósát hozza látogatóba.

A kis vigjáték merőben francia nyomokon halad, egészen azon az uton, melyen legújabb drámánkat a közönség izlésének csábja vezeti. Közepes irodalmi korszakok közepes írói mindig ekként tettek s mindig találtak esztétikusokra, kik siettek zászlót tűzni ki nekik azzal a jelszóval, hogy: a költő mindenkor és mindenben köteles kora izlését követni. E zászló azonban mindig a meghódolás zászlaja volt és sohasem a győzelemé, s a költők, kik alája sorakoztak, rendesen elfeledtek egy régi igazságot. Azt, hogy a költő, ha igazán az, mindig megköveteli és megkapja a maga részét a közizlés irányzásában, Almási s mostani dramatikusaink legtöbbjé, nem így gondolkodik. Kánonuk a tetszés, melyet a divat szeszélyeinek való hódolásuk eleve biztosít; szerény dicsvágyuk az a taps, melynek nagy része nem nekik, hanem mintáiknak szól. Ime a csinos apróság,

a *Két év múltán*, irányára és hangjára nézve, akár Musset vagy Feuillet valamelyik proverbeje. Oly sikerült a legkisebb vonásig, a legutolsó szóig, hogy semmi sem bizonyítja magyarságát. Mintha csak valamelyik normandiai kastélyban játszanék, hol a Faubourg St. Germainnek egyik ifjú párja tölti házasságának első idejét. Sikerült, nem vonom kétségbe, abból az okból is, mert irodalmunkban ritkán sikerülő hangot penget: a szalon-csevegést, mely eleinte kissé nehézkesen indul, körmondatokban gördül odább s nem igen tudja titkolni a kiszögellő kapcsokat, melybe a következő felelet, kérdés, megjegyzés fogózni fog; de utóbb megtörik az elfogultság, észrevétlenné simúl az erőltetés, s bár a csillogóbb szellemességig nem emelkedik, folyamatossá és simává lesz. Mindez igen csinos és tetszetős.

Midőn azonban dicsérjük kifogástalan franciásságát, alig vesszük észre, hogy dicséretünk örömébe egy kis keserűség üröm is vegyül. Bármily apróságról van szó, épen az aratott siker alkalmá ejtethet gondolkodóba szinműirodalmunk fejlődésének jelen viszonyai iránt. E fejlődés inkább tapogatózás. Költőink nem a maguk erején törnek utakat, nem a hazai bányát kutatják, mely minden kincsével nekik kínálkozik, hanem vagy mások által rég elhagyott tárnákban keresgélnek, vagy idegen kincésások szolgálai nyomában járnak, s ha mit találnak, elégnék tartják ráütni, legtöbbször félig olvashatatlanul, a magyar bélyeget. Most egy, már-már mindenütt feledésbe ment műformának, a nyugoti romantikus vigjátéknak, feltámasztására pazarolnak időt és tehetséget; majd a modern francia komédiának tragikomikus hangját, kétes világnézetét, távoli összeütközéseit, idegen eszméit törekszenek átültetni; ismét a párizsi szalon-élet tükrözésében keresik a magyar vigjáték nemesebb feladatát. Irják mindezt sorban és eljátszszák a kerepesi úton és tap-

solják — s közben a magyar élet, ezer változatával, gazdag színeivel, érdekes alakjaival, világosságra törekvő eszméivel, kitünő motivumaival, kedves hangjával, mint az elátkozott alvó királykisasszony, várja hercegét, ki művészi életre költse, kinek ihletévé, mindenévé legyen s mindent megadjon. De a herceg nem jó s az igazi magyar vígjáték aluszik. Hiába vetik ellenem, hogy előkelőink életökben is utánozzák a francia szalont, a vígjátékiró sem tehet mást, mint hogy utánozza annak a képét. Hiába, hogy a népszínmű dúsan merít a magyar népeletből. De megtalálta-e a vígjáték a kört, melyben mozognia kell? Fölkeresi-e azt az osztályt, a leggazdagabbat, legváltozatosabbat, a tulajdonképeni nemzetet, mely ép az átalakulás mai korszakában annyi vígjátéki motívummal szolgál, melyek alapjok, lényegök, viselőik szerint nemzetiék? Ujabb vígjátékaink magyar nevű alakjai vajjon igazán magyarok-e? Ha Kisfaludy Károly darabjait előveszszük, eleven képben támad fel előttünk a félszázad előtti magyar társadalom. A későbbiből is megőrzött Szigligeti egy-egy töredéket. De mai társaséletünk rajzát meg fogja-e valaha találni valaki színműveinkben? Sikerült-e ennek egyetlenegy olyan jellemző alakot kikapni belőle, a minők Mokány, Szélházy, Perföldy? Megjelennek hébe-korba a színpadon korunk jól-rosszul torzított himpellérjei, de a legsötétebb elégületlenség sem fogja állítani, hogy ezek helyes útra fogják vezetni egykor a multon merengő gondolatot és képzeletet. A művészet pedig egyenesen tagadja, tudván azt, hogy a komikum ép oly kevésbé lehet egyoldalú, mint a tragikum s természete szerint ép annyira magában rejti az enyhítés, kiengesztelés, ellenzet fogalmát, mint emez. Az igazi magyar közép és felsőbb osztály képét, típusait, gyarlóságait, hangját, mely módosúlva bár, de bizonyos hagyományok uralma alatt min-

den sajátosságával együtt meg van, hiába keressük modern szinpadunkon. Pedig ide kellene a magyar költőnek főfigyelmét fordítania, nem a párizsi boulevardokra. Örülök, ha a művészet formai fejlődését, melyen külföldön átment, felhasználják; de ne fordítsák el tekintetöket attól, a mit szabad szemmel és biztosabban láthatnak, annak a kedvéért, a mi csak távcsövön keresztül, homályosan dereng előttök.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

BALOG ISTVÁN.

Mátyás diák.

Eredeti népszinmű dalokkal, három szakaszban. Zenéjét szerzé Szerdahelyi József. — Fölújítottatott a népszínházban 1880. október 7-dikén.

A népszínház igazgatósága a párizsi boulevardokról végre a régibb magyar irodalomra is vetett egy tekintetet s fölelevenítette annak egy hires termékét, Balog István bohózatát, *Mátyás diák*-ot. Hajdan nevezetes darab volt; gyakran és hatással játszották; magán a nemzeti színpadon nem kevesebbszer, mint negyvenkilencszer került színre. De már mi csak úgy emlékszünk rá, mint gyermekkorunknak valamely derűs emlékére. Sokat és szívényből nevettünk karrikaturáin, bohózatos ötletein s édes büszkeséggel szemléltük benne népe között a nagy királyt. Azonban most, hogy fölelevenítve látjuk, úgy tetszik, mintha nemcsak mi lettünk volna gyermekek, mikor Marci tót táncára tapstól visszhangzott a színház, hanem mindenki körülöttünk. Az is, a miből ez a tetszés fakadt: a közizlés. Hiszen mily avitusság az egész! Az adomák, melyekhez a mese fűzve van: az őrsi prépost találós meséi, a cinkotai itce, legelső olvasmányainkra, a képes kalendáriumokra emlékeztetnek. Bonyodalma a menekülő várúrnővel, a három kitett gyermekkel, az emberi helyzetek gyors változandóságával sok százados élete után itt már úgy szólván végelgyengülésében lép

elénk. Hasonlókép intrikája is; a királyi kincstárba lopózott tolvajok, a hűtelen sáfár, a bárgyu összeesküvők, mintha csak mankón sántikálnának a vénségtől, hogy annál könnyebben utolérhessék őket. Valóban az izlés, mely kritika nélkül érte be velök, nem volt kimívelt és elkényeztetett. De e fejletlen izlés a kedélynek egészséges üdeségével párosult; idegei nem vágytak mesterkéltságizgalomra s az elmére tartozó kérdéseket nem követelte a maga számára képzelete. Jó izűen meg tudott nevetni ártatlan tréfákat, magyar hiúsága kedvét találta egy kis legyezgetésben s szívesen elgyönyörködött régi nótáknak egyszerű, cikornyátlan hangmenetében. Szerette *Mátyás diák*-ot is. Mikor most, negyven évvel készulte után, újra előadták, mintha csak egy ódon szekrényt nyitottak volna föl előttünk. Csupa régi, divatja mult öltözet, melyeket megmosolygunk; de közülök tiszta, jó, természetes illat árad ki: a levendula, mit jól esik egy percre szívünk napjaink kábító, divatos illatszerei közt.

Érdekes régi színházi, irodalmi és társadalmi viszonyok képe merül fel e darabbal előttünk. Mikor Bartay szerencsés igazgatása alatt, a negyvenes évek elején, először adták, íróját már akkor »öreg« Balog Istvánnak mondták. Pedig még sokáig megmaradt öregnek. A nemzeti színház mostani látogatói is emlékezhetnek rá, amint kerek, komoly, sápadt arcával, nagy, világos szemeivel, rövidre nyirt haján rendesen félre sapott fekete bársony sapkájával s nagy tajtékpipájával a pénztár-ablakhoz támaszkodva mesélgetett a hajdani világról. E világ képéhez sok érdekes vonást tartalmaznak emlékiratai, az »agg színész naplója,« melyet a színház könyvtárában őriznek s melyből számos kivonatot és részletet közölgetett az ötvenes évek lapjaiban és naptáraiban. Ezekről az emlékiratokról többen is ismerik a mai nemzedékből, mint darabjairól vagy színi ábrá-

zolásairól, melyeknek még Katona Józseffel és Murányinéval egy színpad volt tanúja.

A *Mátyás diák* már utóbbi időből való. Akármilyen legyen szindarabnak, de emléknek mindenesetre igen érdekes, mert színirodalmunk egy nevezetes átmeneti korszakának viseli magán jellemző vonásait. Azt a korszakot értem, mely a Kisfaludy Károly úttörésétől a negyvenes évek magas lendületéhez vezet. A dráma amott tisztán a hazafias eszme, vagy ha jobban tetszik: a nemzeti hiuság szolgálataiban áll. Az alvó nemzet ébresztőjeül harci tárogatót és győzelmi kürtöt fuj. Célja: bátorítani, lelkesíteni a nagy múlt dicsőségének képeivel. Elve »győz a magyar s tapsra ez ott fen elég.« E gúnyos sor magától Kisfaludy Károlytól maradt. Bár e szerint már ő is, fejlődésének későbbi idejében, tisztább eszthetikai felfogásra jutott, a hazafiaskodó dráma hagyományai, emlékei még nagyon sokáig éltek s belejátszottak a magyar színmű későbbi átalakulásaiba is. Vígjátékiróink, kiknek útja természet szerint más felé vezetett, szívesen és gyakran keresik fel Mátyás királyt. Ennek legalább nevéhez nagy történeti emlékek vannak fűzve. »A görög komédiában istenek léptek föl s az emberek legmagasbjai; miért ne teremthetnők mi tehát vissza azon hősök vidám pillanatait, kiknek nagy tetteiket csudáltuk,« írja Gaal József. Így marad sokáig uralkodó a régi hagyomány a kor, a háttér választásában, s a mi előbb a dráma egész keretét megtöltötte: a nagy múlt kultusza, egy-egy alak rajzában és lelkesítő vonatkozásokban él tovább. De a történelmi elem mellett már egy másik forrás is kezd jelentkezni, mely utóbb, hatalmas folyammá áradva, az egész magyar költészetet fölfrissíti és megtermékenyíti. Ez a népies elem, mely már Kisfaludy Károly »köznépi dalaiban« egész határozottsággal lép föl. A színpad is kény-

telen jókor kaput nyitni előtte s helyet adni neki, bár még nem előkelőt és önállót. A drámába még csak mintegy fűszerül nyomul be s egyes jeleneteket foglal le. Összevegyül a mult dicsőítésével, s e vegyítés, ez átmeneti korszak emlékét néhány, fölöttébb érdekes irodalmi emlékünknél őrzi. Együtt találjuk bennök a közelmult legzajosabb szinműirői hatásainak uralkodó elemét: a régi dicsőség egy-egy képét, s a jövő hangját: a népit. A kettő már egyenlő erővel hat: a mult varázsa s a jövő sejtelme. Már Kisfaludy Károly kísérletet tett e vegyítéssel a *Hűség próbájá*-ban s a *Mátyás diák*-ban. Őt követték Gaal József a *Király Ludason*-nal, s Balog István az ő *Mátyás diák*-jával. Népjelenetek és történeti képek váltogatják bennök egymást. A népi elem hódítása volt az is, midőn a divatos német dalokat víg szinműveinkből kiszorították a magyar nóták. Annál a foknál, melyen az említettem darabok állanak, Szigligetinek csak egyetlen lépéssel kellett tovább mennie, hogy megteremtse a magyar népszinművet: a történeti alakokat a jelen társadalmának előkelőbb osztályaiból vett személyekkel pótolnia s ezeknek életét hozni kapcsolatba a népével.

Ime Balog István *Mátyás diák*-jának irodalomtörténeti helye és jelentősége. Céltalan és oktalan lenne mai kritikai mértékkel fogni elemzéséhez. Annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy néhány jelenete (mint az első felvonásbeli lakoma s a másodikban a versengés a két folyamodó közt) elevenségre, eredetiségre és igazságra sokkal többet ér számos mai népszinművünk izléstelen és elkényszeredett komikumánál.

BARTÓK LAJOS.

A legszebb.

Vígjáték három felvonásban. — Először adatott a nemzeti színházban 1879. december 21-dikén.

Bartók Lajos, kinek vígjátékát tegnap este a nemzeti színház tapsok között mutatta be, régen kacérkodik a görög világgal. Rendes, mindennapi foglalkozásában oly természetű irodalmi ágnak, a napi éle-irodalomnak, lévén művelője, melyről a muzsák mitsem tudnak, időről-időre oly áldozatokkal bizonyítja hűségét hozzájuk, milyeneket a mai világ költői csak kivételesen visznek elibök. Úgyszólván anyanyelvökön szól, oly hangokat pengetve, melyek némi vonzalomról tanúskodnak az ő távoli s félig-meddig elfeledett világuk iránt. Lírájában gyakran találkozunk vonásokkal, kifejezésekkel, melyek szinte régiességök miatt tetszetek újaknak előttünk. Szívesen használ hasonlatokat, melyeknek egyik fele a magyar költészetből már félszázadja számúzve van, és ujít meg képeket, melyeket egészen elhasználtaknak tartván, régesrég lomtárba hánytak. A szépséget ékesítő rózsakoszoru, a kedvesnek csábító körme, a rózsaujjú hajnal, a pajkos gyermek nyila, a habszülte teremtet, az erdőbe rejtező szüzesség antik képei fölmerülnek nála. Használatukban nem az egykori klasszicisták tudákos telhetetlensége, hanem okos mérték és izlés nyilatkozik. Va-

lóban nem szárazabbá, hanem sokszor költőibbé teszi velök gondolatainak öltözetét. Nem talállok kárhoztatni valót benne, sőt azt hiszem, a mivel olvasó szívesen is veszi bizonyosságait ama varázsnak, melyet a legköltőibb nép képzeletvilága egy mai költőre gyakorol. Szívesen, midőn nem hamisítja meg érzéseit s nem teszi affektáltakká kifejezéseit. E hajlamának régibb nyilatkozásai bizonyítják, hogy mikor első drámai kísérletének tárgyát a görög világból választotta, nem egészen utánzó volt, Rákosi vagy Csiky nyomaiban járván és sikereire vágyván. De bizonyítja más is. Vigjátéka hosszabb és szeretetteljesebb foglalkozást tanusít a görög világgal, különösen előadásában. Érzelmei, felfogása, tréfái nagyrészt modernek; de beszéde a klasszikai élet színét sokkal inkább magán hordja, mint a többiek. A nélkül, hogy a szó szorosabb és mélyebb értelmében hű és jellemző maradna a korhoz, sőt hogy felötlő botlásokat, anachronizmusokat ne követne el: legalább az öltözet, melyben megjelenik, a díszítés, melylyel ékeskedik, megfelelőbbek és igazabbak. A virágok magját, melyeket bokrétába kötve nyújt, csakugyan a Kefizosz völgyéből, a Helikon és Kitheron tövéből hozta. Számos mithologiai vonatkozás az antik életre és költészetre emlékeztető szólam, fordulat, hasonlítás igyekszik elhitetni velünk, hogy azok valóságos görögök, kiknek szavait hallgatjuk, s annyi hitet legalább fel birnak kelteni, hogy: tudnak görögül. E mellett nem nehézkes, fitogtató és túlterhelt; ellenkezőleg meglepő könnyűséggel mozog az idegen képzetvilágban. Legjobb bizonyága ennek az a körülmény, hogy közönségünk természetes ellenszenvét a képeknek és alakzatoknak azon nemei ellen, melyeket ő bőven használ, teljesen le tudta győzni. Szöveetének természetes és tetszetős ékességei gyanánt tűnnek fel.

Már ez magában bizonyos sajátságos, megnyerő ízt ad

a darabnak, melynek különben is nyelve, dialogjai a legerősebb oldala. Cselekvénye ép úgy, mint szerkezete nem állják ki az erősebb bírálatot. Meséje színteréül illik Lesbos szigete, melynek népe élvezetvágyáról volt híres. A szerelmek tarka és gazdag játéka jó helyen van itt; a »lesbosi szerelemről« közmondást ismert az ó-világ. Az érzések költőibb nemei és hangjai meg azt juttathatják eszünkbe, hogy Lesbos volt hazája Alkäusnak és Sapphonak. De oly történetben, melyet egy fejedelem önkényes akarata forgat, kár volt megtartani a demokratikus arkhont s nem helyettesíteni valamely alkalmasabb tirannussal. Tehát Amintas arkhon volt, s szerette volna fiát megházasítani. E végből fölleveníti a szépség-versenyek régi szokását, melyet felesége halálakor megszüntetett. Kihirdetteti a versenyt s azt tervezi, hogy a győztes legyen fia menyasszonyává. A szépek bíráiul három vén tanácsosát: Menandert, Oxylost és Diomedet nevezi ki, megtiltván nekik, hogy megbízatásukat s a verseny célját elárulják. Azonban Menanderből házsártos felesége, Zenobia, csakhamar kicsalja a titkot s innen kezdve az közvagyonná lesz. Lesbos leányai sorra ékesgetik magukat s mindegyikök vágyik elnyerni a pálmát. Segítségül hívják kedveseiket. Ezek között van az ifju Arion, Menander fia is, ki egy szelid kis barbár leányba, Melitába, szerelmes, s csak azért óhajtaná diadalát, hogy ennek fénye szüntesse meg közöttük a különbséget s nyerje meg választásához szülei megegyezését. A bíráknál azonban mások megelőzik őket. A bölcs Oxylos kertjében találkozunk sorban a »szavazatkérőkkel.« Mindnyájan hoznak valamit, s a bölcsesség madarának, egy kőbagolynak gyomra már tele van ajándékkal. Im a kis Bacchis egy karperecet hoz, belevésetve a bírónak és saját magának nevét. Laís bájaival akarja lekenyerezni; de ezek nem sok hatással vannak a

bölcsre. Azonban mindjárt rá elárulja, hogy ily eszközöknek sem megközelíthetetlen. Egy szép betaera jó: Corinna, kinek egyik imádója Diomed, a pályabíró. Ketten már elvégezték, hogy Corinna lesz a nyertes, ő jut fejedelmi székre s Diomednek ez esetre szerelmet és tisztességet együtt ígér. Oxylost is ilyen módon hódítja meg. Vállait mutogatja neki, szandálja szalágját kötteti meg vele s a vén bölcs bolond esztét ilyen módon egészen megzavarja. Mindazzal biztatja, a mivel Diomedet s tökéletesen hatalmába keríti. Hármuk szövetsége kész s Corinna győzelme is késznek látszik. Ekkor jelenik meg Arion kedvesével, ki csak pirúlva, szégyenkedve, vonakodva vesz részt a versenyben. Ajánlkozásuk közben összevesznek Oxylos-szal, a kinek öreg gazdasszonya, Dokia azonban kegyébe fogadja a gyöngéd szerelmeseiket. Segíteni akar sorsukon, mely Corinna miatt vesztettnek látszik. Más eszköz hijában megrabolja Athéne madarát; a bagoly gyomrába gyűjtött kincseket egy óvatlan percben mind kiszedi. Oxylos kétségbeesve jajgat s a második felvonás véget ér. A bagoly leleménye különben nem eredeti. Plautus *Aululariá*-jából van kölcsönözve: másolata Euklio felsülésének, kinek halhatatlan unokája Harpagon.

Itt kaptuk meg csak voltaképen a darab expozícióját. A mi az első felvonásban történik, a szépségverseny kihirdetése, csupán alkalmat szolgáltat a cselekvény megindulására; de a bonyodalom világos csiráit még nem rejti magában, az expozíciót nem adja meg. Ez nem indul előbb, mint a mikor egymással szemben álló érdekek képe és képviselői világosan állanak szemeink előtt, az összeütközés kikerülhetetlen. *Aesopus*-ban Aegeus parancsa csak a legelső jelenetet foglalja el, s az első felvonás végén tisztán tudjuk, hogy Nycia leányát a fejedelem fiának szánta s Aesop magának szeretné. Im a határozottan szemben álló érdekek,

melyek Bartók darabjának nem az elején, hanem csak második felében, a második felvonás végén, bontakoznak. Oxylos Arionra gyanakszik, hogy az rabolta meg, még pedig abból a végből, hogy az arkhonnak elárulván, megfoszszá birói tisztétől. Ijedtségökben mindhárman Corinnához folyamodnak, hogy hódítsa el Melittától s ezzel nyerje részére és tegye ártalmatlanná Ariont. Corinna azonban, ki az ifjunak régi kevese volt, a helyett, hogy legyőzné, maga kerül újra hálóba. Arion a fejedelemhez siet, értesíteni őt, mikép őrizték meg tanácsosai a titkot. Amintas haragját Dokia is fokozza, ki megjelenik ura megvesztegettetésének bizonyosaival. A vén birák elcsapatnak s helyettök a fejedelem ifjakat rendel, köztük Ariont, kinek tudtára adja, hogy a legszebb leányra az ő fiának keze vár. Az ifju, ki Corinna miatt féltékenykedő civódásban van Melittával, most kétségbeesve szeretné kivonni kedvesét a versenyből. A győzelem aranyöve azt jelentené, hogy örökre elvesztette. Csak boldogtalan zavarát növelik barátai, a másik két új biró, kik mind Melitta mellett fogadkoznak. Arion nagy bajában leteszi tisztét s új fejetlenség áll be, melynek szerencsére egy égből csöppent hírnök véget vet. Levelet hoz az arkhon fiától, hogy már talált magának menyasszonyt. A versenyre hát nincs többé szükség; kiki magának s a magáénak legszebb marad és párjához jut.

Ez a *Legszebb* meséje és beosztása, melynek aránytalansága a vázlatból is kitűnik; a cselekvény megindítására két egész felvonást használ el, míg a bonyodalom és megoldás mind az utolsóba szoról. Legnagyobb baja az erősebb komikai gondolat hiánya, vagy inkább homálya és megosztottsága. Egy több felől világított kép, mely félig-meddig mégis árnyékban marad; hiányzik belőle az igazi központi fény, mely bizton uralkodik fölötte s mely minden részletét

megvilágítja. Mi az, a mi e vígjátékból eszmei tartalom gyanánt domborodik, kristályosodik ki, a mit a költő meséje által meg akart értetni velünk? Talán az oktalan és túlzó hiuság komikuma, melynek mutogatására tárgya oly bő alkalmat szolgáltatott volna? Csak félig-meddig. Mert a jelenetek, melyek effélét látszanak példázni, kivétel nélkül epizodikus természetűek, s az egész második felvonáson át, melyben lefolynak, egy egészen más komikai elemnek ellenjátéka bénítja hatásukat és csorbitja élénkségöket. Az óvatos mérséklet is, melylyel az író eljár s vonakodott e gondolatnak teljes kiaknázásától, arra mutat, hogy nem egészen ide vetette a súlyt. Egyetlen alakkal sem találkozunk, ki külsejének és hű vágyainak ellentétével képviselné a nevetségest. Vagy a bírák ránemvalósága, alkalmatlansága a fő dolog? Ha úgy, akkor bizonyára a tanácsosoknak inkább izléstelenségét, mint megvesztegethetőségét emeli ki s nem ejti el a fonalat, melyre őket fűzte, már a tulajdonképeni cselekvénynek közepén. Vagy az ítéletmondás lehetetlensége élő szépségek fölött, kikkel szemben érzékeink és érzéseink sohasem engedhetik meg, hogy csupáncsak cszthetikusok legyünk? Csakugyan mindenki a maga választottját tartja legszebbnek: ámde végül mind a három fiatal bíró Melittában egyezik meg, s ha a verseny végét érhetné, bebizonyodnék, hogy mégis csak lehető az ítéletmondás. Ekként a különböző komikai elemek, melyeket a költő inventiója fölvetett s darabja élénk vezet, nem olvadnak össze igazán, s a helyett, hogy egymást segítenék, inkább rontják. E zavaros, ki nem elégítő benyomást fokozza az, hogy a szerelmesek sem a maguk emberségéből boldogúlnak. Sőt nem is a cselekvényből fejlődik viszonyuk megoldása; még azt is, hogy Arion panaszt emel a fejedelemtől, rájok nézve szükségtelessé teszi Dókia közbelépése. A véletlen

segít rajtok, mely az arkhon fiának levelében s a szülők szívének meglágyulásában jó segedelmökre. A lét megzavart harmóniáját nem ők állítják helyre, hanem a sors.

Ha a koncepció nem egészen tiszta és biztos, mintegy maguktól következnek a hiányok és tévedések az okadásban. Nem mondom, hogy e tekintetben sok hibát követett el Bartók, de mindenesetre sok mulasztást. Egyik-másik motivuma minden körülmények közt gyöngé maradna; de éppen annyit könnyű szerrel erősíthetne meg. Így Corinna feladata a harmadik felvonásban Arionnal szemben nem elég világos; nem azok sem célja, mely mintha eleitől fogva ellenkeznék a tanácsosok tervével, sem eszközei, melyeknek mivoltáról csak hosszasabb találgatás után lehet elfogadható sejtelmünk. Ép ily kevésbé tiszta az, hogy miért ellenzik Menander és Zenobia Melitta győzelmét, holott ez által éppen céljokat érnék, mert fioknak ellenzett viszonya szükségkép megszakadna a barbár-leánynyal. Azt sem tudjuk, miért akarja a fejedelem minden áron titokban tartani a verseny célját s szava csak annyit jelent-e, hogy a győztes feleségül mehet fiához, vagy annyit, hogy feleségül kell mennie. A mese az utóbbit bizonyítja, de e fordulat váratlanul ér s gondolkodóba ejt bennünket. Dokia hirtelen ébredt vonzalmának s nagylelkűségének is erősebb okát szeretnők látni, annyival inkább, mert karakterével is kevésbé vagyunk tisztában, semhogy ennek alapján beavatkozása ne ingadoznék szemeink előtt. Egyáltalában a darabnak legtöbb tréfás és mulattató részlete is csak nehezen illeszthető be az egyes alakok körvonalai közé.

Ámde minde fogyatkozások, tévedések dacára senki sem tagadhatja az örvendetes benyomást, hogy egy valóban tehetséges költő munkáját hallotta. Nem tagadhatja meg senki méltó elismerését különösen a költői gondolatokban

gazdag dikciótól. Érzéke ép oly bizton ki tudja kerülni a köznapit, mint a hogyan általában nem enged a keresettség csábjainak. Az efféle tárgyú daraboknak nálunk szokásos eufuizmusai közt, s oly irónál, ki hétről hétre az élecpattogatást és szójáték-faragást űzi, szintén csodálatos tartózkodás és önuralom jele. Csak elvétve, összesen egy-két mesterkéeltség az, a mi a hallgató fülét megüti; de a ki bizonyára azt is megbocsátja e szépen zengő és gyöngyöket hányó versekért. Bár ki-kitör lírai hajlama, egy derék tehetségével ezt is féken tudja tartani. A dialog ügyes vezetését értem, melynek tételei, gondolatai és szavai mindig bizton és könnyen fogóznak egymásba, kapcsolódnak össze s viszik odább a beszédet. E tehetsége vet gátot lírája áradozásának s önti nem egy megkapó képét a dialogizált epigramm formájába. Számos szép jelenete közül, melyek sorában legkiválóbb Corinna és Arion nagy párbeszéde, ide igtatom mutatványul a szerelmeseknek azt a néhány versét, melyet Oxyloës kertjében váltanak egymással. Arion biztatja Melittát, hogy boldogságuk érdekében lépjen ki szépségével.

Melitta. Mit mondjak, édes Arion, mint szeretlek ?

Mint őket, a kik fiokul neveznek.

Mint boldogságom vagy nekem, reád

Szint' olyan büszke jó atyád s anyád ;

S örüljek én, ha birlak Arion,

Midőn megfosztva, őket búsitom ?

Arion. Veszítsék úgy el büszkeségök bennem,

Hogy százszor leljék meg benned szerelmem !

Csodálattal függ majd rajtad, s kacér

Csókkal borít a győzelmi babér,

S az istennőt imádják arczodon,

Kinek nyomán rózsa kél s liliom.

Melitta. Mily ék lesz az, mit homlokom arat !

Csak földni lesz jó pirulásomat,

Hogy szépségemmel önhitten kiállok.

Arion. Új szépségedre válik pirulásod !
Szégyened tul tesz dicsőségökön,
Téged látni vesztőnek is öröm ;
S ha voln' képzet, hogy ne szeresselek,
Nincs, hogy földajam dicsőségedet !

Melitta. Piruljak hát, — hisz' éretted leszen !

Arion. Így, oh Melitta, — rejtsd el keblemen.

Az előadás biztos és élénk volt. A szereplők mind egyike, de különösen Nagy Imre és Vizvári urak s Helvey és Márkus kisasszonyok buzgón igyekeztek, hogy a szerzőt, a közönséget és kritikusokat minél jobban lekötelezzék. Tetszésben, tapsban nem volt hiány, s a szerzőt minden felvonás után többször hítták.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

BERCSÉNYI BÉLA.

A váltó.

Színmű öt felvonásban. — Először adatott a nemzeti színházban
1880. november 26-dikán.

A közönség jól fogadta ez újdonságot, többször kitapsolta szerzőjét, kit tanítványai a színésziskolából egy nagy babérkoszorúval is megtiszteltek. Bár a darab sokkal jobb annál, hogy e kitüntetések a kritikát némi iróniára izgatathatnák, mégis kénytelen lesz kimondani, hogy a hatás nem volt oly mély és általános, mely a darab maradandóságára nézve nyújtana biztosítékot. Tárgyának korszerű volta, egykét sikerült jelenete, melyekkel a nehéz menetű cselekvény neki-neki lendül, s írójának, mint színésznek, közkedveltsége: ezek voltak forrásai.

Bercsényi mindenesetre egyike a nemzeti színház legderekabb, legtanultabb színészeinek. Ábrázolása inkább értelmes, mint megkapó; több nyoma van benne mindig a gondolkodásnak, mint az érzésnek. Elhamarkodással, tulzással, izléstelenséggel sohasem ront; de közvetlenséggel sem igen hat. Nem rossz értelemben vagy kicsinyelve mondom, de sokszor úgy tetszik, mintha inkább magyarázná, mint játszáná alakjait. Mindegyikkel lelkiismeretesen foglalkozik. Minden mondatát meglátolja s mindegyikéből ki akarja

venni legalább a jó szavaló sikerét. Mindent megértet velünk, mindent kiemel; de sokszor összezavarja szemeink előtt, ép ez által, szerepének fejlődését és arányait. A mi fő benne, nem nyomúl kellő erővel előre s nem foglal nagyobb, szembetűnően jelentősebb tért, mint a mellékességek. A magával ragadó páthoszt, a szenvedély hevét nem igen bírja meg, de bizonyos komoly emelkedettséggel, a korlátai közt megillető érzelmességgel, az indulatok nemes formájával igen jól hat. Vidámabb szerepben inkább csak zajos és terjengő, mint igazán jókedvű vagy könnyed. A nélkül, hogy ráfoghatóan utánozna valakit, nem imponál az erősebb egyéniség hatalmával. A színész e tulajdonságainak biztos nyomaira akadunk a színműiróban s különösen a *Váltó*-ban is. Jó tapintattal keresi ki tárgyát az élet vásárában, s látható szorgalmat fordít egyenest drámai felhasználására. Igyekszik összefoglalni a tárgy különböző oldalait, kimeríteni azt, hogy fenekéről eszmét hozzon fel. A többféle irányban indított és bonyolított cselekvény vonalainak kombinációjára nem közönséges értelmi munkát fordított. Mindenesetre többet foglalkoztatta gondolkodását, mint képzeletét s az ilyenmű munkában rejlő bajokat természetesen nem tudta kikerülni. Így a cselekvényt a leleménynek nagyon is számított, aprólékoskodó, vékony furfangjai vezetik nevezetes fordulókön keresztül, olyan eszközök, melyeket a közönség alig lát, alig ért. Nem lehet ettől például a váltótörvénynek olyatén részletes ismeretét követelni, hogy könnyen felfogja egy váltó mellé adott meghatalmazás jelentőségét s az egészset oly komolyan tekintse, hogy a szerző akadály nélkül építhessen tovább az általa fölkeltett érdeklődés biztos alapjára. Másik baj, mely az említettem alkotó módból foly, hogy előtérbe nyomulnak oly dolgok, melyek nem oda valók. Ilyen a Lomnici-család története, mely ma-

gában, mint a fő cselekvény része, nem elég fontos, mint a fejlődést elősegítő epizod pedig nem elég érdekes s ennél fogva semmikép nem foglalhatja el a darabnak felét. A *Váltó* egyéb fogatkozásai is élénken emlékeztetnek Bercesényire, a színészre. Nincs mit kétkedni munkája eredetiségén, mely azonban még sem gyakorolja az eredetiség benyomását. Egészben kétségkívül az övé, de mégis nem egyszer üt meg füleinket idegen hangok, idegen motívumok. Mint játékában, itt is bizonyos nyugodt, kissé hideg emelkedettség uralkodik, melyet csak egyszer, néhány rövid pillanatra tör meg erősebb szenvedély: a Székelynéé. Színei sem nem elég határozottak, sem nem elég melegek. A genrealakjainak egynémely külsőségeibe fektetett nevetséges inkább zajos, mint valóban komikus.

Ha a mese területét nagyjából bejárjuk, könnyen tisztába fogunk jönni fogatkozásaival. A gyöngé, rosszul épített padlón haladót minduntalan recsegés figyelmezteti rá, hogy hol van a baj. A mű hőse egy modern Shylock: valami Kistelki Sándor ügyvéd, ki tisztátalan üzleteket folytat. Nem nagyobb szabásu pénzvállalatokat, csak egyszerű uzsoráskodást. Elegans pióca, ki könnyelmű és szerencsétlen emberek véréből hizik. Üzlete nemcsak nagy vagyonhoz, hanem szép feleséghez is juttatja. Katalin atyját váltóival úgy sarokba szorította, hogy a jó leány kénytelen volt kedveséről, Andorlaki Gézáról, lemondani s a gyűlölt Kistelkinek nyújtani kezét. A darab kezdetén épen egy hájfejű képviselő, Lomniczi Dániel, vergődik horgán, kit pazarló felesége az örvény szélére juttatott. Új rabszolgáját arra akarja felhasználni, hogy általa társadalmi tisztességhez jusson s ajánltatja magát tagnak a kaszinóba. Megválasztatásának azonban váratlan akadályja támad. Andorlaki ki éveken át külföldön tartózkodott, hazatér, elmond egyet-

mást az ügyvéd viselt dolgaiból s ezzel felfüggeszteti választását. Azonban Lomnicziék ráesnek könyörgésökkel, hogy: ha fentartja vádjait, megbuktatja őket, kik közel atyjafiai. Vonja hát vissza, sőt az ő megmentésükre írjon alá Kistelkinék egy harmincezer forintos váltót. Andorlaki megtudja, hogy Katalin az ügyvéd neje s hogy őt még most is szereti. Nem akarja megsemmisíteni férjével együtt s rokonain is segíteni kíván: aláírja a váltót, melylyel Kistelki ravasz gonoszsága el akarja vesztetni ellenfelét. Ime az expozíció, melyben jelezve van az eszmei célzat s a fölvetett társadalmi kérdés több oldalu illusztrációja. Egyik sem szerencsésen. Amaz: hogy társaságunk általános könnyelműsége a legbátrabb kezet is megbénítja a gaz irtásában, nem lép elénk világosan és meggyőzőleg. Nem érezzük a szükségyszerűséget, minélfogva Andorlakinak is Kistelki körmei közé kell kerülnie. Okos ember létére még csak nem is gondolódik más módról Lomniczi megmentésére az ügyvéd hálójából, mint hogy maga is belekeveredik. Jellembeli szigorúsága, melynek uton-útfélen dicséretét hallják, alig látszik törődni az erkölcsi megalázkodással. Vádol meggyőződésből s fölment érdekből. És egy ily, morállal kitömött bábnak kellene képviselnie a tiszta erkölcs és nemes bátorság fátumát korunk viszonyai közt? Nem kevésbbé gyöngé a Kistelki körül sorakozó genre. A váltóadósok gazdag legiójából nem tudott Bercsényi valami változatosabb, dúsabb, érdekesebb képet összeállítani. Inkább csak a váltók többfélék, mint az adósok. Van itt a pazarlásnak, a léhaságnak és a szükségnek váltója; de az emberek, kik mögöttük állanak, nem képviselik típusaikat elég elevenességgel. Az egész úgy szólván elméleti genre.

Könnyű észrevenni, hogy a két felvonásra nyúló bekezdésben, mint mesealiban is, mennyi a bökkenő. Andor-

laki öt év óta nem tudta meg, kihez ment férjhez hajdani szeretője. Kistelki üzleteit azonban, jöllehet öt éve külföldön tartózkodik s szemtől-szemben sohasem látta, sokkal jobban ismeri, mint az idehazavalók. Ő, a távolból érkezett, tesz ezek előtt leleplezéseket. Sőt úgy tetszik, mintha rajta kívül senki sem tudna semmit az uzsorás ellen, mert ennek élete és halála egyedül az ő szavától függ. Vádját visszavonja Katalin és Lomnicziék kedvéért, pedig voltaképen egyiknek sincs igazi szüksége rá. Katalint inkább megszabadítaná férjétől, ha megbuktatná; a Lomniczi-családot pedig nem fenyegeti komoly veszedelem. Anyjok, egy öreg magyar asszonyság, mindjárt eleinte megmondja, hogy majd ha megbuknak, segít rajtok. Az egész családi baj e szerint a mi szemünkben csupa komédia s méltán csodálkozunk Dániel ur véghetetlen kétségbeesésén. Hisz a mikor akarnak, elmehetnek falura és urak lesznek. Szinte úgy tetszik, mintha minden igazi barátjoknak arra kellene törekednie, hogy minél előbb bukjanak meg, mert ez a bukás a hóbor-tos családnak erkölcsi váltsága. Andorlaki máskép gondolkodik, azaz hogy egyáltalában nem gondolkodik. Meghozza érttök az áldozatot s Kistelki ígéretére, hogy egy esztendő múlva lemond feleségéről, a kaszinóba is besegíti az uzsorást. Valóban kitünő képviselője az erkölcsi hozzáférhetetlenségnek. Kistelki a társadalomnak már elfogadott embere, bált ad, de ez a bál rosszul végződik. Megjelenik rajta egy szegény asszony, kinek férje a házigazda miatt főbelötte magát. Megátkozza Kistelkit, de meg különösen feleségét, Jánosházi Katalint, kinek nevét tudtán kívül használja férje, mint kölcsönadóét, uzsora-üzleteiben. Csodálatos, hogy egész e bálig az adósok egész nyájában senki sem tudja, hogy voltaképen ki az a Jánosházi Katalin. Úgy kell felfedezniök Kistelkiné leánykori nevét, melyet pedig foly-

tonosan használ. Bujódsi a sík mezőn napvilágnál. Andorlaki szintén jelen van a bálban s az átok-incidensre elhiszi azt, a mit Kistelki már Lomnicziné által korábban hitegetett vele, hogy: Katalin férjét szereti, részes üzleteiben s őt csak eszközül használta. A szegény asszony otthagyja férje házát s Székelynével távozik, kit meggyőző ártatlanságáról. Kistelki pedig mind szorosabbra huzza a hálót, melyben Lomniczit és Andorlakit meg akarja fogni. Amannak csak anyagi romlására törekszik s meg is buktatja, vagy más szóval: megszabadítja őt. Elmehet falura és élhet gond nélkül. Andorlakit azonban erkölcsileg is meg akarja semmisíteni. Váltójára két idegen nevet ír s minthogy a meghatalmazásban három aláírásos váltóról van szó, hamisítógyanánt akarja bevádolni. Ez az intrika nagyon jámbor egy furfangos uzsoráshoz. Mert ha Andorlaki kifizeti a váltót, mi keresete lehet neki aztán? Sőt ha bevádolhatja is, nincs-e mód, hogy ellenfele kibizonyítsa igazságát s ő maga maradjon a kelepcében? Andorlaki értesül a tervről s barátjaival megrohanja Kistelkit, hogy a váltót bármi uton visszaszerezze. A megtámadott uzsorás a szomszéd szobába zárkózik. Boszujának és menekülésének nem látja más módját, mint hogy a váltót egy, Keve nevű áldozatára bizza a bíróságnál való bemutatás végett. Keve azonban, kit egy, kezei közt levő hamis váltójánál fogva az örülésig gyötör, csalárd módon kelti föl bizodalmát. Hóhérát halálba gyűlöli s a váltót siet ellenségeinek, Andorlakiéknak, adni át. A feldühödve előrohanó Kistelki rálő, de hibásan s nem lévén semmi szabadulása, maga ellen fordítja fegyverét. Andorlaki és Katalin egymásé lehetnek. De a közönség sokkal jobban örül Keve menekülésének, kinek borzalmas vergődése őt felvonáson keresztül olyanforma hatással

volt, mintha egy félig felkötött ember az akasztófáról kiabált volna szakadatlanul, hogy: messék le.

Látni való, hogy a mese fonala nem egyszer szakad el s jól-rosszul van aztán összebogozva. De e fonaltra kétségkívül van felfűzve nem egy érdekes és hatásos jelenet s számos elmés mondás. Az egész azonban magán viseli a színész-író képét. Ők, a kiváló tehetségeket kivéve, inkább a szinpadtól tanulnak, mint az élettől. Jól ismerik a hatásos jelenetek és alakok titkait, s azon törekszenek, hogy ezeknek adják mását. Alkotásaik nem az élet friss és gazdag változatosságában s nem a múzsa szent titku légyottjain, hanem a szinpad festett világában, álfalak és sülyesztők közt, lámpák gőzében születnek. Képeiket képekről festik s drámáikat drámákból írják. Még apró vonatkozásaikkal is mindig a szinpad körül botorkálnak. Hasonlataikat, példáikat Shaksperéből merítik s Bercsényi is hol a *Velencei kalmár*-ral, hol *Tannhäuser*-rel kacérkodik. Különben sem lüktet darabjában igazi élet, s nem egyszer bukkanunk reminiscenciákra. A *Fourchambault-család* hivalgó kisasszonyának megtérítése visszhangzik Margit kijózanodásában s Lomniczi is élénken emlékeztet az ottani gyámtalan családfőre. A kellemetlenül megzavart bál s a háziasszony távozása nem megtették-e már szolgálatukat a *Proletárok*-ban? Nagyon valószínű, hogy a felesége miatt elzülött Keve képéhez is Mosolygó bácsi ült. Bizonyára joga van a drámai költőnek rá, hogy régibb alakokat, motívumokat átvegyen és felújítson; de adjon legalább új szint nekik lesse el valami új oldalukat, használja őket másra, mint elődei. Különben szívesen ismerem el Bercsényi buzgalmát, ügyességét, tehetségét s azt, hogy a színész-írók közt, hanem kivétel is, de a jobbak közt tartozik.

BERCZIK ÁRPÁD.

Jótevény célra.

Eredeti vigjáték három felvonásban — Először adatott a népszínházban 1880. március 14-dikén.

A népszínház tegnapi előadása után — az erős prózáról könnyen és szívesen szökik át a képzelet a költészetnek virágos vidékére — egy keleti mese jutott eszembe, melyet gyermekkoromban hallottam vagy olvastam. A fejedelem udvarában élt egy bölcse, kinek végtelen tudományát az udvari emberek, a papok s tanítványai szájtátva csodálták. Minden szava szentírás volt. Félszázadja sütött rá a dicsőség napja s legyezték pávatollakkal a hizelkedők. Egyszer meguntta maga körül a sok okos embert s föltette magában, hogy hírének útját a palotákból a kunyhókba fogja irányzani. Elmegy a föld népe közé, ott árasztja szét bölcseségének arany esőjét, s fogadja az egyszerű lelkek föltétlen hódolatát. A merre megy, nyomán a nap kel föl a sötétség tájékain, s mire visszatér, a király nemcsak a bölcsek udvarának, hanem a bölcsek nemzetének lesz uralkodója. A dolog azonban másképp ütött ki. Az egyszerű lelkek nem sokat értettek oktatásaiból. Eleinte csak álmélkodtak fölötte; de csakhamar kinevették és elkergették. Senki sem lett általa okosabb; a ki hozzászegődött, az épen megzava-

rodott. Hahoták és kövek kísérték útján. Keserőséggel szívében indult vissza a bölcs a fejedelem székvárosa felé, hova azonban nem dicsőségének hozsannái, hanem a csufnevek érkeztek meg előtte, melyeket országszerte kapott. Kudarca gondolkodóba ejtette eddigi bámulóit is, kiket az emberi gyöngeség egymásután a nevetők táborába csalt. Közöny és gúny fogadta a tudóst, ki kénytelen volt távol az embe-
rektől, a pusztában keresni menedéket.

Akkor a telhetetlenség elriasztó példája gyanánt olvastam e történetet, mint körülbelül annak az eszme-csoportnak illusztrációját, melybe a hollónak és rókának s a husvivő ebnek meséi tartoznak. Azonban mégsem való mindenestől ezek közé. Mintha a csúful járt keleti bölcs egyenes ősapja lenne Fáty András zsámboki nótáriusának, és sorsa mélyebb értelmet is rejtene. Fölmerülnek a kérdések: kinek volt igaza: a tudósnak-e vagy csúfolóinak? Megérdemlette-e balszerencsését s méltányos-e ebből vonnunk következtetést tudományára? Vagy elitélhetjük-e azokat, a kik kinevették, midőn az övétől merőben idegen világban mutatta be magát? Úgy tetszik, mintha az értelem keresése mintegy pót-tanuságul arra a nehézségre vezetne, melylyel a dolgok megbírálása jár a maguk természetes körén kívül.

Berczik vigjátékával szemben is e körülmény teszi bajossá a kritikát. A népszínház, melynek műsorát népszinművek, operettek, bohózatok és látványosságok foglalják el, ^{ilyen} ~~nem ilyes~~ vigjátékok előadására való, melyek a szalon-életbe terjeszkednek. Színészei nem e hangra vannak összeválogatva, nem erre készültek, nem ebben gyakorolták magukat. A ki valaha próbálkozott is ilyes szerepekkel, könnyen kitanúlhatott belőlük, miután becsvágya és gyakorlata más irányt vett. A buzgóság pedig itt legkevésbé elegendő, sőt

minél szembetűnőbb, annál rosszabb, mert a nagy igyekezet legtöbbször ép azon észrevehető, hogy nem törődik a könnyedséggel, finomsággal s hamar lesz szögletessé és esetlenné. Szinte természetes volt, hogy Berczik darabja a népszínházban nem sikerülhet. Nincs ott meg a hozzá szükséges levegő, sem a színpadon, sem a nézőtéren. Már a kép, melynek külső keretében bemutatták, visszatetsző volt. A szalon, melyben játszottak, válogatott izléstelenséggel volt összeállítva: aranyos kék függönyökhöz piros butorok, a sarkokban fegyverek és szarvas-fejek, a falakon annyi mindenféle kép, mintha antiquárius-boltban lettünk volna. E szoba még vidéken sem járná meg, nem hogy Pesten. A közönség egy része mindvégig türelemmel várta, hogy ez izléstelenségekre bizonyosan vonatkozások lesznek a darabban; de hasztalan. Uri lakásban tettünk látogatást, melynek berendezése ellen a szerzőnek semmi kifogása nem volt. Azután a színészek: ezek az asszonyságok és urak, e divatjok mult és kopott öltözékek, e soha divatban nem volt hadonászó modor és kiabáló beszéd, a szögletességeknek e gazdag gyűjteménye, e helyöket soha nem találó karok és kezek, — valóban mintha mértani ábrákat mutogattak volna előttünk. Egy percig sem hallottuk a társalgó hang könnyed és sima biztosságát; mind akadoztak és dadogtak, nem mintha szerepöket nem tudták volna, hanem mivel társalogni nem tudnak. Az összjáték folyamatos egybevágását oly fogásokkal akarták pótolni, melyek eleinte nevetségesek, utóbb boszantók; a színről távozva, utolsó mondatát mindenki legalább háromszor mondta el menet közben, hogy némán ne vonúljon ki. Valamennyien igyekeztek minél jobban játszani, de mintha egyikök sem érezte volna jól magát. Mindnyájokat elfogta a zavar, számtalan apróságban nyilatkozó komikus következtetéseivel, mely az embereket oly

környezetben szokta meglepni, hol nem otthonosak: a kényelmetlenség, melynek látszatát minél inkább kerülni akarják, annál nevetségesebbek. Az egyetlen, ki finomabb modorával és elegánsabb öltözkéivel egyiránt kivált, Rákosi Szidi asszony volt. Azonban neki, úgy látszik, sem hangja, sem izlése nem engedte, hogy uralkodjék a lármás csoportokon, melyek alakításának nem egy jeles vonását nyomták el.

Ime e rossz előadás alapján kell ítéletet mondanom a vigjátékról, kétséggel küzdve, hogy a kifogások mennyiben esnek a szerző, mennyiben a színészek rovására. Az utóbbiaknak alapos mentségek az, hogy egészen idegen téren mozogtak, míg a szerző maga tette kockára darabját. A második és harmadik felvonás után kihívták, de nagyon lanyhán s mintegy tisztességből.

A *Jótkony célra* egy előadás története, melyet valamelyik nő-egylet rendez árvaháza javára. Az egylet hölgyei pártoskodnak s mostani alelnökük, Döméné asszony, csak nagy nehézséggel jutott tisztébe. Ellenfele valami Fehérné volt, kinek pártja még mindig áskálódik az új alelnök ellen. Döméné egy jótkony előadást rendez, melynek egy részeül élő képeket tervez. Ezeknek egyik szereplője, Szentlaky grófné, kevéssel a nagy nap előtt lemondani kénytelen s Fehérnét kivéve, nincs senki, a ki helyét pótolhatná. Az alelnök minden áron meg akarja akadályozni, hogy volt ellenfele szerephez jusson, s mikor zavara a legnagyobb, akkor érkezik segítség számára. Öcscse, Adorján Béla képviselő, köszönt be hozzá fiatal feleségével s a szép menyecskében azonnal megvan a »meny« Barabásnak ábrázolandó képéhez. Ámde a pártszenvédély nem nyugszik. Annál kevésbbé, mert az ellentábor egyik szóvivője, Kistelkyné, maga is vágyik a »meny« dicsőségére. Az áskálódás megkezdődik

Sarolta s közvetve Döméné ellen. Fegyverhez az egyletnek egy hóbortos tagja juttatja őket. Hantyné asszonyságnak ugyanis az a csodálatos bogara van, hogy az ő Elek fia azért nem akar megházasodni, mert valami férjes asszonynyal van viszonya. Keresi, kutatja is, hogy kivel. Pedig Elek ur csak anyja ellenkezésétől fél, azért nem meri bevallani neki szerelmét, mely egy tisztességes leányzó iránt hevíti keblét. Kedvесе rokona Adorjánnénak s mikor ketten beszélgetnek felőle, a hallgatózó Hantyné arra a gondolatra ébred, hogy fiának csábítója senki más, mint Sarolta. A hölgyek között, egy választmányi ülés alkalmával, elterjeszti a titkot, s a Fehérpárt erkölcsi fölháborodásában kijelenti, hogy Adorjánnéval nem fog föllépni. A botrány növekszik, mikor Elek próbára akarja kísérni Saroltát a színházba s anyja, ki azt hiszi, hogy szökni készülnek, útjokat állja. Most már kénytelen-kelletlen Adorján is beleavatkozik a dologba; feleségének megsértett jóhíre elégtételt követel, és bár előbb Sarolta visszavonulását óhajtotta, most mindent elkövet, hogy felléphessen. Az asszonyok azonban, kiket Kistelkyné felbujtogatott, nem tágítanak. Döméné is, ki korábban menyre-földre esküdött, hogy megvédelmezi sógorasszonyát, saját érdekeit kezdi féltetni s elejti Saroltát. Ennek ártatlansága s Hanty Elek szerelmi titka azonban egy elégedetlen férj közbenjárásával kiviláglik s Döméné kénytelen lemondani tisztéről. Ámde bizonyos benne, hogy újra meg fogják választani. Az egyleti hölgyek összejönnek (még pedig egy nem egészen igazolható *dramatica licentiá*-val éppen Döménénél) s a lemondást elfogadják, Saroltát pedig részvételre kérik föl az előadásban. A hiúság a rövidebbet húzza, az erény diadalmaskodik, a szerelmesek pedig, kiknek csak egyikével találkozunk, egymáséi lesznek.

Azt hiszem, e vigjáték jól előadva sem aratott volna

igazi sikert. Kétségkívül vannak mulatságos ötletei, melyek közül legjobban hatott az, mikor Döméné elnöki csengetyűjével hadonáz. Van egy képe is, melyben valódi komikum rejlik: az egyleti ülés, hol senki sem törődik a szóban forgó ügyekkel, hanem titkon a pletyka forr. Azonban az egész meglehetősen szegény a nélkül, hogy erő és biztosság pótolnák a hiányt. Nem a mese vékonyságát értem, hanem inkább azt, hogy a komikai eszme nem foglalkoztatta eléggé az író képzeletét. A jótekonysági hivalkodás korunknak egyik legelterjedtebb ragálya s az arisztokratikus álkegyeskedéstől a proletár szédelgésig oly végtelen változatban hullámszik szemeink előtt, hogy a leggazdagabb genre-re nyújt anyagot. Maga az élet a legneveltségesebb tünetményeknek, alakoknak, hóbortoknak egész perspektíváját tárja fel előttünk, melyet azonban Berczik jóformán kiaknáztatlanul hagyott. Csakis azokat használta, melyeket az irodalom már úgyszólván egészen keze ügyébe terelt s a melyeket tárcaírók és élclapok untig elcsépeltek. Szelid tréfája s nem igen éles szatirája csupán a hivalkodással s a háziatlansággal manipulál. De Dickens óta talán nincs szatirikus, ki ugyanezeket tollára ne vette volna; azért a benyomás, melyet e vigjáték irányzatos elemei a közönségre gyakoroltak, egy paradoxonnal fejezhető ki legjobban: korszerűsége elavult. Nem épen újak s természeteseek mese-szövéseinek eszközei sem. A bonyodalom nem tud magából a komikai alapeszméből indulni ki; nem a jótekonyság mániája, hanem Hantynénak ettől egészen különböző hóbortja szövi szálait. Hallgatóságok viszik odább. E bonyodalom kedvéért sok mindent el kell hinnünk csak azért, mert kénytelenek vagyunk vele. Legnehezebben megy Elek szerepe anyjával szemközt, mert neki csakugyan semminemű elfogadható oka nincs a titkolózásra. Beszédökben egymással ama bizonyos

tojas-táncot járnak, mintha mindegyiknek világos célja lenne minél több zavart okozni. Általán véve sem a cselekvényben, sem az alakokban nincs elég élet. Halaványságukat az előadók erőszakoskodó színezése még szembetűnőbbé tette.

Végül egy nyelvészeti megjegyzést. Eddig csak a színésznők használtak efféle képtelen és magyartalan névformákat: Blaháné Lujza, Szigligetiné Ilka. E helytelen alak, úgy látszik, az irodalomba is be akar tolakodni, mert a szóban forgó új vigjátéknak már személyei közt olvassuk: Döméné Luiza. E forma a magyar nyelvnek sem történetéből, sem természetéből, sem a közszokásból nem igazolható. A magyar asszony vagy férje nevét viseli a *né* képzővel, vagy keresztnévét kapcsolja a maga avagy férje családi névéhez. Régenten a nők többnyire leánykori nevökkel éltek írásban s csak másodsorban férjökével. Most megfordítva szokás; de nincs példa rá, hogy magyar ember valaha írva vagy szóval használta volna a kettőnek olyatén megcsonkított kapcsolatát, mint a milyeneket idéztem.

BULYOVSKY GYULA.

Fúzió.

Vigjáték három felvonásban. — Először adatott a nemzeti színházban
1878. november 29-dikén.

A művészettörténetben van egy kis anekdota, — a csizmadiának és kaptafájának egy finomabb változata, — mely mindannyiszor eszembe jut, a hányszor olyan valakitől látok drámát, ki az irodalom más ágaiban aratott sikerével be nem éri s ezek alapján jogot tart a színpadhoz is. A képfaragás egy nagy mesteréhez beállít egy fiatal ember azzal az óhajtással, hogy szobrász szeretne lenni. »Hát tudsz valamit a vésőhöz?« kérdi a mester. »Rajzom biztonságát mindenki dicséri« felel a tanítvány. »Jó, jó; de hát tanúltál valaha anatómiát?« »Nem volt szükségem rá, mint-hogy tájképeket festettem; de annyit mondhatok dicsekvés nélkül, hogy színérzésem nem közönséges.« »A patvarba! Hát legalább az agyag és márvány természetét ismered-e?« »Eddig csak festéket dörzsöltem rajta; de úgy gondolom, ez sem lehet ördögség.« A mester nevetve adta az utolsó kérdést: »Még csak egyet. Meg tudod-e különböztetni a jót a rossztól?« »Minden bizonynyal.« »Ezer szerencse! Akkor maradj meg jó festőnek és ne ügyekezzél rossz szobrász lenni.«

Bulyovszky Gyulának, a tegnapesti ujdonság írójának is tanulságos történet ez, melyből azonban mások példájára ő sem akar tanulni. Ő a mai irodalom egy divatos ágában, a tárcacikkben, régóta sikerrel működik. Frankenburg *Életképeitől* kezdve hosszú időn keresztül kedvelt mulattatója az olvasó közönségnek. Eleven tollából nem egy szeretetreméltó ötlet, nem egy vidám szatira került ki társadalmi és művészeti életünk negyedszázados mozgalmairól. A francia szalon-írók szellemében dolgozott; de ezeknek legfőbb érdeme nélkül, minthogy sohasem tartozott a kiválóbb stiliszták közé. Csak mintegy véletlennek látszott mindig, hogy éppen magyarul cseveg. A tárcza alakjának vagy inkább alaktalanságának pongyola voltát átvitte a stíl, a nyelv, az előadás pongyolaságára. Innen, a hol az igazi hatás éppen a nyelv nagyobb szabatosságától, öntudatos kiélezettségétől függ: az élben, szójátékban, rendesen erőszakolt, izetlen vagy hamis. De gondolatainak, beszédének játszi sikamlása, dacára gondatlanságának és helylyel botlásainak, annyival szívesebb fogadtatásban részesült, minél ritkább e kiművelt hang és friss észjárás a magyar társalgás és irodalom nyelvében. Mindenről tud beszélni és sohasem fogy ki; nem fárad és nem fáraszt. Beszédének e könnyű folyása, egy-egy találó megjegyzése, ellentéte, ötlete, soha el nem boruló, de kacajba sem törő mosolya nyitnak neki utat szíveslátásunkhoz. Fodros hajjal, keztyűs kézzel, kifogástalan öltözetben jön s ujságoi mindenről, legszívesebben a bálokról, hangversenyekről s különösen a színházról, ideértve a nevékről nem, de csillogó szemeikről, rózsás arcukról és selyem fürteikről ismert ballerínákat is. Porzó népies tárgyai legtávolabb vannak érdeklődésétől. Néha affektált, de olykor igazi uriasság benyomását teszik ránk e laza csevegések, melyekben a frivol iránt is nyilatkozik hajlam. Nem a

Mokány Berci durva trivialitása ez, nem is a francia bohózatok keresett kétértelműsége, hanem a finomság és erkölcs illatszereivel kendőzött, s épen azért semmivel sem jobb amazoknál.

Ime Bulyovszky, aki csinosan tud rajzolni és ért a festékdörzsöléshez, van színérzéke is s tudja mi a különbség jó és rossz között, és a ki e szerint meglehetősen festő, de erőnek erejével szobrász akar lenni. Már a negyvenes években próbálkozott vele, mikor Bartay pályázatán az ő *Pest éjjel*-e Szigligeti *Szökött katoná*-ja mellett megbukott. Nem nagy sikert aratott az *Öregeknek bajt okoz a szerelem* sem, melyet két nap alatt megírt s a harmadik nap eljátszották. Egy újabb balszerencse, mely már sokkal későbbben, Molnár budai népszínházában érte, még mindig nem volt képes elfogadtatni vele a szobrász és festő meséjének tanulságát. Ma újra megjelenik, nem valami illatos meghívóval egy kis szalonestélyre, hol az egy idő óta hallgatót sokan hallgatnák szívesen, hanem a nemzeti színház színlapjával, mely legújabb csalódását hirdeti *A fúzió* néven, három felvonásban.

Legújabb csalódását, mondjuk, mert *A fúzió* sem szerencsésebb elődeinél. A tárcaíró megszokott formátlansága alig tudhatja igazában beletalálni magát a dráma szoros szabályaiba; röpke, ide-oda csapongó gondolatmenete nem bírhat boldogúlni a következetes fejlesztéssel; fölületes tréfálgatása nem barátkozhatik meg a lélektannal; bőbeszédűsége nem érheti be a legszükségesebbel. A fogyatkozások és hibák, melyek e nehezen kibékíthető ellentételekből folynak, mind jellemzik *A fúziót*. A cselekvény kevés és vékony; a történet hol megszakad és ugrásokat tesz, hol megállapodik és nehezen döccen odább; a jellemrajz általában fölületes vagy szintelen; az elrendezés gyakorlatlan kezdet árul el; a jelenetek nincsenek eléggé egymásba fűzve,

a helyzetek kiaknázva, a hatás biztosan kiszámítva. Még a mese számai is oly kevés határozottsággal, erővel vannak vezetve, a mellékesemények s a politikai háttér szerepe, vonatkozásai, befolyása oly zavarosan és ki nem élezetten adva elő, hogy ez erőtlenség azt is homályosnak mutatja, a mit egypár jellemző, szegfejére vágó szóval könnyen világossá lehetett volna tenni. Így aztán a mese, egyszerűsége és soványsága dacára is, nem tetszik tisztán gondoltnak, s főleg a politikai viszonyoknak, fordulatoknak eléggé ki nem színezett rajzában valami khaotikus benyomást tesz.

Garamkereszti gróf az arisztokrata párt tagja. De nyílt fejű és nemes jellemű ember, kiről alig lehet feltenni, hogy társaságában legkiválóbb politikai ellenfeleiről csak per *ripők* beszéljenek. Eszesnek is van feltüntetve: mint ilyen, aligha közli legtitkosabb és kényesebb terveit oly higvelejű majommal, minő Kosztolnai gróf s éppen akkor, mikor ez némileg neheztelve távozik házából. Ez az üres fejű, vén gavallér ugyanis megkérni jó Garamkereszti Gabriellát. A lány azonban kosarat ad neki, minthogy Adorjánt, a jeles szabadelvű képviselőt, szereti, ki nem régiben életét mentette meg, féken ragadván nekivadúlt lovait. Közvetlen a kosár után közli tervét Garamkereszti Kosztolnaival, hogy leánya által zászlója elárulására akarja birni Adorjánt s így tönkretenni. Ép oly képtelen eszme egy büszke nemestől, mint a mily képtelen fecsegés egy okos embertől. Bizonyosan tudhatja, hogy a neheztelő Kosztolnai ki fogja dobolni a tervet, semmivé teszi azt és kompromittálja leányát. Egy darabig azt hittük, hogy éppen erre lesz szükség s mikor majd minden nehézség el lesz hárítva az ifjak között, közējök furakodik az elutasított kérő által e terv emléke s új motívum gyanánt szerepel. Igen csodálatosan, még árnyéka sem történik valami ilyesminek; Kosztolnai

elfeledkezik róla s e szerint a képtelenségek e kis csoportja még szükségtelen is volt. — A mese egy darabig Adorján és Gabriella közeledésének medrében folyik. Ez is egy bajosan indokolható vonással nyílik meg. A halálos veszedelemtől megmentett leány, néhány perccel a halál félelme után, szabadítóját durva sértéssel *kocsisának* nevezve, mutatja be atyjának. Ez jellemző akar lenni arisztokrata gőgjére; de vannak helyzetek, melyekben a gőg tiszta lehetetlenség. Azután köszönetével elküldi neki arcképét gyémántos keretben. Adorján sokalja ebben a fizetést s kevesli az ajándékot, és visszaviszi. A leány rettentő gőgje egészen elenyészik; a közönségnek mitsem tartott meg belőle. Innen nyoma nincs többé; sőt féltékeny és megalázkodó. Annyira, hogy a második felvonás báli jelenetében maga vall szerelmet az alacsony származásu Adorjánnak, ki azonban büszkébb, semhogy áldozatot fogadjon el e gőgös családtól s bár szereti a grófnőt és be is vallja neki, lemondást határoz. Garamkereszti meghallja e beszélgetést s annyira meghatja ellenfelének nemes felfogása, hogy kész neki adni leánya kezét. Ezzel vége is van az első felvonásban kezdődött darabnak. Az öreg gróf hajlandó megkínálni Gabriella jobbájával kedvesét, ki bármely büszke létére ily ajánlattal bizonyára elfogadná azt.

Itt új bonyodalom indul: egy kis félreértés. A szerelmeseket együtt találta Kosztolnai és sértő megjegyzést tesz a leányra. E megjegyzés abban a társaságban, melyet Bulyovszky rajzol, képzelhetetlen, hihetetlen, még egy Kosztolnaitól is. Adorján párbajra hívja. A bonyodalmat növeli még egy kis melléktörténet. Garamkeresztinek báljában jelen van egy papucskormány alatt nyögő vidéki uri ember, csacska, tetszelgő és zsarnok feleségével. A menyecske egy karszékből elszunnyad s kissé kaptos férje bátorságot

vesz magának megcsókolni; de mindjárt meg is oldja a ke-
reket. Klementina felocsudik s az ott ácsorgó Kosztolnait
támadja meg. Ez igazolja magát s a gyanu Adorjánra há-
rúl, a mi nem is épen kellemetlen az asszonykának. E qui-
proquo a vigjáték legügyesebb invenciója s leghatásosabb
jelenete. A párbaj olyan szint kap, mintha érte történnék.
Mindez fülébe jut Gabriellának, ki elkeseredve mond le
ideáljáról. Garamkeresztit azonban már egészen megnyeri
a fiatal politikusnak egy memorandum. Hogy ebben mi
van, az titok marad előttünk. Pedig annyival érdekesebb
lenne tudnunk, mert bizonyosan az a rég és sokak által
hiába keresett arkánium, mely nemcsak a nézetek, hanem
az érzés- és gondolkozásmód ellentétességeit is képes ki-
egyenlíteni. A gróf pártja fúzionál Adorjánéval, ki neki
választó kerületet szerez. A csók és párbaj félreértését elég
gyámoltalanul maga Klementina oldja meg. A fúzió ered-
ménye, hogy Adorján miniszterré neveztetik s Gabriellát
eljegyzi, miután együtt elszavaltak volna egy rimes verset
a sasról és galambról. Bizonyára ilyen programbeszédet
miniszter még nem tartott.

Ez az egész cselekvény, szembeszökőbb tévedéseivel
együtt, melyeken kívül van még akármennyi. Az meglát-
szik a darabon, hogy általában tehetséges ember mun-
kája; de az is, hogy ez nem drámaírói tehetség. A dráma
lelke: a friss, pezsgő élet, gyors és biztos cselekvény hiány-
zik belőle. Egy-egy naivitás is elárulja a tapasztalatlan-
ságot. Ilyen Biródi jelenete, mikor a méltóságos urnak
nézett komornyik pártfogását kéri. E kotzebues intermezzo
a vigjáték eleganciára törekvő hangját is zavarja, a zsidó
reporter monológiával együtt, mely magában nem rossz, de
kétségkívül nem ide való. Legtöbbet ér a darabban Báró-
diné alakja, e fecsegő és kacér, naiv és affektált, tetszelgő

és falusias asszonykáé. Bármily sokat csacsog, szívesen hallgattuk, mert az élet hangjait hallottuk tőle. Ne feledjünk még egyet, a mi megilleti elismerésünket: a dialogban nem egyszer ütötte meg fülünket olyan elmés, finom szó, kifejezés, fordulat, milyen eredeti darabjainkban nagy ritkaság. Nem az egész nyelvet értjük, melyben sok a száraz és közönséges; de egy-egy ötlete, elegáns szólásmódja, választékos és csinos beszélgetése, melyben a tárcairó mutatja be magát, megér egy méltányló szót.

Prielle Kornélia asszony emelkedett ki legjobban az előadók közül. Szerencsés temperamentuma a félművelt, csacska, hiu Klementinában oly hódító volt, hogy szinte sajnáljuk, hogy ismeretségünket ez alakjával nagyon valószínűleg rövid időn meg kell szakítanunk. Helvey kisasszony elegáns volt és értelmes; értelme, úgy látszik, azt is megígta neki, hogy kárba vesznék sok fáradságot fordítania Gabriella szerepének kidolgozására. Említsük még meg Nádain ur imponáló Adorjánját és a Vizvári ur által találoán ábrázolt gyámoltalan falusi nemest, s konstatáljuk, hogy *A fúzió* nem tett hatást.

CSEPREGHY FERENC.

1.

A piros bugyelláris.

Eredeti népszinmű dalokkal, három felvonásban. — Először adatott a népszínházban 1878. november 22-dikén.

Csepreghy Ferencet, »a népszínház íróját,« már kedvébe vette közönségünk, mely nem egy mulatságos órát köszön neki. Szívesen nézi meg új darabjait, melyekről bizonyosan tudja, hogy nem lesznek unalmasak. A *Piros bugyelláris* is azt bizonyítja, hogy Csepreghy minden erejével méltóvá akarja magát tenni erre a véleményre, midőn a költészet minden fájában: vigjátékban, tragédiában, regényben, lírában próbálkozik, kivéve azt az egyet, melyet a nagy francia szatirikus egyedül jogosulatlanul állított. Sajnálatos azonban, hogy ezzel művészetének, úgy látszik, főbb szempontja van megjelölve.

Miképen tört ki belőle korábbi életpályáján a költői ér; hogyan lett bizonyossá benne, hogy az esztergommegyei kis falu, melyben született, szintén Arkádiában fekszik; mi módon keresett utakat, érett és fejlődött tehetsége: mindez kétségkívül egyenlően érdekes tárgya a vizsgálatnak pszichologra és esztetikusra. Engem is csábít, de tér és idő ez alkalommal nem engedik, hogy bővebben foglalkozzam

vele. Azonban fejlődésének egy mozzanatára mégis kénytelen~~em~~ vagyok rámutatni, mely, úgy tetszik nekem, érde-
meinek és fogatkozásainak a természet adományain kívül
egyik főforrása. Föllépése előtt természetesen egészen ma-
gára, föllépése után egészen a közönségre volt utalva; a
kritika nem sokat segített rajta. Jóllehet ezelőtt hét-nyolc
évvel első ízben az irodalom hitta rá föl a figyelmet; de
épen az az irodalom, mely bizonyos ellentétben állott a
kritikával. Ez iskola, mely költőibb szint igyekezett adni
drámánknak, hajlamával a mesés és hihetetlen iránt, szel-
lemes mesterkéltiségeivel és jellemrajzbeli hanyagságával
szembeszállt a tekintélyesebb magyar műbírálat elveivel s
hivatkozott a közönség tetszésére. Szívesen vette pártfogá-
sába az új katakhumént, ki — mint a legigazibb hívők —
szerszámai mellől állt az eszme szolgálatába s hálából is,
meg a kizáró környezet hatása alatt, sokat elsajátított pár-
tolóinak elveiből. El mindenekfölött a külső hatásnak, a
közönségnek túlbecsülését. Ezt a közönséget ő elejétől
fogva érdekelte. Kezdetben sajátos helyzetével, utóbb
valóban írói tehetségével, mely *A vizözön* óta mind több-
több sikert aratott. Látványosságaiban és népszinműveiben
már valósággal megszerette dús leleményességeért, jó ötle-
teiért, gyökeres, körmönfont nyelvéért és nem apadó ter-
mékenységeért. Első példányai után e tetszésből látszott
elvonni a műalkotás törvényeit. Annál könnyebben meg-
nyughatott, mert a kettő nem volt ellentétben. A kritika
— nem az újdonságok semmitmondó, elvtelen bírálatait
értem — alig foglalkozott vele igazában, s így mintegy
ellenőrzés és figyelmeztetés nélkül hódolhatott a közönség
kényének. Minthogy az a kéz, mely bírálatot ír, nem igen
vezette, indúlt ama másik kéz után, mely tapsolt.

A közönség ízlésének való eme föltétlen hódolat jel-

lemzi. Még pedig nemcsak úgynevezett látványosságaiiban (az *Utazások*, *Strogov*, *Kolumbus*), melyeket ügyesen állított össze, dolgozott át vagy alakított, de a melyekről magasabb irodalmi szempontból nem lehet szó, hanem nagyobb igényekkel és ambícióval készült munkáiban is. Nem mondom, hogy ez egészen rossz útra csábította, megvesztegette volna. Nem; de kétségtelenül itt kell keresnünk forrását annak a körülménynek, hogy nem sokat törődik a költői alkotás ama nemesebb, magasabb föltételeivel, melyek művészetének lényegében gyökereznek. Költői, igaz és tiszta koncepció helyett beéri a furcsával és meglepővel; a szerkezet bevégezett, világos biztossága helyett inkább szereti a cselekvény mesterkélt össze-vissza bonyolítását; a jellemzés igazsága és valóságossága helyett bizonyos naiv önkényeskedést; az uralkodó hang egysége helyett, melyet minden műfajnak sajátos természete megkíván, annak össze nem illő ugrásait. Ízlését mintha csak a közönségén mivelte volna, annak sem a legjobb elemein: oly gyakran megbotlik (a *Sárga csikó* koldusai, a *Piros bugyelláris* zsák-hordása). Fogymozgásait mind leleményességével akarja és hiszi pótolni. Igaz, hogy ma nem igen van szinműírónk, ki leleményesebb lenne nála s találós ügyességével közönségét annyi meglepetésben lenne képes részesíteni. De a mint kevés tehetséges ember tudja megőrizni magát attól, hogy talentomának épen legkifejlettebb oldalával vissza ne éljen: úgy ő is épen a feltalálás könnyűsége által esik egy felől könnyelműségbe, más felől túlterheltségbe és mesterkélt-ségbe.

Könnyelműsége különösen bántólag hat ránk koncepcióban, meséi alapeszméiben s vázlataiban. A *vizözön* kitré-fálja az isteni rövidlátást, mely nem tudja, hogy az emberrel együtt jár a bűn. A *sárga csikó* megoldása olyan igaz-

talanság, melyet a művészet sohasem tűrhet; még akkor sem fogadhatnók el a csomónak illetén kettévágását, ha az egész iránymű volna a rossz bűnvizsgáló eljárás ellen. A *Piros bugyelláris* hasonló hibában szenved. Csillag Pali huszárörmester kapitulációjának vége felé szülő vidékére érkezik, hol régen holtnak tartják s egykori kedvese, Molnár Zsófi, férjhez is ment Török Mihály tölgyesi biróhoz. Az érkezett, nagy baja dacára — mert szakaszának pénzét elvesztette — csak viszontlátandó szeretőjén jártatja esztét s még annak az említésére is felforr a vére, hogy Zsófi hűtellen lehetett. A nagy és mély szenvedély felindulásával beszél róla éppen Török előtt s maga is meg a darab is éppen e szenvedély igaz ereje által lesz érdekessé előttünk, mely hatalmas összeütközéseket ígér. Az első meg is történik, mikor Csillag megtudja, hogy egykori szeretője Töröknek lett a feleségévé, s felhevülésében visszadobja ennek pénzét, melyen megválthatta volna becsületét. Új bizonyosága a régi hévnek, melyet az idő nem lanyhított meg szívében. Ez szól belőle keserű, komor hangon az egész második felvonáson át; ez nyilatkozik a gyöngédségben, mikor a férje ellen elkeseredett Zsófi vacsorára hívja s ő felteszi magában, hogy: nem lesz megrontója. Mikép van már megoldva e viszony, mely a történetnek alaphangját adja meg? Úgy, hogy a darab végén megjelenik a szomszéd faluból egy leány, kinek az elbusúlt szerelmes az előtt való nap, hogy mi találkoztunk vele, házasságot ígért, s ígérete hatásából ki is vette a maga részét. Ki nem érzi itt kijátszva magát? Kinek a szépérezke nem tiltakozik e csalfaság ellen? Erkölcsei fölháborodást érzünk, annál nagyobbat, mert az erkölcsi rút, melylyel egyszerre szemben állunk, a darabnak organikus eleme. Tehát az egész történet csak érdeklődésünkkel, részvétünkkel űzött komédia volt, mintha Macbeth-

ről kisülne, hogy gyáva volt, Desdemonáról, hogy szeretőt tartott. Tehát mindabból, a mit láttunk, semmi sem igaz, sem Csillag Pál, sem meséje. Amaz nem hű szerető, hanem léha szoknya-vadász; ez nem tragédia, hanem bolondozás. E fölvilágosítás egyszersmind lehetetlenné tette az egész cselekvényt. Ez a Csillag Pali, kiben csak ilyen indulat uralkodik, bizony nem fogja visszadobni a Török Mihály pénzét, sem kimélni a hajdani szeretője becsületét. Igen, de akkor vége van az egész darabnak.

A koncepciónak ez orvosolhatatlan hibájához járúlnak a szerkezet bajai is, melynek nem annyira erejére, biztosságára, mint inkább minél káprázatosabb, kuszáltabb és mesterkéltbb szövésére törekszik. A biztos, következetes haladás helyett minduntalan más irányba csap. Eleinte azal kelti föl érdeklődésünket, hogy a becsület és szenvedély, a női hűség és régi szerelem összeütközései várnak ránk. De mindebből semmi sem lesz, s a második felvonásban már a házastársi féltékenység bohózatos jelenetei váltakoznak. Jó; talán ezekből fog majd következni az expozícióban bevezetett mély ellentétek megoldása. Épen nem. A csomót végül oly elemek betolakodása oldja meg, melyek a darab tulajdonképeni keretén kívül állanak. Igaz, sokszor ígér az író mást, mint amit ad s egy geniális fő eszejárását nem sejt-hetjük mindig előre. De annyi bizonyos, hogy sohasem szabad többet ígérnie, mint a mennyit nyujtani fog. Csep-reghy pedig többet ígér s csalódottaknak érezzük magunkat. Dús találékonyságával akar kárpótolni. A főirányok mindenesetre egy leleményes fej alkotta mesében játszszák bujósdi-jokat. De itt megint visszaél erejével; oly mesterkél-ten, oly sok szálból bonyolít, hogy elveszti az igazság benyo-mását, kifárasztja figyelmünket és megzavar. Mintha valami szemfényvesztő állana előttünk, ki minden percben más

mesterséget mutat, kápráztatásunk által igyekeztén észre nem vétetni, hogy kabát-ujjai vagy zsebjei gyanusan duzzadtabbak a szokottnál. Csepreghyéi is olyanok. Csak rájuk kell mutatni, hogy észrevegyük a fogásokat. Egy szóval sincs megmagyarázva: miért nem adott Csillag Pali hat esztendeig hirt magáról? Ha csak valamennyire jó emlékezetében tartotta is kedvesét, bizonyára egyszer-másszor tudakozódik felőle. Igen; de akkor nem ment volna férjhez s a *Piros bugyelláris* egész története nem eshetett volna meg. Valamint akkor sem, ha az őrmester szorongatott helyzetében arra gondol, a mi ily körülmények között száz ember közül bizonyára — mind a száznak legelőször ötlik eszébe, hogy az elvesztett bugyellárist ott kerestesse, a hol legutóbb megfordult, t. i. Menciéknél. Az ispán és jegyző bujósdija sincs elég meggyőzően indokolva s voltaképp nem is szükséges az egész komédia. Csak a zsákolás izléstelen jelenete kedvéért iratott, melynek eszméjét a *Les trois bos-sus* régi francia meséjéből alkalmazta.

A jellemrajzról kellene még szólanom. Elmondanom, hogy Zsófi alakjának színei nagyon is rikítók s képtessé teszik e jellem olyatén felfogását, a minő a szerző szándékában állott. Elmondanom, hogy a többiek mind igen is általánosságban, de mélyebben jellemző, egyéni vonások nélkül vannak vázolva. Látszik rajtok, hogy nem a fantázia szabad levegőjén születtek, hanem a népszínház színészeire szabták őket. De ezek helyett szívesebben emelem ki a darabnak egypár igazán eleven és csattanós jelenetét s mindenekfölött tősgyökeres, erőteljes, jellemző, sok helyt numerózus nyelvét, melynek példájára ide igtatom e kis töredéket abból a jelenetből, mikor Csillag Pali cigányokkal megjelenik a Zsófi vacsorájára.

Csillag : Zsófi, Zsófi ! hej mikor kendet még, — Csillag Pali kincsének nevezték !

Zsófi : Hát iszen nem is tagadom én, hogy a kelmed szeretője voltam, — de most tudja, hogy a másé vagyok ; nem kellett volna muzikaszóval jönni hozzám . . .

Csillag : Hát olvasóval jöjjen ilyen menyecskéhez ?

Zsófi : Milyen menyecskéhez ?

Csillag : Nem az vagy már a ki régen, — más csillag ragyog az égen ! Míg az én csillagom voltál, — tudom másra nem ragyogtál.

Zsófi : Hozzám beszélget így ?

Csillag : Egyszer hozzád, szép menyecske, a kivel mulatok, másszor meg a régi Zsófikámhoz, a kit siratok.

Zsófi : Küldje el legalább a cigányokat.

Csillag : Meghalok muzikaszó nélkül !

A tanulságot ismertetésünkből, azt hiszem, nem kell külön kiemelnem. Csak azt ismételném, a mit bevezető soraimban mondtam: igyekezzék Csepreghy más urat is szolgálni a népszínház közönségén kívül. Ezzel szabadbá lesz, midőn biztosabb, régibb és maradandóbb törvényeknek hódol. Senki sem vitatja el, én legkevésbé, hivatottságát, jeles tehetségét, melyre megtisztelőbbnek tartottam egy, irányában még alig alkalmazott magasabb mértéket, mint ócska dicséreteket.

2.

Az élehetetlenek.

Eredeti vig színmű öt felvonásban. — Először adatott a népszínházban 1879. június 27-dikén.

Csepreghy minden darabjában mutatkozik hajlam rá, hogy komikai hatás kedvéért átlépje a valószínűség, olykor az ízlés határait. Fantasztikus vigjátékát, a *Vizözön*-t nem

számítva, gondoljunk a *Sárga csikó* koldusaira s a *Piros bugyelláris* zsákjaira. Dikciója friss és vidám, mindig elfogadja a durvább fajta élc kínálkozását is, s tréfáiban sokszor van valami gyerekesen naiv. Leleményessége a mese-szövegben, mulattató helyzetek összehozásában élénk és gazdag; de jellemek kigondolásában igen szegény s az indokolásban nagyon könnyelmű. Írói egyéniségének e vonásai, melyek mellé azonban még nem egy dicsérni való tulajdonság sorakozik, mintegy ráutalják őt a bohózatra. Bizonyos volt, hogy előbb-utóbb kísérletet tesz e nemben; s mint-hogy tehetségének természete vezette ide, bizonyos, hogy mostani sikertelen kísérlete nem az utolsó. Nem fog megelégedni a népszinművel, mely legfeljebb részeiben tűri a bohózatot, hanem engedni fog a csábításnak, mely a túlcsapongó jókedv világába hívja, hol a nevetséges uralkodik a valószínű fölött, s az igaz torzalakban jelenik meg.

Az *Élhetetlenek* rossz darab. Rossz, még ha Greguss Ágost régi széptanának lenéző fogalom-határozását (melyhez ma aligha ragaszkodik) fogadjuk is el a bohózatra. Ha a vigjáték helyzeteiben »uralkodó nevetséges elem csak külső, akkor a vigjáték bohózáttá fajul s személyei nem egyebek, mint fabábok, melyek az utcai pórt megkacagtatják.« Még ezzel az értelmezéssel sem mondható jónak Csepreghy bohózata, mert nem igen képes megkacagtatni. Már fogamzásában, alapeszméjében van a hiba, mely darabjainak rendesen gyöngé oldala. Mikor egy-egy gondolata támad, melyből színmű kerekedhetik, úgy látszik, elfeledkezik értékét, igazságát mindjárt csirájában vizsgálni, melynek az lehetne következése, hogy vagy elveti, vagy szilárdabbá alakítja. Ő csak képzeletét foglalkoztatja vele, mely tárgyat gyorsan szélesíti és színezi ki, s mire eszébe jut a bírálat, már egy egész nagy mesét kellene elvetnie vagy

gyökeresen átalakítania. Akkorra azonban jobban hozzá szokott, egy-egy részletét, melynek talán el kellene esnie, jobban megszerette, hogysem erre képes lenne. Így történhetett az *Élhetetlenek*-kel is. Az öngyilkosság mániáját osztorozza benne; a kishitűeket és gyávákat teszi nevetségessé, kik a sors minden kihívására a szívöknek irányzott pisztoly durranását tartják a legtermészetesebb feleletnek. Korszerűség híján nincs a tárgy, mely mai társadalmunk egyik nyavalyájával foglalkozik. A bohózat szívesen mutatja be az egyént a visszás társadalmi viszonyok hatása alatt. Azonban Csepreghy feladata mégis kényesebb a vigjátékiróra, hogysem kivitelében a legélénkebb érzéket és ítéletet ne kívánja. A halállal a komikai költőnek ép úgy nem szabad játszania, mint a gyermeknek a tűzzel. Nem neki való, veszedelmes rá nézve, tönkretelheti vele magát. Csepreghy nem tanúsított sem elég óvatosságot, sem elég tapintatot. Már kiinduló pontja nemcsak nem bohózos (a mi magában még nem mulhatatlanul szükséges), hanem oly sötét, hogy az egész vidám történetre némi árnyat vet s gyakori emlegetése a jókedvet mindig csökkenti. Dongás Károly ifju korában elkártyázta az egyház pénzét, mely édesatyjára volt bízva, véget akart vetni életének, de a lánchidon egy siró kis leányt talált kitéve, ez magához térítette, a gyermeket felfogta, munkához látott s külföldön gazdag emberré lett. E félelmes epizód emléke nem egyszer merül föl a darabban s mindannyiszor nyomasztó hatást tesz.

De e tekintetben nem is áll egymagára. Az öngyilkossággal nem foglalkozhatik másképp a vigjátékiró, mint bohózos alakjában; csufolhatja nevetségés kísérleteiben, képtelen fenyegetőzéseiben; tárgyalhatja ellentétességében a viszonyokkal és jellemekkel, szóval képtelenségében és lehetetlenségében. Teljes szívünkől csak azon nevethetünk,

a kiról, bármit beszél és tesz, egy percig sem hihetjük, hogy elemésztí magát. A haldokló sohasem lehet nevetséges, mondja Feuillet. Azonban Csepreghy nem mindig biztosít bennünket, hogy nem leszünk-e a következő percben való-ságos öngyilkosság tanúi: az öreg Dongás, ki máshoz hajló fogadott leányát szereti, s Körző Sándor, ki kétségben van kedvese felől, nem ugranak-e le a Salamon tornyából. Ez meglehetősen leapasztja kedvünket, mely különben sem derülhet ki igazában soha. Nem igen tudjuk, kit nevéssünk. Ott van egyfelől az öngyilkosságnak egy hóbortos ellen-sége, a meggazdagodott Dongás, ki visegrádi kastélyát való-ságos életmentő intézetté rendezte be azok számára, a kik megunták az életüket, s cselédségét folyton abban gyakorolja, mikép kell az akasztottakat lemetszeni, a vízbe-ugrottakat kihalászni, s azokat, a kik magasból akarnák alávetni magukat, kiterjesztett ponyvával fogni föl. Ezzel szembe van téve az öngyilkosság hóbortja, melyet Mariska, a fogadott leány, és kedvese, Sándor, képviselnek. Kísérletet sem tesznek, hogy Dongás beleegyezését megnyerjék házasságukba; egy garas nélkül megszöknek Pestre s szobát fogadnak, hogy megöljék magukat; de egyiknek sincs kedve hozzá, s örülnek, mikor véres terveik egymásután dőlnek dugába. Az ellentétet, melyet a szereplőknek e két csoportja képez, nem tudja semmiféle módon kiegyenlíteni, harmóniába hozni az író. A dolgok úgy fejlődnek, hogy az öngyilkosság ellensége arra ébred, hogy vannak körülmények, melyek közt ő maga is kész eldobni életét; kísérletet is tesz s csak a véletlen menti meg. Az elszántak pedig igen hamar arra a meggyőződésre jutnak, hogy a halálnál mégis csak többet ér az élet, s az öngyilkosság haszontalanság. Ime a koncepcio zavara mely bénítja a komikus hatást: Vojtina léghajója.

Csepreghy azt hitte, bohózatban, hogy célját érje, elég lesz egy sereg minél bizarrabb helyzet. Ilyet gondolt is ki bőven: levegőből pottyánó szerelmesek, vándorló ruhafogasok, a vészharangra minduntalan előrontó cselédség, a kitett leányát követelő anya, csörömpölő edények, vad hajszák gyorsan váltogatják egymást. A lárma komikuma uralkodik úgy szólván az egész darabban. Hanem ez mind kevés az igazi sikerhez. A jellemzést nem engedi el a bohózat sem, s bár túlzottak, rendkívüliek lehetnek az alakok és viszonyok, melyeket fest, de maga elé tűzött feltételeihez hűnek kell maradnia. A belső igazság törvényei uralkodnak fölötte is s amint embert nem rajzolhat kifejező ábrázat nélkül, úgy nem változtathatja vonásait önkényesen. A mennyiben különbözik a torz a jellemzőtől, csak annyiban tér el a bohózat a vigjátéktól; amaz nem tagadása emennek, csupán eldurvítása s fokozása a nevetséges felé. A realisztikus bohózat sem tagadja meg a valót, csak túlozhatja: nem nélkülözheti a jellemeket, csakhogy karrikaturákat csinál belőlük. És a milyennek bemutatta, olyanokul veheti hasznukat. Zuboly nem játszhatik kitünően s a peleskei nótárius nem vehet Pesten frakkot magának. Ezekkel az alapelvekkel nem sokat törődik Csepreghy. Nem vetem szemére Dongás életmentő hóbortját; sem azt nem kérdem, hogy: valami különös hajlammal viseltetnek-e az öngyilkosok Visegrád iránt, hogy éppen ott rendezte be intézetét? Ennyire joga van a bohózatirónak. De arra már nincs, a mit személyeivel mivel. Dongást saját sorsa tette ellenségévé az öngyilkosságnak, melyet a gyávaság menedékének tart. Tizenhat esztendeig ez a gondolat volt rögzített eszméje, s íme — a legelső kellemetlenség, hasonlíthatatlanúl kisebb annál, mely egykor a lánchíd karfájára vezette (most csak érzelmi oka van, míg akkor erkölcsi kényszer vezette),

ismét arra határozza, hogy véget vet életének. Még gyöngébb Körző Sándor. Olyan jó kedvvel, meglelégedéssel, életszeretettel lép föl, hogy nagyon is emlékeztet Fáy András Vig Ferijére s Petőfi Bolond Istókjára. Azután se tette, se vette, mindjárt öngyilkosságra gondol, a hogy meg szoktetí kedvesét. Előbb derék és munkás ember volt, most léhának és hiábavalónak mutatja be magát. Csodálatos fordulatai itt, a harmadik felvonásban, nem érnek véget. A ki előbb meg akarta ölni magát szerelmi bánatában, őt a következő jelenet úgy találja, hogy erőnek erejével el akar szakadni kedvesétől. Később úgy látszik, mintha csakugyan el kellene szakadnia; akkor meg nem tudja a válást elvisselni s »szabad halálra kész.« Ennyire nem terjedhet a bohózatiró szabadsága, melylyel mentheti Csegreghy darabjának egynémely valószínűtlenségét, s a mese egyik szálának (a korcsmáros család beavatkozásának) elejtését. Főalakjai valótlanak, a mellékesek pedig üresek. A korcsmárosnénak ájuldozásában, urának meg toporzékolásában áll minden komikuma. Legjobban sikerült Mariska alakja, kinek dacossága, kényeztetése, tapasztalatlansága néhány találó és kedves vonással van rajzolva.

Még egy oldalát nem akarom említés nélkül hagyni e darabnak. Azt ugyanis, hogy igazi nemzeti elem, magyar szín, hang, jellemek egészen hiányoznak belőle. Alakjai s az egész történet ép úgy játszhatnának Bécsben, mint Visegrádon. Ez nincs rendén. A magyar bohózat, a mint a bécsi Hanswurstiádoktól csak annyira-mennyire is emancipálta magát, már a Lumpácius első átdolgozásában, nemzeti színre törekedett. Igen természetesen. Minél közelebb áll egy műfaj a mai élethez, minél alantibb hangja, annál inkább természetében fekszik a sajátos vonások kedvelése. A vigjátéknak inkább, mint a tragédiának, a bohózatnak in-

kább, mint a vigjátéknak. A mi csak bohózáti irodalmunkból fennmaradt, akár a szinpadon, akár emlékezetben, fenntartója legnagyobb részben magyar jelleme volt. Ez *Munkácsy János Garaboncás dedk-jának*, *Gaal József Peleskei nótárius-ának*, *Balog István Ludas Matyi-jának*, és valamennyi közt a legjelesebbnek, *Szigligeti Liliomfi-jának*. A figyelmeztetés nem árt Csepreghynek, ki ismeri a magyar életet, van érzéke a drámai tárgyak és forma iránt, találékonysága ritka gazdag, ötletei gyakran jók, kedve mindig az, és a ki bizonyára csakhamar jobb munkával fogja elfeledtetni az *Élhetetlenek-et*.

3.

A szép asszony kocsisa.

Eredeti népszinmű három felvonásban. — Először adatott a népszínházban 1881. szeptember 24-dikén.

San Remoban történt, nemsokára három éve lesz, egy téli napon. A szegény beteg költő már ott messze földön keresett napsugarat, levegőt, életet, mikor mind ennek fogytát érezte. Ott sétálgatott a tenger partján, játszi képzeletét inkább reményeivel, mint reménytelenségével foglalkoztatva. Hosszú hallgatás után egyszer csak hirtelen megállt, beesett szemei fölragyogtak, fakó arcát az öröm tüze szállta meg s hű felesége kezeit megragadva, fölkiáltott: Megvan az új darab! A *szép asszony kocsisá*-nak terve volt, a mi akkor lelke előtt világosabb képben tűnt föl. Kegyes műzsájának ott, a déli verőfényben, olaj és citromfák között, utolsó mosolya esett e pillanatban rá. Tervének kidolgozásához sietett is hozzálátni: gyorsan írta meg az első és

harmadik felvonást. A közepét is szeretette volna s egy évvel utóbb, a görbersdorfi intézetnek egy kicsiny, meleg szobájában, míg kívül az észak zord tele csikorgott, szenvedésektől ment óráiban elő-elővette irónját s már-már haldokolva jegyezte azt, hogy — mit akarna, ha lehetne: a bonyolítás vázlatát. Meghalt s csak töredékek maradtak utána. Ime a népszinmű születése, melyet most mutatott be a népszínház. Régi utazók beszélnek egy csodálatos vad népről, melynek körében sirás, könyek fogadták az új szülöttet. Közülünk is nem egyen vett ez este erőt bús elfogódás. Éneken, bohóskodáson, tréfás képeken és mindazon túl, a mivel a komédia vidámabb világba ragadja a zaklatott lelket, nem egyszer erősebben elfogott a veszteség érzése a kedves író miatt, mint a nyereségé darabján.

Bírálni egy holt költő művét, kinek még nem rég kezét szorítottuk, hangja fülünkbe cseng s életéből száz emlék vesz körül: igen-igen nehéz. Bármennyire tisztában legyünk a kritika feladatával, mely mindig csak részben szól az írónak, alig tudjuk elnyomni a keserv logikátlan kérdését: mire már mindez, ki veszi hasznát? Mind az a nehézség, melylyel élő, munkás emberek megbírálása jár, kicsinynek látszik akkor, ha saját lelkünk egyik: érző felét kell elhallgattatnia a másiknak: a gondolkodónak. Az író neheztelése, a jó barátok és ellenségek érdeke, az összeütközések számos szála csak azt riaszthatják vissza, kiben a meggyőződés komolysága nem tart egyensúlyt a bíró bátorságával. Mi is a sérelem, melyet a holnap helyre hozhat; — hiszen ép erőben áll még előttünk az, kiről kötelességünk igazat mondani, jót vagy rosszat; egy csatavesztés után könnyen fölépülhet sebeiből s föl van fegyverkezve védelemre, küzdésre, diadalra? De a halottnak egy szomorú emlék mindene, néhány kedves óra s egy-egy jó cselekedet emléke, a mivel képzele-

tünkben helyet foglal. Fegyvere kihullott kezéből s nem védheti többé magát; örök hallgatásával kénytelen igazaknak ismerni okainkat, bármily hamisak is ezek; s a kő helyett, melyet izzó elmével és dobogó szívvel nevének emelt, ha ledöntjük, nem állíthat újat. Félünk bolygatni s abban, a mit ránk hagyott, inkább a jót keressük, mint a rosszat. És ez így van jól, mert az erkölcsi érdek, melyet e tartózkodás védelmez, semmivel sem kisebb, mint a szigorú igazság.

Azok, kik mostanában Csepreghy Ferencről, e korán elhunyt derék íróról, szólottak, tudva, vagy öntudatlanúl, mind a baráti kegyelet hangján, ennek tisztos elfogúltságával és nemes hiperboláival beszéltek: ama lelkes kör tagjai, melyben Csepreghy irodalmi iskoláját járta. Ez iskola csillogó irodalmi sikerei ép oly csábítók voltak az ismeretlen álmodozóra, mint a mennyire tetszetősek lehettek esztetikai elvei az autodidaktára. Így szövődött szoros, benső kapocs a mesés romantikusok iskolája és legutolsó növendéke közt. Ma, mikor Csepreghy összes munkáinak gyűjteményes kiadása és hátrahagyott népszinművének előadása újra nagyobb mértékben irányozza a figyelmet feléje, ismét találkozzunk e nézeteknek hosszabb-rövidebb fejtegetésével. A mai alkalmat nem tartom arra valónak, hogy velök ellenkező meggyőződésemet fejtegessem; csak egyszerűen meg akarom említeni őket, jellemző voltuknál fogva Csepreghy írói fejlődésére és egyéniségére. Bizonyos hitetlenség nyilatkozik bennök a műfajoknak benső, úgyszólván természeti törvényei iránt, melyeket művészet és kritika elejétől fogva tiszteletben tartott. Pótolja a bizodalom a korlátatlan tehetségnek erejében. Az elsőség a szép helyeké az egész összhangjával szemben, az eredetiségé a régtől jónak ismert ellenében, a szellemes ötleté a gondolat egyszerű kifejezése

helyett. E hangok, e nézetek jelennek meg ma Csepreghy pályájának ismertetésénél, ugyanazok, melyekre íróságának tanulói éveiben a fölavatandónak egész áhítatával figyelmeztet.

Mestereiben nem kevésbé hitt, mint a mennyire szeretete őket; siker és szívesség vonzották feléjük. Példájoknak azonban nem tudott tovább hódolni, mint a meddig természete engedte. Az eszmei tartalom világosságával s az alakítás belső, logikai erejével nem sokat törődött ő sem; friss és gazdag képzelete minél érdekesebb és bonyolultabb mesék szövésére s minél megkapóbb, kedvesebb, megrázóbb jelenetek írására törekedett. Nem utánczolt senkit elődei közül, sem a régi bohózatírókat, sem a népszinmű mestereit; eredeti maradt, egy tekintetben még tanítóival szemben is. A szellemes, olykor mesterkelt, ötletes dialog, a marinizmus helyét nála az egyszerű, gyakran kiválóan jóízű népies tréfálfkozás foglalja el. Érzik rajta, hogy legerősebb benyomásait nem Shakspeareből, hanem a népmesékből, a fonó és műhely jókedvű, ha nem is mindig jóízű világában vette. Ez a hang, a Csalóka Péter hangja s a népelet gazdag krónikájáé, az irodalmi kiképzett technika minden segédeszközével, hatásosan és nagy sikerrel jutott általa kifejezésre. Jelentékeny tehetségének fő eleme ez a friss, mesemondó kedv volt, mely sem a leleményből, sem a tréfából ki nem fogyva, szövi-fonja elbeszélésének szálait. Nem hiányzik ihletéből az az egyszerű jóság sem, mely vonakodik az ítéletmondástól; s szívesen kegyelmez, kiegyenlít, elhallgattat, bár a szigorúbb igazságszeretet s kényesebb érzés nem tart is mindenkor vele. A mesék vidám vége: most is élnek, ha meg nem haltak. Naiv kedélye érdekesnek és örvendetesnek látja a világot, megnyugszik folyásában s inkább igazolni, mint vádolni kívánja. Egész munkássága igazán népies. Mi többiek rendszerint könyvekből tanuljuk

ismerni az életet; azokból merítjük jókorán szempontjainkat, melyek uralkodókká lesznek legtöbbször felfogásunkban. Az élet szabad világa, miután kilépünk bele, nem igen képes már végkép erőt venni lényünk iskolás felén s a legjobb esetben is csak megalkuszik vele. Már megvan kiválasztott kedves költőnk s vele elfogúlt esztetikánk és zsinórmértékünk az egész irodalomra; tanítónk vagy véletlen olvasmányaink jókor meghódítanak egy-egy bölcséleti iránynak, mielőtt ismernők a gondolkodás egész történetét. Így lesznek Schopenhauernek, Comtenak, Stuart Millnek dráma- és regényíró tanítványai. Felfogásunk, gyönyörünk, fájdalomunk elveszti igazi közvetetlenségét, tárgyiasságát. Mily súlyos veszteségek, mily drágán megfizetett tudákos-ság! Csepreghy fejlődése, pályája nem ilyen volt. Szerencsétlensége, hogy csak későn, minden ereje, úgy szólván élete árán tudta magát elküzdeni hivatása révpártjához, csak viszonylagos balsors. Az emberi, de nem az művészi tekintetben. Ama boldogok közé tartozott, kik elfogulatlanúl léptek a világba s az életnek gazdag és szabad iskoláját járhatták. Okoskodás nélkül gyönyörködhetett mindenben, a mi érdekes, kedves és szép; megtanúlt jóízűen nevetni, mielőtt bírálni tudott volna, melegen szeretni, mielőtt elemezni tudta volna érzéseit. Később sokat, szintén lázas buzgalommal tanult, de a könyvek már nem árthattak lelke naiv zománcának. E tiszta, nemes, derült, népies naivitás az, mely oly kedvessé teszi írói egyéniségét; ez uralkodik népszinműveiben, látványosságaiiban, verseiben egyiránt, ez nyilatkozik alakjaiban, előadásában, tréfáiban, s ez képezi, már csak ritkaságánál fogva is, írásainak legfőbb varázsát.

Ez, legkivált ez a tulajdonsága az, mely a *Szép asszony kocsisá*-ban is még egy utolsó koszorut szerzett sir-

jára. A darab meséjéhez a kolozsvári Manasszes, ki annak idején szibériai rabságával és Petőfi ismeretségével igyekezett lóvá tenni a világot, ez a szédelgő szolgáltatta a gondolatot. Buzás János uramról, a ki a forradalom idején két muszka tiszttel belehajtatott a Tiszába, az a hír, hogy Szibériába hurcolták. Pedig otthon van, régi faluja szomszédságában, mint a maga feleségének a kocsisa. Nem meri a maga képét viselni, jöllehet nem ő vitte vízre a muszkákat, hanem a legénye, kit maga helyett küldött a forsponttal. Basa Jóska, a legény, eltűnt, a gazda meg rejtőzni kénytelen, mert ártatlan voltának semmi bizonyossága s a zsandárok folyvást keresik. Persze hogy a menyecske hirbe keveredik a kocsisával. Ez az ismeretség nem igen tetszik két naplopónak, kik atyafiság és háztűznézés révén lopják a Buzás-háznál a napot. Azon lennének, hogy kitegyék a kocsis szűrét s az időközben odavetődött Basa Jóskát, ugyanazt, a ki a muszka tiszteknek végére járt, felbiztatják, hogy adja ki magát Buzás Jánosnak s tisztítsa meg a házat az alkalmatlan cselédttől. Basa Jóska rááll a szóra s ép akkor érkezik, mikor Kata asszony szinből összeesküszik újra az urával, hogy a világ rossz száját befogja. A jövevénynyel szemben az igazi Buzás kénytelen letenni az álarcot; de hiába teszi le, mert senkisémm emlékszik rá. Esküdtbírák elé kerül a dolog s az asszonynak kell döntenie, hogy melyik az ura. A kimondott szó azonban nem olyan könnyű, a milyennek látszik, mert a valódi Buzást veszedelem várja. Kata, hogy megmentse az igazi urát, Basa Jóskát mondja annak. Voltaképen csak ez a kétes helyzet exponálja a darabot. Következik a hirtelen megoldás. Egy falusi legényke, Gyöngyös Feri, beköszönt a falu házához s a versengőktől megkérdezi, melyikök tartozott az ő apjának. A csavargó azonnal magára vállalja az adósságot; de

az igazi Buzás János azt állítja, hogy az öreg Gyöngyös volt neki adósa s nem megfordítva. Feri kijelenti, hogy ez az igazság s ezzel eldönti a pert. Jóskát közreveszik a zsandárok.

A *Szép asszony kocsisá*-nak ez a története. Tervvázlata a kolozsvári bűnper nyomán született; de az egész nem készülhetett el minden ízében egyenlő biztossággal. Csepreghy élénk képzelete valóban képekkel foglalkozott: innen egygyel, onnan a másikkal. Tetszett neki a kérőktől zaklatott menyecske, ez a paraszt Penelope, rejtőzködő urával s a dorbézoló cimborák, e magyar Böffen Tóbiás és Keszeg Andor; azután a garaboncás-féle Basa Jóska képe; majd meg a kupaktanács tréfája, a szegény menyecske szorongásával. De a kapcsolatot nem mindenütt találta meg közöttük s a hiányzó részeket Rákosi Jenő írta meg. Ne beszéljünk hosszasan gyöngéiről és hibáiról, melyekről nem is tudjuk, mennyiben az övéi. Nehánya oly szembeszökő, hogy ha a szegény írónak elég ideje marad még, bizonyára nem engedi maga sem a kritikának felfedezésök olcsó dicsőségét. Ilyen az alapmotivumnak, a Tiszába hajtásnak, egyfelől hihetetlensége, másfelől szükségtelensége, mivel a kocsi és ló, a melyekért Basa Jóska elkövethette, úgyis neki volt ígérve. Vancsik uram meg Tamás bátya cselszövénye is ugyancsak rövidlátó, ha a betolakodott hamis gazda elkergeti is a háztól a veszedelmes kocsist, vajjon viheti-e csak néhány napig is szerepét s akkor nem keverednek-e ők sokkal nagyobb bajba, mint a milyenből szabadúlni akarnak? Azután meg bajos elképzelni, hogy az egész vidéken ne akadjon senki, a ki egy odaváló emberre egypár esztendő múlva rá ne ismerjen. Minde gyöngékre s a többiekre is szemet hunyt a közönség és méltán. Inkább élvezte azt, a mi a darabban valósággal élvezetes: az igazi népies szint,

vidám életkedvet, naiv humort és jó nyelvet. Az első felvonás paraszt háztája oly eredeti, törül metszett rajz, mely párját keresi. Basa Jóska beköszöntője (bár az egész alak szempontjából beváltatlan ígéretnek marad) pompás visszhangja a magyar nép tréfás mondókáinak. A falusi tanács jelenete is tele van jellemző, eredeti, mulatságos vonással. Ezeken kívül van a darabnak egy alakja, mely kétségkívül a legjobb mindazok között, melyeket Csepreghy alkotott. Ez Gyöngyös Feri, a jómódu falusi legényke, kiben a hetykeség, becsületesség, könnyelműség, vídamság és dicsekedő kedv kitűnő összhangba olvadnak. Kiváló tehetség emléke a munka, kinek nevét becsület illeti újabb irodalmunkban.

Az előadók mindent megtettek, hogy sikert biztosítsanak a bemutatónak. Igazi jókedvvel és buzgósággal áldoztak a kegyelet oltárán annak emlékére, kit sok sikerökből a nagy rész illet. Blaháné asszonynak számos kitűnő mozzanata volt: pörösztsa kocsisa és Tamás bátyja közt, azután enyelgése Gyöngyös Ferivel csakúgy sugárzott a kedves elevenségtől. Kevéssé találta el az érzelem hangját férjével szemben. Itt csak játszott; ő ott ad igazi életet, a hol játszania kell. Vidor ur legénykéje is teljes dicséretet érdemlő alakítás. Hegyi Aranka kisasszony néhány meglepő reális vonást mutatott a paraszt szolgáló szerepében; de talán nem volt szükséges az első felvonásban olyan nagyon is loncsosnak lennie. A jellemzetesnek is van határa s nem minden úgy jogosult a szinpadon, a hogyan igaz.

CSIKY GERGELY.

1.

Az ellenállhatatlan.

Az akadémia által a Karácsonyi-jutalom 400 aranyával koszoruzott vigjáték három felvonásban. — Először adatott a nemzeti színházban 1878. október 11-dikén.

Mintegy tiz éve adták a nemzeti színházban Szigligeti egyik utolsó drámáját: *Török János*-t. A gyöngé darab, melynek mozgó szenvedélye a szerelemföltés, csekély siker aratott. Előadás után az ősz költő a félbukásba e szavakkal nyugodott bele, melyeket ismert szelid mosolygása kísért: »Tragédiám már akkor meg volt bukva, mikor tárgya eszembe jutott. Badar gondolat volt Shakspeare után próbálkozni meg a féltékenységgel! Tanúlhatnak példamból a drámairók: ha tervezgetésök, eszméik kaléjzolásá közben valamelyik nagyobb szellemmel találkoznak, mindig tanácsosabb lesz kitérniök előle, mint utána lopózni s beleveszni a hatalmasabb alak árnyékába.«

Csiky Gergely nem hallotta ez intést s ösztöne nem sűgta meg neki, mikor *Ellenállhatatlan*-jába fogott. Oly komikai jellemet választott hősének, melyet a spanyol klaszszikai vigjáték egyik elsőrendű költője, Moreto, *Szép Diego*-jában már lefoglalt vagy épen megalkotott: egy bájaira hiu

férfit. Csupán a darab jellemzésére hozom elő s nem szemrehányásképen említem, minthogy épen nem csinál ez előkelő rokonságból titkot maga a költő sem. Sőt őszinteségével szinte kérkedni látszik. Mintegy újjal mutat mintájára, spanyol földre vivén ő is vigjátékát, a hivalkodás termő földjére, melynek fűszeres, kábító levegőjében Moreto bolond don Diegoja is mozog. E szépnek oly édes testvére az ellenállhatatlan don Rodrigo, oly szakasztott mása, mintha csak amaz maga jelennék meg másodszor, hogy a don Tello madridi házából kiűzetvén, az oviedoi hercegi palotában, egy kissé megkopva, de ki nem gyógyúlva, új név alatt próbáljon szerencsét. Nemcsak a két jellem alapja, hanem megjelenésök formája is teljesen ugyanaz. Moreto hőse: szép, hivalkodó, piperés, tükörbarát, képzelgő nőhódító, nem épen bátor, elbizott és rövidlátó. Minden ízében ilyen a Csikyé. Valóban nagyítóüveg kell hozzá, hogy ket-tőjük között valami eltérő árnyalatot fedezzünk fel azon kívül, hogy a köpenyke kissé viseltesebb lett az azóta eltelt kétszáz esztendő alatt, hogy Diego válláról Rodrigoéra került. Moreto Diegoja így mutatja be magát:

Mindaz, kit látok s lát, ki rám tekint,
Azonnal érzi a szerelmi kint.¹

Majd hugairól szólva:

A míg nem láttak, még megjárja csak,
De hogy ha pillantásuk rám tapad,
Végők.

Rodrigo is ugyanezt hiszi magáról, s mikor a templom ajtajában várja a kijövő hercegnőt, nem is kíván mást, mint hogy

Csak ne szegezné mindig földre szép
Szemét, csak egyszer fordítná felém,

¹ Beksics Gusztáv fordítása.

Úgy minden nyerve lesz : nem állhat ellen,
 Miként nem álla ellen senki eddig
 E két szem hódító varázslatának.

Egyik mint a másik büszkeségét adja okul, hogy nincs szerelmi láncon. Így Diego:

Nők számára nincs szemem, szavam,
 S kire szemem kegyesen rátekint,
 Némán hordozza a szerelmi kint ;
 S habár szerelmi lángja szólni készti,
 Mégis hallgat s magát némán emészti,
 Mert látja, nálam nem találna mást,
 Mint megvető közönyt s elfordulást.

Rodrigo is szakasztott ilyen módon okoskodik :

Én ? Szeretni ? Nem !

Én csak szerettetem, nem szeretek ;
 Hogy is tehetném ? A sok szerelemtől
 Nem érek rá szeretni.

A találkozás kétségkívül a hős jellemében a legszembeötlőbb *A szép Diego* és az *Ellenállhatatlan* között ; de nem az egyedüli. Az alapgondolatban, melyen a két, merőben különböző mese fölépült, szintén van némi rokonság. Az elbizottságot mindegyik a nagyzás hóbortjával párosítva teszi nevetségessé és buktatja meg. Diego grófné kezére vágyik a nemes leányé helyett s kész lemondani Inesről ; a darab intrikusa ezt használja felültetésére. Rodrigo hercegi koronára áhitozik s lenézvén a kis Elvirát, maga rohan vak hiúságában két szék között pad alá. A közös szintéren, közös hősön, közös törekvésen kívül formájával is emlékeztet az irányra, melynek Moreto egyik kiváló képviselője. Belső formájában az idő egysége eszünkbe juttatja a régi spanyol drámák napszakaszos felosztását, a jordanasokat, itt-ott rimekre forduló jambusai azok silvasait. Mindebben a sok újjmutatásban bizonyára önérzet, bátorság rejlik.

Csiky azt hitte, azt kellett hinnie, hogy azonkívül, a mit Moretotól örökségben vett, szerzett a maga munkájából is eleget, hogy hatással jelenhessék meg. Im itt van a kecses, érdekes mese, mely sokkal kerekebb, egységesebb, gyorsabb, mint Moretonak néha kúsza, néha laza cselekvénye; itt van egy csapat sikerült alakja, melyek elevensége és újsága elfeledtetheti, hogy a hőshöz lélekvándorlás útján van szerencsénk; itt van kitűnő világos szerkezete, mely magában fehér holló nálunk.

Az akadémia igazat adott önbizalmának s a legnagyobb kitüntetésben részesítette, a mi csak magyar drámaköltőt érhet, melylyel eddig csupán egyetlen egy munkát, Szigligeti *Trónkereső*-jét tüntette ki. Odaitélte neki a Karácsonyi-alapítvány 400 aranyos jutalmát, mely ügyrendi szabályai szerint a pályázók közt »viszonylag legjobb műnek csak úgy adatik ki, ha az egyszersmind drámai, színi és nyelvi tekintetben is becsesnek, s így kitüntetésre méltónak találtatik.«

Az *Ellenállhatatlan* meséje a következő: A szép, de szegény Rodrigo társával Doridoval együtt Oviedoba jő, hogy magát az aszturiai hercegnővel észrevétesse és — a mi ezzel egy — megszerettesse. A vigjáték elején is ott ólálkodik a templom ajtajában, honnan Florinda hercegnő duennájával kilép. A hercegnő nagy bajban van; vén gyámja, don Diego, férjhez akarja adni, még pedig, a mint izgatott, kapkodó beszédéből kiveszik, maga-magához. Florinda aggodalmában szeretné távollevő kedvesét, Rolandot, segítségre hívni haza; de nincs kitől elküldeni levelét. Coscolina, a duennája, figyelmezteti az ácsorgó Rodrigora, kit gazdája derék lovagnak irt le előtte. A szerelmes leány kap az alkalmon s magához rendeli az ellenállhatatlant, ki rögtön meg van győződve róla, hogy szerelmi találkozóra

hívják. Le is mond gazdájának érte égő leányáról, a kis Elviráról, kit »fölslegéből« a hű, jószívű, együgyű Doridonak juttat. Képzelt szerencséje Elvira és a korcsmáros útján eljut Lamelához s ez besúgja don Diegonak: hogy a kóbor lovag az, ki házasító terveinek útjában áll, ő miatta nem akar szavára hajtani a szép Florinda. E hirre a könnyen lobbanó kormányzó annyira felindúl, hogy most már se lát, se hall, s épen nem tudja megértetni magát. Florinda találkozik Rodrigoval, ki minden szíves szavát szerelmi valamásra magyarázza, míg az övéit a hercegnő csak a lovagi hódolat nyilatkozatainak tartja. Az ellenállhatatlan azt hiszi, hogy az átadandó levél neki fog szólani, s már fűnekfának igéri pártfogását az elérendő fényes polcon, mikor Diego beront, elfogatja és börtönbe hurcoltatja. Azután vallatja Florindát, kinek csak oly feltétellel ad hitelt, ha Rodrigonak maga mondja meg, hogy nem szereti s kiutasítja az országból. A találkozó megtörténik, melyet az öreg leső helyéből hallgat. A hercegnő fennhangon mind elmondja, mit gyámja kíván; de titokban megsúgja a lovagnak, hogy a levél átadására találkozni akar még vele. Ez természetesen csak megerősíti hitében, hogy ő a választott s cselhez folyamodik. Diego előtt szinből mérget iszik, halálklást tettet s utolsó kívánsága gyanánt Florindát meg Doridot kéri és papot óhajt. Florinda hozza a Rolandnak irt levelet s átadja. De Rodrigo felugrik s a hercegnőt megragadva, letérdel a pap elé és esküdni akar. Azt hiszi, e mesterfogás által képzelt kedvese is el lesz ragadtatva s készségesen beleegyezik mindenbe. De a pap is, Florinda is zajt ütnek, Diego berohan s a zavart Rodrigo kezéből kiragadja a levelet. Ez mindent világossá tesz. Diegonak eszeágában sem volt gyámleánya kezére vágyni, sőt épen kedvesét, Rolandot, szemelte ki számára férjül. A kétség

eloszlik, kivéve Rodrigot, ki váltig azt hiszi, hogy Florinda őt szereti, csak késedelmeskedése gátolta meg titkos esküvőjüket, s most nagyravágyása szakítja el tőle. Lealázná magát a kis Elvirához, de ez meg a hű Dorido felé hajlik, mint a hiu lovag hiszi, tiszta boszúból. Végre nevetséges bukásainak sorozatát megkoronázza a következő epilógussal, melynek első sora az öreg duennára vonatkozik:

Ime ez is szerelmes már belém,
Ifjú, vén, egykép hálót vet felém;
De ~~nem~~ fognak meg, óvatos leszek,
Minden nőt kerülök és megvetek.
Hiu, üres, csalárd a női nem,
Nem érdemes egy gondolatra sem.
Im az egyikhez mennyi gyöngeség fért,
Megtagadá szerelmét cifra fényért;
A másik hogy kitöltse bosszuját,
Boldogtalanná tette önmagát.
Sajnálom őket, mást nem tehetek;
Szegények, nem tudják, mit vesztenek.

Szivesen vallom meg, hogy a mese a legkerekebbek, legfordulatosabbak, legügyesebbek közé tartozik, melyeket a magyar szinpadon láthatunk. Hibái, ha még a sarkalatosság és valószínűség szempontjából nehezen megbocsáthatók is, gyakran épen kitűnő meseszövő tehetségének bizonyosságai. Legszembezőkőbb és visszásabb ezek közül, hogy a szerző egy olyan sajátságos álarcos játékot rendezett, melyben senkisem ismeri a másikat, jöllehet senki sem rejti arcát fátyol alá. Tévedések játéka folyik előttünk; egy vékony hajszálla van fűzve az egész történet, melyet egyetlen név mindjárt az első felvonás legelső jeleneteiben s azontúl akárhol kettészakíthatna. A név, Roland neve, szüntelen ott lebeg a kormányzó, a hercegnő és a duenna ajakán, s ha akármelyikök ki találja ejteni, rögtön vége van a darabnak.

A véletlennek, ama bizonyos hajszálnak ily hosszú és jelentékeny szerepe, a legmesteribb kezelés mellett is, bizonyos mesterkedő nyugtalanság bélyegét nyomja a drámára, melytől a *Tévedések játéka* sem ment. Csikynél félreértés félreértésre halmozódik. Az egész bonyodalom alapja az, hogy a gyám ideges türelmetlenségében nem említi a kiszemelt vőlegény nevét. Coscolinát és Florindát félreérti Rodrigo, s ezt amazok. Minde valószínűtlenségek egy durva mesekivonat szavaival épen vastag képtelenségeknek tetszenek s annyival nagyobb Csiky érdeme, hogy a mennyire lehetett, majd a helyzet sajátossága, majd mélyebb lélektani okok által igyekszik hihetőkké tenni. A csalódást, melybe Diego gyámleányát ejti, ideges, türelmetlen, senkit kibeszélni nem engedő, bizalmatlan természete magyarázza, vagy kísérli megmagyarázni. Jóllehet Ujházi ur egész hóbortosnak játszotta a hatalmaskodó vén embert, mégis túlságosnak tartotta mindenki a követelést, melylyel a költő élénk állt. Maga Florinda sem említi, hogy már akkor, mikor előhozta férjhezmenetelét, föl lett volna indulva s türelmetlensége képtelen kiejteni a mindent megmagyarázó nevet. Jobban okát tudta adni Csiky a többi félreértésnek. Rodrigo elbizott hiszékenysége könnyen magyarázhatta a maga kedve szerint Coscolina közeledését, bízgatva ennek vénasszonyos édeskedő bizelgése által is. Azután táplálhatta csalódását a hercegnő zavara, melybe a szívét fenyegető veszély s a lovagra bizandó ügy kényes és titkos természete sodorta. Viszont Rodrigo iránt Florindát a középkori lovagi hódolatnak a szerelemével majdnem teljesen azonos hangja vezethette tévedésbe. Mindebben jeles és öntudatos írói tehetség nyilatkozik, ki mindenre gondol s tőle és meséjétől telhetően mindennek okát adni törekszik. Innen az egymásban való tévedéseknek e sűrű halmaza sem teszi a képte-

lenségnek azt a durvább benyomását, melyet például a *Csók* kerti jelenetében tapasztalunk, mikor férj és feleség nem ismernek egymás hangjára.

Kevésbbé megbocsátható a szemüveg homályossága, melyen az aszturiai főváros egész közönsége Rodrigot tekint. A hallgatóság harmadik szavánál kinevette, és bolondnak tartotta e tetszelgő fickót, ki foltos köpenyében hercegnőket vadász, állásokat próbál, ellenállhatatlannak hiszi magát s még pajtásától is bámulatot követel tündöklő szemei, finom arca, deli termete részére. És csodálatos, e hóbor-tos kalandort nemcsak Sancho Pansája, hanem a darab egész személyzete komolyan veszi. Komolyan a körültekintőnek és bizalmatlannak bemutatott Gil Perez és leánya, az ugyancsak józan eszünek és egészséges szívünek festett Elvira. Sőt eldicsérik Coscolinának, hogy milyen derék egy ember, s ez ajánlat vettet az ácsorgó léhűtőre Florindával egy tekintetet s indítja meg voltakép a történetet. Pedig ezek nemcsak percekre látták, mint a vigjáték többi személye, hanem két hét alatt kiismerhették annyira, mint a hogy a karzat akármelyik nézője három perc alatt tisztában volt vele. És e hamis szemüvegen, vagy rövidlátáson, vagy írói tévedésen nyugszik a mese. Ez az *Ellenállhatatlan*-nak igazi, legsarkalatosabb hibája. Itt már Moretot jobb érzék vezette, mikor Diegot darabja összes személyzetével bolondnak tartatja. Egyébiránt ezt is motiválni akarta Csiky azzal, hogy majd mindegyik személyét ellátta egy kis hóborttal, mely az emberek tiszta megítélését nem szokta előmozdítani. De ez a mentség alig segít s mint a legtöbb rosszúl alkalmazott orvosság, új baj forrása. Felsőbb vigjátékot irván, nem mert egészen torzítani s középúton haladt a hű és torz között, mely a bemutatott képeknek az

élet frissesége, közvetetlensége helyett valami csinált tarkaságot kölcsönöz.

Azonban minde kifogások oly mérték alkalmazásából folynak, melyet kevés élő költőnkkel szemben vehetünk elő. Jelentsen már ez is elismerést. A bírálatnak nincs szükség a karzat föltétlen ítéleteire, tapsára vagy füttyére, hogy helyeslését vagy rosszalását ki tudja fejezni. Bármennyi megjegyzést tegyünk az *Ellenállhatatlan* alakjaira s cselekvényére, senkisem fogja kétségbevonni, hogy a legkitünőbbben szerkesztett magyar vigjátékok egyikével áll szemben. Valóban mintául szolgálhat azok előtt, kiknek alkotásaiban a fáktól sohasem látjuk az erdőt. Itt az első jelenettől az utolsóig gyorsan és biztosan halad minden előre, s bár az előzményekben sok a véletlen, a katasztrófát tökéletesen a hős botorsága idézi elő. Nincs itt egy fölösleges epizód, személy, helyzet; sőt alig van fölösleges szó. És ez már csak féldicséret. A darab nemcsak a szószaporítást kerüli félénken, hanem a képes-beszédet és költői emelkedést is, s józanságával, fukarságával majdnem arra emlékeztet, hogy egy tökéletes vázlat előtt állunk.

Az előadás nem igen segítette a vigjáték sikerét. Ná-dai ur nagyon hányaveti módon tréfált a címszerepben, s a darab kardinális hibáját ezzel még érezhetőbbé tette anélkül, hogy egyéniségéből humort tudott volna kifacsarni. Ujházi ur is több mérséklettel adhatná Diegot, ki végre is nem egy irtókain basáskodó irodafőnök. Márkus kisasszony nyugalma és hidegsége szintén rossz tolmácsa volt a költő céljának. Csak Vizvári ur diskrét, szeretetreméltó komikumát illeti gáncstalan dicséret.

2.

A proletárok.

Társadalmi szinmű négy felvonásban. — Először adatott a nemzeti színházban 1880. január 23-dikán.

Vége egy magyar szindarab!

E hangot a lelkesedő közönség köréből hallottam, mely ritkán volt tapsaival, éljenzésével, elismerésének mindennemű jeleivel bőkezűbb, mint ez este Csiky Gergely és a szereplők irányában. A tetszés zaja ép oly általános volt, mint a mily kitörő és tartós. Kitöréseiben a meglepetés öröme, kitartásában az érdekeltség folytonossága nyilatkozott. A meglepetés lelkesedése könnyen feled és még könnyebben túloz. Ama vélemény is, mely szájról szájra járt bizonyára feledést is meg túlzást is foglal magában; de mint paradoxon, még sincs az igazság bizonyos magjának híján.

Közönségünk, a népszinműveket nem számítva, két-féle darabot látott, melyeket magyarokul dicsértek előtte, melyekben magyar neveket hallott, magyar vonatkozásokat vett észre s melyeket hosszú időn át megszokott a magyar drámai alkotások folyton ismétlődő mintáinak tekinteni. A kacagányos tragédiákat és tajtékpipás vigjátékokat. Mindegyik nemben találkozott jeles alkotásokkal a *Bánk-bán*-tól a *Trónkereső*-ig s a *Kérők*-től a *Fenn az erna*-ig. Mindegyikben látott olyat, mely érdeklődését közvetlenül is illethette az általános emberi motivumoknál; valamit magából, sajátos tulajdonságaiból és ideáljaiból. Amott a magyar jellemet a múltnak nagy összeütközései között, az egyént a politika viharai közé sodorva, a hűség és hazaszeretet, a szabadság-érzet és nagyravágyás magyar

típusait; emitt ugyanazt a nemzeti jellemet egy későbbi korban, de a mely ránk nézve szintén multtá lett, patriarchális társadalmi viszonyaival, melyek a mivelődés általános áramlataitól el voltak szigetelve. A kardjára támaszkodó hazafi eszménye uralkodott komoly drámáinkban, a táblabíró-világ karrikaturái vigjátékainkban. Bizonyára mindegyik elmondhatta magáról, hogy: non omnis moriar; mindegyikben volt valami, mely nem veszett el sem azzal a nemzedékkel, melyet szerepeltetett, sem azzal, melynek tapsait kereste. Volt bennök nemzeti szellemünkből olyan is, mely ép oly kevésbé van kitéve az idők változásainak, mint a mily kevésbé érintik a viharok és árvizek, a tél és a nyár fordulásai a földben rejlő gyökereket. De a világ egyetemes felfogása megváltozott, a régi eszményekhez újak sorakoztak, az új viszonyok az új alakoknak egész seregét teremtették, a megváltozott törekvéseknek, formáknak, izléseknek új áramlata köszöntött be. És drámai műzsánk mintegy hallgatag állott bevonulásuknál; méla tekintete a multon nyugodott s alig vetett egy-egy futó pillantást az új világra. Ez azonban nem sokat törődött vele, hanem bevezettette magát idegen tolmácsokkal szinpadunkra s így hódította meg közönségünket. Drámairóink pedig ismételték a régi divatot s a régi mentséget, hogy a magyar társasélet eszméiben és formákban szegényebb, 'semhogy elég anyagot lenne képes nyújtani egy eredeti magyar társadalmi drámára. Nem vették észre azt a cáfolatot, mely oly hangos és közeli volt: érdeklődésünk forrásában a nyugot-európai társadalmi szinművek iránt lehetetlen fel nem ismernünk a mi életünknek is bizonyos közösségét, legalább sok ponton való érintkezését amaz általános viszonyokkal, melyekből az idegen drámairók merítettek. Szembeszökő, hogy ezek csak annyiban hathattak, a mennyiben immár ránk nézve sem

merőben idegenek. Bátran kereshettük volna magyar formáikban, nemzeti jelenkezésekben. A ki véletlenül kereste, meg is találta. Közönségünk szívesen tapsolta Toldy István darabjait, melyek az új Magyarország alakjait vitték színpadra, azon a hangon és azokkal az eszközökkel, melyeket a társadalmi színmű francia mestereitől tanúlt. Főkép róla, az ő kora sírba temetkezett kiváló tehetségéről feledkezett meg az, a ki Csiky *Proletárok*-ját, a szokatlan mértékű sikernek adva kifejezést, első magyar szindarabnak mondta. Azaz elsőnek, mely mai világ szerint magyar, s a mai ízlés szerint szindarab.

Toldy lépett először nagyobb sikerrel a modern franciák nyomába, élesebb szemmel a társadalmunkban rejlő drámai anyag iránt, a szerkezet nagyobb ügyességével, a dialog természetesebb könnyedségével s a hangnemek tet-szetős vegyítésével. Az ő darabjai képezik a *Proletárok* előzményeit. Csakhogy lebben Csiky a modern realizmust egy fokkal erősebben, alább szállítva mutatta be. A szalon simább tónusát a közönséges élet valóságosabb beszédével helyettesíti, melynek drámai folyamatossága nem egyértelmű többé a szalon-dialog simaságával. Erősebb érzelmi és erkölcsi csattanók között halad. Az előkelő világ tagjait nemcsak alsóbb rétegek embereivel, hanem valóságos gyanús alakokkal pótolja. A frakkok közé a rongyos kabát is odatolakodik, s a selyem ruha foszlányokra tépve jelenik meg. Az érdek szennyesebb és bűnösebb alakjaiban is elének lép. Az író nemcsak kinövéseket ostoroz, melyeket a hozzá-jok szabott ruha el is takarhat a nevetségesség elől, hanem igazi sebeket érint. A színek vegyítésében a rikító, a hang-gokéban a komikum, a vonásokéban a torz nagyobb helyet foglal. A jellemzetesség nevében több szabadságot vesz igénybe az író, nem a műforma szigorúságával, hanem az

ízlés kényességével szemben. A realizmus édes gyermeke. Senki sem vádolhat egyoldalú elfogúltsággal vagy részrehajlással e műírány mellett. Nem, különösen a drámában, hol élességei sokkal könnyebben lesznek sértők, erőteljeségei durvák, célzatosságai túlzók, mint egyéb műnemekben. Nevezetesebb színpadi termékeinek ismertetésénél is igyekeztem rámutatni az egészen ki nem békített küzdelemre a szép és az igaz között, a gyakorlati irányok jogtalan betolakodására. Egyszersmind a veszélyre is, mely e műelv szélsőségeiben rejlik, különösen a naturalizmusban, nem a Scott Valter és Byron-félében, hanem abban, a mit a franciák ma neveznek így, s mely jogtalanúl tolakodik föl műelvnek akkor, midőn voltaképen a művészet tagadását jelenti. Azonban az elevenség még nem láz, nem kór-állapot, sőt az egészség jele. Az ízlést uraló realizmus színpadra lépte gazdagodása a magyar művészetnek. A modern elfogáshoz simúl ez vele, s közönségünk érdeklődésének nemzeti termékeink iránt új táplálékot fog szolgáltatni. A magyar életnek számos olyan oldalát dolgozhatja fel, melyek iránt eddig drámairóinkban hiányzott az igazi érzék.

Ámde két veszély fenyegeti, melyek mindegyikének megvan már nyoma Csiky darabjában. Egyik az egyoldalúság, a valónak főkellékké emelése, mely hatásában a találónak meglepő voltáért szívesen áldozza föl a művészinnek emelő, nemesítő benyomását. A *Proletárok*-ban Csiky nem túloz, hanem egy színnel [fest. Mintegy Corot szürke tájképeire emlékeztet, melyek rendkívül mesteri voltak dacára is a művészi elem elhanyagolása haladó folyamatának képezik egy fokozatát. A proletárok mind nemcsak szegények, kik nem tudnak vagyont gyűjteni, nem kapnak munkát és nyomorognak, hanem szemenszedett gazemberek. A fő személy Szedervári Kamilla, egy furfangós csaló, ki az

emberek jóhiszeműségéből üzletet csinál. Kiadja magát, hol egy honvéd-vértanu özvegyének, hol másnak; okiratokat hamisíttat és jegyzőkönyvet vezetett azokról, kiket egyszer megfogott hálójában. Jobb keze, levelezője és közvetítője egy vén prókátor, Mosolygó Menyhért, kinek fejére husz év előtt kimondták a szilenciumot. Házának barátja, Zátonyi Bence, ki atyjától nemes levele mellé csak igényeket örökölt s naplopó élete költségeit oly módokon szerzi be, melyeknek gazságával szemben a törvény tehetetlen: úgy szólván feleségeivel kereskedik. Elveszi őket, s ha valaki beléjük szeret, jó pénzért hajlandó visszaadni szabadságukat. Így váltotta meg tőle Bankó Béni is Elzát, mikor még gazdag ember volt. De már elprédálta vagyonát s feljön Pestre tudósnak és kártyásnak. Ez az életkeresete, a mivel kenyerét szerzi, amaz a hiúsága, a mivel dicsekszik. Felesége is méltó hozzá s Zátonyi iskolájához. Pénzvágya egy valóságos rablótársaság szövetségébe vonja, mely érdekeinek egy ártatlan leány jó nevét és boldogságát akarja feláldozni. Egy gyermekszerep is van a darabban, valamennyi között a legvisszataszítóbb. Mosolygó növendéke, ki nemcsak gazdája szavajárásán gazembernek szokta nevezni magát, a miben még lenne valami komikus naivitás, hanem a koraérett vásottságnak olyan gazdag rendszerét mutatja be, mely a jóérzést sérti. Az elsorolt alakokban van valami rideg igazság, de igen kevés művészi enyhület. Fojtó, nehéz levegő vesz körül bennünket, s azon a kis nyíláson, melyet Irén meg Darvas Károly alakja képez, nem látszik be annyi a tiszta kék égből, a mennyi e vigasztalan szürkületet csak némileg is megvilágíthatná. Ha az író igazolni akarná tárgyát, bizonyára a jellemzetességre, az igazságra hivatkoznék. Ennek azonban ily uralkodása már kockáztatja a művészi tényezők egyensúlyát.

A másik baj, mely már nem magából a realizmusból folyik, hanem ennek külföldről hatásából, hogy a bemutatott képeken, alakokon, érzésekben kevés a sajátosabb magyar vonás.

Azonban egyéb oldala is van a dolognak. Míg az életképfestő túlságos előszeretettel időz a legszemetesebb világban, a költő, kiben az alapeszme megfogán s ki cselekvényében magyarázza azt, tiszteletreméltó erkölcsi érzést tanúsít. Nem prédikálja a morált, hanem hisz benne s részeivé óhajt tenni bennünket is hitének. El hit vezeti gondolatait és tollát. Csakhogy úgy járunk vele, mintha végetlen sivar, köves vidéken vezetne át a pihenőhöz, s mielőtt ide jutnánk, elkomorodva és fáradtan elvesztjük fogékonyságunkat. Pedig talán a naplopóknak és semmirekellőknek ez egész legiója, mely egyetlen gyöngye lény ellen küzd, csak arra való, hogy a nemesnek diadalát annál erőteljesebben illusztrálja. Az erkölcsi eszmének ez épsége különösen a mese vezetésében nyilatkozik. Irént, a szegény gyermeket, kit Kamilla csak piszkos üzlete érdekében vett magához, az anya jogán odaerőszakolja Bencéhez, kinek hatalmában van tönkretenni őt. A leány azt hiszi, hogy gyermeki kötelességet teljesít, midőn férjhez megy ahhoz, a kit megvet, s a ki csak azért áhítozott kezére, hogy egy meggazdagodott parasztnak tovább adja. Az egész nyomorúlt világ, mely előttünk mozog, ellene esküdött s az elhagyatott teremtés valamennyi ellen kiküzdi szívének és becsületének jogát. Jósága, melynek valószínűségéhez különben szó fér ilyen nevelés mellett s ilyen környezetben, megtéríti és szövetségesévé teszi az öreg Mosolygót. Cinizmusalól, melylyel lépten-nyomon gazembernek nevezi magát, kicsalja a rejtett becsületérzést. Ez szégyeníti meg Elzát, ki egy kissé vakmerő lélektani szökéssel szintén Irén párt-

jára áll s kétségbeesett ügyét győzelemre segíti. Ime az erkölcsi szempont biztos uralkodása: Bence épen abban bűnhődik, a miben vétkezett, mikor első felesége teszi tönkre alávaló terveit; s a beburjánzott jó mind napfényre bukkan azokban a szívekben, melyeket a szerencsétlenség rontott meg. Ez a darabnak egyik érdeme, mely, a mint a kifejlődésben mind jobban előtérbe lépett, a közönségre mély hatást gyakorolt. Tetőpontját Mosolygó és Elza nagy jelenetében éri el, mely sok könyvet csalt ki és kitörő tet-szést ébresztett. De a jó tulajdonságoknak egész sora segítette, támogatta hatását. A mese ép úgy, mint a dialog az ötleteknek meglepő gazdagságával halad; a dráma technikája kitünő s a cselekvény fejlesztése is, némely csekélyebb valószínűtlenséget leszámítva, egészben elég szilárd; a jól rajzolt alakoknak és megkapó jeleneteknek, kacagtató tréfáknak és költői gondolatoknak ritka változatosságu során esünk egyik benyomásból a másikba. Egy szóval a *Proletárok* olyan darab, mely bizvást megérdemelte mindazt az elismerést, melylyel a közönség oly szívesen tüntette ki: a magyar színpad gazdagodott vele.

De megérdemelték az előadók is. Prielle Kornélia asszony Kamillát oly gazdagon és elevenen ábrázolta, a tettetésből igazi hangjára való átmeneteket oly mesterien emelte ki, testi és szellemi energiájának olyan próbáját adta, hogy a közönségnek csak egy hangja volt irányában: a föltétlen elismerése. Csupán a darab rideg hangjának enyhítésére vethetne valamivel még nagyobb súlyt e semmi-házi alak könnyűvérűségére, mintegy a természetre hárítva a felelősség egy részét gonoszságáért. Halmi ur (Bence) ép abból az okból érdemel különös dicséretet, mert szerepének ellenszenves voltát kiváló finomsággal és könnyedséggel tudta gyöngíteni a nélkül, hogy alapjában meghamisította

volna. Ujházi ur Mosolygója egyike legjobb alakításainak. E szerep egészen neki van írva: durva komikumával, cinikus különösségeivel és elnyomott érzelmességével az összehatásnak főtényezője volt. Helvey Laura kisasszony Elzát játszotta, művészi sikerrel a szatirikus színezetű helyeket s a darab végén a fojtó szégyen fellobbbanását és hevét. Márkus Emilia kisasszony Irénnek csöndesebb, szenvedő mozanataiban jobb volt, mint a kitörőkben, páthosza itt tompa hangokba veszett. Mulatságos genre-alakokat mutattak be Szathmáryné asszony (Tulipánné), Vizvári (Bankó) és Szigeti Imre (Tulipán) urak.

3.

Mukányi.

Vigjáték négy felvonásban. — Először adatott a nemzeti színházban 1880. október 22-dikén.

Mukányi kitünően mulattató bohózat. Majdnem valamennyi jelenete bizonyoság rá, hogy az összeállítás ügyessége, a tarka epizódok gazdagsága, a dialog nevettető ötleteinek sokasága s a tárgyban rejlő külső komikai hatásnak teljes, úgy szólván utolsó cseppig való kimerítése tekintetében nem igen versenyezhet vele mai napság magyar színműíró.

Mukányi érdemei azonban, melyek az első előadás alkalmával oly zajos elismerésben részesültek, nem a drámaírás művészetének lényegét illetik. Nem a cselekvény érdekessége és ereje, nem a jellemrajz igazsága és új volta képezik ez érdemeket; inkább a genre-képek, egy-egy mulatságos helyzet, karrikaturák és furcsaságok. Nem annyira érdeklődést ébresztett (mint ahogy ez a *Proletárok*-ban oly kiváló mértékben sikerült neki), mely az összebonyoli-

tott mese megoldása módját, a jellemek fejlesztésének útját várja s mindig bizonyos hitet föltételez a mese alapjában, előfeltételeiben és személyeiben: mint inkább mulattatott a furcsa képek tarka sorozatával. Szeszélyének bohóskodása foglalta le és ragadta magával oly gyorsan képzeletünket, hogy alig maradt időnk mérlegelni a benyomások természetét: mi bennök az álom és mi a valóság, mi a szinpadi dekoráció és mi az élet; csak Mukányit tréfálják-e meg a darabban, vagy vele együtt minket is. Az egész, újdonság sütetű háttere s néha egészen napi érdekű vonatkozásai dacára is azokat a mult századi pavillonokat juttatja eszünkbe, melyek a rococo-ízlés legjellemzőbb alkotásai. Mesterök nem sokat törődött azzal, hogy mi célra fognak szolgálni épületei: talán semmi egyébire, mint hogy rövid pihenőt nyújtsanak azoknak, a kik a park kanyargó utain elfáradtak a sétában; meg azzal sem, hogy elég szilárdak-e alapjaik és falaik. Ez alapok és falak csak mellékesek voltak tervében. Képzelete inkább azzal foglalkozott, a mit fölékesítésökre szánt: a szatir- és angyalfejekkel, álarccokkal és szárnyakkal, gyümölcsökkel és virágokkal, kagylókkal és csigákkal, melyekkel túlon túl telerakott valamennyi sarkot, szögletet és oszlopfőt. Az egész könnyeden szökik föl előttünk, még az idő korma dacára is mosolyogni látszik s derűtségre hangol. A fáradságot, mely a megszámlálhatatlan tarka aprólékosságokban rejlik, elmossa szemeink elől furcsaságuk és alkalmazásuknak könnyedsége. E vig tarkaság, a furcsában rejlő eme kedvtelés jellemzi Mukányit is. Sem alapja, sem falai nem szilárdak s nem igen állanának ki egy kritikai földrengést; de az ügyes mesterség és vidám szeszély, melylyel föl van ékesítve, szóval az, a mi bohózatos benne, kétségkívül még sokáig mulattatni fogják a közönséget.

Pedig Csiky tervében aligha bohózat gyanánt született. A kiváló figyelem, melyet Mukányi alakjára fordít, a gond, hogy folytonosan szinpadon tartsa: arra látszanak mutatni, hogy jellemvigjátékot tervezett. Képzeletében az epizódok Mukányi alakja körül sorakozhattak s csak később nőttek fejére és borították el jobban, mint a mennyire a jellemvigjáték megtűrheti. Invenciója, ha nem épen új is, de nem rossz és nem időszerűtlen. Mukányi Bódog a címkór-ság hóhortosa. Nem elég neki a becsület, melyben Bánváron, egy kis vidéki városban, részesül; nagyobb hír vágya bántja. Nem elég fiatal felesége, kihez csak mostanában jutott, két szép leánya s az élet bőséges javai. Sőt még az sem elég, hogy cselédei megnagyságotják. Lelkének örök álma, nyugalmanak megrablója a sovár kívánság, hogy a koraszülött címet valami módon törvényesítse. Rendjellel vagy királyi tanácsossággal, ha lehet: mindakettővel. Életének nagy céljai lebegnek szemei előtt, mikor elfogadja a bizottság elnökségét, mely a városukba vándorgyűlésre várt természettudósok elszállásolásáról gondoskodik, ugyanazok, mikor izzadva készül a szónoklatra, melylyel a főispánt, életnek és halálnak urát, rendjelnek és királyi tanácsosságnak eszközlőjét, fogadni készül. A tudósok megérkeznek s velök Várkonyi Endre miniszteri titkár, Mukányinének leánykori udvarlója s a kitüntetések osztogató hivatal tagja, és Kozák Manó ujságíró, a legrosszabb fajtából, ki zúglapjában Mukányit egy csapással országos hirre emelheti. Vágyainak e két gyámolán kívül megjön a főispán is, hugával együtt, ki kereskedést szokott üzni bátyjára való befolyásából. Erre a háromságra támaszkodik Mukányi, mikor a tarka zürzavarban, melyet a tudományosan megrohant városka mutat, a tulajdonképeni történet kezdetét veszi.

Mukányi több irányban indítja meg csatatervét, hogy

annál biztosabb legyen a sikerben. Feleségének meghagyja, hogy tőle telhetőleg nyájaskodjék Várkonyival: így gondoskodik a legfőbb hatóságról, a minisztériumról. Meghozza áldozatát a legalsó forumnak, a közvéleménynek is, midőn tudományos célokra nagy alapítványt tesz s nevelt leánya, Margit kezével akarja lekötelezni a közvélemény-gyáros Kozákot, ki megígéri, hogy a pesti lapokban kiadatja arcképét és életrajzát s így előkészíti kitüntetésének útját. Még csak a középső instancia: a főispán van hátra. Ide irányozza fő gondoskodását s Ella, a közbenjáró urhölgy, részére drága ékszert vásárol. Ezt az ordókereskedő delnőt azonban most az egyszer nem egészen üzleti szempontok vezetik. Egykori vőlegénye, Szeredi Ödön, ki rossz hire miatt szakított vele, most Mukányi leányát, Piroskát szereti. Ella meg akarná bontani frigyöket s visszahódítani magának Ödönt. E végből közbenjárása díjául azt köti ki Mukányinál, hogy űzze el magától fiatal rokonát, kire heves természete miatt a magasabb körök rossz szemmel néznek s ki útjában állhat kitüntetésének. Sőt többet követel: adja Piroskát másnak feleségül s aznap, mikor eljegyzését tartja, a főispáni fölterjesztés utnak indul. Mukányi mukanni sem mer e föltételek ellen; szélnek ereszti Ödönt, s Piroskát Várkonyihoz akarja adni. Már a kézfogót ünnepelnék, mikor a kiszemelt titkár ur kinyilatkoztatja, hogy ő nem Piroskát, hanem Margitot szereti, ki oly nemes hévvel védelmezte vele szemközt mostoha-anya, Mukányi fiatal felesége, nyugalmát. Hogy Ellát meg ne haragítsa, a zaklatott embernek új vőlegényt kell keresnie leánya számára s épen kapóra jó Zápolya Ignác, a savanyu nyelvtudós és professzor, ki ortholog buzgalmában mindenki beszédét folyvást javíttatja. Mukányi ennek is odaigéri a leányát s így meg lehet tartani a kézfogót, elmehet a főispán fölterjesz-

tése és minden a legjobb kerekvágásban lenne, ha Kozák Manó ur nem csinálna új galibát. Hogy hatalmát éreztesse Mukányival, s ez által biztosítsa magának Margitot, lapjába gyalázó cikket küld gazdájáról. Ő ugyan úgy okoskodik, hogy ez csak alkalom valamelyik tekintélyesebb ujságban egy magasztaló válaszra; de a gyalázkodás gyorsan megtermi gyümölcsét. A főispán előterjesztését a kormány nehezteléssel utasítja vissza s Mukányi ott állana, hogy: se pénz, se posztó, se érdem, se érdemrend; de Szeredi boszut áll megaláztatásaért s Kozákot elpáholja. Várkonyi így hozzájut Margit kezéhez; csak Piroskának kell megszabadulnia Zápolyától. Menekülésének eszköze ép oly hatásos, mint szellemes; a legborzasztóbb idegenszerűségekkel kezd beszélni, s annyira megriasztja vele a nyelvtudóst, hogy ez hagyja faképnél. E szerint kiki boldogúlhatna párjával; csak Mukányi tervei mentek füstbe. Legvégin jut eszébe újra, hogy Várkonyi a kitüntetésekot osztogató hivatal titkára. »Még remélhetek!« ezekkel a szavakkal kap az utolsó szalmaszálhoz s a függöny legördül.

Ez a rövid vázlat nagyon hiányosan mutatja a darab menetét. De hiányosan mutatná bármily hosszú is s mindenestre hamis, vagy legalább nagyon halavány képet adna a benyomásról, melyet Mukányi hallva és látva gyakorol. Fő előnye abban áll és hatását annak köszöni, a mi ép oly leirhatatlan, mint egy tűzijáték sustorgó, változó képei. A darabnak legjava: piperéje, aprólékosságai, külső héja. Meglepően hatott az ügyesség, mely nagy tömegekkel ily könnyedén bánik. Akárhányszor tele volt a szinpad emberrel, kiket nemcsak a rendező tartott össze és igazgatott, hanem mozgásukat a szerző keze sokfelé irányozta s mégis magasabb összhangban tudta tartani. Nemcsak afféle csődületek voltak, a hol ketten beszélnek s a többi pedig kar-

ban bámészkodik, hanem a tömegek külön elemeit is önálló, változatos, élénk szerephez juttatta. Ez kétségkívül ritka technikai készséget árul el, a miről különben néhány rendkívül hatásos helyzet is tanúskodik. Így főképp a második felvonás vége. Mukányinál tudós küldöttség jelenik meg, köszönetet mondani alapítványaért s a szónoklatra neki válaszolni kellene. A különben is félénk és ügyetlen ember borzasztó szorongattatások közé jut: előtte Kozák, ki minden szavát leírja, mögötte Zápolya, ki minden szavát kiigazítja. A megpróbáltatás pohara még ezzel sem elég fölös. Felesége már tud az ékszervásárlásról s mivel Mukányi még nem világosíthatta fel, hogy kinek és miért ajándékozta az általa is ismert szőlőfürtös melltűt, gyanakszik. A legkínosabb percben lép be Ella, mellén a tüvel. Mit tegyen a boldogtalan Mukányi? Ájuláshoz folyamodik, a mikor meg a jelenlevő doktorok vesznek össze rajta. E jelenet mindenestre leghatásosabb a bohózatban, melynek különben legmulattatóbb elemeit Kozák és Zápolya alakjai képezik. Amaz a tolakodó szemtelenség, ez az idétlen tudákosság szatirája. Mindakettő inkább álarc, mint igazi ábrázat; de komikus fintorgásaik végig nem hagyják pihenni nevető izmainkat. Úgy ezek, mint a darab egyéb szerepeibe is vegyül bizonyos érdesség, valami nem törődés a társadalmilag lehetővel. Kozák arcátlansága, szekrénybe bujkálása, udvarló modora ép oly képtelenek valamire való háznál, habár ennek feje félig-meddig elvesztette is józan esztét, mint a főispán ismételt durvasága az ebédnél s távozása alkalmával. A Mukányi szarvaira vonatkozó tréfák is vastagabbak és hosszabban nyúlnak, hogysem a legjobb akarat is ne lenne kénytelen tesszolgést látni bennök oly dolgokkal, melyeknek ilyen nemű érintésére Csikynek valóban nincsen szüksége.

De hát mind e tarkaságok között mennyire sikerült mégis a fő alak, Mukányi maga? Említettem, hogy Csiky valószínűleg jellemvigjátékot akart írni s ép annyi kedvvel mint ügyességgel válogatta össze hőse alakjához a vonásokat. Mukányi koncepciójában oly típus, melynek eredetijéért nem kell messze fáradnunk, hogy akárhány példányban találkozunk vele. Hiú és csillogni vágyó, jószívü és könnyen-hívó, üres fejü és dicsekvő; eszményét a címlajtorja valamelyik alsóbb fokán keresi s e felé kapaszkodik túrhettelen erőfeszítéssel. Igen jól van bevezetve, a tudós és rangos vendégeket váró küldöttség élén a pályaházban, hol más készítette beszédét tanulja, egyszerre remeg és fontoskodik, fél és remél. De hovatovább mindinkább háttérbe szorúl. Igaz, hogy ő marad a cselekvény központja, ennek haladását, irányát, fordulatait, többé-kevésbé végig ő igazgatja; de epizodikus ágai, mellékes személyei annyira előtérbe nyomódnak, hogy egészen elfoglalják helyét. Figyelmünk egyre jobban elfordúl tőle s inkább Kozákkal, Zápolyával, Vargánéval és a hóbortos doktorokkal foglalkozik. A franciák a genret a darabnak csak egy részére, legtöbbször az elejére szokták szorítani; a mint lehet, kiemelik belőle hősüket, fő cselekvényöket s lassankint egészen elejtik. Csiky megfordítva tett. Mukányi rajza az expozícióban érdekel legjobban; de utóbb mind inkább és inkább elvész a mellékességek között. Így nemcsak a dramaturgiai optika törvényeit téveszti szem elöl, hanem kitüzött céljától is egészen eltérni látszik. Egyre kevésbé veszi komolyan hőset ennek komikus gyarlóságával. Hovatovább annyira magával ragadta az epizódok burleszk hangja, hogy főalakjával is mintegy csak tréfálkodik. Mukányi könnyen-hívósága bárgyusággá lesz, még pedig olyan fokban, hogy mindazt, a mit tesz, kételkedve fogadjuk. Minél kevésbé lehet őt ko-

molyan venni, minél kevésbbé hihetjük, hogy igazán képes megzavarni a dolgok rendjét, annál inkább játékká lesz az egész mese s valószínűségben és érdekességben annál mélyebbre sülyed. Legvégül már úgy látszik, mintha magamagát, oly ideges reménynyel dédelgetett tervét maga sem venné már komolyan. Mikor Kozák gyalázó cikkét felolvasák előtte, s mikor a főispán értésére adja elutasíttatását, ez épen oly csapás ránézve, mint a fősvényre, mikor elásott kincsét elrabolják. És Mukányit, ki terve sikereért mindent kész volt áldozni s ennél fogva most mindent vesztett, alig látjuk a vigjátéki elégtétel igazi helyzetében. Talán, hogy a jókedvet el ne rontsa, maga sem csinál nagy dolgot belőle s majdnem folytatja a tréfát magamagával. Azt az érzést, a minek egész valóját el kell töltenie, a csalódás fájdalmát bukásán, semmi esetre sem vesszük észre szavaiban. E lélekállapot belső komikumának helyét, melyre pedig a darab megindulásakor irányulni látszott, a Zápolya és Piroska között szakításra vezető, különben pompás jelenet foglalja el.

E lélektani fogatkozáshoz az okadásnak is járulnak némely hiányai, melyek közül legszembeötlőbb Margit közbelépése, mikor mostohája nyugalmanak kedvéért távozásra kéri Várkonyit. Nem értjük, hogyan ébredhetett benne gyanu? Ha csak azt látta, a mit mi, fölszólalása lehetetlen; ha talán maga Olga tette bizalmasává, akkor meg alig hallhatott ettől egyebet, mint hogy hajdani udvarlóját nem szereti. Mi volt hát igazi oka a dologba avatkozásának? Ép ilyen nehéz megérteni Várkonyi szerepét, mikor tudtán kívül lesz Piroska jegyesévé s azt, hogy a száraz Zápolyát mi sarkalja rá, hogy kérőnek lépjen fel,

Még csak annyit, hogy a darabot kitünően játszották. Legtöbb és legméltóbb taps Szigeti József (Mukányi), Ujházi (Zápolya) és Vizvári (Kozák) uraknak jutott.

4.

Cifra nyomorúság.

Színmű négy felvonásban. — Először adatott a nemzeti színházban 1881. október 28-dikán.

Voltaire verse legyen jeligéje e soroknak: »Tel brillé au second rang, qui s' éclipse au premier.« A költő, kinek új munkája ismertetéséhez fogok, aránylag rövid írói pályáján teljes mértékű sikereket élvezhetett. Méltó tapsoktól zajos e pálya s koszorúkkal van borítva, egy kiváló tehetség megérdemlett koszorúival, melyeket könnyen hevülő közönség és skeptikus tudós-testületek egyenlő bőkezűséggel dobtak lábaihoz. Ilyen tehetség s ilyen eredmények imponálhatnak annyira a kritikának, hogy Csiky egy-egy újabb munkáját ne a napi irodalom rendes termése számába vegye s olcsó dicséretekbe fulassza, hanem alkalmazza rá legmagasabb mértékét, melyet jelen irodalmunk elsőrangú alkotásaival szemben felállíthat. Mikor azt keresi, hogyan illik egy kiválóbb helyre, még gáncsaiban is értékes elismerés foglaltatik: hogy elfoglalja azt a helyet, hogy oda törekedett, hogy oda valóznak nézik s e szerint ott kell keresnünk.

Keressük hát ott.

A *Cifra nyomorúság* épületének kettős homlokzata van s mindakettő más-más eszme, más-más motívum feliratát viseli. Egyik olyan komoly, mint a másik s a vidám részletek, komikai jelenetek és alakok csak arra szolgálnak, hogy a világ komoly felfogását, mely hajdan a páthosz öltözetében szokott megjelenni, az érzelmes mellett a másik divatos köntösben: a humorban is bemutassák. Mindakét eszmének, melyet a darab tolmácsol, megvannak szentimentális és humoros hordozói, szomorú és tréfás viszonyok,

szenvedő és nevetséges emberek. De ezeknek, mint amazoknak végső elemzésökben egyenlően komoly szerepök van; a nevetséges a költő fogamzásában eszméltetőnek született s szivünkben meghatónak hal el. A bohóc-sapka csörgetyüinek hangja olykor mélabus dallamnak tetszik.

Az egyik eszmét maga a cselekvény testesíti meg. Ez nem egyéb, mint az asszony képzeletének téveteg elkalandozása az otthon tűzhelye mellől, egy regényesebb szerelem vágya a házi boldogság helyett és a borzadalmas kijózanodás a sötétlő örvény szélén. Ép oly régi, mint amily gazdag motívum, melyből többek között irodalmunknak két kitünő elbeszélése fakadt: Kemény Zsigmond *Szerelem és hiúsága* s Bérczy Károly *Gyógyúlt sebe*, amaz tragikus kimenetellel, ez engesztelő befejezéssel. A modern drámának meg épen nincs kedvesebb témája ennél; a párizsi színházaknak még talán párkányzatán is ezt csiripolják a verebek. Az újabb társadalmi vagy reális szinmű iskolája ezernyi változatban s százféle megoldással dolgozta már föl, melyek közül kiki válogathat a szerint, a mint a gyilkosság, a párbaj, az elválás vagy a kibékülés van inkább inyére. Azonban e sokszoros koptatás dacára bizonyos, hogy egy-egy ismert viszony, egy-egy gyakran feldolgozott összeütközés is adhat valamely tehetséges író erősebb egyéniségének tükrében érdekes, sőt meglepő képet, vagy legalább az előadás hangja által nyerhet új szint. Így a *Váljunk el*nek röpke, szeszélyes komikuma: az uvarlójától férjéhez visszapártoló elvált menyecske, más, komolyabb hangnemen adva elő, újnak tetszik a *Cifra nyomorúságban*, mely különben amazzal körülbelül egy időben készült. Gondolkodása mélyebb, hangja szigorubb. E különbözésnek, hogy igazán alapos legyen, főkép a nő nemesebb felfogásán kell nyugodnia Csikynél. Mi tükrözteti ezt hivebben, találóbban vissza,

mint eszménye, szeretőjének alakja? Ha igaz az, hogy barátjáról megismerszik az ember, ép oly kétségtelen, hogy mindenkinek leghűbb képét magán viseli, legrejtettebb valóját is elárulja kedvese. De milyen képe mutatkozik hát választottjában Eszternek, kiből egy megingott, de nemes és értékes női lelket akar szemünk elé vezetni a költő, s éppen becse által éreztetni komolyságát a benne kitört harcnak? Mennyire bizonyítja komolynak ez asszonyt, s vele az egész ütközést, kedvese? Ime Csiky darabjának egyik tévedése: Tarczalinak túlságos léhasága. Minden nyilatkozata nyomorúlt, minden szava szegény, egész valója üres: valószínű férfi-divatkép. Lelki tulajdonai: a tűzött kabátok, hajlított nyakkendők és fénymázás cipők. Jóllehet a szerző egész komolyan tartotta, úgy tetszik mégis, mintha e divatpára a darab minden többi alakjánál jobban illenék bohózatba, a világnak valamely felszínesebb képébe. Ilyen ember nem provokálhat igazi tragédiát oly asszonynyal szemben, a milyen Eszter, vagy ha igen, úgy emez nem lehet olyan, a minőnek Csiky mondja. Vagy az összeütközés nem komoly hát, vagy a jellemrajz hamis. Még felületesebb szemek előtt is mindenesetre lealacsonyítja ez a hitvány báb Esztert, a ki szereti, és értéktelenebbé teszi férjéhez fordulását, mely nagyon is könnyű. Mennyivel erősebben motivált és szilárdabban rajzolt a két regényíró, Kemény és Bérczy! Mindakettőnél egész hódító egyéniségevel, minden testi és lelki előnyével lép föl a világra Romvaiban és Kistelekiben, s míg amott, a fölvetett lélektani probléma csodálatos különbsége dacára is, értjük a bukást, emitt a békes kiegyenlítés valóban megkönnyít, mert igazi örvény volt, melyet szereteteink kerülgettek. Egyébiránt az utóbbi meséjében, a *Gyógyult sebben*, van egypár vonás, melyre Csikynek különben egész más menetű, cselekvésű, hangu drámája emlékeztet.

A *Cifra nyomorúság* másik eszméjére a darab címe utal. Ez a tisztviselői nyomor. A mese foglалáson kezdődik egy kis hivatalnok lakásán ; — egy másikat végzetes lépésre kényszerít a csődtől való félelem ; — egy harmadik meg, öt leányával, sovány napidíj mellett nyomorogja és humorizálja végig az egész históriát. Föllépnek a képmutató uzsorások, az embernyúzó prókátorok, a végrehajtók s két keserű ellentét is. Egyik a meggazdagodott szédelgést állítja szembe az éhenhaló nyomorral, másik az előkelő hivatalnok sorsát az íróasztal szegény napszámosáéval, kinek kötelessége ajánldékokat venni főnökének. És ez a sokoldalu genre mintha mégsem az igazi hangot ütné meg, melyet a szerző akar. A nyomor, melyet mutat, nem cifra, mint a cím mondja : szegény hivatalnokok szerény nyomorgása az, a kik elől azonban épen nem zárkózott el a segítő emberi részvét. Ennek a képviselője Mézesné asszonyom. De nem is olyan sötét, nem olyan mély, nem olyan vigasztalan ez a nyomorúság, nincsen olyan merészebb és erősebb színekkel festve, hogy mintegy lázadó részvétet ébresztene maga mellett, elégedetlenséget a világnak ama rendjével, melynek alkotó részét teszi. A vldám leányaitól körülvelt szegény diurnista, a születésnapot ülő számtiszt-család az olyan téli napot juttatják eszünkbe, mely bár zordon és zimankós, de legalább összegyűjti egy kis szobába azokat, a kik szeretik egymást. Ám ez még nem nagy baj. Nagyobb az, hogy a nyomor nem képezi a darabnak erősebben beillesztett organikus elemét. Nézzük csak közelebbről, igaz-e az a látszat, hogy belőle indul ki a cselekvény, mely más körben egészen más alakot öltött volna ? Eszternek, a szegény hivatalnok-árvának, két kérője van a darab elején : Poprádi, a szédelgő tót gavallér s Bálnai, a derék számtanácsos. Ő azonban egyiket sem szereti, hanem egy gazdag fickóról álmodozik, kinek test-

vérét zongorázni tanította. Minthogy szerelme reménytelen, férjhez megy Bálnaihoz, megőrizve szívében bálványa képét, ki később aztán hálót vet ki rá. Ez az összeütközés expozíciója. Vajjon a cifra nyomoruságból fakad-e valósággal? Aligha. Nem azon fordul meg a dolog, hogy Eszter nyomorog, hanem azon, hogy olyat szeret, a ki először is őt nem szereti s nem veszi nőül, másodszor meg nem méltó reá. Vajjon, ha atyja élne s gondtalanul élne, nem érhetné-e ugyanilyen szerencsétlenség? Sőt nem érheti-e az övéhez hasonló sors akármiféle család leányát, ha magasabb társadalmi osztályba való emberre veti szemét? Még ha mind a ketten szeretnék egymást és egybekelésük akadályá csupán Eszter szegénysége lenne, úgy közelébb kereshetnők a baj forrását Csiky tételéhez; de így meglehetősen távol esik tőle. Azonban fennmarad az ellenvetés, hogy a nyomor kergette oly férj karjaiba, kit nem szeretett. Ámde ez sem egészen áll, mikor a szerző felruházza képességekkel, melyek átsegíthetnék az életen. Ime ez a cifra nyomoruság szerepe a történet megindításában. Egy alkalommal a bonyolításba is be látszik nyúlni: akkor, midőn az anyagi csapások súlya alatt Bálnai kénytelen felesége udvarlójának, Tarczalinak, mentő kezét elfogadni. Ezt a motivumot azonban még nem emelik döntő fontosságúvá a szemrehányások, melyekkel Bálnai testvére, Béla, vétkesnek hitt sógorasszonyát kinozza. Csak akkor lenne valóban azzá, ha az események későbbi fejlődésben határozó szerepet játszanék. Teszem, ha Bálnai utóbb egyenesen abból az okból szakítana Eszterrel, hogy a gyalázat színétől, melybe ama végzetes segítség keverte, megszabaduljon. De a boldogtalan embernek egészen más oka van a válásra: az, hogy felesége szégyenét tétesse jóvá s az ő boldogságát segítse elő. Így zökken ki a cselekvény csakhamar abból a kerékvágásból, melybe már valósággal

a nyomoruság hajtotta. Ime a hol összeköttetésbe hozta is Csiky kitűnő drámaszövő tehetsége alapgondolatával meséjét, ez összeköttetést egyszer igazán meggyőző erejűvé és szükségszerűvé, máskor meg állandóvá nem tudta tenni.

Eszméinek egy-egy oldalát sokkal találóbban illusztrálják fő cselekvényénél epizódjai, mellékszemélyei. Ezekben a kisebb rajzokban igazán kitűnő erővel nyilatkozik Csiky humora. E humor külsőségeiben, egy-két vonásával, igaz, könnyen téved a torzba, a miért egyik kritikus társam keményen leszólta; de tartalma a legtöbbször valóban nemes. Köszönet illeti a megindításért, melyben általa részesít. Tiszta és igaz emberszeretete oly fennköltén, oly lélekemelőleg ragyog e pompás, apró képekben, melyek vidám kacagást csálnak ajkunkra s könyeket szemeinkbe. Egyszerre, egymás által enyhítve, megnemesítve mind a kettőt, ítéletet mondva a félszegség fölött s megkegyelmezve neki jóságaért. E hang egészen az övé s drámairóink közül ma csakis az övé. Bármily erősen s egyoldaluan hangoztassa is vonzalmát a föltétlen igazhoz, mint közelebbről Plautus nőalakjairól irt tanulmányában tette, nem félek tőle, hogy valaha a naturalizmus meztelen és költőietlen igazságához tévedjen, mely nem keresi a jót s nem törődik a széppel. Csiky soha sem fogja megtagadni sem nemes erkölcsi érzését, sem ritka formaérzékét. Az ő igazsága: mindig erőteljes és megindító humora marad. Ebben fogamzott a *Cifra nyomoruság*nak is két legsikerültebb alakja. Mig a regényes érzelmek és sors-csapások által megzavart családi élet komor képei gördülnek le előttünk, a függönynek hol egyik, hol másik végén bekukkan egy jókedvű falusi urfi vidám ábrázata. Mádi Simoné ez a kép, ki feljött falujából tiszteletbeli segédfogalmazónak, hogy szintén Pestre költözött imádottja közelében lehessen. Naiv szögletességét, kurta

emberismeretét vigan megmosolyogjuk és egész lelkünkől gyönyörködünk becsületes ragaszkodásán. Jól esik a Bálnai-ház vergődésével szemben látnunk, hogy milyen helyén van ennek a fiúnak a szive s milyen biztos fészke lesz az egy derék, egyszerű asszonynak. Aztán az öregapidíjas, Csoma bácsi, öt csevetelő leányával! Valóban mesteri kézzel vannak ebben az alakban keverve a keserűség tiszta erkölcsi érzéssel, az élehetetlen becsületeség józan okossággal s a gúnyos tréfálkozás ördöge mély és megható szeretettel övéi iránt. Nem volt senki tegnap a színházban, a ki ne azzal az érzéssel távozott volna, hogy egy kedves ismerőssével többje van. Ez öregember hatása Csiky tehetségének egyik legnemesebb diadala, midőn fölzaklatott részvétünkben oly mélyen éreztetni tudta a felséges igazságot, hogy: a hol szeretet lakik, ott sohasem lehet egészen iborúlt az ég.

Tehetségének másik kiváló oldala, a meseszöví lelemény, az ügyes építés, a drámai hatások kiaknázása, szintén teljes erővel nyilatkozik a *Cifra nyomorúságban*. Oly könnyedén röpi ide-oda meséje gombolyagját, mint a hogy az ügyes játékos lapdáját csapkodja ütőfájával odább és odább. Az erősebb hatások biztosan kiszámított távolságokban váltogatják egymást s eleven érdeklődésünket végig ép oly éberén tartja e történet folyása, mint a *Proletárok*. Nem közönséges képessége Csikynek ez a, hogy úgy mondjam, költői titkolózás sem, mely úgy tudja vezetni továbbtovább meséjét, hogy a következő események és a megoldás titkát végig magának tartja s a külső érdeket nem engedni lankadni. Nem bocsátkozom ebbeli adománya és általában kitűnő technikája tegnapi jelentkezésének részletezésébe. De nem hallgathatom el a darab egy fontos fordulójának, úgyszólván a bonyolítás utolsó bogjának erőszakolt voltát.

A harmadik felvonás egy fürdőhely nyilvános társalgó termében játszik, hol a fürdővendégek rendszeren találkozni szoktak. Ide, ebbe a közös terembe nyílik Tarczali szobájának ajtaja. E társalgóban légyotton van együtt egy kora estén, mikor még az egész közönség talpon van, Eszter és kedvese. Bálnai lépteit hallják; menekülniök kell. Semmi sem lenne természetesebb, mint hogy Tarczali egyszerűen menjen be szobájába s Esztert hagyja egyedül a teremben; ez semmi gyanut nem kelthet. E helyett azonban Esztert tuszkolja a szobába s maga marad. A bonyodalomnak mesterkélt vezetése a katasztrófa felé e természetlen huzással nem ér véget. Bálnai egy széken ott találja felesége kendőjét s bőszült gyanura gerjed. Vajjon mi igaz oka van a fölindulásra, mikor Eszter reggeltől estig százszor megfordúlhatott ezen a helyen s ott hagyhatta a kendőt? Nemcsak hogy erre nézve nem kapunk felvilágosítást, de a hamis feltevések még tovább vezetnek egy lépéssel. Bella, Bálnai huga, egy kissé affektált naiv leány, ki véletlenül a függöny mögött hallgatózott, hogy bátyja nyugalma és Eszter becsületét megmentse, előlép és magáénak vallja a kendőt. A haragos bátya rögtön azzal a zord követeléssel áll Tarczali elé, hogy most már Bellát vegye feleségül. De hát minden társalgás egy nyilvános helyen szükségkép az oltár előtt végződik-e? Ez az egész jelenet, igaz, tele van csattanóval; de a talaj nagyon bizonytalan és ingadozó alatta. Nem emlegetem bővebben Poprádinak kissé higvelejű fecsegését, mikor a rövidlátó igazság kezéből kimenekedése után mindjárt másnap ebül gyűjtött gazdagságával uton-utfélen dicsekszik; azután meg mikor úgy akarja meghódítani Esztert, hogy kérkedik előtte, mi módon kerítette a hurkot férje nyaka köré. De elég volt a kifogásokból.

Nincs más hátra, mint ismételnem, hogy a mérték

által, melylyel Csiky darabjáról szoltam, inkább tiszteletemet akartam kifejezni. Még ez a mérték is vonzó nyereségnek mutatja a darabot feszítő érdekességével, hatásos jeleneteivel és kitűnő genrealakjaival. Színészeink bizonyára még igen sokszor aratnak benne zajos tapsokat. Mintha meg akarták volna érdemelni Csikynek egy, közelebbi felolvasásában a Kisfaludy-Társaság ülésén tett nyilatkozatát, mely őket a kor legjelesebb művészeivel helyezte párhuzamba, tehetségök versenyre kelt igyekezetökkel, hogy a legjobbat nyújtsák. Az est hőse Ujházi ur volt Csoma bácsi szerepében s Márkus kisasszony, ki Bellát játszotta, megkapóan igaz hangokat hallatva a harmadik felvonásnak abban a jelenetében, melyben szerelme bátyjának tudomására jut. A fiatal színésznő ábrázolásának e mozzanatában sziv, élet volt, a legtermészetesebb és legművészbibb, melyet eddig Márkus kisasszony a nemzeti szinpadon mutatott. Pezsgett a humortól és igazságtól Nádain (Poprádi) és Vizvári (Mádi Simi) urak alakítása is. De ha érdemlett dicséretet akarnék mindenkinek juttatni, valóban az egész szinlapot le kellene írnom.

GYÖRY VILMOS.

Nótás Kata.

Eredeti népszinmű három felvonásban. — Először adatott a népszinházban 1879. november 29-dikén.

A hirlapok zenekara sokszor egészen más hangszerből fújja egy-egy új darab megnyitóját, mint az indulót utána. Míg amott nem igen sajnálja az öblös kürtöt, itt igen könnyen veszi kezébe a gyászsipot. Győry Vilmos népszinművével szemben is előre jobban felcsigázta a várakozást, mint kellett volna s utóbb ítéleteiben, legalább egy részénél, alúl maradt a munka érdemén.

A darab külső sikerét nem lehet elvitatni, a belsőt még kevésbé. Igaz, amaz nem volt lármás, kitörő, de mindenesetre olyan, melyet a szinmű megérdemelt. És e sikeren az irodalomnak a maga szempontjából, mely sok esetben különbözik a színházak pénztáráétól, csak örülnie van oka. Bizvást megteheti anélkül, hogy a munka gyöngéi, fogyatkozásai előtt szemet hunyna. Fő érdeme, valóban a legfőbb, hogy költőibb, nemesebb, mint a népszínház újabb termése. Tiszta, hamisítatlan bort nyújt poharában, nem bódító és gyomar-rontó »mű-italt.« Több része van benne a költői érzésnek, mint a cirkalomnak és fércelő tűnek. Nem szerténém, ha félreértenének s azt magyaráznák ki szavaimból,

hogy Győry darabjának minden tekintetben elsőséget akarok adni a Csepreghyéi fölött is, a mint teszem ezt Lukácsi színműveivel szemben. Csepregbynél a lelemény mindenestre sokkal gazdagabb, a színadi élet sokkal pezsgőbb, a komikai csattanók sokkal élesebbek és gyűjtőbbak, egy-egy életképi vonás sokkal talpraesettebb. Ámde örülök a *Nótás Katá*-ban annak, a mit amott hiába keresek: a gondolat tisztaságának, a népies harmóniájának az izléssel, a hang egyenletes költői voltának. Az egész igyekezetnek, mely mintegy helyreállítani törekszik a megbomlott egyensúlyt a költői és jellemzetes, az igaz és hatásos között. Bizonyára sok minden esik benne az ügyesség rovására, de semmi a jó ízlésére. Az egész nem tanúskodik kiválóbb, imponálóbb erőről, de a szívnek bizonyos jótékony melegéről. Leleménye nem új, de koncepciója tiszta. Dikciója nem megrázó és magával ragadó, nem a léleknek legmélyéből szakad föl; de nemes és emelkedett. Fölhasználja a ritmikus beszédet, mint Tóth Ede, sőt az érzelmek magasabb hullámverésénél a rímet is, s egy szerelmes jelenetet a lírai hangulat egész kellemével tud bevonni. E szép, kerek, népies és mégsem alantas nyelv az, melyet különös elismerés illet meg. Annál nagyobb, minél ritkában halljuk íróinknál, kik népies munkáikban vagy kiesnek a legelső pathetikusabb és érzelmesebb momentumnál a népies hangból, vagy oly kifejezésmódban keresik a jellemzetest, melyet — a kik ismerik a falut, tudják — hogy csak vasárnap délután lehet hallani a korcsmában. Győry meg tudott maradni népiesnek anélkül, hogy közönségessé sülyedne. Darabjának ez egész emelő, kiegyenlítő jelleme bizonyos áldozatokat követelt tőle, melyeknek megtagadására képzelete nem látszik elég termékenynek, drámairói gyakorlata elég ügyesnek. Így aztán a *Nótás Kata* a határozottabb, erősebb jellem-

rajznak, s — különösen első felében — a frisebb drámai életnek, a cselekmény lekötő fordulatosságának hijával maradt. De ezeknek dacára elért sikere egy nemes költői természetnek és ambíciónak szolgál bizonyságaul.

Egyik baja a darabnak, hogy igen nehezen indul. Az életképi jelenet, melylyel kezdődik, magukban csinos részleteivel, majdnem az egész felvonáson át huzódik s csak vége felé olvad a cselekvény szervezetébe. Boros András csősz udvarán kukoricát fosztanak a leányok. Köztük van Boros Kata is, kit dallos természetéért nótás-nak hínak a többiek. Jó szívű és tűzről pattant leány, ki nem ijed meg a kisértettől, ha vénasszony formájában közeledik is feléje. Régen készül rá, hogy csúfot tesz a Boszorkány Erzsőkon, ki a héthalmi ispánnak csábítgatja. Épen most is a csőszház felé tart s azon töri a fejét, mikép juthatna be. Kata elbújtatja a leányokat, s szóba áll a boszorkánynyal, ki besettenkedik az udvarba. Mikor azonban nagy sápiózás közt újra előhossa az ispán dolgát, valamennyien seprűkkel rohanják meg, Kata csúfolódó nótát mond rá, melyet a boszorkánynak végig kell hallgatnia. Akkor kiseprűzik; de már odakünn a kútra járó leányok is eltanúlták a verset s az átkozódó boszorkányt azzal fogadják. Erzsók dühében boszút akar állani Katán; közelében meghúzza magát s tanujává lesz a történendőknek. Ahogy az este leszall, nagy remegés közt köszönt be a csőszházhoz a szomszéd falu első gazdájának, Varga Tamásnak, Julcsa leánya. Nagy teher nyomja a szívét: Darvas Pétert szerette, kedvesét katonának vitték s gyermeke született. Apja szerencsére hosszú ideig távol volt és semmit sem tud róla. Most azonban hazaérkezik s a gyermek nem maradhat többé nála. Arra kéri Katát, rejtse el valahol, adja valaki gondjába. A leány szíve annál jobban megesik, mert Julcsa bátyja, Varga

Sándor meg, ki szintén Bosnyákországban van, az ő szeretője. Veszi a kisdedet, s elviszi Dombinéhoz. Még ezen az estén nagy öröm is éri: Varga Sándor hazakerül s hű szívvél szól be a csőszházhoz. Megjött épen, baj nélkül; de csak jó pajtásának, Darvas Péternek, köszöni, ki egy ütközetben az életét mentette meg s most valamelyik kórházban fekszik. A szerelmesek találkozásának idilli jelenete végzi be az expozíciót, mely Julcsa nehezen rejthető titkának kissé követelő föltevésén alapszik.

A második felvonásban Varga Sándor már házasodni készül. Igyekszik megnyerni az apja szívét, ki eleinte mitsem akar tudni a Boros atyafiságról. A darabnak jobb vonásai közé tartozik, a mivel ennek okát adja. Nem a konvencionális paraszt-rátartósság; ennek egy sajátosságos, de igaz változata. Nem szereti a szegény embereket, kik csak bajt és galibát csinálnak, s mindnyája rossz természetű. Im fogadott napszámosai épen most hagyták a faképnél, mert nem érik be a szegődött bérrel; fő kolomposuk a csősz öcsé. Azonban Sándor, Kánya sógor és Julcsa segítségével, végre is megpuhítja apja szívét s elindúlhat leánykörébe. Julcsa ugyanekkor egy pár napra a tanyára megy ki; eltávolítása, melyre szükség van, nem épen találékony és természetes. A magában maradt gazdára Boszorkány Erzsók nyit ajtót. Nagy kerülőkön oda viszi a dolgot, hogy Tamás feltöri a levelet, melyet neki kellett volna Katának vinni. Darvas Péter irta ama bizonyos művészettel, melylyel regények és drámák szereplői mindannyiszor stilizálni tudnak, mikor félreértésre van szükség. A levélből úgy tetszik mintha Kata a Péter szeretője, s a Dombinéra bízott gyermek az övé lenne. Varga Tamás magán kívül rohan a leánykérők után. Erzsók meg felbérel egy oláh cigányt, hogy lopja el a Julcsa gyermekét. A szegényt megboszúlni, a

gazdagot megfizettetni akarja. A változás azon végződik, hogy Gligor, a cigány, kezdi elemelni, a mit a szobában elől-utól ér, s a boszorkány, kinek tervével ellenkezik ez a tolvajság, bottal támad rá. Szükségtelen és merőben fölösleges jelenet, melyet lanyha hatása sem igazol. Ki kell törülni.

A cigányhad ezalatt két, tilosban járt lovát kunyorálja vissza a csősztől. Mikor elhordják az írhájokat, ott marad egy szegény asszony közülök, ki keservesen elpanaszolja sorát Katának. Az ura egy hete halt meg, a gyermeke most haldoklik, maga koplal s az emberek vetélkednek üldözésében a kutyákkal. Kata szíve megesik rajta, meglágyítja az apjáét is s kenyérrel, tejjel, egy-két garassal megemberelik a boldogtalant. A cigányasszony meg is áldja őket:

Viola : Jó lelkek ! Öreg ember, ifjú leány ! Viola a nevem. Ha valaha megoszolgálhatom ! Oh ! Áldja meg az isten minden ősz hajszálad ! Áldja meg az isten nyiló virágzásod ! Piros galamb szálljon házad tetejére ! Koronafa-virág borúljon föléje ! Boldogságot mondjon galambok bűgása, — soha el ne hagyjon az isten áldása !

Úgy látszik, fog is az áldás, mert alig távozik Viola, megérkeznek a leánykérők. Kata boldogságban dobogó szívvel, Boros András is nagy tisztességgel fogadja őket.

Boros : Isten hozta kegyelmeteket. Tessék belül kerülni.

Kánya : Köszönjük a kegyelmed jószívűségét. Itt is elmondhatjuk, mi járatban jöttünk. Madarászok vagyunk, szép madarat láttunk. Nagyon megszerettük, nyomába eredtünk. Itt látuk leszállni kelmed háza táján ; az a szép kérésünk : mutassa meg nekünk.

Boros : Igen, nekem is van egy kis madaracskám, szárnyam alatt nevelt, gilice-tubácskám. Nem tudom az-e az, a kiró szólnak ?

A vidám jelenetet Varga Tamás érkezése szakasztja félbe, kezében a levéllel. Tudni sem akar többé a becsstelen leányról, ki minden felvilágosítást megtagad, csak ártatlanságát bizonyozza. Darvas Péter nem az ő szeretője, a gyermek Dombinénál nem az ő gyermeke; de nem mondhatja meg kié. Sándor ingadozik; de kételkedő közeledését elutasítja magától Kata. Mindenki elhagyja; még az atyja is puskát ránt reá. Ez a darabnak legköltőibb érzéssel alkotott részlete, s ezzel kellene végződnie a felvonásnak.

Boros : Lányom ! Kata ! ?

Kata : (erőt véve fájdalmán) Parancsoljon, édesapám.

Boros : Leány . . . Föl mersz tekinteni isten szép egére ?

Kata : (méltósággal emeli föl fejét) Föl merek, apám !

Boros : (a ki leányát erősen nézi folytonosan, kis szünet múlva) Rá mersz-e még nézni apád ősz hajára ?

Kata : (nyugodtan) Rá merek, apám !

Boros : (puskáját ellöki, karjait kitarja) Tiszta vagy, leányom ! Borúlj a szívemre !

Kata : (zokogva ráborúl) Oh, édesapám !

A harmadik felvonásban Sándor Bosnyákországba készül, fölkeresni Darvas Pétert és bizonyosságot szerezni tőle. Mielőtt elindúlna, Julcsa is haza érkezik a tanyáról s a falu fiatalsága az utolsó virágok koszoruját hozza ének-szóval neki. Pirul és esenkedik, hogy hagyják békén, nem illeti meg már őtet; de a teljes igazságot kimondani nincsen bátorsága. A jó kedvű tömegből Kánya Márton, az örökös leánykérő, lép elő, s elkezd a madarász-verset. Julcsa kezét kérné a keresztfiának, Csöntör Ferkónak, ha a kisbiró dobverője és harsány szava meg nem zavarná. Egy csecsemőt loptak el Dombinétól, azt hirdeti. Julcsából kitör az anyai szeretet rémülete s mindent megvall: »Nem vagyok én többé Varga Tamás lánya, — vagyok Darvas Péter igaz felesége!« Ijedtsége, rémülete dacára azonban

ott marad a szinen s nem siet a gyermeket keresni. Ez ép oly lehetetlen, mint bántó. Még inkább azzá lesz a hir által, melyet a kétségbeesve berontó öreg csőstől hallunk, hogy: Kata nyom nélkül eltűnt. Mi tudjuk, hogy a gyermeket kutatja, kinek hollétét Boszorkány Erzsók jó pénzért szeretné felfedezni Julcsának. Azonban Katát a szegény Viola nyomra vezeti a cigányokhoz, kiktől szerencsésen vissza is hozza zsákmányukat. Erzsók, kire a levélsikkasztás is rábizonyodik, pórul jár. Ezzel minden jó kerékvágásba zökennék, ha Varga Tamás szívét ki lehetne engesztelni szerencsétlen leánya iránt. Nótás Kata ezt végbeviszi, kételkedő mátkájának megbocsát, s a sok baj után kiderül az ég.

A darab érdemeit már kiemeltem s bizonyságul idéztem is egyet-mást belőle. Szembetűnőbb gyöngéit is érintettem a mese folyamában; csak alakjairól tartozom egy-két-szóval. Ezek általában nincsenek élesebb körvonalakkal, határozottabb szinekkel állítva elénk. A jellemzés élénkebb, megkapóbb vonásaival nem igen találkozunk; nem különösen a főalakokban. Nótás Kata nótásságával, jókedvével, igaz szívével valamennyi népszinmű hősnőjének ikertestvére, s Blaháné asszony igen szeretetreméltónak mutatta be benne — Blaháné asszonyt. Julcsa kínos fájdalma, gyötrődése, kitörései szintén nem találnak hangjoknak valami új, egyénibb változatot. Tolmácsuk Rákosi Szidi asszony volt, kinek legjobban az első felvonásban sikerült a túlságosan izgatott lélek hirtelen kétségbeesése. Nem kellene azonban folytonosan engednie, főkép népszinműben, hajlamának a sötét, tompa, komor hangok iránt. Klárné asszony a boszorkányt játszotta; a sáпитó beszédmód, melyet használt, egy-két jelenetben még megjárja; de az egész három felvonáson végig a legerősebb idegeket is kemény

próbára tette. Lukácsiné asszonynak Viola szerepében nem lett volna szabad cigánykiejtéssel élnie, melylyel rontotta szavainak értelmes benyomását. E beszédet mindnyájan megszoktuk a színpadról úgy hallani, mint a legalsó komikum egyik eszközét; legmagasabb fokon a Szigeti-féle Viola humora nyilatkozik benne. Legjobb volt Horváth Vince ur Kánya Márton szerepében, mely a darabnak is legjobb alakja. Élet és könnyed humor van benne, melyeket ábrázolója derekas tehetségével érvényre is juttatott.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

JÓKAI MÓR.

Dózsa György.

Történeti dráma négy felvonásban. — Új betanúlással először adatott a nemzeti színházban 1878. november 17-dikén.

Chateaubriand számos szép mondása közt emlékirataiban azt mondja a lángészről, hogy félreismertetve, üldözötve, vesszővel veretve, tövissel koszoruzva, keresztre feszítve hal meg; de imádtatva feltámad újra. *Dózsa Györgyre*, Jókai tragédiájára, első bírálói nagy hangon hirdették, hogy oly lángésznek rendkívüli munkája, melyet írott szabály nem kötelezhet, mint nem kötelezte Shaksperet vagy Hugó Viktort. Miután a lángész kiváltságát, az írott szabályokkal szemben, bőven igénybevette, csakhamar alkalma volt sorsával is megismerkedni: megtépték és eltemették. Ma igazságot próbál kérni magának, hozzáfordúl az utolsó bizonyossághoz, és — ha netalán sikerülne — megkísérli a föltámadást.

Most huszonegy éve, 1857. november 3-dikán, adták először. A regényíró Jókai akkor állott népszerűségének tetőpontján s a közönség kitörő tetszéssel fogadta. Kezdetben az irodalom is csatlakozott a közönség tapsaihoz. Jó-

kainak akkor is megvolt s maig megmaradt az a szokása, a mire különben fényes tehetségének egyáltalában nem volt és nincsen szüksége, hogy szorosabb irodalmi pártfelelt a legeslegifjabb írók közt kereste, kiknek naiv lelkesedése ép annyit hizelgett hiúságának, a mennyit ártott hírének. Szelestey *Szépirodalmi Közlönye* verte a nagy dobót. Valóban, alig vertek még nagyobb dobót a magyar irodalomban. Mindenekelőtt szerencsésen bevezette hirlapjainkba az izgatást akadémiái drámabírálóink vaskalapossága ellen, mely az akkori Teleki-pályázaton *Dózsának* nem adta oda a jutalmat. Oly hangon szól róla, a milyenen csak a világirodalom remekeiről szoktunk. Egy sorba helyezi ezekkel s a genie teremtette új formát keres benne, olyat, minőt Shakspeare és Hugo Viktor alkottak. Nem is az eszthetika, hanem az örökkévalóság mértékével méri. Hogy pedig ez minő helyes mérték, kitetszik abból, hogy »lírai légységát, epikai erejét, csipős humorát és lángoló honszerelmét« magasztalja s végkép megfelelkezik a drámai tulajdonokról. Szerencsére, az utolsó szó nem maradt ezé a komiko-dramaturgiai iskoláé, melynek bölcsesége a tragédiának abban az ismeretes meghatározásában tetőzik, hogy az »sajnálatraméltó esemény.« Ha akkor már készen lettek volna e definícióval, legalább valami elvre tudták volna visszavezetni *Dózsa György* kitünőségét. De így az elvek Gyulai Pál kizárólagos rendelkezése alatt maradtak, ki a *Budapesti Szemle* legelső kötetében egy terjedelmes bírálatot közölt Jókai drámájáról, melyben elemző értelmének és stíljének élessége versenyzett egymással. Megtámadta a drámát, melynek hiányzik tragikái alapja; felfogását, mely sem költői, sem történeti; irányát, mely politikai szenvedélyeknél keres tapsot. Jókai a *Magyar Sajtóban* csak az utóbbi vád ellen védelmezte magát, fejére zúdítván ezzel Gyulainak

egy még keményebb filippikáját a *Pesti Naplóban*. Greguss Ágost szintén elítélte a darabot. Hogy a harcnak komikus utóhangja se hiányozzék, Szelestey lapjának főmunkatársa, Szegfi Mór jajdúlt fel végül, hogy Gyulai és Kemény összeesküdtek a magyar szépirodalom ellen s ha Jókaival így mernek beszélni, vajjon mi vár akkor ő reájok? Ez új polémia kiinduló pontja lett, *Dózsa* mellett tüntetett a közönség, egy ideig tapsolta, azután nem nézte meg többé s csöndesen letűnt a színről.

Azonban tegnap feltámadt újra, hogy megbizonyodjék felőle, vajjon csakugyan gyöngé dráma-e és semmi egyéb, vagy a szinköltészetnek lángész-alkotta új formája? Erőszakoskodás, több: vakság lenne a lángésznek ezt a jogát kétségbevonni, melyet mindenha gyakorolt, ép úgy Danténál, mint Shaksperenél, habár az új formáknak is mindig megvoltak előkészületeik, s nem egészen egyszerre, teljes hadi felszerelésökkel ugrottak elő a teremő koponyából. De bármily messze térjen a közönséges halandók által járt útról a lángész, bármily kevésbé kötelezzék »írott szabályok«: a költészetnek az a természeti törvénye mindig kötelezni fogja, hogy költői hatást tegyen. Új utakat, új eszközöket találhat, de új célt a stagirita óta senki sem tudott találni és nem is tudhat soha. A ki eltéveszti e célt, a költői hatást, s máshova jut, az nem új formával gazdagította a költészetet, hanem megbukott kísérletet tett. A célnak e közössége, határozottsága, bizonyossága tűzi ki amaz általános szempontokat, a műbírálatnak legtagabb s egyszersmind legszigorúbb mértékét, melyeket érvényesíteni nagyokkal és kicsinyekkel szemben a kritikának mindig joga van. Sohasem irtak kitűnő költői munkát, mely az igazsággal ellentétben legyen; soha jeles tragédiát, mely ne a közrenddel meghasonlott lélek önmegsemmisítő küzdelmé-

nek természetes fejlődését példázza; soha olyat, melyben e végzetes harc félelmes megdöbbenésünket s az emberi által szánakozásunkat fel ne ébreszsze. Ime az igaznak száműzhetetlen szerepe a költészetből.

E szempontoknak, épen e tág és szigorú mértéknek nem felel meg *Dózsa György*, s ezért volt együgyű és hiábavaló beszéd jogosult új formákat emlegetni. Eszmékben és ötletekben gazdag dikciója, gyakran merészen neki lendülő páthosza és megható lírai részletei dacára hiányzik belőle a való és igaz úgy az emberek, mint a viszonyok felfogásában és rajzában. Dózsa alakja maga tele van ellenmondással: most csábítják a kitüntetések, majd megveti azokat; a legembertelenebb, legotrombább gúny, az anyján s otthonán elkövetett kegyetlenkedés híre szerencsésének tetőpontján majdnem hatástalan marad rá, míg egy nyílt támadás bőszen dűhre lázítja; itt nagylelkű, ott vérengző. E belső valótlanosság jellemzi viszonyát Rózsához, kit szeretetlenül menyasszonyának tart; ez hiú küldetését, melyet betölteni akar. És miben áll a tragikai, az önmegsemmisítő fejlődés? Dózsa vitéz, eszes, nemes és mintegy joggal küzd oly társadalmi rend ellen, mely magát túlélte, megrothadt és veszni való. Legalább Jókai így fogta fel s így rajzolta elénk; a mit mi látunk Dózsából és ellenfeleiből, az tisztán ezt a hatást teszi ránk. Bukása nem belső fejlődés szükségszerű végpontja, nem drámai katasztrófa, hanem valóságos véletlenség. Mikor lép a lejtőre s miféle út az, mely megdöbbenő következetességgel vezeti az örvénybe? Hol marad a megdöbbenés? Anyjával, a belső igazsággal együtt, távol e drámától. A való és igaz e hiánya a népjeleneteken is érzik. A parasztsereg és vezérei, úgy tetszik, mintha saját sorsuk és a biblia helyett Voltaireből merítették volna eszméiket és erőtllenül rajzolt szenvedélyöket. Vezetőik, a nagy-

botu Lőrinc pap, Szaleres és a többiek oly tréfás komédiások, hogy csak paródiái gyanánt nézhetjük e lázadás vezetőinek, melynek szivós erejét oly nehezen tudták megtörni. Shakspere és Goethe is szeret a tömegekből humoros alakokat emelni ki; de sohasem a nagy dolgok vezetői, intézői közül választják ezeket. *Egmont* Ruysumja süket invalidus, *Wallenstein táborának* katonái közemberek, őrmesterek, trombitások, *Julius Caesar* forumának komikusai csak egy-egy hang a népből. Jókai történeti alakok fejébe nyomta a csörgő sipkát s ellenkező célt érte vele, mint a mit akart: valószínűség helyett valótlanabbá tette képét. Folytathatók tovább a rostálást; de ennyi is elég bebizonyítására annak, hogy *Dózsa Györgybe* mestere nem örök életet lehel, mely kitör a sírból és eget kér.

Kitört ugyan a sírból, meg is tapsolták egy-két sikerültebb jelenetét, de a természet rendje szerint újra vissza fog hanyatlani belé, mert híján van az igazi életnek. Nem tarthatná fenn a színen a mainál jobb előadás sem. A tragédiában különben is gyöngé színészeinktől mi telhetett oly szerepekben, melyek ábrázolására sok esetben a lélektantól hiába kértek tanácsot. Kovács Gyula ur játszotta Dózsát, Egressy egykori szerepét. Azokban a jelenetekben, a hol mérsékelnie kell magát, a hol nemeskedő hajlamai jutnak kifejezésre, jobb volt, mint csinált, mesterkélt kitöréseiben, melyeket rút vállrángatásokkal kísért. Felekiné asszony hajdan Rózsát játszotta, ma Csáki Lóra jutott neki, az aggodó honszeretet ez absztrakciója. Oly élettelenül, unalmasan, tanító hangon beszélt, az érzés minden heve nélkül, s egyéb jeles tulajdonait annyira nem ragyogtatta, hogy a kritikának semmi oka nincs szemet hunyni termete előtt, mely szerelmes leányok ábrázolására nem való többé. Nagy Imre urnak Barna szerepében néhány szép szavaló részlete

volt s dicséretet érdemel plasztikus némajátéka Rózsa meggyilkolása után. Márkus Emilia kisasszony Rózsát adta s kellemes egyszerűségével szeretetreméltó benyomást tett. Legtöbb elismerést Bercsényi ur érdemel, ki a lantos szerepében kitűnő szavalónak mutatta magát. Az összjáték vontatott, szakadozott, gyarló volt.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

BÁRÓ JÓSIKA KÁLMÁN.

Márenya.

Eredeti dráma négy felvonásban. — Először adatott a nemzeti színházban 1879. szeptember 26-dikán.

E dráma már 1875-ben megjelent nyomtatásban s négy év óta várja az előadást. A türelem azonban nem tette rózsát, mert a közönség meglehetősen közönnyel fogadta. Bár az izgató, gyújtó elemeket keresve keresi, folytonosan mintegy kanóczot tart a kezében, igazán gyújtani, lángot lobbantani egyszer sem birt. A második és harmadik felvonás után megeredt taps nem volt sem általános, sem zajos. Pedig a közönség véleménye nem igen volt lefoglalva ellene. Jósika minden eddigi darabjának volt eltagadhatatlan színi sikere, a *Két jó barát*-nak úgy, mint *Salomé*-nek, sőt a budai nyári színházban bemutatott történeti drámájának, *Báthori Gábor utolsó szerelmé*-nek is. A lapok, bár egy páran oktan szokásból a mese közlésével igyekeztek elrontani a közönség kíváncsiságát, nem terjesztettek felőle rossz véleményt, a *Pesti Hirlap*-ot kivéve, mely az irodalmi tisztességgel nem egészen összeférő módon, az előadás reggelén szidta össze *Márenyát*. Ellenkezőleg a sok emlegetés, huzavona, mely színrekerültét megelőzte, az igazgatóság circumspektus ovatassága, mely jónak látta bevárni a politi-

kai viszonyok változását, mielőtt e muszkaellenes frázisoknak szabad folyást enged: mindez kétségkívül némi várakozást, érdeklődést kelthetett, mely a tetszésnek kész vezetője.

Ezenkívül van Jósikában magában sok olyan tulajdonság, mely a mai közönség inye szerint való. Mintegy kedvez ama felületességének, mely a színházba csak unalmát elűzni, vagy izgatottságát egy kissé fokozni jó. Tálal eléje érdekes mesét, gyorsan haladó történetet, izgató helyzeteket, anélkül azonban, hogy mélyebb megrendülést ébresztene. Az igazság ereje s a költészet varázsa egyiránt hiányzik nála. Azok közé a színműírók közé tartozik, kiknek főkép ügyességét szokták dicsérni, nem sokat gondolván a gyanúval, melyet az e nemű magasztalás arra nézve ébreszthet, hogy az elismerés mögött fogalomzavar lappang a költészet és mesterség lényege, föladatai s eszközei iránt. Jósika darabjait olvasván, úgy tetszik nekem, mintha bizonyos rokonság léteznék közte és a között, ki nevét az irodalom terén először tette országos hírűvé. Ez is inkább a külsőséget látja s történelmi és lélektani felfogása nem igen hat a dolgok mélyére; a finomabban jellemző vonások, az egyénítés megkapóbb példái hiányzanak nála; főgondját a mese ellentéteinek, összeütközéseinek halmozására és kiaknázására fordítja; nyelve jellemzetességre, költői lendületre alig emelkedik; tehetségének uralkodó vonása: leleményessége a mese-alkotásban. Mindezek, ily ridegen elmondva, a nevezetes regényíró pályájának inkább második, hanyatló felét állítják szemünk elé. Megfogyatkozott erényeinek s élesebben nyilatkozó gyöngéinek e korszakára és e tulajdonaira emlékeztet főkép Jósika Kálmán. Mese-szövő találékonyság és szerkesztő ügyesség mellett, az emberi indulatoknak s a társadalmi viszonyoknak ugyanaz a felszínén

maradás, a jellemzésnek ugyanaz az elhanyagolása, az izgató elemnek ugyanaz a hajhászása, s a dikciónak ugyanaz az alattjárása. A regényíró pályájának elején természetesen mutatott tulajdonságokat, melyek rendkívüli hatását nemcsak megmagyarázzák, hanem igazolják is, s a melyek drámaíró névkonánál hiányzanak. Mutatott különösen egyet, melyből hitem szerint, minden jó oldala származott: meleg érdeklődést, vonzalmat tárgyai iránt, melyek személyei, eszméi és vidékeinek szeretetteljes tolmácsa igyekezett lenni. Ez a melegség, mely ha magában nem is költészet, de föltétele a költői gondolkodásnak és költői szólamnak, épen ez az, ami Jósika Kálmánban hiányzik. Ő csak szerkeszt, bábjait vezeti jobbra-balra, megold; de olyformán, mintha szívét mindez igen kevésbé érdekelné. Ha valaha megtehetné a kritika is azt, a mit a közönség napjainkban körülbelül megtesz már, hogy t. i. a drámaköltőt elválasztaná a drámaszerzőtől, több elismeréssel szólhatna felőle.

Márenyá is bizonyosága a mondottaknak. Ime dióhéjba szorított meséje: Márenyá, kinek apja, Dárovszki gróf, a lengyel fölkelők egyik vezére, a varsói nevelőben beleszeret egy orosz tábornok fiába, Godenoff hercegbe. A muszka generális ép akkor indul hadseregével a Dárovszkiak vára ellen, mikor a fiatal leányt haza rendelik Varsóból. Márenyá meg akarja menteni övéit és egyszersmind szívének reményeit, s egy kérő levelet küld kedveséhez. Valkó herceg, ki szenvedélyesen szereti a leányt, gyanuba veszi a levélvivő fiatal hőst, Zdenkót, hogy viszonya van szép rokonával. A levél nem juthat kézhez; a csetepaték a vár előtt folynak, s ezek egyikében Dárovszki elejti Godenoff tábornokot. A győzelem örömét Valkó zavarja meg, ki Zdenkót kémkedéssel és árulással vádolja, hogy az oroszok révén

jusson Márenyá kezéhez. A leány kénytelen fölfedezni anyja előtt mindent, s a darab leghatásosabb jelenete véget ér anélkül, hogy a tulajdonképeni mesére a legcsekélyebb befolyása is volna. Csakhamar megfordúl a hadi szerencse, Dárovszki gróf elesik, a vár szorongatott helyzetbe jut. Az ostromló sereg fővezére a fiatal Godenoff herceg, Márenyá kedvese. Atyja halálának hírére ezt egy honleányi elhatározás szülési fájdalmai lepik meg s Zdenkóval boszuesküt tétet. Az asszonyok egy titkos úton menekülni akarnak a várból. A rejtek ajtót azonban Valkó herceg elárúlja az ellenségnek, cserében az ígéretért, hogy a várban tartózkodó nők közül övé lesz, a kit választ. Márenyá épen a puskaporos hordót akarja fölrobbantani, mikor belépő szeretője lefegyverzi. Az ifjú Godenoff szökni akar vele s megmenteni a fogoly családot. Az alkalmatlankodó Valkót leszúrja s minden intézkedést megtesz a menekülésre. Ekkor toppan be a boszut fogadott Zdenkó, ki előtt Márenyá hiába könyörög Godenoff életeért. A lengyel engesztelhetetlen s párbajban megöli a herceget. Az elősiető orosz katonák lelövik Zdenkót is, Márenyát is. A szereplők közül csak egy hetvenesztendős öreg asszony maradván életben, kinek a természet törvénye szerint előreláthatólag igen kevés ideje van hátra, a függöny legördül.

Látni való, hogy az összeütközés tényezői, mely e dráma alapját képezi, a nemzeti érzés s a szerelem. A németek helyzet-drámának neveznék, mely egyenlően jogosult erkölcsi hatalmak küzdelmébe keveri az egyént. A nemzeti ellentétek kétségkívül alkalmas talajt képeznek tragikai bonyodalmakra. Annál alkalmasabbat, mert a belölők fakadó érzések erősek, áthatók, magyarázatra nem szorulók. Mindenki érti ép úgy, mint az általános emberieket s a közönségnek nincs szüksége történelmi tudásra, hogy iga-

zaknak tartsa, sem értelmi munkára, hogy hatásukat kerülő úton vezesse szívébe. A drámairónál pedig az a fődolog, hogy az általa tolmácsolt indulat közel álljon közönségének érzésvilágához, könnyen be tudjon hatni ebbe, képes legyen meghódítani ezt, mintegy közösségben álljon vele. Ez föltétele a megrendülésnek, félelemnek, részvétnek, meghatottságnak, mind az érzelmeknek, melyekre a komoly dráma művészi hatása irányul. A nemzeti érzés pedig, s a szenvedélyek, melyek fakadnak belőle, ily közvetlenséggel, fokozott erővel illetik korunk közönségét, míg a vallási eszme iránt fogékonysága kétségkívül meggyengült s a költői művek, melyek abból sarjadnak, kevesebb sikerre számíthatnak. Nemzeti ellentétek játszanak bele legkitünőbb tragédiánkba, a *Bánk bán*-ba, s egészen ezeken alapszik egy másik, melyhez tiszta tragikai alapeszméjére nézve kevés fogható irodalmunkban: Kisfaludy Károly *Iréne*-je. Ámde ezekben egész erővel küzdenek a szemben álló tényezők s a szenvedély megérdemli a szenvedély nevet és a szinpadot. Mert, mint minden érzésnek, úgy a hazafiságnak drámai motivumúl használásánál is csak akkor várhatunk mély hatást, ha mély indulattal, igaz szenvedélylyel tudunk előállani. Életet képviseljen az, ne pedig fa-ugratót, melyen faragott bábok mozognak sorjában előre-hátra. Mint teszem *Márenyá*-ban. E lengyel hazafiak, a zsarnokság ellen kitörő frázisaik dacára sem hazafiak, kiket méltóknak találhatnánk a szinpadra. A kardcsörtető hazafiság még nem tragikai indulat. Itt pedig csupán azt találjuk. Az egész emlékeztet a vitézi játékok drámai vas-korára. Személyei a legjobb esetben is oly üresek és élettelenek, hogy egy percig sem hagynak kétségben az iránt, hogy a mi piroslik rajtok, az nem szívök vére, hanem csak szinpadi festék. Ott van maga a hősnő, *Márenyá*, kinek különben egész a katasztrófa be-

következtéig a cselekmény fejlesztésére semmi befolyása nincs. Jó sokáig mitsem hallunk hazaszeretetéről, s csupán a nyugtalan szív hánykódását látjuk, melyet a viszonyok elszakítottak szeretőjétől; atyja halála azonban nagy hirtelenséggel egész a dühig fokozott szenvedélyt ébreszt benne hazájának ellenségei ellen; végül aztán e fellobanás, kedvesének egy-két szavára, ismét semmivé lesz. Ime a tragikai összeütközés megszemélyesítője. Ilyen szenvedély, bármi legyen forrása, bizonyára nem drámai, mert ép úgy hiányzik belőle az erkölcsi momentum, mint az életigazság, ez ép úgy, mint a költői felfogás varázsa.

A lélektani, indokolásbeli tévedések lajstromát hosszasan fejtegetni szükségtelenné teszi szembeszökő voltuk. Hogyan ragadna meg e történet, mikor majdnem a darab közepéig nem tudjuk világosan, mi baja Márenyának? Mi nek írja a veszélyes levelet, hiszen Godenoff kétségkívül tudja, hogy itt kedvesének szülei laknak, s a milyen jó lelkű, bizonyára elhárítja fejökről a veszedelmet, ha csak teheti? Mi értelme lehet Zdenkó állítólagos árulásának, hogy oda csalta az ellenséget, melynek mindenesetre volt annyi esze, hogy fölvilágosítás nélkül is tudta, hol fekszenek a fölkelők várai? Hát az miféle sajátságos szerelem, mely Valkó szívét akkor kerítette hatalmába, mikor Márenyát három esztendeig nem látta? Meg az a bizalom, melylyel az öreg grófné elárúlja a rejtek-út titkát öcscsének, kiről lépten-nyomon mindenkitől azt halljuk, hogy ravasz, megbízhatatlan, gonosz ember? Valóban, a kérdőjeleknek egész készletére lenne szükség, ha a darabnak valamennyi gyöngéjére külön rá akarnék mutatni.

Az előadás, a lövöldözések és kardcsörtetések dacára, meglehetősen álmos volt. A forradalomból édes keveset mutatott. A katonák a nagy hidegben olykor oda látszottak

fagyva helyökhöz. A főszerepet Márkus Emilia kisasszony játszotta, mindent elkövetvén, hogy életet öntsön bele. Gyönyörködtetett szép, plasztikai mozdulataival; de egy sajátságos rossz szokása ez este szokatlan élénken kiritt. Ha közönséges hangját használja, meglehetősen erős, bár nem kellemetlen dunántúli dialektust beszél; amint azonban a páthosz magaslatára csap, a legteltebb, tompa, tiszavidéki e-
ket ejti, mi annyira elváltoztatja kiejtését, hanghordozását, mintha egyazon szerep különböző részleteit ketten játszanák. Halmi ur sem szenvedélyesnek, sem intrikusnak nem született, s ez este Valkó szerepében valami affélét kellett volna játszania. Bercsényi ur egy muszka ezredest adott s egypár genre-vonással tette kedvezetlenebbé a szerzőre nézve a közönségnek úgys derűltségre hajló hangulatát.

KATONA JÓZSEF.

Bánk bán.

Szomorujáték öt szakaszban. — Adatott a nemzeti színházban 1880. november 10-dikén.

1830—1880! A magyar romantikus dráma mindkét uttörőjének halála óta épen felszázad telt el. Az ország irodalmi és művészeti intézetei kegyelettel gondoskodnak e nevezetes évforduló megülnéséről: Kisfaludy Károly emlékezetét néhány nap múlva fogja ünnepelni az ő irói társaságának, az Aurora körnek utódja, a Kisfaludy-Társaság; a nemzeti színház meg az imént határozta el, hogy ennek-utána évenként, Katona József születésnapján, elő fogja adatni *Bánk bánt*. Pályájok egymás mellett futott: alig négy év esik születésök közé s mindegyikök a tizes évek elején köszönt be a pesti kicsiny író- és művész-kolóniába; mindkettő únja kenyérkereső pályáját, Kisfaludy a katonaságot, Katona a törvényt, eszményibb élet után sovárognak, drámákat és verseket irnak, s ezenkívül amaz fest, ez meg színészkedik a rondellában; egyszerre lépnek pályájok tetőfokára, Katona 1819-ben fejezi be s adja át a fehervári színészeknek *Bánk bánt*, ugyanakkor, midőn Kisfaludy történeti drámáival legzajosabb diadalait ünnepli; sirjokat is egy időben ásták meg. Életök folyása egyiránt tele van

csalódással és keserű küzdelmekkel, — s mégis minő különböző két pálya ez! Kisfaludy vivódásai és szorongattatásai a magán-embert illetik s megteremtik, kifejtik, diadalra vezetik benne a művészt; Katona gyötrelmei mind az írótt érik s zordan kergetik vissza a magánélet homályába. Kisfaludyt az egész kis világ, mely törekvéseinek jövődjét jelentve, drága volt neki, s mely életének utolsó tiz évében ünnepelve vette körül, gyászszal kíséri a váci-úti temetőbe s emléke örökítésén gondolkodik; Katona egész világát, a csalódott álmok és megtört remények romvilágát, magával vitte kecskeméti sírjába, melybe ismeretlenül és remény nélkül roskadt. Csak egy későbbi kor kereste föl e sírt és tett bizonyosságot előtte az idő igaz volta mellett. Közel tiz év múlva, 1839. ápril 23-dikán hangzott fel először a nemzeti színházban a diadalmi zaj, hogy a nemzetnek új, nagy költője támadt, mikor az új, nagy költő már rég porrá lett a porban. Azóta sok diadalt ért *Bánk bán*. A nemzet, drámairodalmának egyetlen termékében sem ismert annyira magára, mint ebben; ama nagy nemzeti tragédia éppen akkor folyó új felvonásának látta benne képét, melyben a korona iránt való hűség meg a nemzeti szabadság szeretete az uralkodó, s a sors által egymás ellenébe zúdított érzések. Petur szavai százszorosan gyűjtottak s Bánk sorsa százszoros részvétet ébresztett. Taps és lelkesedés üdvözölte mindenütt. Legkitünőbb művészeink: Egressy Gábor, Lendvai, Szentpéteri, Fántsy, Jókainé, Lendvainé vetekedtek jellemeinek ábrázolásában. Első műbirálóink: Gyulai Pál és Arany János magyarázták szépségeit. Minde sok koszoru azonban már csak sírjára jutott a költőnek, ki életében hiába sovárgott rá.

A nemzeti színház elhatározása, hogy innentúl minden esztendőben szentel egy koszorut a sirra, hogy Katona

Józsefnek november 11-dikére eső születése napján rendszeren előadatja *Bánk bánt*, nemcsak kegyelet szempontjából derék gondolat. E kitünő tragédia épen nem vesztette el vonzóerejét a közönségre, mely tegnap is zsufolásig megtöltötte a színházat. Nincsen költészetünknek terméke, talán a hazafias líra egy-két ódáját kivéve, mely ennyire a nemzet véréből fakadt volna, s ennyire szívéhez szólna. Az idegen udvar és a saját hazájában elnyomott nemzet, hűség a királyhoz és forradalom tanácsa ellen, a szeretettel megnyitott és visszaautasított magyar szív: e viszonyokon nyugszik *Bánk bán*, ezekből fakadnak drámai összeütközései, ezek táplálják tragikus páthosját. A magyar néző önkénytelenül nemzetünk hosszú küzdelmeinek és szenvedéseinek visszhangját hallja benne. De mindaz csak a tragikai fejlődés alapjául vagy eszközeül, tiszta költői alakításban jelenik meg. Hogy ily erős, nemzeti alapot talált, hogy ily sajátos magyar eszközöket használt: ebben rejlik hatásának kettős eleme. Tragédiát írt, olyat, amilyen még eddig magyar költőnek nem sikerült; de minden ízében magyar tragédiát, mely iránt, ha a külföld kevesebb fogékonyságot tanusít, vajjon levon-e az valamit érdeméből? Művészetlen eszközökkel, hazafias célzatossággal aratja-e sikereit? Ha célzatosságot keresünk *Bánk bán*ban, csupán egy művészi igazság mély átértésére fogunk találni. Ez igazság: hogy a művész által bennünk ébresztett érzések annál erősebbek, minél nagyobb és mélyebb a közösség köztünk s a művészet alkotásai között, minél érthetőbbek nekünk s minél vonzóbbak ránk nézve a költő eszményei. Ki vetné szemére Katonának, hogy *Bánk bánnal* szellemünknek nemcsak általános emberi érzelmeire hivatkozik, hanem amaz elemeit is megilleti, melyekkel a nemzeti lélekben vagyunk részesek? De nemcsak *Bánk* sorsa, hanem tragédiájáé is oly emlékeket

ébreszt bennünk, melyeknek lelkesítő varázsa minden alkalommal megújúl. Szemünk előtt áll egy félszázad nemzeti haladása: a magyar mivelődés úttörői és mai képviselői. A kis író- és művészcsapat, mely koplalva lelkesedik, dolgozik és álmodik jobb jövőről. A zsellér gyanánt túrt magyar színészet s a kételkedő közönség. A német főváros és az alvó nemzet. Élő hit és lángoló lélek kellett hozzá hogy a kicsiny apostol-sereg életre ébressze. Nem isten volt-e, mint Bánk mondja, »e gyülekezet álmodott céljával?«

A közönség a tegnapi előadáson is bizonyosságát adta, hogy Bánk bán még mindig hatalmában tartja érdeklődését és részvétét, s könnyen indítja lelkesedésre. Végig tapsra kész hangulatban volt s minden felvonás után többször hította ki a főbb szereplőket. Közülök Bánk bán személyesítőjét, Nagy Imre urat is, megjutalmazva igyekezetét, melylyel a hosszú és nehéz szerepet kifogástalan biztossággal szavalta. De érdeme merőben külső maradt, mert az alak lelkébe nem igen hatolt. Távol állott tőle, hogy magyarázta volna igazságát azoknak, a kik nem akarják érteni. E jellem ellen sok kifogást tettek újabb kritikusok, kik azt tartják, hogy a múlt ellensége és nem iskolája a jelennek s ha azt megfosztják dicsőségétől, ennek tesznek vele szolgálatot. Szomorú szolgálat! Tagadják, hogy Bánk, határozatlanságában, késő cselekvésében, nem teljes bűnhődésében, igazi tragikai alak lenne. Ezzel a tragikumot jelentkezésének egyetlen formájára akarnák szorítani. Mert igaz ugyan, hogy Bánkot nem ragadja örvény felé egyetlen szenvedély rohamos hatalma; de helyzetében megrázó tragikum nyilatkozik. A férj szerelme, a nagyúr büszkesége becsületére, az államférfi mérséklete s a hazafi fajszeretete, jellemének alapvonásai, mind sérelmet szenvednek. Egyiket sem torolhatja meg anélkül,

hogy a többire maga ne mérne csapást. Nincs semerre menekvése: ha az udvar kedvébe törődik, hazafiságán ejt csorbát; ha a forradalom részére áll, hűségén tesz erőszakot; ha csupán felesége megmentésére, szerelmére gondol, ezt csak mindkettő sérelmével teheti. Vergődésében mind megsérti az erkölcsi hatalmakat, melyeket szolgált; kihívja maga ellen és elbukik. E tragikai küzdelem egy, nemcsak alaptulajdonságaiban, hanem formáiban is erősen egyéni jellem keretébe van illesztve. Itt jutottam a habozó Bánkhoz, ki megáll az ajtóban, midőn Melindát légyotton találja, s a kinek kettős ösztönző eszközre, Otto megjelenésére s a királyné törére, van szüksége, hogy Getrudot megölje. E habozás, e késlekedés még a régi ember benne, melyet sohasem tud egészen megtagadni. Bánk az ország főbirája, ki egész életében igazságot osztogatott s a jogsértés és jogkövetelés közt perosztóul, a bűn és boszuvágy közt mérséklőül állt. A bíró úgyszólván lelkébe van növe, mely mindig bizonyosságot keres s a hirtelenkedésben jogtalanságot lát. Bánk lelkének e vonása a katasztrófa tényezői közt is szerepel, s csak annál nyomorultabbá teszi a nádort, midőn igazágtalanságának tudatára jön. És mily rendkívüli művészettel van alkalmazva végig! E meggondolás, midőn a bán lelkének egyensúlya megzavarodik, nem a maga igazi valóságában, hanem csak némi szokás tehetetlen nyügyenél jelenik meg. Bánk végig fontolgat, de fontolása nem a bíráló ész munkája, hanem a fölzavart szív vergődése. Megtartja mintegy a régi ruhát magán, de rongyokra szaggatva küzdelmei közt. Habozása nem tehetetlenség, nem gyávaság, hanem az igazság megszokott keresése oly lélekkel, melyet a végzet már alkalmatlanná tett rá. Ez Bánk tragikus helyzete. Éreztetéséhez több eszköz és finomabb elemző képesség szükséges, mint a minővel Nagy Imre ur

rendelkezik. Könnyebb vérűnek és ifjabbnak játszott a Bánkot, mint szabad lett volna. Habozásában nem azt mutatta, hogy a nagyur munkára akarja kényszeríteni kerékvágásból kikökkent értelmét, hanem csak szomorú mélézást és némí révedező tüzet. Így valóban nem értettük késlekedését, mert ha Bánk ilyen volt, úgy bizonynyal még az első felvonásban meggyilkolja Ottót és a királynét. Melinda nevének hallatára egyszerű megdöbbenés helyett úgy felkiáltott, hogy késznek hihettük azonnal vért ontani szerelemfúltásból. Melankholiájába belesülyedt a méltóság, melynek csak egy és más külsőségeit juttatta érvényre, bele az igazságszeretetet töprengő láza s az erő érzete, mely Bánkot sohasem hagyja el.

A többi szereplő közül főkép Kovács Gyula urat illeti elismerés. Igazán lélekkel játszott a Peturt; néhány kitörése annyira sikerült, hogy elfeledtette ábrázolása töredékességét. Azonban régi modora: a vont, hullámzó hangnyújtás most is ártott ábrázolása szilárdságának és természetességének. Felekiné asszony Gertrudja, főleg az első felvonás párbeszédében, imponáló benyomást tett; de arca egészen elnémult, mikor a gyilkolás jelenetében rá következett volna a játék sora. Márkus kisasszony Melindában lágyabb és gyöngédebb volt, mint szokott s főleg a királyné előtt megillető hangot tudott fájdalmának adni. Egyáltalán az összjáték, a tanúltság, a buzgalom kifogástalan volt, méltó az ünnepi esthez. Csak egyet óhajtanék tudni. Mikor így a nézőtér ünnepi képet mutat, miért nem jelenik meg a színpad is teljes díszben, szerepeltetve a színháznak mindazokat a tagjait, kikkel méltán büszkélkedik?

KISFALUDY KÁROLY.

A magyar vigjáték atyja

halálának félszázados fordulóján, 1880. november 21-dikén.

A Kisfaludy-Társaság alig egy-két hete alapítójának: Toldy Ferencnek szentelt kegyeletes megemlékezést; ma pedig azt ünnepli, ki lánglelkével létet, nevet, irányt adott neki, az új magyar költészet megalapítóját, irodalmunk nemzeti irányának úttörőjét, a magyar vigjáték atyját: Kisfaludy Károlyt. A két ünnep közelsége eszünkbe juttatja annak az ősznek néhány megindító jelenetét, melynek most érjük félszázados fordulóját.

Az 1830-dik év szeptemberének egyik első napján egy fiatal férfi türelmetlen sietséggel fordult be a váci-utcának 5. számú házába, kihevülve rohant fel a lépcsőn s nyitott a szobába, hol barátja, mestere, bálványa hosszú hónapok óta várt rá. Az ifjú messze útról jött. Bejárta egész nyugoti Európát s néhány napja még az olasz mezők illatát szívtá. Nagy dologban járt: az irodalom és művészet nagyságait csodálta, eszméit kereste, formáit gyakorolta s tanulságait gyűjtötte, hogy itthon méltó részt vehessen a magyar szellem fölébresztésének, a magyar művelődés újra-alapításának, a magyar nemzetiség várépítésének halhatatlan munkájában. Útján egy nagy alak képe buzdította, lel-

kesítette, annak »szertelen tűzű« szemei kísérték. Az itthon hagyott mester volt, ki azelőtt egy évtizeddel szegényen, meggyalázva, nyomorúltan ugyanazokat az utakat járta. Azóta megmozgatta a földet s a fiatal tanítványt már szilárd hit dobogtatta útján a nemzeti eszme jövőjében. Annak ölelésére sietett visszaérkeztének első napján, kinek dicsősége volt alapja hitének. A szeretet lázas türelmetlenségével szakította fel az ajtót. Mesterét kórágyon találta s nem egyedül. Fejénél már ott állt a várakozó halál. A viszontlátás öröme titkolt könyekbe fűlt.

A beteg Kisfaludy Károly volt, a jövevény Toldy, akkor még Schedel Ferenc, ki e jelenetet s a rákövetkező szomorú napokat a »tiz kötethez« írott utószavában a fájdalomnak oly megható melegével írta le, mely a messze tengerparton haldokló fejedelem bús íródeákjára emlékeztet. Fejedelem haldoklott itt is s ki volt hívebb híve Toldynál?

Elmondja, mikép borzadt meg beléptekor. »A magas, szertelen erejű férfi össze volt roskadva, erőtlen vázzá összeaszva; szava hangtalan, tompa, s fájdalmas mosolygása, melylyel üdvözölt, elhervasztá legottan a rég óhajtott viszontlátás örömvirágait.« Sorvadása rohamosan haladt előre. Lelkét a mellbetegek gyászos bizakodása és gyötrő türelmetlensége töltötte el. Hitte, hogy meggyógyúl; de bizalmatlan volt orvosai iránt. Kinjaiért ezeket okolta s egymásután váltogatta őket. Lázas fejében tervek égtek: neki még élnie kellett! Az *Aurorát* kénytelen átadni Bajzának; de ha felépül, azonnal megindítja a *Jelenkort*, melyre engedelme van s hirdetni fogja benne a nemzeti reform jel-szavait. Az ő kürtjének szólnia kell a nagy ébredéskor. E bizodalom tartogatta életét, mikor már a fuladás gyötrelmeivel küzdött. A sors valóban kegyetlen volt iránta: a

legnagyobb csapást, mely szívét érte, legutolsó napjaiban kellett szenvednie. Nénje, Farkas Gáborné, »a hű Trézsi,« ki egykor anyai szeretettel ölelte keblére az atyai házból kidasított bujdosót és bekötözte sebeit, meghalt. A mélyen megrendült, beteg költő Toldynak egy levelet mondott tollba, melyben a drága halott utolsó kendőjét kérte; de a zokogás elfojtotta szavát. Végkép le volt sújtva: érezte a halál lehelletét. Toldy írja e napokról: »Ezen időtől fogva szokatlan szomorúság hatalmazott el lelkén, ágyát többé el nem hagyta, s velem, ki utolsó napjaiban és éjjeleiben csak órákra hagytam el őt, gyakran beszéle a halálról, melyet sejteni kezde, melytől talán félt is, mert szófogadó lett, mint egy gyermek.« Istenem, minő erőszakos akaratot rombolt össze e betegágyon az iszonyatos kór! Fulasztó görcsök lepték meg. Haláltusáját vívta s november 21-dikén délutáni harmadfél órakor kiszenvedett. Ép akkor hozta a pozsonyi posta a hírt, hogy a november 17-dikén Pozsonyban megalakult akadémia első helybeli rendes tagjává választotta. Hozzá siető barátai már holtan találták. Ők, Bajza és Bártfay, Bugát és Forgó, Helmeczy és Schedel, Stettner és Szalay, Vörösmarty és Waltherr legmélyebben érezték, mit veszített benne, első emberében, az irodalom. A közfájdalmat, melylyel a nemzet koporsója mellett állott s azt a váci-töltés melletti temetőbe kísérte, lelkesedésök állandóan munkás kegyeletté szentelte. Munkáit kiadták, Ferenczyvel elkészítették szobrát s megalapították a Kisfaludy-Társaságot, mely évről évre új emlékezetbe hozza örök érdemeit.

Valóban örök érdemek ezek s Kisfaludy Károly nevét irodalmunk története méltán említi a legelső helyek egyikén. Fordulópontot jelent az a magyar költészet fejlődésében ép úgy, mint előtte Bessenyei és Kazinczy, mellette

Vörösmarty, utána Petőfi és Arany. E forduló összeesik a nagy reformmozgalomnak, ama nagy átalakulásnak kezdetével, melyen a magyar közélet és művelődés félszázad alatt átment. Másodszori újjászületés volt ez, hasonló ahhoz, melylyel első királyunk alatt nemzetünk a nyugotiak családjába sorakozott s jövőjének új, biztosabb alapot vetett. Fő eszközlője, vezetője a politikai és művelődési emelkedésnek az iradalom volt, mely a fölébresztett nemzeti szellemet ép annyira táplálta, mint a mennyire táplálkozott belőle. A nagy mozgalom indító elvei voltak: nemzetiségünk érvényesítése és haladás a műveltségben. Ezeknek felelt meg mintegy a költészetben támadt ellenhatás is: egyfelől az irodalomban uralkodó klasszicizmus egyhangúsága, tartalmatlansága és a képzelmet megkötő bilincsei ellen, másfelől a közönségnél tetszetős népies műkedvelőségnek, a köszöntő, gúnyos és komikai verseknek durva, sokszor alacsony maradiságával szemben. Az új szellemnek közepet kellett keresni a levegőben járás s a földhöz ragadtság között. Hol vette tárgyait és hangját, mikor oly kevés volt, a mit talált, s az is oly elűtő eszményeitől? A tettekre készülő nemzet reményét egy szebb jövőbe s erejét a megindult küzdelemhez legfőképp az ősi dicsőség lelkesítő képeiből merítette; ezenkívül a kor elodázhatatlan önismeretre szólította, érdeklődését fölhívta saját erejére, életére, társadalmára, sajátságaira. A képzelet oly időkbe szállott vissza, melyeket eddig csak ritkán keresett föl: a régi nagyság napjaiba; s oly tárgyakon pihent meg, melyeket az előbbi tudákos, általános emberiessegre törekvő költészet lenézett: a magyar élet képein. Kisfaludy Károly drámái, de különösen vigjátékai és beszélei, Vörösmarty époszai, Katona tragédiája új irányt hoztak a magyar költészetbe: a romanticizmust. Ez irány uralkodott akkortájt a nyugoteurópai irodalmakban

is; de míg ezekben megindítója s hosszú időn át táplálója a vallásos elv s némi beteges rajongás volt a középkor avúlt társadalmi és állami viszonyai iránt, nálunk a nemzeti irányt látszott fő törvényének vallani s a politikában is a reform zászlaja alatt küzdött. A múlt hagyományainak ápolása amott csak fantasztikus álmodozást, itt tevékeny reményt ébresztett. Az átalakulás nem történhetett egyszerre. Eleinte csak a mithologiai képek kiküszöbölésére, a képzelet szabadabb röptére, a nemzetinek és egyéninek némi jelentkezésére, a nyugoti formák kedvelésére s a nemzeti versmódnak félénk, tapogatózó és gyér alkalmazására szorítkozott. Első képviselője, alapítója, mestere, terjesztője Kisfaludy Károly volt, s körülötte sereglett az Aurora-kör. Az ő általa tört úton egész a legújabb időkig egyenes irányban haladt a magyar költészet, melynek vezetését tőle Vörösmarty és Bajza, utána Petőfi, majd meg Arany vették át, kik a nemzetinek és népiesnek mind több elemét s mind művésziebben olvasztották bele. A fonal, mely a magyar költészet félszázados útját jelöli, ő hozzá vezet vissza. Ez Kisfaludy Károly általános irodalomtörténeti jelentősége.

Minden irodalom fejlődésében vannak alakok, kik inkább buzgóságuk, mint tehetségök, eszméiknek inkább hatása, mint alakítása által emlékezetesek. Csak Kazinczyra gondoljunk, kinek eredeti költeményei megítélésénél oly sokszor jut összeütközésbe az irodalomtörténetirő kegyelethez a kritikus igazságosságával. Csupán így, munkássága egészében s iránya által érdemli-e meg Kisfaludy Károly is elismerésünket? Nem csupán. Kisfaludy nagy tehetség volt, ki, még erejének rendkívüli szétforgácsolása mellett is, az általa mivel s részben általa meghonosított műfajok mindegyikében ért el nem közönséges sikereket. Hogy alkotott-e

halhatatlan műveket? Ne tegyük fel ily élesen a kérdést, mikor oly ritkán felelhetünk rá igennel s a felelet mindig megdöbbenéssel jár. És mennyi minden tört halhatatlansága ellen! Féktelen véralkata, mely már győri iskolás korában összeütközésbe hozta tanítójával, apjával, környezőivel, úgyszólván a társadalommal s üldözött vadként kergette idegenbe. A nyomor és kétségbeejtő szerelmi csalódások, melyek ifjú szívét megmérgezték s örök magányra kárhoztatták. Azután a hirtelen diadal, mely szárnyaira kapta s a szükséggel közösen sietős munkára sarkalta. Mindez ellen azt vethetik, hogy belőlök épen táplálkozhatott költői szelleme. Táplálkozott is; de e táplálék méreg volt az embernek, mely épen akkor, mikor ereje fejletten, önismeretre jutva, tanulmány által izmosodva, eszmevilágában megtisztulva, sorsában megnyugodva, legmagasabhra vala emelkedőben, megölte őt. Mikor a Kappel-házban, ugyanott, hol negyedszázad múlva Vörösmarty kilehelte lelkét, keze meghidegedett, már tartotta a tollat, melylyel igazán nagy költői műveket vala írandó. Korán hullott ez ki kezéből, hamarabb, mintsem hogy ama föntebb, ridegen föltett kérdésre egyenes feleletet adhatnánk. De midőn a magyar közönség, mely különben régi költői iránt rendkívül hálátlan, szeszélyes és rövid emlékezetű, midőn ez a magyar közönség ma, ötven év múlva is lelkéből nevet és gyönyörködik a *Csalódások*, *Kérők*, *Pártütők* és a *Leányörzö* vig leleményén s egészséges alakjain; midőn szívünket ma is megbogtatja a sötét olajfák illatos berkében bolyongó vándor s a rákosi szántó bús panasza, méla ábrándba ringatja a fátyolos királyleány szomorú magánya, édes gyönyörrel hatja meg a kincset talált eprészleány bájos meséje, s munkás önérzetre serkenti Mohácsnak lelkes epiphonemája; midőn Tollagi János és Sulyosdi Simon most is mindnyá-

junknak jó ismerőse, kik borús óráinkban örömet vidítanak fel: — szívesen fogjuk az irodalmunk fejlesztésében örök érdemű Kisfaludy Károlyt jeles lírikusaink, jeles elbeszélőink és jeles drámairóink közé sorozni.

Érdeme a lírában kedélyének mélyebb hullámozásában, érzéseinek egyénibb festésében s különösen a népdal és ballada meghonosításában áll. Elbeszélő tehetsége egy-egy törül metszett magyar alaknak kitűnően színezett és árnyalt jellemképét mutatta be s főképp elbeszélő módja volt sokkal frisebb, zamatosabb, eredetibb elődjeinél. Talantomának mégis legkiválóbb oldala hajlott a dráma felé. Nem egy tekintetben becsesek komoly színművei is, melyek hírét megalapították. Téves tételből indult ki, midőn a *Tatárok* prologjában célját így formulázta: »Ha azt, a mit mindegyikünk szívemelkedve óhajt: honi Múzsánk a hazafit újra felébreszti és fentebb érzésre bírhatja; ha azt elérhetjük, hogy minden jó magyar ezen képekben magát feltalálja, akkor ez a tárgy, mely bennünket lelkesít, elérte végső célját, érdemét, jutalmát.« Azonban ez a hazafias vonás, érdemével és tévedésével, az egész régibb magyar költészetet jellemzi. A külföldi hatások nálunk legalább nemzeti tárgyakon mutatkoznak. A drámának francia klaszszikai formája, mely otthon elv szerint és kizárólag antik, bibliai és idegen motívumoknál maradt, már legelső magyar utánzójánál, Bessenyeinél, a nemzeti történet alakjaival, Attilával és Hunyadi Lászlóval próbálkozik s hazafias célszatokat keres. Szintúgy a későbbi, Törting-féle német lovagi színmű. Kisfaludy Károly csak e tradíciót követte és fejtette tovább. De, főképp első drámáiban nyilatkozó, sarkalatosan hibás felfogása dacára, művészi tekintetben is tovább fejtette. A kritika egy-hanggal ismeri el a haladást, melyet nemesebb nyelvvel, a korok és emberek jellemzésére törekvésével s egy-egy újabb, korszerű drámai eszméjével szin-

műirodalmunkban képvisel. A hazafiság tette költővé; de mégis csak költő volt s amennyiben a költészet birodalmán kívül eső célokra tört, később a már szélesebb látókörű s tisztább felfogású író maga gúnyolta ki magát néhány epigrammjában. A gúny találó volt a *Tatárokra* s *Ilkára*; de Kisfaludy igen nagy átalakúláson ment keresztül s Iréne a legtisztább tragikai koncepciók egyike, melyeket csak drámairodalmunk fel tud mutatni.

Azonban Kisfaludy Károly igazi eleme, melyben legkönnyebben, legszabadabban, legnagyobb sikerrel mozgott, a vigjáték volt. Bizonyságára szolgált ennek már legelső vigjátéka: a *Kérők*, melylyel a németből fordított, silány és idegenszerű bohózatok közt nemesebb hang és nemzeti világ vonúl a magyar színpadra, hogy ott állandó tanyát üssön. A magyar társasélet, magyar alakok színpadi komikus rajzának alig van előtte nyoma, kivéve a Pontyfajta töredékeket. De ezek csak tapogatózó kísérletek; igazi vigjátékot Kisfaludy Károly írt először s nemcsak megteremtette az új fajt, hanem dús érrel művelte is. Enemű munkái mind, jóllehet bonyodalmuk majdnem kivétel nélkül alakoskodásra, átöltözésre, félreértésre van alapítva, nem kis leleményességgel készültek. Bár a későbbiekben a lélektani momentumokra is nagyobb súly van vetve, főérdemök mégis tárgyaknak, alakjaiknak, hangjoknak igazi magyarossága s az a minden kesernyesség nélkül való igazi jó kedv, mely elejétől végig pezseg bennök. E magyaros szín, a vidéki magyar társasélet sikerült rajza volt különösen az, a mi Kisfaludynak mindjárt első, bohózatosabb vigjátékaikban elragadta a közönséget és kritikát; mely az elsőbbeket épen ezért jobban is magasztalta. Toldynak polémiája is volt az *Élet és irodalmában* Szontagh Gusztávval, ki a *Kérők*-et nemzetibbnek és sikerültebbnek állította a *Csalódások*-nál.

Maga Kisfaludy is súlyt fektetett az érdemére. Mentorának, Gaal Györgynek írja: »Darabjaim tetszettek, sőt entuziasmussal fogadtattak, nem mintha nagy lélek szólna belőlük, csak mert oly karakterek vannak bennök, melyeket a magyar szeret, melyek a nemzetiség bélyegét viselik magukon, melyekben a magyar magát feltalálja.« Így Kisfaludy a mulatságos, gyakran torz vonásokkal jellemzett alakoknak egész seregét teremtette. A durva beszédű, de egyenes szívű falusi gavallér: Mokány, a férjhez vágyó vén szűz: Luca kisasszony, az üres fejű, külföldieskedő uracs: Szélházy, a Corpus Jurisba száradt prókátor: Perföldy, a falusi birák és kántorok a magyar komikai költészetben félszázadon keresztül különböző nevek alatt számtalanszor föltámadtak, s ma is élnek.

Drámairodalmunk szerencséjére, az ő magyaros szelleme nem maradt követők nélkül. Atyjává lett egy igazi magyar vigjátékiró iskolának, melyhez Fáy András, Kovács Pál, Gaal József és sok tekintetben még Szigligeti is tartoztak. Ma azonban úgy látszik, mintha ez iskola tradíciói, vonzalma a magyar élethez, elvesztették volna varázsukat. Ápoljuk e hagyományokat tehetségünk szerint, hogy az örvendetes képet, melyet mai irodalmi és művészeti viszonyaink hatvan év előttiekkel összehasonlítva mutatnak, ne homályosítsa el a szomorú tudat, hogy a magyar vigjátékirók atyjának derék családja már fiaiban kihalt.

Ennek a költőnek, ennek az alapvető szellemnek emléke megörökítésére alakult a Kisfaludy-Társaság, mely kegyeletes kötelességét tölti be ma is, midőn Kisfaludy Károly halála napjának, 1830. november 21-dikének, félszázados fordulóját, ünnepélyes közüléssel üli meg. Legelső hivatalos iratában, melylyel 1831. július 5-dikén, még »Kisfaludy Károly emlékére s munkái kiadására ügyelő

társaság,« a magyar közönséghez intézett, foglaltatnak a következő szavak: »Azon kort, mely Csokonai és Dugonics hamvaitól a kért és érdemlett tiszteletet megtagadá, feledtesse el egy szebb, egy lelkesebb, mely Virág Benedek és Kisfaludy Károly sírjait a hála és emlékezet pálmaágai-val jegyezze meg.« Mi csak az imént kerestük föl Virág sírját s ma Kisfaludyét; de valósággal, a szó igazi értelmében, lelkesebb-e korunk, mint a régi volt?!

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

LUKÁCSY SÁNDOR.

1.

Agnes asszony.

Eredeti népszinmű három felvonásban. Zenéjét szerzé Erkel Gyula.
— Először adatott a népszínházban, 1879. február 21-dikén.

Agnes asszony nemcsak címével, hanem néhány motívumával is, a magyar költészet egyik remekére emlékeztet, mire a szokásos színi ujdonságok előre föl is hitták a közönség figyelmét. A ballada magja mindig drámai összeütközés, mely készebb és alkalmasabb tárgyat szolgáltathat a színműírónak, mint számos, nagy lármát ütött regény, melyet mohón siettek dramatizálni. Így egy ügyes író, ki eszmét a jelesebb balladák között keres, nem jár rossz úton. Azonban ha költeményhez nyúl, mely a maga nemében kitűnő, és csak közönséges színművet képes összeütni belőle, a tétel kettősét veszítette el. Nemcsak azért bukik meg, mert gyöngye munkát irt, hanem azért is, mert egy kitűnőre emlékeztet bennünket. Így járt Lukácsy is. Speidel, a jeles bécsi kritikus, irta Lindau Pál vigjátékáról, a *Johannistrieb*-ről, melyben Chamissonak egy versét olvassák fel: »Ne fesse a falra a költőt az, a ki maga nem költő.« Pedig ott mégis Lindaúról és csak Chamissoról volt szó; míg Lukácsy éppen Arany Jánosra mutatott. Csinált, ellenmondó és képtelen

jellemrajzával a lélekfestés nagy mesterére; nehézkes és zavaros szerkezetével a kompozíció remeklőjére; ingatag, szintelen, hol meg frázisokba vesző dikciójával a magyar nyelv legnagyobb művésze. Merész vállalkozás volt, mely eleve nem bízathatott sikerrel. Különben jegyezzük meg, hogy Lukácsy maga alkotta meséjét, melybe Aranyt egészen szükségtelen volt belekeverní. Annyival inkább, mert a balladának nem drámaibb élénkségű mozzanatait használta fel, csak egy képét: a véres kendőt mosó Ágnes asszonyt. Ezt is a tragikum komolyságának elejtésével, midőn Ágnes asszonyt irt, a ki ártatlan és meggyógyúl tébolyából.

Forgó Pál vagyonos gazdának van egy nehéz természetű leánya, Ágnes, ki mogorván, mindenkiel pörlekedve, mint valóságos kis boszorkány jelenik meg előttünk. Valóban, e bemutatás nem a legalkalmasabb arra, hogy drámai érdeklődést ébreszsen bennünk valaki, kitől nem érzéseket és szenvedélyeket, hanem csak szeszélyeket és felfortyanásokat várunk. Már nincs épen virágkorában s szeretnék férjhez adni; ez bántja. Jön is a kérő: a falu legcsúfabb, legvénebb, de leggazdagabb és legjobb legénye: Vércse Márton. Forgó uram elámúl szándékán, s fejcsóválva utasítaná el, ha a haragos Ágnes daczból föl nem csapna. Megígéri s bízik is magához, hogy hű felesége lesz. Ez eddig jól van; de az érzéketlen, komor leány helyett itt egy másik Ágnes veszi át a darab főszerepét. Valami kóbor, de derék legény, Csillancs Pista, érkezik apjához s földet kér tőle haszonbérbe. A nyers legény egy pár goromba szót mond Ágnesnek, s azonnal megnyeri a szívét. Tisztán egy pár becsületes goromba szóval, melyet mikor még avval is tetéz, hogy neki Ágnes a világért sem kellene, ez fölindulva nyújtja kezét Vércse Márton uramnak, még mindig abban a hitben és elhatározásban, hogy becsületes asszony marad.

Ezt pedig, minthogy szenvedélyében nem hiszünk, készségesen elhiszszük magunk is. Azonban már a következő színen egy harmadik Ágnes asszony lép elénk, ki éjnek idején Csillancs Pistánál járt. De ez nem bocsátotta magához s most derék férjével szemben a »hervadó lilium« érzelmes szerepét játssza. Vércse uram mindenben keresi kedvét, a csillagokat is lehozná neki, de hiába. Arról, hogy mi lakik a felesége szívében, fogalma sincs egész addig, míg az odaérkezett Csillancs szavait ki nem hallgatja. Az egész Forgó család jelen van a fölfedezésen s az öreg biztatja vejét, hogy már akármikép, de ura legyen Ágnesnek. Vércse azonban, alig maradnak magokra, berohan a szobába s kést szúr szívébe. Ágnes utána s néhány perc múlva a véres kendővel örülten lép elő.

A darab számos vége közül ez az első. A történetnek itt lenne némi tűrhető befejezése: Vércse Márton elpusztult egy hozzá nem való viszony erőszakolása miatt; Ágnest pedig megbuktatta kevély dacossága, a szív megsértett joga. A történet azonban tovább foly. Forgóék udvarán hosszasan elintéztetik egy házas-pár szerelmi pörpatvara, mely anélkül, hogy a tulajdonképeni cselekvénynyel bármi távoli összeköttetésben állana, végesvéig nyúlik. Ezenkívül Csillancs Pista megkapja Forgó uram kedves unokájának, Ilonának, kezét. Ekkor köszönt be a vészhir Vércse Márton házából s csakhamar utána maga Vércse, ki csak könnyű sebet ejtett magán; az öngyilkosságtól fogadott fia mentette meg. Itt a második befejezés, mely gyöngébb az elsőnél, de még megjárja: Vércse derék, becsületes ember volt, egy seb a mellén s egy a szívében elég büntetés neki; Ágnes meg, a ki nem emberek közé való, hadd járja örülten a világot. De a történet még tovább folyik. Forgóék a boldogtalan Ágnes keresésére indulnak, kivel az erdőn, a patak partján

találkozunk, a mint véres kendőjét mossa örülten. Fejlődése múlt találkozásunk óta csak annyi, hogy akkor még csak prózában őrzöngött s most rimekben háborog. Épen mikor ráakadnának az övéi, akkor zuhan le a padlóról a patakba. Ez a harmadik befejezés. Még tűrhető, bár ismét gyarlóbb az előbbinél, mert két, ok nélküli kíznást vezet szemünk elé. Azonban a dolognak itt sincs vége. Vércse Márton kimenti feleségét, ennek megtér az esze, letérdel az ura elé, örök hűséget fogad neki, mindnyájan boldogok lesznek. Mondanunk sem kell, hogy e negyedik befejezés a legrosszabb, mert képtelen. Boldog lehet-e e szenvedélydúlta, háborodott asszonynyal a férje? És Ágnes elvesztett élete ér-e saját maga előtt annyit, hogy megmentése örökös hálára kötelezze Vércse iránt? Ha nem, mire való volt az egész örülési komédia? Aztán meg hihetünk-e ígéretének melynek első kiadását a darab elején hallottuk s nem váromozdik-e a szinfalak mögött egy második Csillancs Pista? Mind oly kérdések, melyekre Lukácsy nem ad és nem is adhat kielégítő feleletet.

A szerkezet és jellemrajz említett fogyatékokságain kívül csak egy körülmény bántó benyomását akarjuk még megérinteni, melyhez hasonló ugyanennek a szerzőnek más darabjaiban is fordul elő. Nőalakjainak túlságosan érzéki festése ez, mely olykor valóságos férfi-hajhászássá alacsonyodik. A mit Terka gazdasszony Menyus mindenessel elkövet, az a szinpadi tisztesség legvégső határán is túl van. A többi asszony mind valamivel szelidebb árnyalata neki. Zsófi asszony eljárogat naponkint derék ura mellől a nótáriushoz s ez összeütközésnek az író nem találta költőibb megoldását a botnál. Ágnes vonzalma is tisztán érzéki természetű: majdnem ráköti magát Pistára s ajánlkozásának hangját bárminő felindulás sem igazolja. Mintha száműzve

lenne a szemérem a nélkül, hogy helyét igazi szenvedély foglalta volna el. Többé-kevésbé melléjük sorakozik a naiv Ilonka is, ki különben a darabnak legjobban rajzolt alakja. Egyáltalában a részletekben van egy-két jó vonás és ötlet s van érzék is a színi cselekvény beosztása, földolgozása, hatásainak kiélezése iránt. De a költői hang, felfogás, érzés annál kevesebb.

Az előadókra nem lehet a szerzőnek panasza. Sol-dosné asszony (Ilonka) ritka közvetetlenséggel játszott, bár néha túlment a tizenhat-esztendő naivitásán, Rákosi Szidi asszony (Ágnes) bizonyos szellemi fölénnyel imponált, melylyel rossz szerepének árnyalatait kidolgozta. Ereje nem mindenütt volt elegendő; ez annál jobban kitűnt, mert az örülésben igenis erősen igyekezett színezni, odáig meg nagyon kimélte erejét. Legjobban s valóban jelesül sikerült neki az első felvonás végén az ébredő s visszautasított szenvedély dacos keserve. El hangok, melyekben egy, még láthatatlan láng komor füstje tört elő, derekabb költő szavaihoz is méltók lettek volna. Eőri ur játszotta a rut férjet, nemes, megillető komolysággal; csak az volt a kár, hogy kelletén túl elrutította magát. Horváth ur (Menyus) komikus ere néhány jóízű mosolyt csalt elő.

2.

Szomszéduram kakasa.

Eredeti népszinmű három felvonásban. Zenéjét Herczenberger István.

— Először adatott a népszínházban 1880. február 14-dikén.

A *Szomszéduram kakasa* még azok között a gyenge színművek között is, melyeket a népszínház Lukácsy Sándortól bemutatott, a leggyengébbek közé tartozik. A közön-

ség tapsolt ugyan, de a kritikának a szó szoros értelmében csak hallgatnia lehet. E darab nem tartozik azon munkák közé, melyekkel méltó foglalkoznia. Szegényebb, hogysem igazában elemezhető lenne; durvább, hogysem mélyebb vizsgálatoit engedne; illetlenebb, hogysem kedvet ébresztene reá, és gyarlóbb, hogysem megérdemelné. Csak fakó és málladozó zsák-foltokból van összefércelve. Kit érdekelne, hogy mikép lehetett volna tisztességes öltözetet készíteni belőlök? Semmikép. Kit, hogy e goromba, elnagyolt, összevissza öltések mire lennének alkalmasak? Semmire.

Mikor a darabról egypár szóval megemlékezem, nem is műbirálói, csak hirlapirói kötelességet teljesítek. Két pár ember szereti benne egymást: Róka Pista meg Parázs Juliska, azután Aranyos Jóska meg Daru Panna. Ez a Daru Panna nevezetű menyecske már negyedszer eladó. Valami kék-szakáll női kiadásban, ki már három urát temette el, pedig mindössze alig egypár hétig volt férjnél. Az egyik a Tiszába fúlt, a másik a lováról bukott le s kitörte a nyakát, a harmadikat meg zsványok ütötték agyon. Ez a sok szemenszedett szerencsétlenség rossz hirbe keveri a falu száján s lidércnek tartják. Azért nem is akarják az Aranyos Jóska nevelő szülői megengedni fioknak, hogy közeledjék feléje, hanem inkább Parázné asszonyom Juliskáját kéri meg számára. De Juliska Róka Pistát szereti. Az öreg, részeges Róka, ki valaha urasági kocsis volt, minden áron jómódu menyet szeretne. Hiszen Juliska is az lenne; de az anyjával patvarkodásban él s nem hiszi, hogy megkapják. Ennek a haragnak pedig az az oka, hogy Parázné valamikor szeretője volt Rókának. Igaz, hogy ekképen olyan eszköz van a kezében, melylyel a rátartós asszonyt mindenre kényszeríthetné; de ezt elfeledte neki megmagyarázni Lukácsy s így a vén kocsis egész a darab végeig kénytelen

bárgyubbnál bárgyubb cselszövényekhez folyamodni, hogy legalább Daru Pannát összeboronálja Pistával. Az ily módon egymásnak szántak közül egyik sem akar tudni a másikról; a szülők meg mindenik félen sokkal együgyűbbek, hogysen valóságos hitet tudnának ébreszteni abban, hogy a mit akarnak, törik-szakad, meg is teszik.

E szerint az egész mesének nincs is igazi összeütközése, kivéve két holtrészeg, rongyos nemesembert, kik boldog állapotukban hol egymásba, hol a kemény földbe ütköznek. Az öreg Rókát azonban nem hiába nevezte el a szerző Rókának: minden áron érdemeket kell reá szereznie. Szövi hát a cseleket. Szitái azonban oly gorombák, hogy nemcsak könnyű szerrel átláthat rajtuk bárki, hanem akár az öklét keresztüldughatja. Mindenekelőtt ő hireszteli el a faluban lidércnek Daru Pannát, hogy a legényeket elriaszsza tőle s fián kívül senki se maradjon mellette. Erre nem volt épen nagy szükség, mert olyan válogatott istencsapásai, a melyeknek e menyecske házi boldogságát egyremásra fölkeresték, bizony kihívják maguktól is a babonás félelmet. Azután mindenféle hazudozásokkal akarja összeveszíteni a szeretőket. Az egyikkel elhiheti, hogy a kedvese kézfogót tart, s a boldogtalan, kinek csak a szomszéd kapún kellene betekinteni, hogy megbizonyosodjék a dolog állásáról, egy szóra elhiszi neki. A másiknak meg azt fillenti, hogy szeretője mással ölelkezik. Hazudozásai közt legsértőbb, mikor a fiát azzal akarja levenni lábáról, hogy Juliska neki voltakép testvére. Paráznét is részessé teszi ebben a lódításban. Az asszony, hogy leányát elválaszsza Pistától, minden szégyenkezés nélkül elismeri, hogy a legény az ő fia. Hát van szüksége erre a megalázkodásra? Egyszerűen megtiltja Juliskának, hogy Pistához menjen és vége. Azonban utoljára is kikaparja a tyúk, a mire senki sem kíváncsi. Van a da-

rabban egy süket vén asszony, a ki ismeri Parázné fiatalkori botlását; de husz álló esztendeig hallgatott vele. Hogy a szerző ezt a példátlan titoktartást elhitesse velünk, legjobb lett volna Papucs Klárit mindjárt süketnémává tenni. Ez találja ki egy, különben igen lanya civakodás alkalmával, hogy Paráznénak nem Pista, hanem Jóska a fia, ki e szerint nem veheti el Juliskát. A fölfedezésre különben semmi szükség sincs, mert nem ez oldja meg a csomót. Meg se volt az kötve; magától bomlott szét. Az öregek szíve már megesett a fiatalokon s nem volt akadály a boldogulásuknak.

Hát a szomszéd kakasa hol maradt? Bár a mesében semmi helye sincs, az egész darabon keresztül sokkal élesebben, fülsértőbben kukorított, semhogy akárki megfelekezhetnék felőle. A kakas Aranyos Jóskáé, ki minden éjjel felferi a szomszédban Daru Pannát. A menyecske nem állhatja a kakasszót, mert felzavarja a lelkét, eszébe juttatja magányosságát, meg azt, hogy mindössze is csak egy-két hétig volt feleség. A címben s a kakas e szerepében egy, meglehetősen alacsony példabeszédre van vonatkozás: a szomszédasszony kakasára. (Erdélyi gyűjteményében nincs meg; de magam is hallottam.) A darab alapgondolata: az érzéki kívánság, melyet a kakas ébresztget és jelképez. Valóban költői tárgy és még költőibb kivitel! Lukácsy minden darabjában van valami bántóan érzéki vonás; de oly meztelenül sehol sem tolakodik elénk, mint itt. Különösen asszonyait szereti sértően lealacsonyítani. Nő alakjainak legnagyobb része nem is a pszichologia, hanem a pszichiatria körébe tartozik. Mintha csak megvetné őket, olyan hitványaknak rajzolja; de nem levén benne semmi költői erő, nem tudván igazi szenvedélyt festeni, nem ragad meg, nem indít fel, nem tud a természet jogával bocsánatot nyerni

tőlünk: csupán csak boszant. Az eszményiség szinte száműzve van asszonyai lelkéből; mindaz, a mit látunk és halunk, csak az idegek izgatottságának, a hánytorgó vérnek munkája. Olykor semmi egyebek, mint férfi-hajszolók s ha mutatnak is egyéni vonzalmat, ez merőben érzéki jellemű. A *Szomszéd kakasában* ez érzékiség már nem is epizodikus, hanem az egésznek alapjellemét adja meg. Fonala végig-huzódik rajta; valóban olyan vastag fonál, minőnek az egyszerű gyermek a hajókötelét nevezte. Illetlen célzások, piritó vonatkozások hemzsegnék benne. A felfogás, mely itt érvényre jut, a hang, melyből az egész irva van, megcsúfolja a népszinmű idilli természetét.

A durva sikamlósságokat, a jóízlésünkkel való gorombáskodást a szereplők nem hogy enyhítették volna, hanem még inkább eldurvították. És itt Blaháné asszony sem képez kivételt, kinek előadó modora e tekintetben inkább rontó, mint nemesítő befolyással van a fiatal színész-nemzedékre. Az izlés határát nem egyszer lépi át tréfálkozásaival, s a siker, melyet ilyenkor nem a művészivel, hanem a találóval, a jó utánzással arat, megszedíti környezőit is, kikből hiányozván az ő szeretetreméltósága, csak a naturalisztikus vonásokban keresik az érdemet. | A *Szomszéd kakasának* második felvonásában összezsúkolózik kedvesével. Az első csók hevének, elragadtatásának ábrázolására olyan eszközöket használt, melyek megengedhetetlenek. Utána egész hosszú, kínos perceket húzott ki a csók fiziológiai hatásának, következésének részletezésével. Fújt és száját törülgette. Megtapsolták érte s mindenesetre meg fogják jövőre is és mindannyiszor, a hányszor csak bokor-ugrós szoknyája kényes mutatványait (melyek utánzóinak, egész iskolájának, fő sajátságát képezik) az ő természetes kecsessé- gével ismételni fogja. De e tapsban és elismerésben bizonyára

több része van a csiklandós meglepetésnek, mint a műélvezet tiszta örömének. A teljes élettani hűség jogosultsága, még egyéb alakjaiban is, nagyon kétséges a szinpadon. A szenvedése is, nemcsak az élvezeté, melyek mindenikéhez nagyon közel van a rút, mikor az alakítás súlypontja, habár csak percekre is, a lélek küzdelmeiről a testéire esik s ez az öröm és bánat tükre helyett csupán izmok és idegek szövédékének tűnik fel előttünk. Mégis, úgy tetszik nekem, a testi szenvedésnek bármily találó ábrázolása sohasem eshetik oly messze a művészet lényegétől, mint az érzéki élvezeté. Amaz a félelmet ijedséggé és rémületté, a fölindulást borzalommá és iszonynyá fokozhatja. Ezzel tulló a célon, átlépi a művészt, megbontja a harmoniát; de a mű köréből nem zökkenti ki képzeletünket. Inkább úgy szólván idegeinket csatolja ahhoz, a mi előttünk történik s a miben csak lelkünknek kellene résztvennie. De a testiségnek afféle szerepe, minő Blaháné asszony csókolózó jelenete volt, egészen más hatása. A gondolatot, mely a mesét követi, megakasztja és elvonja a tárgytól. A képzetek, melyeket ébreszt, a munkával semmi vonatkozásban nincsenek és tisztátalanok. Sérti a művészet nemességét. Megtapsolják, a kik megtapsolják; de a jó ízlés elfordul tőle és elítéli.

Közönségünk hozzászokott, hogy Blaháné asszonyról csupa magasztalásokat olvasott, melyeknek hizelgő modora valóban gyakran lealázó a kritikusokra és kritikára. E szép színésznőt minden idők első rangu művészi csillagai közé emelik s különösen a vidéki közönséget oly tüntetésekre ragadják, melyeket minden elismerésem mellett sem tarthatok arányban állóknak az ő igazi művészi jelentőségével. Még alig száradt meg a nyomdafesték egy úgynevezett művészeti monografián, mely őt egy lélegzetre »a kor legkimagaslóbb alakjának,« a »színészet történetében korszakalko-

tónak, »a jelen nagy művésznőjének« s »nemzetünk büszkeségének« nevezi. A nélkül, hogy az effélékkel érdemes lenne komolyan foglalkozni, csodálatos, hogy eddig nem igen hitták ki a kritikát, mely higgadtabban méltassa érdekeit és jelölje meg fogyatkozásait. Egyszersmind pedig tiltakozzék az ellen, hogy, a drámai művészet nem egy jeles képviselője mellett, egyedül Blaháné asszony tekintessék mintegy a magyar művészi szellem egyedüli képviselőjének, bizonyoságául a nagyobb és mélyebb ábrázolások iránt való fogékonytalanságunknak és sekélyességünknek. Valóban sajátságosan jellemző bírálati viszonyainkra, hogy egy kritikai megjegyzést szükségesnek látszik ily hosszú okadással kísérni.

Adjuk meg mindenkinek a magáét, de ne mások rovására. Blaháné asszonynak is. Ismerjük el rendkívül szeretetreméltóságát, melylyel folyton játszani látszik velünk, s a mint szinpadra lép, önkénytelenül odavon mindnyájunkat egyéniségének bűvös körébe. Színészi temperamentuma olyan erős, hogy valóban életet visz magával a deszkákra, fürge, mozgalmas, változatos életet. Vidámsága hódító, akár a Bauval kisasszonyé, kinek ellenállhatatlan nevetéséről legendát őriz a francia színészet hagyománya. Jó kedve és könnyedsége, természetessége és játszisége, énekben és játékban egyiránt, méltó a tapsra. De a könnyedség nem ritkán lesz könnyüséggé nála, még pedig a szónak nem épen dicséretes értelmében. Könnyű vérért ott sem tudja megtagadni, ahol szükség lenne rá. Az érzéseknek bizonyos könnyelmű felületessége az, a mit rendesen magával hord. Mindig inkább csak kacérkodik, mint érez, s mivel a közönségnek nagy részére a kacérság, az érzésnek e színjátéka, izgatóbb, mint maga az érzés, sohasem fognak hiányzani, a kik épen ezért tapsolják. Kénye-kedve szerint derít föl és

nevettet meg; de meghatni csak igen ritkán képes. Szerepeinek kevés tragikai mozzanatában is inkább a komoly helyzet könnyed felfogásában keresi a hatást. S a mint könnyűsége, úgy természetessége is nem egyszer több a kíváncsnál. Aprólékosságokat is erősen szeret színezní, hajlandó rikító vonások alkalmazására s érzékies felfogásának, a mikor csak lehet, szabad útát enged. Célja mindig inkább a találó, mint a finom és szép. Jellemző, hogy mindig különös kedvvel játszsza a *Tündérlakot*, melynek egy pár jelenetében, főkép a lakomázásban, épen e sajátságait tüntetheti föl. Ezek nyilatkoztak a *Szomszéd kakasában* is. Mindehhez járúl az, hogy alakító tehetsége igen csekély. Úgy szólván, csak két alakja van: egy tűzről pattant menyecske a népszinművekre s egy kevésbbé tűzről pattant menyecske az operettekre. Sikereiben semmi része nincs az újnak és meglepőnek. Sohasem ad új alakot és sohasem lép meg új felfogással. Hanem biztosítja azokat, és még sokáig biztosítani fogja szeretetreméltósága, melyet minden szerepében egyenlően ragyogtat. Blahánét szereti a közönség és szívesen találkozik vele magával, Blahánéval, akár milyen alakban, akár kendős, akár hajporos fejjel, akár a Tisza mellett, akár Párizsban.

Élvezzük és tapsoljuk dalait, ne vessünk és mulassunk tréfáin; de ne sértsük meg azzal, hogy miatta igazságtalanok legyünk élők és holtak iránt. Szegény Hegedüsne!

MARGITAY DEZSŐ.

A jó isten.

Eredeti életkép dalokkal öt képben. — Először adatott a népszínházban 1881. október 5-dikén.

Deák Ferencnek gyakran emlegetik egy mondását, melylyel Eötvös híres ironikus regényét, a *Falu jegyzőjét*, jellemezte. E kitűnő könyv a negyvenes évek mara-
dandó irodalmi alkotásai közül az első egyike, mely a régi magyar nemesi alkotmány valamennyi visszáságát, a bele-
férő jogtalanságok minden példáját s a meggátolhatatlan
visszaélések számtalan fajtáját egy csoportba gyűjti és
egyetlen vármegye hivatalos és magán-életének keretében
mutatja be. E regényt az öreg ur állítólag azokhoz az ismer-
etes állatorvosi könyvekhez hasonlította, melyeknek cím-
lapján rendszeren egy-egy töméntelen bajjal megvert ló van
lerajzolva; teste sok-sok négyszögre felosztva, melyek
mindegyike külön számot visel s egy-egy betegséget jelent.
Mind meglehet ez a lovakban, mondá a tréfálkozó bölcs, de
még ilyen lovat aligha látott valaki, a melyekben valameny-
nyi együtt lett volna. Mindaz a nyomorúság, melyről a
Falu jegyzője emlékezik, kétségkívül megvan Magyarorszá-
gon, egyik az első vármegyében, másik meg az ötvenkette-
dikben; de Taksonyvármegye, ahol mind együtt legyen,
bizony aligha létezik.

Margitay Dezső darabja, *A jó isten*, melyet a népszínház jelen igazgatósága utolsó ujdonság gyanánt mutatott be, valóságos drámai Taksonyvármegye. A kritikusok nem igen eszelhetnek ki hibát, mulasztást vagy fogyatkozást, melyre példát ne találjanak benne. Fel lehetne numerusokra osztani s ezeknek alapján elkészíteni az egész drámai pathológiát, ide értve azt az utolsó paragrafust is, mely a bekövetkezett halál ismertető jeleiről szól. Ezeket ugyanis gazdag változatosságban nyújtotta a tegnapi előadás képe.

Arról a numerusról, mely a szerkezet lazaságát jelöli, nem sokat beszélek. Nem hasonlítom össze benyomásaimat, melyeket az új életképben kaptam, azokkal a sokkal frissebbekkel és vidámabbakkal, melyekre gyermekkoromból emlékszem, mikor hasonlíthatatlan gyönyörködéssel élveztem a Paprika Jancsi-bódék előadásait. E naiv mutatóványoknak egyik ismeretes sajátsága, hogy az előadók minden szakasz végén egy nagy bottal agyonveretnek, koporsóba tétetnek és eltemettetnek, s az egy Jancsin kívül egyetlen szereplő sem jön elő kétszer. Nem lenézésből mondom, hisz *Faust* keletkezésében is fő része volt a Puppenspielnek, de úgy látszik, hogy a bécsi új posse s a nyomain induló magyar életkép a drámának amaz ősbódéjához tért vissza mintát keresni. Ezt a mintát a magyar tanítvány is híven követi. A tisztartó család, a vasuti pályaház mulató közönsége, az egynevű Emmi kisasszony környezete: az illető szakaszok végén a feledés koporsójába téve, mind eljutnak amaz ismeretlen tartományba, a honnan nincsen visszatérés, örök rejtelmül hagyván reánk a kérdést, hogy voltaképen mi közülük is volt hát egymáshoz és hozzánk ezen a világon? A színen végig csak Barkó Laci, az uradalmi őrnök, marad, a történet hihetetlen összetartozóságát bizo-

nyitgatván azzal a törekvésével, hogy feleségül vegyen valakit (csak a negyedik felvonásban határozza el magát igazán, hogy kit a sok közül) s megszerezze a garamvölgyi ispánságot. De hát, azt mondják, épen ez az életkép szabad formája, mely nem egységével, hanem változatosságával, nem összefüggésével, hanem külön részeivel mulattat, a szerkezet árán szabadságot szerezvén öncélú jelenetekre és tréfákra. Bécsben sikerült a helyi irodalomnak ez a hajtása s a külvárosi színházak íróinak, igazgatóinak dúsan jövedelmez. Miért ne próbálkoznánk meg vele mi is, kérdik; miért ne sikerülhetne nálunk is? Talán föl is veheti magába a magyar városi és vidéki életnek olyan részleteit, melyeknek befogadására szigorúbb formák nem alkalmasak, s ennyiben művészi haszonnal is járhat meghonosítása.

A felelet nem lehet tréfa, bár az alkalom nem egészen jó rá, mert Margitay darabjához a komoly szó lehető kevéssé illik. De mégsem kerülhető ki. Minden idők írói talál-
tak fel maguknak könnyebbségeket, hogy a műformák szigorú kötelékein enyhítsenek. Eljárásukat majd külön elmé-
letekkel, majd minden elméletnek a szellem korlátatlansága
nevében való megvetésével védelmezték: a képzelet szabad,
mint a természet, s mint ennek legszeszélyesebb játéka
gyönyörködtetnek bennünket, minek megkötnünk amannak
is szárnyát csapongásaiban? E lázadásoknak megvolt a
maguk haszna: az önkény bilincseit lerázták s a szükség-
telen korlátokat összetörték. De az igazi törvényekkel nem
birtak soha, s a mikor csak ezek ellen igyekeztek, csalódás,
bukás, kiábrándulás lett a vége. Mert a műformáknak meg-
vannak belső, lényeges föltételeik, melyek ellen véteni ép
oly kevéssé lehet büntetlenül, mint a természet törvényei
ellen. A szerkezet és tartalom két fő törvénye, az egység és
igazság, s mindaz, a mi belőlük szükségszerűen következik,

szintén mintegy a természet ellenmondhatatlan erejével uralkodnak, a különböző korok és emberek ilyen vagy amolyan felfogását, szűkebb vagy tágabb magyarázatát megengedve, de teljes tagadásukat soha. Nem készen termettek, mint Minerva; nem is valami szobatudós pislogó mécse mellett keletkeztek s nem egy filozófiai rendszernek képezik esetleges, romlatag appendixét. Hanem ősidők óta a művészeti élet hosszú folyásából, a sikerek meg-megújuló történeteiből olvasták ki avatott szemek. Megfigyelték a hallgatókat és olvasókat is, nem egy rövid kor embereit, hanem valamennyiét, Dionysos koszorus ünneplőitől kezdve a párizsi színházak vasárnapi közönségeig. Bizonyságokat kerestek és találtak nemcsak az idők által elsőprótt szemetmunkák tömegében, hanem olyanokban is, melyeknek egykor félvilágra szóló hírét kora feledésbe temette a jövő. A próbák és ellenpróbák végtelen sorának tapasztalati eredményei e törvények; örökösök és megmásíthatatlanok. Mikor a művészet új termékeire alkalmazzuk őket, voltaképen nem is teszünk egyebet, mint összehasonlítjuk ezeket saját műfajuk kiváló példányaival. Ha ítélet mondunk esztetikánk alapján, voltaképen csak más szavakkal fejezzük ki, hogy e vagy ama munka mennyiben egyezik meg vagy mennyiben különbözik az általánosan kitünőeknek ismertektől, azaz jó-e vagy rossz? Ime, ez legtermészetesebb felelete a kritikának azok ellen, kik örökké a szabályokon nyargalást szokták szemére hányni. A túlságos szabadságot követelőknek csak írni könnyebb, jól írni sokkal nehezebb. A zabola nélkül lovagolt paripa sokkal hamarabb leveti lovasát, mint az, melyet biztos fék kormányoz. A műformák és szabályaik nem üres szavak, nem haszontalan kötelékek, hanem a siker biztosítékai.

Újabb irodalmunk, főleg az elbeszélés terén, szívesen

tér el a hagyományoktól. A regények, kerek elbeszélések számát már-már fölülmúlják a rajzok. Ezek azonban, nézetem szerint, mégis egészen más szempont alá esnek, mint a drámai törvényszegések. Egy az, hogy a prózai epika története sokkal rövidebb, remekei kevesebbek és különbözőbbek, fejlődése rohamosabb s ennélfogva törvényei ingadozóbbak. Más meg az, hogy a rajz rendesen nagyon igénytelenül lép föl s már rövidségében bizonyos szigor rejlik, mely az író koncentrációra kényszeríti, cselekvény és jellemrajz dolgában egyiránt. Az egész egy csepp, mely visszatükrözheti az eget s természeténél fogva kerek. Nem így az új drámai próbálkozások: az életképek. Ezek központosítás helyett inkább megosztják az érdeket s lazán összefűzött jeleneteik közül egyik a másik hatását rontja, mert egyik a másiknak sem nem előzménye, sem nem következménye. Az egység, a műalkotás egyik alaptörvénye, könnyen semmivé lesz. Értelmesebb, jelesebb írók, ha már a jó szerkezet hatásáról lemondtak, ezt az egységet legalább némi eszmei tartalommal vagy egyetlen erősebben kibélyegzett, s a kalandok által különböző oldalról megvilágított jellem rajzával igyekeznek fentartani. Mind a két törekvésre példa Gaal József *Peleskei nótáriusa*. De a *Jó isten*? Van-e ebben valami eszme, valami egységes gondolat, mely uralkodik vagy legalább uralkodni látszik az egészen? Talán: az isteni gondviselés utainak kikutathatatlansága, vagy: a hol legnagyobb a szükség, ott van legközelebb a segítség. Ez újdonság tételek bizonyítása nem egészen drámairónak való feladat ugyan, de ha már vállalkozott rá, legalább nem kapott valami nehéz munkába. Margitay azonban ennek is a könnyebb végét fogta és tételét sikerült neki oly alaposan bebizonyítani, hogy senki sem hitte el. A szükségben segítő gondviselésnek nevezetesen többek között ilyenforma megkapó

példáját vezeti szemünk elé: Tóth Demeter uram házanépe a legnagyobb szorongatások között várja minden percben a végrehajtókat s a családfő kenyerének elvesztését, mikor megjelenik náluk egy kóborgó gazdasági őrnök s megkéri leányuk kezét, azzal a kijelentéssel, hogy eltartani ugyan nem tudja, de szereti. Erre örömtől repeső szívvel emelik mindnyájan ég felé tekintetöket s megkönnyebbülve sóhajtoznak, hogy: ime, a hol legnagyobb a szükség stb. A jelenetet elég meghatónak találta a szerző, hogy legördítse rá a függönyt. Ilyen módon uralkodik darabján az a mély és új gondolat, mely munkás képzeletét ihlette. Azonban hőségnek, Barkó Lucinak, jellemrajza tán mégis kölcsönöz az egész életképnek valami mondvacsinált egységet? Jellemrajz, — hogyan szaladhatott ki ez a szó tollam alól! Lacinak egész jelleme nem a fejében, nem is a szívében van, hanem legfeljebb a torkában, mert kell vagy nem kell, derűre borura nótára gyújt. Ezen az egy tulajdonságán kívül oly koldusmódra állította ki az édesapja, hogy ha valakire, bizony ő rá reáfér a goromvölgyi ispánéág.

Így mutatkozik a *Jó isten*ben az egység, melynek még szerény pótlékait is hiába kutatjuk. Hát az igazság? Van-e legalább az összetákolt jelenetekben valami érdekesebb, megkapóbb, életképi valóságosság? Az első felvonásban bethlehemesek jönnek a jászollal s névnapi köszöntőt mondanak. A másodikban három bakancsos küldöttség gyanánt fogadja a vasuton érkező őrnagyot. A harmadikban egy félvilági hölgy énekli Mignon szentimentális dalát s egy szegény legény kedvéért kiköt a szeretőjével. És így tovább. Talán mindezeket át is lehetne siklanunk, ha valami el tudná feledtetni visszásságukat, hamis voltukat. De a numerusok száma számtalan s a fogyatkozó tér figyelmeztet, hogy halál ellen úgy sincs orvosság, bukott darabra

fölösleges a hosszú bírálat. Hadd mondok el hát a halotti bizonyítványok rövidségével, hogy ez az életkép nemcsak a szerkezet és jellemrajz bajaiban múlt ki. Betegsége komplikáltabb. Vontatott folyása és erőszakolt fordúlatai (a Jusztin és Emmi közt való képtelen barátság a levél kedvéért, a levél meg a Puff báróval találkozás kedvéért, Puff báró a látogató jegye kedvéért, a látogatójegy Laci tévedése kedvéért, Laci kapkodása Gyémánthegyi megijesztése kedvéért s így tovább) tanuskodnak leleményének teljes hiányáról; alacsony színvonalu bolondozása (a zsidókat becsmérő zsidó, a trombítás jelenete, a féleszü szobaleány) bizonyítja ízlésének fogyatékos voltát; esetlen, nehézkes, csikorgó menete, mely különben élénken emlékeztet Margitay novelláinak szintelen laposságára, szegénységét mutatja elevenesség, kedv, humor dolgában. Ennyi és még sok más bajában természetes, hogy a darab nem maradhatott élő, bár olyan kedves és buzgó gondviselői voltak is, mint Blaha Lujza asszony, Vidor ur és a többi szereplők.

KÉT FIATAL IRÓ:

Porzso!t Kálmán és Kürthy Emil.

A párbaj és A szökevény.

A nemzeti színházban 1881. március 2-dikán először: *A párbaj*,
szinmű egy felvonásban, írta Porzso!t Kálmán. — Március 4-dikén
A szökevény, vigjáték egy felvonásban, írta Kürthy Emil.

Ha Budapesten még egy drámai színházunk lenne, mintegy iskolájaúl ifjabb drámaíróknak és színészeknek, akkor mindenesetre rosszaláson kellene e cikket kezdenem a nemzeti színház igazgatósága ellen, hogy oly kétes becsü kísérleteknek, mint e hétnek két kis ujdonsága, helyt ad. Azonban a kerepesi úti ház olyan, mint a mohamedán mecsetek: nemcsak templom, hanem iskola is; nemcsak kész költők és művészek találhatnak benne áldozó oltárra, hanem a fejlődők is gyakorló térre. A készülő, próbálkozó szinműíró itt nyerhet csak igazi tanúlságot munkája természetes megjelenési formájától, előadóitól és közönségétől. Így aztán nem a kezdők, hanem csak a hivatlanok azok, a kik előtt nemzeti színházunknak ajtót kell zárnia. E kemény szóval pedig nem illethetjük a múlt hét új embereinek egyikét sem. A tehetség nyoma mindakettőben mutatkozik, ha belebukott is az egyik abba, hogy nagyot akart, a másik pedig abba, hogy sokat akart.

Porzso!t Kálmán és Kürthy Emil, a két fiatal író

mindegyike próbálkozott már más téren is a nélkül, hogy az írói hir lajtorjáján az első fokoknál feljebb jutott volna. Porzsolt eddig egy csomó tárcacikket irt, melyek legtöbbjében komoly eszmékkal, fontos kérdésekkel foglalkozik; tárgyai: tudományos kirándulások, a nevelés és képzőművészetek ügye, egy-egy irodalomtörténeti szakasz. Hozzászólt egy ízben a párbaj kérdéséhez is, mely, úgy látszik, élénkebben foglalkoztatta lelkét, mert gondolatai felőle lassankint képbe öltözködtek s egyszer csak drámává lettek. Feladataihoz képest törekvése inkább szabatos és érthető, mint könnyed és csillogó előadás volt. Írásain van valami iskolás szín, valami a gondolkodó tanulónak becsületes szerénységéből, igazságérzetéből, jó szívéből és jó erkölcséből. Mind olyan tulajdonság, mely gyors feltűnésre nem igen számíthat. Kürthy Emilnek egész másféle az igyekezete. Mindekfelett mulattatni akar s gondolatokkal nem sokat vesződve, csinos apróságokat közöl a főváros színészi és társadalmi életéből. Előadása tetszetősen könnyed s annál sürűbben akad meg nála egy-egy futó élc, mert ízlése nem igen válogató. Csevegései legtöbbször tartalmatlanok, de néha nem szellemtelenek; személyes vonatkozásaik által nem egy érdeklett körben tették már ismertté írói nevét, mielőtt az irodalomnak tulajdonkép számolnia kellett volna vele.

A két fiatal író tehetségének és szellemének különböző voltát eléggé kitüntetik drámai kísérleteik is: Porzsolt *Párbaja* és Kürthy *Szőkevénye*. Amazt *Cid* inspirálja, ezt a modern francia bohózat; amaz egy nehéz probléma megoldásán töri a fejét, ez játszi ötleteket vet papírra. A mit adnak, az egyiknél ép oly kevésbé új, mint a másiknál; de amaz emberre és költőre váró feladattal kíván megküzdeni, míg emennek egy jól sikerült tréfa az igyekezete. Porzsolt

meseszövéseben, előadásában nem új, nem szellemes, nem költői; az első kísérletét tevőnek nagyravágyása mintegy csak magjában nyilatkozik nála. Föltekint az eszme napjába; de hogy repüljön is, a viasszszárnyakat felkötni fél s alantjárónak tűnik föl. Kürthy frissebb szelleme nem fél a szárnyaktól; de ő is csak röpköd velök és nem röpül. Lent csapong, mint a fecske, a föld színén és szárnyaival csupa alantás dolgokat csapkod meg, vagy olyanokat, melyeket régen ismerünk. Amaz nagyon komolyan vesz mindent s nehézkessé és botorkálóvá lesz; emez meg nagyon könnyedén s az ürességtől nem menekszik.

A *Párbaj* tárgya egy régi tévedés kiengesztelése. Berényi Artur husz éves korában megölte párbajban Kovács Margit férjét. A véres elégtétel után azonnal feltámad benne a lelkiismeret s a koldusan maradt özvegynek s árva leányának odaajánlja vagyona egy részét. Visszautasítják; de Artur nem csügged: szíve pihenést keres a jótéteményben. Az ország túlsó szélén talál egy bukó félben levő kereskedőt, Margit nagybátyját s annak adja át az áldozatra szánt vagyont, hogy istápolja a kenyérkeresőjétől megfosztott családot. Azután sebét külföldre viszi s tiz évig vissza nem tér. Hazajöve, első útja a nevelőintézetbe vezet, hol Margit leánya, Jolán, növekedik. Szerelemre lobban a gyermek iránt, ki előtt nevét elhazudja. Viszonzott szerelme heves vágyat ébreszt benne, hogy megnyerje az özvegy bocsánatát s talán kedvese kezét. E kísérlettel kezdődik a darab. Közvetítője az öreg nagybácsi, ki egyedül ismeri nemes lelkét. A közeledést eleinte visszautasítja Margit s az ifjút gyilkosnak nevezi. Artur elrohan, hogy a közeli falusi temetőben agyonlője magát. Ekkor lesz világossá Margit előtt mind a két titok: megtudja, hogy leánya Berényit szereti s Majoros fölfedezi előtte vagyona forrásának rejtélyét is.

Kész a bocsánat s Arturt ölelő karokba hozzák vissza; de Jolán előtt elhallgatják a szomorú viszonyt, melybe családjával kedvese tíz év előtt került.

E megoldás ellen több oldalról tettek alaptalan kifogást. Azt állították, hogy az anyának nincs joga leányát, ennek tudtán kívül, oly emberhez adni, kinek keze által esett el egykor atyja. A késő fölfedezés tönkretetheti boldogságát s csak akkor kezdődik el a valódi dráma. Arturnak igazi ellenjátékosa nem Margit, hanem Jolán. Mindez egyszerűen nem áll s a *Cid*ből, melyben a legkegyetlenebb sértésnek még úgyszólván frissen vérző szenvedélyéről van szó, nem lehet ide himet varrni. Jolán lelkében atyjának csak bús emléke él, míg véres képe Margitot izgatja. A leány szerelme oly erős Artur iránt, hogy el akarja érte hagyni otthonát, feláldozni anyját, ki gyermekének életét félti, ha el találja veszteni kedvesét. Ily heves vonzalom, mely az életnek legerősebb érdekeit bele tudja keverni a játékba, kétségkívül nagyobb készséggel fogadja el engesztelésül azt, a mit Artur tett, mint az asszony. Nincs e kis mese rosszúl gondolva, semmi esetre sincs rosszabbúl általában azoknál, melyek erkölcsi összeütközések megoldását érzelmi találkozásokban keresik. Inkább külső megalkotása gyámoltalan. Előadása, stílje sohasem emelkedik fel tárgyához s a tiszta szív hangja nem ritkán a vele járó naivitás benyomását gyakorolja. Frázisaiban erősebbnek látszik az igazság érzete, mint a művészeté; sok mindent elmond, mivelhogy igaznak hiszi, a mit már mások százan elmondtak. Planche tanítványa. A gyakorlatlan kéz is ki-kitetszik. Az első találkozás alkalmával ugyan mikép bocsátana meg Margit Arturnak, mikor Majoros oly lanyhán igyekezett bocsánatra birni? A cselekvénynek haladnia kell; de e jeleneten csak erős botlással haladhat át. Azon is látszik a kezdő, hogy némely

dolgot fölöslegesen is igyekszik megértetni. Mikor Artur fölfedezi Jolán előtt valódi nevét, mi értelme van a lány megjegyzésének, hogy e nevet sohasem hallotta? Abból, hogy nevén meg nem ütközik, azonnal világossá lehet Artur előtt, hogy gyászos múltjából Jolán mitsem tud.

A *Szőkevény* hőse egy vásott fiu, ki a lecke elől átszökik a szomszéd faluba s ott nagybátyjának, Tömössy Gáspárnak, kertjében és házában bujkál. Gáspár ur régi haragban van testvérével, a kis szőkevény apjával, kivel egy politikai vitatkozás alkalmával összehazaárulózták egymást. De még régibb és nagyobb a visszavonás közte meg apja, Tádé ur között, ki már husz éve nem tudja megbocsátani fiának, hogy falusi gazdasszony helyett zongorázó kisaszszonyt vett feleségül. Az öreg ur Samuéknál lakik s oly megátalkodott Gáspárék irányában, hogy szép fiatal leányunokáját még nem is látta. Annál jobban becézi a Samuék fiát, Gézát, kinek keresésére megjelenik a kiátkozott testvérnél az egész haragos rokonság, Tádé urral és a nevelővel együtt. Ezzel meg van a kibékülés alkalmá, mely szerencsésen be is következik. A zsörtölődő testvérek kinevetnek minden politikát s összeölelkeznek. Az öreget is elbájolja a kedves Aranka s kiengeszteli a zongorázó Krimhilda asszony, ki a nagyapó kedvéért egy napra gazdasszonynak tettei magát. A kibékülést két házasság koronázza meg: a Samu fia elveszi a Gáspár leányát s Géza nevelője Aranka társalkodónéját. A vásott gyerek pedig, ki szökésével a jó végre fordúlt találkozót okozta, kivéttetik a nagyapó karjaiból s erősebb kezekre bízatik.

Ennyi tartozik a meséhez; a többi, a mi a darabban van, mind mellékesség. Az egésznek van komikus gondolata: egy paprikás vérű, veszekedő természetű család rajza; de e gondolat a kivitelben jórészt elveszti komikumát. A

nagyapóban kellene legerősebb kifejezésre jutnia; de ép ezt az alakot rajzolta el legjobban a szerző. Épen nem komikus: ellenszenves és kiállhatatlan. Engesztelhetetlensége, hosszú elzárkózása a kibékülési kísérletek elől s a durva lélek, melylyel Aranka előtt anyját gyalázza, összeférhetetlenek ellágyulásával. Az öregnem rossz szeszélyűnek, hanem átalkodottnak van festve, s az átalkodottság nem alkuszik. Szinte sajnáljuk a Gáspár családját, hogy e kegyetlen vén ember újra elfoglalta benne helyét. Úgy tetszik, mintha e vigjáték ellenségeskedésnek mondott békén kezdődne s kibékülésnek nevezett civakodáson végződne. Így az alapgondolat nem ölt tiszta képet s a hol jellemzővé kívánna lenni, visszataszító lesz. Ötlete is van: egy tréfás véletlen, a Géza bujkálása, mihez hasonlóból a franciák annyi bohóságot tudnak kifejteni. De ez meg nem gazdagodik igazi leleménynyé. A fiu szökéséből csupán csak az a fődolog következik, hogy a haragos rokonok találkoznak. Bujkálásához már a cselekvény többi mozzanatának semmi köze. Mi következik abból, hogy a függöny mögött hallgatózik? Épen semmi. Lefolyik előtte egy sereg szerelmes jelenet, melyek a darab motívumával összeköttetésben nincsenek s melyek épen csak arra az eredményre vezettek volna, ha Géza urfi a függöny mögött véletlenül elbóbiskol és egy szót sem hall. Különben a kis vigjáték előadásában, dialogjaiban, tréfáiban van elevenség és könnyedség s némely jelenetéből, mint a nevelő szerelmi vallomásából, jóleső vídamság hangzik.

Ime a két új drámaíró első kísérlete; két új kérdés a jövőhöz, melyekre minél öröndetesebb feleletet óhajtok.

SZIGETI JÓZSEF.

A nagyralátó.

Eredeti népszinmű három felvonásban. — Először adatott a nemzeti színházban 1879. november 8-dikán.

Ez előadás bizonyosságot szolgáltatott arra, hogy Szigeti Józsefnek nemcsak művészi, hanem írói neve is mily erős vonzóerőt gyakorol a közönségre. Új szinműve oly zsufolt ház előtt érte meg bemutatását, hogy a zenekar helyei is mind le voltak foglalva. Az érdeklődésben egyenlően osztoztak a közönség ellentétei. A mi eredeti darab előadásánál éppen nem mindennapi, a páholyok közül sem maradt egy is üresen. A »legfelsőbb körökben« meg ember ember hátán, kiket Friczi, Sas István uram, Peti cigány, Miska deák és Bukkenbuk lovag emléke hatalmas élvezettel kecsegtetett. Külső sikerben nem is volt hiány. A szerzőt minden felvonás után többször kihívták s első megjelenése alkalmával két babérkoszorút is dobtak neki. Ennyiben a *Nagyralátó* tagadhatatlanul szaporította babérait.

Bár a közönség ostroma a zenekart teljes némaságra kárhoztatta s a szokásos zenei megnyitó elmaradt, az előadást mégis megelőzte némi sip és trombitaszó. Egy-két lap már tegnap kiadta birálatát. Mindegyik nagy elismeréssel szól, rendkívüli drámai életet emleget, a humoros és érzelmes részek mestéri vegyítését, a genre-alakok kitünő-

ségét. Ez előleges ítéletmondások gyakran emlékeztetnek arra, mikor a rokonság eleve elhatározza, hogy a születendő világpolgár okvetetlenül apja nevét fogja viselni, s utóbb a kisdéd a természetnél és köz szokásnál fogva kénytelen beérni az — anyjával. A birálatnak ezen, bár jóakaró sietősége nem lehet kellemes az íróra nézve, kit nem ritkán megcsal reményeiben. De mindenesetre igen kellemetlen a kritikusra, ki az előadás után mondja el véleményét. A birálatot szükségkép kivetközteti tiszta, tárgyias jelleméből, s hangját polemikussá teszi. És ezzel talán élesebbé is, mintha a darab csupán maga állana a bíráló előtt. Reflektálni kénytelen a kritikai kora-szülöttek idétlenségeire.

A színlap népies színműnek nevezi a darabot, talán megkülönböztetésül a népszínműtől, melyet már megszoktunk énekkel képzelni. A megkülönböztetés épen nem érinti a dolog lényegét, melyhez a dalok nem tartoznak. Annál kevésbbé, mert maga a népszínmű sem jelent külön műfajt: tisztán középfaju dráma az, a nép életéből merített tartalommal. Az új elnevezés csak zavarja a fogalmakat, mikor szükségtelenül gyarapítja a terminológiát. Ily módon eszébe juthat valakinek főrangú, kereskedői és kézműves színműveket írni. Még más tekintetből sem volt szerencsés ötlet a színlapnak e beavatkozása az esztetikába. Kétszerte élesebben tüntette szemünkbe azokat a vonásokat, melyek *A nagyralátóban* nem népiesek. Nem az mindjárt az alapeszme sem, melyre az egész építve van. Hőse egy paraszt ember, ki véletlenül meggazdagszik s a vagyon olyan vágyakat ébreszt lelkében, melyek az ő világán merőben kívül esnek: uri emberré, nagyvárosi lakossá akar lenni, talán képviselővé, ki szerepet játszik a nagyvilágban, s leányának is előkelő férjet keres. Népies alak-e ez? A mi népünk életéből van-e kikapva e tárgy, vagy úgy erőszakolva bele?

Kádas Mihály egész valója ellenkezik a magyar paraszt természetével, mely ritka szívóssággal ragaszkodik szokásaihoz. Szerencséje sarkalja rá, hogy első ember legyen falujában, de sohasem arra, hogy elszakadjon attól s új életet váltson. Lelkének egyik uralkodó vonása valami természetes büszkeség, melylyel a föld birtoka és művelése tölti el, s erről nagyon ritkán és nagyon nehezen mond le. Még a magyar katona is, ki megismerkedett a városi élettel s némileg megszokta ezt, csak akkor nem megy vissza az eke szarvához, ha lehetetlen neki. Senki sem állítja, hogy egyetlen falu krónikája sem ismer egyetlen kivételt sem, s hogy a költőnek ne lenne joga épen ezt a kivételt dolgozni föl. Szigetinek is volt. De ilyenkor feladata jelentékenyen megnehezedik. Göndör Sándort mind elhittük a költő szavára; Kádas Mihályban kételkedünk s bizonyítást várunk. Kivételek rajzolásánál, melyek egyéni megjelenésekben ellentétben állanak a köztudással, vagy csak a közhittel is, az írótól elengedhetetlenül megköveteljük, hogy a kivételesség egyéni voltának szilárd és erős okát adja. Különben alkotása mindig erőszakoltnak és hamisnak fog tetszeni. Hogy Kádas gyermekkorában tanulni szeretett volna, hogy ifjúságában hetyke legény volt, ebből még nem következik, hogy az első kínálkozó alkalommal hátat fordítson otthonának, életmódjának, szokásainak, s oly erős és megrögzött indulattal, mely lélekben könnyedén, modorban durván szakad el feleségétől, háza népétől. Egész alakja nagyobb általánosságban van tartva, semhogy kivételességét elfogadhatnók s ne lennénk kénytelenek kimondani rá és az egész darabra, hogy: motivuma hamis.

Ha maga a főgondolat élesen beleütközik a népies fogalmába, a kidolgozás sem felel meg ennek következetesen. Hangja, nyelve nem egy jelenetében magasabbra van

csigázva a falusi házak nádfödelénél. Kádasné férjével szemben, mikor nagyzó terveiről le akarja beszélni, azután Ferenc bácsi előtt, mikor haragja kitör belőle, egyre-másra használ képeket, hasonlatokat, melyek a nép képzetvilágától távol vannak. Kifejezéseiben, fordulataiban minduntalan használ oly szótárt, mely csak a magasabb osztályok birtokában van; sőt elő-előveszi azt is, mely a drámairóknak külön használatára készült. Mindig hibás számítás marad: a jellemzetesség rovására keresni a drámaian hatásost. Az igazság hiánya megfosztja a szavakat erejüktől. Így Kádasné kitöréseiből, melyekbe keresett, hamis, az ő ajakán lehetetlen szólások csusztak, hiányzott a megrázó erő, mely a valószerűségben rejlik. Julis is, nyelvében legalább, szakasztott az anyja leánya. Érzelgősebb és cifrább, mint kelené. A rá nem illő városi lafancot, melyet atyja bolondsága adott rá, voltaképen az író szabta, ki, úgy látszik, egész jellemével nem volt tisztában. Kacér, de csak félig-meddig; meg szerelmes is, de szintén csak félig-meddig. Soha sem igazi paraszt-leány; néha úgy tetszik, mintha szobaleányi minőségben már végigjárta volna a városi akadémiát. Alakjának kusza körvonalai nem engedték nyelvét sem bizonyos egyenletességre jutni. Még Ferenc bácsi hangja legtisztább, legzavartalanabb, mert egész alakjában legtöbb az igazság. Nem új, nem meglepő; de mulatságos és jóízű. Sokkal több igazi humor van benne, mint Kádas uram szófacsarásaiban. Csak meg kell említenem, hogy a nagyralátó paraszt abban keresi az uras modort, hogy lépten-nyomon előáll egy-egy helytelenül használt deák, német és francia szóval: — s azonnal fel fog tűnni előttünk a komikai költészet vas-kora. Ez élcek és fogások mind azok közé tartoznak, melyeket minél bővebben ont az író, annál inkább tanuskodnak a szegénységről.

Különben *A nagyralátó* meséje, rövidre fogva, ez: Kádas Mihály, egy jómódu paraszt-ember, valami papbátyjától százhuszezer forintot örököl. Pénzét fölvenni, leányával együtt, Pestre utazik s itt belebotlik két iparlovagba. Ezek kivetik hálójukat a jó préda után. Felbiztatják, hogy minek maradna paraszt, mikor ur is lehet. Pénzzel könnyű lesz neki tisztességre, tekintélyre, képviselőségre tenni szert. A gazda rámegy a lépre s a gazemberek, hogy markukból ki ne sikolják, elmennek vele falujába s ott élősködnek a nyakán, bolondítják a követséggel s csalják ki a pénzét. Egyik a lányának is udvarol s Julisnak, ki különben Bandit szeretné, megzavarja a fejét. Már ő is kisasszony akar lenni. A háboru akkor tör ki, mikor egyszer cicázás közben az urfi megcsókolja a leányt s Bandi neki ront, a mivel végkép magára vonja az öreg haragját. Ugyanez alkalommal történik, hogy a tökéletesen elbolondított Kádas képviselőjelölti beszédet tart s ezt zavarja meg a szerelmes legény dühös föllépése. A piócák ráveszik áldozatukat, hogy hagyja el otthonát s költözzék a nagyvilágba, Pestre. E tervnek azonban Klára asszony keményen ellene szegül. Mind nem használ semmit: az elvakított ember otthagyja feleségét, elkergeti házának hű, öreg szolgáját s egyszerre elszakít minden szálát, mely otthonához fűzte. Leányát Julist magával viszi kisasszonynak, Klára asszony az öreg Ferencsel marad. Várják mindketten az elbódúltakat, a vén szolga el-elérzékenyedve, az elhagyott feleség egyre zordonuló keservvel. Hét hét után múlik; semmi hir. Kádasné, ki bánatában ki is költözött az ősi házból s azt a zsidó boltosnak adta bérbe, már nem türhet tovább. El akar válni s a jegyzőhöz siet. Ekkor toppan be Ferenchez Kóbi urfi, a boltos fia, azzal a hirrel, hogy megérkeztek az eltévelyedettek. De minő állapotban! A gazemberek Ká-

dast mindenéből kirabolták s most szélütötten, nyomorúltan közeledik tűzhelyéhez. Úri ruhában, de a testi-lelki nyomorúság képében lépnek elénk. Klára asszony szíve is megindul az urán s olyan meleg szeretettel veszi ápolás alá, mintha egy rossz órát sem okozott volna soha neki. Szomorúbb fogadtatásban részesül a szegény leány, kinek rossz hírét költik. Megveti az anyja, meg régi kedvese is. Kétségbeesésében a kutba ugrik; de Ferenc bácsi szemessége megszabadítja. Hanem azért Bandi mégis bújdosni készül s csak akkor érzi gyöngeségét, meggyőzetését, mikor Julis karjai közül nem képes kifejtőzni. A szerencsés fordulatot megkoronázza az a jó hír, melyet Kóbi urfi olvas az újságban, hogy a csalókat elfogták s a pénznek nincs semmi híja.

A fogyatkozásokon kívül, melyeket már föntebb érintettem, másokat is bőven lehetne találni *A nagyralátóban*. Ilyennek tetszik előttem az a túlságosan rideg szellem, mely az utolsó jelenetig uralkodik benne, s melyet nem igen tudnak fölmelegíteni a komikai részletek. A főszemélyek szinte a lelketlenségig hidegek. Kődarabok, melyek egymáshoz surlódnak; de csak porlanak a nélkül, hogy szikrát adnának. Az elbolondított paraszt zord makacosságát egy pillanatnyi megindulás sem enyhíti. Az asszony kemény haragja áll ellenében s közöttük a leánynak hideg hiúsága. Az ellentétek nem egymás által, nem egymásra hatásukkal oldatnak meg; oly merevek, hogy ez lehetetlen. A férfiban nincs semmi fogékonyság a szeretet iránt, az asszony ragaszkodásának semmi hódító melege. Egyik süket, a másik beszélni nem tud. Hogyan közeledjenek egymáshoz, hogyan értsék meg egymást, hogyan egyenlítődjék ki az ellentét közöttük? Itt van a darab orvosolhatatlan, organikus hibája: a cselekvény közöttük nem tud haladni s a katasztrófa kívül történik a dráma tulajdonképeni területén.

A szinfalak mögött egy ismeretlen alak mutatkozik, a Sors, és megoldja a csomót. A két iparlovagot véletlenül Pesten üzőbe vették s uti költséget kellett szerezniök. Ha ez nem történik, Klára asszony megkezdí a válópört, Julist a nagyvilágban utoléri kikerülhetetlen sorsa, Kádas uram meg lassan-lassan elpusztúl s talán valamelyik kórház ágyán jut csak eszébe, hogy jobb lett volna otthon maradnia. Ez a baj természetesen következik a fő jellemekből. Csupán Ferenc bácsi az, kinek kedélye egy kis sugarat ragyogtat e sivár világ fölött. Az ő ragaszkodása egyikhez mint a másíkhöz, az egész házhoz, ha nem is hozza, de legalább tartja némileg össze a szétzüllött háznépet. Ő a hőse a darab legjobb, s valóban megindító humoru jelenetének, annak, mikor fölvirágozva leánykérőbe jó s követsége váratlan szomorú véget ér.

Oly érdeemes és gyakorlott író munkájában, minő Szigeti József, a hiányok mellett, mondanunk sem kell, hogy vannak elismerésre méltó vonások is: jól kombinált jelenetek, hatásos ötletek, melyeket a jó előadás kitünő mértékben juttatott érvényre s a közönség szíves készséggel ismert el. A szereplők közül a szerzót méltán kötelezte le Szigeti József ur (Kádas). Alakításának némileg új hangot kellett adnia: az erély, kemény akarat, rideg föllépés hangját, miktől mostani szerepkörében meglehetősen elszokhatott. De nem szokott el annyira, hogy ábrázolásával több ízben érdemlett tapsokra ne tudta volna ragadni a közönséget. Ujházi ur (Ferenc) egészen elemében volt s ha erős hajlamot nem mutatott volna egy-egy érzelmi átmenet túlzott kiemelésére, föltétlen dicséret illetné. Az elismerésben osztozhatnak a többiek is: Paulayné asszony (Klára), Helvey kisasszony (Julis), Halmi (Feri) s különösen Vizvári (Kóbi) urak.

SZIGLIGETI EDE.

1.

Kemény Simon.

Dráma két felvonásban. Zenéjét szerzé Bertha Sándor. — Gr. Széchenyi István szobrának leleplező ünnepe alkalmára új betanulással adatott a nemzeti színházban 1880. május 23-dikán.

Széchenyi nem szerette a nemzeti színházat. Elfogultságának gyökere az volt, hogy nem oda építették, a hova ő szerette volna, s nem olyan módon alapították meg, a mint ő óhajtotta. Egy nagy nemzeti színházat kívánt s 1836-ban a pesti Dunaparton helyet is eszközölt ki részére. Ennél azonban nem jutott tovább, míg Földváry Gábor, a lelkes pestvármegyei alispán, ki már korábban kezébe vette az ügyet, gyorsan kivitte egy megyei színház állítását s a ke-repesi útnak azon a telkén, melyet Grassalkovics Antal herceg ajánlott fel, rövid időn be is fejeztette az építést. Széchenyi azonban sohasem tudta elfeledni tervének elejtését s vesztségét a Földváryval folytatott versengésben. Naplóinak nem egy helyén fakad ki e félreeső zúgba állított megyei intézet ellen, melyet az 1840-ki országgyűlés emelt csak országossá. Sohasem volt megelégedve sem helyével, sem építésével, sem darabjaival, sem színészeivel. Hazafias

aggodalmai befolytak ízlésére s *Bánk bánt*, e forradalmi tragédiát, rossz darabnak tartotta, nem tudta megkedvelni Egressy Gábor és Lendvay Márton játékát sem. Közpályájának bántó emléke maradt e színház, mely most díszelőadással ülte meg emlékünnepest. És méltán, kötelessége szerint. A kik naplóit kutatják s töredékes följegyzéseiben a történetbuvár kíváncsiságával keresik az apró vonásokat, a részletes adatokat, a kis igazságokat, kiderítették és tudják, hogy e színházat nem szerette. De a kis igazságok nem sokat érnek, ha nagy igazságok állanak velök szemben. És mindnyájunknak úgy tetszik, hogy mindazon alapítók között, kiknek a nemzeti színház létrejöttét köszöni, egyetlen egy sincs, kinek irányában nagyobb hálára lenne kötelezve, mint Széchenyi iránt. Ki hordott több követ ez épület alapjához, mint ő? Kinek van nagyobb érdeme benne, hogy a nemzeti nyelv, nemzeti művelődés, nemzeti művészet iránt országos lelkesedés ébredt, mint neki, s mi szülte más, mi építette föl s mi népesítette be e nemzeti intézetet, mint ez a lelkesedés? Így, mint új politikai, társadalmi és művelődési alkotásainknak oly nagy része, e színház alapítása is az ő halhatatlan alakjához vezet vissza; a láng, mely a magyar művészetnek ez első oltárán lobog, fellobanásában ama szikrához, mely az ő nagy szívében égett.

A nemzeti színház díszelőadásának részletei: Berlioz Rákóczy-átirata, alkalmi képlet Bertha Sándor himnuszával és szavalattal, s egy fölelevenített hazafias dráma voltak. Azt hiszem, e csekély művészi egyvelegnél méltóbban ülte volna meg a színház a legnagyobb magyar emlékezetét, ha ez alkalomból föleleveníti a magyar drámairodalomnak egy régesrég látott gyöngyét: gróf Teleki László *Kegyencét*, melyet Széchenyi annyira szeretett s melyről naplójában oly nagy elragadtatással szól. Így az ünnepi est a kegyeleti

mellett talán maradandó művészi jelentőséget is nyert volna, melyet különben nélkülözött. A vonatkozás sem lett volna kevésbbé szoros Széchenyihez, mint volt Szigligeti drámája, *Kemény Simon* által, mely a hazafias áldozatkészség apoteozisa. Mint költői munka, nem emelkedik túl a közep-szerúségen, valamint Váradi Antal ódája: *A szobrász* sem. E költemény csak azt bizonyítja, hogy fiatal költője, kinek számos versében nemes lírai érzések és szép zenéjü nyelv uralkodnak, nem született a hősi ódára, melynek a gondolatok és a kifejezés vetekedő ereje által kell hatnia. Azonkivül baja az is, hogy allegorikus gondolatát — a haza irdatlan követ Széchenyi szobrász-keze faragja ki — sokkal hatásosabban, mélyebben és művészebben fejezte ki ezelőtt néhány évvel Szász Béla *A szobor* című költeményében.

*Kemény Simon*ról azt mondja a színlap, hogy Szigligeti írta. Ez nem egészen így van, mert e hazafias színmű Kisfaludy Károly hasonló című drámájának átalakítása, melyet dicsőségének második évében, 1820-ban készített, s melyről barátjának, Gaal Györgynek azt írta: »Ezt a darabomat legjobban szeretem; tisztán szivemből írtam. A kemény kritika sokat fog benne találni, de nekem ezek az érzések oly szentek! ifjúságom legszebb álmai vannak benne lefestve.« Az érzések, melyeket a költő kifejez, nemcsak akkor és neki voltak szentek, hanem azok maradtak mind máig, s egy újabb alkalom azt kívánván, hogy színpadról hangozzanak, nem találkozott lelkesebb tolmácsuk *Kemény Simon*nál. Azonban nyelve, melyről Toldy megjegyzi, hogy: benne először bátorkodott neki Kisfaludy Károly a nyelvújításnak (talán éppen ebből az okból) avúlnak tetszett, olyannak, mely kockáztathatja eszméi hatását. Ezért vette kezébe Szigligeti, hogy újabb formába öntse. E formai át-

nem maradt meg egészen a külsőnél, a nyelvénél, hanem egy-egy új indító okkal, fordulattal, helyzettel a belső forma némely hiányait is pótolni és javítani igyekezett. E mellett azonban a két munka rokonsága nem csupán, mint a színlap állítja, a tárgy azonosságában fekszik, mely a hazafiság és baráti hűség szentimrei vértanujának közönségesen ismert története. Szigligeti megtartotta Kisfaludy Károly felosztását, mikor egyik felvonásában Kemény Simon áldozatának előzményeit beszéli el, a másodikban magát az áldozat tényét mutatja be. Megtartotta az utóbbinak bemutatása módját is: a rettegő várnép a bástyáról nézi a csata változó folyamát. Átvett több jelenetet, számos gondolatot s majdnem minden alakot. Ezeknek nemcsak nevöket hagyta meg, hanem jellemző vonásaikat is. Kemény felesége, Ida, nála ugyanaz a hőslelkű asszony, ki nem kevésbbé szereti hazáját, mint férjét; az öreg Kemény ugyanaz a lelkes öreg, kinek fajtáját a bizánci rétor már a hun király udvarában megtalálta, midőn könyekre indították őket az ifjak hőstettei, melyekben nem vehettek többé részt; Kereszti ugyanaz a hű barát és buzgó katona.

A mit változtatott, abban legnagyobb részt kitünő drámairói érzéke nyilatkozik. Mindenekelőtt a fő motívumot igyekezett erősebbé tenni. Nála Kemény Simon elhátározásának okai közt előkelő, szembeötlő helyet nyer a hála, mert egy csatában vezére mentette meg az életét; ez az adósság az, melyet le akar fizetni halálával, míg Kisfaludy e mozzanatot csak futólag említi s a fősúlyt a hazafi bámulatára és a harcos hűségére veti. Így áldozatának indító oka emberibbé, drámaibbá lesz, a nélkül, hogy magasztosságából vesztené valamit. Az ajánlatot, hogy Hunyadi cseréljen vele csata előtt ruhát, Kisfaludy egyszerű szeszély gyanánt adatja elő általa; Szigligeti hadi-

cselnek tüntetteti föl, mi által a vezér gyors megegyezése valószínűbbé lesz. Lajos és Klárika szerelmi viszonya, bár kivétel nélkül ismert és elkoptatott vonásokkal van rajzolva, némi változatosságot hoz a szakadatlan fegyvercsörtetésbe. E változatosságnak azonban az eredeti darab egyik leg-szebb jelenete esett áldozatául. A második felvonás második jelenetét értem, melyben, míg ott künn a harc vihara kitörni készül, Ida hárfá mellett altatót dalol kis gyermekének, s azt kívánja neki, hogy: álmodjék a mennyben és küldjön enyhítő sugárt az ő zajló keblébe. E kis idill az által, hogy Ida fia Szigligetinél már királyi apród és szerelmes, természetesen elveszett s nem pótolhatja az első felvonás fonó-jelenete. A dráma végét is megélénkítette egy-két új fordulattal Szigligeti, ki darabját az áldozatkész hazafiságot dicsőítő epiphonemával fejezi be. Épen e végsorok lehettek azok, melyek az igazgatóságnak eszébe juttatták, hogy az áldozatkész hazaszeretet nagy alakjának emlékünnepe alkalmi darabnak *Kemény Simont* válaszsza.

2.

Fenn az ernyő, nincsen kas

és

Petronella.

1879. október 17-dikén új betanulással adattak a nemzeti színházban először: *Petronella*, vigjáték egy felvonásban és *Fenn az ernyő nincsen kas*, vigjáték öt felvonásban.

A nemzeti színház kétségkívül csak kötelességét teljesíti, midőn Szigligeti emlékezetét minél élénkebben őrzi

s a számtalan koszoru közül, melyek oszlopán függenek, ki keresi azokat, melyeket, a nélkül, hogy elhervadtak volna, az újabbak elborítottak. Egy-egy ily fölelevenítés, ha helyes választás alapján történik, a közönségre is gyakorol vonzó erőt s az irodalomra szintén jó hatással van. Egy tanúlságot hirdet Szigligetinek minden sora s minden taps, mely őt illeti. E tanúlság ma sem avúlt el, sőt inkább idején van, mint valaha: a mi saját talajunkban gyökerezik, mindig életrevalóbb annál, a mit úgy honosítanak meg. A szellem alkotásai is e tekintetben hasonlítanak a növényekhez: a magunk fajtái könnyebben gyökeret vernek, jobban kiállják az idő viszontagságait s mikor már elszáradtaknak tartjuk őket, olykor még váratlanul is hajtanak egy-egy új ágat. Íme Szigligeti darabjait, melyeket komoly meggyőződés és léha irigység oly sokat gúnyolt és ostromolt, a nemzeti elem talizmánja új meg új életre ébreszti s a közönség tetszése és a kritika elismerése üdvözli feltámadásukat. Azok az irányok, melyek legélesebben szálltak szembe vele, aligha lesznek ily szerencsések. Im az egyik, mely merész elméletekkel s káprázatos színjátékkal lépett föl, mintha máris kimerült volna; míg a másik, mely a modern ízlés nevében, s az idegen forma művészi tökéletességét bámúlva, az idegen tartalom, erkölcsök, szokások, összeütközések meghonosításával tett kísérletet, elejétől fogva meddő volt. Szigligeti vigjátékai meg, soknemű fogyatkozásaik, csekélyebb költői lendületek, nem épen mély tekintetök dacára élnek, mulattatnak és termékenyítenek. Mert magyar érzésvilágban mozognak, magyar típusokat állítanak elő, s a magyar jókedvnek keresetlen, egészséges hangján szólnak hozzánk. Valóban, Antaeus meséjének a költészetben is megvan a maga jelentése.

A tegnapi Szigligeti-est két régibb vigjátékot mutatott be új szereposztással. Az egyik jól volt választva, a másik kevésbbé. Mindegyik elmúlt husz esztendőös. Kettejük közül a jobbik s magyar vigjátékaink egyik legjelesebbike a *Fenn az ernyő, nincsen kas* (1858-ból). Alapgondolata: a nagyzás hóbortja, cselekvénye: a pünkösdi királyság, ismeretesebbek, semhogy részletesebb taglalásra szorúlnának. Az egész közönségben alig volt valaki, ki ne látta, ne tapsolta volna már e vigjátékot, ne mulatott volna rajta s ne vágyott volna rá, hogy újra lássa. És mégis oly elevenen, oly közvetetlenül hatott mindenkire, mintha újság lenne. Az a jóleső érzés vett erőt a kedélyeken, melylyel a felhőtlen, vidám ég és tiszta verőfény hat ránk. Ki ne ismerné és mégis ki ne örülne meg mindannyiszor, ha reggel kinyitva ablakát, mintegy meglepetésül, találkozik vele? A hamisítatlan komikum egyszerű, de erős varázsa, a helyzetek keresetlennül mulattató volta, a jellemek tiszta körrajza, a mese természetes és könnyed folyása, a hangulat kedves vidámsága: oly szívesen készit hódolatra. Mindezekhez a darabnak még két, különös érdeme járul. Egyik az, hogy, bár a fő eszme elejétől végig uralkodik a mesén, különböző komikai motívumokban, jellemekben oly gazdag az, mint szerzőjének egyetlen munkája sem: Donátfiné fennhéjázása, Donátfi papucsos megadása, Gizella üres mulatságvágya, Rejte uracsos szédelgése a humoros benyomásoknak pompás kaleidoszkopját forgatják szemeik előtt. Másik érdeme nyelve, melynél élénkebbet, fordulatosabbat és választékosabbat Szigligetnél soha sem találunk. A versek köteléke válogatóssá tette s szárnya magával ragadta. E versekkel azonban a szereplők közül csak hárman bántak kifogástalanul: Szathmáryné asszony, Ujházi ur s különösen Helvey Laura kisasszony. Ők tudtak csak megfelelni a nem könnyű fel-

adatnak: megőrizni a vers természetét s mégis a valóság hangján szólni; nem versfelmondás gyanánt adni elő szerepöket s éreztetni mégis a ritmus kellemét; nem törni össze végkép rimes sorokat s mégsem kérkedni az összezengő hangokkal. Az előadás különben, egyéb tekintetben, igazán kitűnő volt. Annál kitűnőbb, mert bizonyos diskrét mérséklet jellemezte. Szathmáryné asszony a fennhéjázás komikus vonásai közé ép oly mesteri színezéssel vegyítette be a szeretetreméltóságot, mint Helvey kisasszony a mulatni-vágyó könnyelműség képébe. Halmi ur pedig a szédelgő Rejtei alakját a fürgeségnek, léhaságnak, fontoskodásnak típusává tudta tenni.

A *Fenn az ernyő, nincsen kasnál* hasonlíthatatlanul gyengébb az egy felvonásos *Petronella*, mely 1857-ben a gróf Ráday Gedeon által kitűzött 40 aranyas színházi jutalmat nyerte meg. Hogy új bemutatásra épen ezt választották, alig lehetne helyes okát adni. A kegyelettel semmiesetre sem tartott lépést a tapintat. E régi módi történet, melyben egy jószívű nagynéne egy zsugori bátya zsarnokságától megszabadít egy családot s boldoggá tesz két szerelmest, valami kotzebuei benyomást tesz. Elavúlt, még pedig annyira, hogy semmi sincs benne, a mi avúlhatatlan. Nagyítva mutatja Szigligeti gyöngé oldalait s kicsinyítve a jókat. Alapgondolata homályos s erőltetve fejlik ki burkából, menete nehézkes és lassu, komikuma külsőségeket vadászó, ötletei köznapiaak. Prielle Kornélia asszony aratott benne tapsokat, ki rendkívüli önfeláldozással adta Petronellának, a kegyes és intrikus vénleánynak, szerepét. Ő mindenesetre kiválóbb művésznő, hogysem egy-egy vonást kitűnő sikerrel ne tudott volna érvényre emelni. Egész alakítása azonban mégsem sikerült. Vénleánya kirítt a magyar vidéki ház keretéből. Mindig volt benne valami

idegenszerű, valami keresett. Petronella egész szerepe az egyszerű, természetes józanság; Prielle Kornélia asszony valami zaklatott, fecsegő idegességgel tolmácsolta jóságának túláradását. Az előtte idegen légkör, melybe nem tudta egészen beletalálni magát, szó-ejtésének sajátságos modorára is rossz, fokozó hatással volt.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

GRÓF TELEKI LÁSZLÓ.

A kegyenc.

Szomerujáték öt felvonásban. — Új betanulással adatott a nemzeti színházban 1880. szeptember 19-dikén.

I. Teleki László *Kegyencét*, melyet a nemzeti színház most harmadízben vett föl műsorára, első megjelenése óta, már közel negyven esztendeje, sokkal többen emlegetik, mint a hányan ismerik. A magyar drámairodalomban szinte olyan szerepet játszik, mint a mesebeli kristály-palota, melynek tündértitka csak kevés szem előtt nyilatkozott meg, de varázsos szépsége mindenkinek száján forog. Úton-útfélen halljuk, hogy *Bánk bán*on kívül van még egy remek tragédiánk, a *Kegyenc*, melynek méltatlan mellőzés jutott osztályrészeül. De e méltatlanság vádjá, ha igaz, nem egyeseket sújt, hanem az egész közönséget, beleszámítva a panaszkodókat is, mely a *Kegyencet* sem nem nézte, sem nem olvasta.

A nemzeti színházban kétszer tettek vele kísérletet: 1842 elején, mindjárt iratása után, először, s utóbb 1864-ben, ama gyászoló lelkesedés hatása alatt, mely nemes költőjének halálát követte, szintén egy megrázó tragédia katasztrófáját, mely oly rendkívüli mértékben ébresztette föl a magyar politikai arena milliányi közönségének, az

egész nemzetnek, megdöbbenését és részvétét. A *Kegyenc* sem első megjelenése, sem új bemutatása alkalmával nem tett oly mély és általános hatást, hogy szinpadon maradhatott volna. Első felújítására, mint a lanyha eredmény csakhamar bebizonyította, inkább a magyar szellemi életnek ama régtől tartó zavara szolgáltatott alkalmat, mely a hazafiui és művészeti eszmének hol fölcserélésében, hol összekeverésében áll, s költészetünk belső fejlődésének legalább annyit ártott, mint használt. A közönség ünnepelni akarta Telekit, a nemzeti ábrándok ideális képviselőjét, a nagy politikai küzdelemnek elesett, nemes bajnokát, ünnepelni mindenütt, a hol csak lehet. Életiróitól s az irodalom buváraitól megtudta, hogy Teleki ifju korában költői babérokra is vágyott s irt egy tragédiát. A gyász heves bőkezűségével kívánta sírjára tenni még azt a koszorút is, melyről kegyence hajdan álmodott; ünnepelni akarta őt a színházban is. Csak azért ment oda, nem a mű maradandó szépségeit keresni; nem a léleknek azzal a szomszával, melyet a szépnek forrása olt, s mely hálás vágygyal keresi föl ezt mindannyiszor, a mikor csak az enyhület szükségét érzi. Így történt, hogy mire a gyászfátyolt letette, melyet a nemzeti törekvések ünnepelt vezéréért viselt, a babér is jóformán elhervadt, melyet a költőnek font. De talán más, magában rejlő oka is volt a *Kegyenc* szinpadi sikertelenségének? Talán hosszasága, szinpadra alkalmatlan volta okozta sorsát s tán mint könyvet inkább szerették; ha nem nézték, olvasták legalább? A munka kelete mást bizonyít. Míg *Bánk bán*, mely pedig ugyancsak lassan hódított, 1821-től fogva napjainkig hatszor nyomtatott újra, a *Kegyenc*nek 1841-diki első kiadását csak néhány hete követte a második. E szerint a közönség közönye Teleki kritikussai közül Bajzának adott igazat, ki az első előadás alkalmával majd-

nem föltétlenül elítélve nyilatkozott szomorujátéka felől. A többiek mindnyájan, nagy hibái mellett is, kiváló tehetség fényes művének, irodalmunk egyik díszének mondták a *Kegyencet*. Annak Vörösmarty, kinek főkép a hős jelleme s a szerkezet kuszátsága ellen volt kifogása; Toldy, ki a tragikai alapot nem akarta elismerni; Zilahy Károly, ki a katasztrófának egy oldalára, Maximnak nevével szemben táplált reményeire, tett hibáztató észrevételt; s különösen Salamon Ferenc. Alapjában velök ért egyet egy fiatal esztetikus is, Hoffmann Frigyes, ki eddig a *Kegyencről* a legterjedelmesebb és legbehatóbb fejtegetést írta. A műbírálat e szerint egészben és állandóan a *Kegyenc* mellett foglalt állást. Sokszor megesik, hogy a kritika és közönség nincsenek egy véleményen, sőt ellenkezések fokozódó heve egy ideig növeli az ellentét nagyságát; ez ellenkezés azonban természet szerint sohasem húzódhatik ily hosszú időn keresztül. A viszony különösségét fokozza még az a körülmény, hogy a közönség mind a kritika elismerését visszhangozza, hol ki is színezve, hol meg túlozva; de a hányszor csak alkalma lenne bebizonyítani, mindannyiszor elmulasztja, hogy: hiszi is, sőt egyenesen az ellenkezőnek adja jelét. Hol van ez ellenmondás megoldása?

Nem akarom azokat ismételni, a miket az enyimeknél élesebb szemek régen megláttak s avatottabb tollak sokszor megírtak. Inkább csak arra az okra akarok rámutatni, a mely miatt sohasem lehetett, s meggyőződéseim szerint nem is lehet a szó igazi értelmében népszerű ez a tragédia. Arra a legyőzhetetlen akadályra, mely tágabb körű hatásának mindenkor útjában állt és állani fog, dacára számos fényes tulajdonságának, szokatlan érdekességének, bámulatos jellemző erejének, érzései szinte izzó hevének, mesteri korfetésének, s nyelve találó alkalmazottságának. Rendkívüli

érdemei rendkívüli hibákkal párosulnak, melyeknek hatása, természetök szerint, egyetemesebb, mint előnyeié. A lesújtó, a vigasztalás nélkül rémítő, az enyhület nélkül rút bizonyára oly elemek, melyeknek visszataszító hatását élénken érzi az is, kinek nincs elég miveltsége a jellemrajzban nyilatkozó lelektani finomságnak s a korfestés találó voltának felismerésére, vagy csak megérzésére is. És a *Kegyenc*ből épen a tragikumnak vonzó, emelő, hogy úgy mondjam: erkölcsi eleme hiányzik s csak a borzalmás, a megfélemlítő uralkodik benne. Hogyan? Ebből a darabból hiányzanék az erkölcsi elem, mikor az egész az oly szigorú, oly kérlelhetetlen, oly lázas heve szövi az erkölcsi érzésnek; mikor a költő oly rettentő igazságot tesz az erkölcs tagadói ellen, hogy egész romlott világukat mindenestől sirba temeti? Igaz, együlete a rossz, a zsarnoki, az erkölcstelen ellen oly szenvedélyes a *Kegyenc*ben, hogy a költő szinte boszút látszik állani tárgyán, mely fennszárnyaló, ideális lelkét hosszú ideig kinozta buta és aljas uralkodóival, szemtelen tányérnyalóival, nyomorult udvaroncáival, buja asszonyaival, vérszopó erényével, vad és cselszövő hősiességével. Eltörölte őket a föld színéről, hogy nyomuk se maradjon. De mintha rajta is beteljesedett volna a tragikai végzet, melyet a dráma alapeszméjeül Julia így fejez ki meggyalázott s boszura készülő férje ellen: »Csak boszút ne, Petron, ne azt a nehéz, két élő pallost, mely csupán istennek kezibe való s mely, midőn halandó dacolva nyúl hozzá, egy csapásra sújt le bűnöst és büntetőt!« A gyülete nek e nagy költeménye, egy minden jében nagy tehetség alkotása, megszületett s a költőn is teljesedett ama szavak igazsága, mert elvesztette a jövőt. Gyülete emlékeztet a középkorok ama rettentő igazságszolgáltatására, mikor a gonosztevőknek házait nemcsak lerombolták, hanem behintették sóval a helyöket, hogy mind-

örökre átkozottá és meddővé tegyék. A *Kegyenc* költőjének sem elég, hogy elpusztítja Valentinián és Petron Maxim Rómáját; a temetőt terméketlenné is teszi. Nem hallunk valamely tiszta, vigasztaló szózatot, hivatkozást a jobb emberre, hitet ebben; nem támad senki, a ki új világot hirdessen az elpusztultnak helyén. A rothadt Dániába beköszönt a norvég Fortinbras, III. Rikárd holtteste fölött Richmond bontja ki zászlaját, Macbeth rémuralmát elfeledtetni Malcolm érkezik, a filippii síkon Antonius biztat, hogy korának és népének megfelelőbb viszonyokat teremtsen. Még *Romeo*ban is, a hol a küzdő feleknek úgy szólván jövője vész el a boldogtalan szerelmesekben, a komor romokon szemeink előtt hajt ki s vonja be azokat enyhébb színekkel a kibékülés olajfája. A *Kegyenc*ben mindebből semmi sincs. Az egyetlent is, ki e kibékítő szerepre hivatva lenne, Palladot, megöleti a költő, mintha kétségbeesnék, hogy ily világot újjá lehet teremteni. Végül csak legyőzötteket látunk, győzött sehol. Igaz, az erkölcsi eszme diadalra jut; de látható kifejezést a rossznak bűnhődésében csak megfélemlítő eleme nyer, a fenségi pedig nem. A hatás: csupán leverő. Megnyugszunk a végzet igazságában; de nem viszünk magunkkal fölzaklatott szívünk igazi békéjét. Bármit mondjanak, e tragédiából hiányzik a kibékítő zárszó, az engesztelő sugár, a fenséges kihangzás.

A mit katasztrófájában hiába kerestünk, az, vagy valami hasonló hozzá, hiányzik magából a darabból, az egész cselekvényből is. Említettem a költő heves erkölcsi érzését, s hogy az erkölcsi, főlemelő, nemes elem mégis hiányzik a *Kegyenc*ből. Amaz pusztta tagadásban jelenik meg; emennek egyenesebb, határozottabb megtestesülése a vonzóban és szeretetreméltóban, vagy legalább hősiben és nagyszerűben szinte az észrevétlenségig elmosódott és epizodikus.

Palladra, kinek alig van egy-két jelenete, még ruházott a költő némely rokonszenves vonást; de a hős Aétius is, a gonosznak, Valentiniánnak úgy, mint Maximnak tulajdonképeni ellenjátékosa, önző és fondorkodó, ki családjá érdekének feláldozza a város békéjét s császára ellen titokban áskálódik. Azonban ezek mellékszemélyek. Hát a trágédia hőse, Petron Maxim? Már első megjelenése sem olyan, hogy képzeletünket erősebben fölizgatná, vagy rokonszenvünket meghódítaná. Becsületes szenátor, ki jó konyhát tart, ifjú feleséget vett s néhanapján bölcselkedni szokott. Semmi megragadóbb jellemvonás. Valentinán tönkre akarja tenni családi boldogságát; de Julia ellenállásán megtörik erőszakoskodása. Maxim azonban nem hisz felsége tisztaságában, lángoló gyűlöletre gerjed a császár ellen és ettől kezdve csak boszujának él. Nem erőszakkal, nem karddal küzd; hanem behizelgi magát Valentinián kegyébe s fondorkodni kezd. Igaz, e fondorlatok, melyek végül Maxim kezébe juttatják a császár becsületét, családját, életét, birodalmát, mesteri tökélylyel vannak szöve. Aétius meggyilkoltatása, a szenátus felháborítása, a nép elkeserítése, a császárné meggyalázása, a legiök fellázítása, minden, minden sikerül e pokoli furfangnak, és sikerül a nélkül, hogy maga közvetetlenül elegyednék bármibe. Ámde e cselszövényben mélyebben alacsonyodik szemeink előtt, semhogy igaz száanalommal kísérhetnők: olyan Othello, ki egészen felolvadt Jagoban. Bánknak, a szintén sértett férjnek és hazafinak a szenvedély egyenes útján rohanása mily hasonlíthatatlanul fenségesebb nála, ki majdnem végig a porban és pizokban csuszik célja felé! Cselszövésének különben a tragikai mese szükséges egyenes haladása szempontjából is van egy hibája. Valentinián uralkodásának a hős Aétius, Attila legyőzője, kölcsönöz némi fényt; mindenekelőtt őt

akarja megsemmisíteni Maxim s általa megfosztani a császár trónját támaszától. Hosszú felvonásokon keresztül tisztán Aétius ellen harcol s ezzel, szinte a darab felén keresztül, elvonja tekintetünket fő célpontjától. Ezt is, mint terve minden részletét, bámulatos kitartással, éles számítással és égő szenvedélylyel teszi; de e szenvedélynek úgyszólván csak kormát, füstjét látjuk, lángját nem, mely arra emlékeztetne, hogy egykor világított és melegített. Maxim boszujának eszközei oly alacsonyok, hogy teljesen elvesz szemeink elől szerelme, igazságérzete, honszeretete. Szenvedélye nagy, igaz; de nyilatkozásának módja által ez is elveszti a fenség bélyegét. Még jogosultságát és megindító voltát is az által, hogy boszúterve érdekében feleségét ágyasul áldozza a császárnak. Végül úgy látszik, mintha szerelme, vagy legalább e szerelem becsületérzése is kihalt volna belőle, midőn a meggyalázott Julia oldalán új boldogságra sóvárog. Ime a tragédia ellenszenves elemei, melyek általánosabb kedveltségének útját állják.

A tiszta tragikai hatás szempontjából, melynek fő és elengedhetetlen feltétele a részvét, elhibázott e jellem; de korjellemző tekintetben egyike a legkitünőbbeknek, melyeket magyarul irtak. A szenvedélyt, mely Maximot sarkantyuzza, a sértett becsület megtorlásának szenvedélyét, nem megjelenésének általános, közönséges, elvont alakjában mutatja be. Nem olyannak, mely minden időbe odaillik, hanem sajátságos formájában, nyilatkozásának különös módjában, árnyalatában és színeiben, keletkezésében és kielégülésében a kort festi vele, »melyben kereszténység, római s barbár szokások egybevegyültéből egész külön társasági rendszer s jellem született, melyet sem egészen rómainak, sem egészen kereszténynek nem mondhatni.« Maxim egészen Valentinián korának szülötte, a római csá-

szárság haldokló, végső napjaié. A kor romlott levegője megmérgezte őt is, a becsületes embert, s az első alkalommal, mely kínálkozik, kitör rajta az utálatos kór. Az elaljasodás, a bizantinizmus korát képviseli, melynek erénye nem sokkal különb bűnénél; melyben mindenki csak magára gondol, s a kiben élnek is a közérdek tiszteletének gyökérszálai, sorvadtak és könnyen szakadók; melyben nem karddal harcolnak és erővel uralkodnak többé, hanem álnok fondorlatokkal, méreggel és törrel; melyben felismerhetetlenül össze vannak keveredve hitetlenség és babona; melyben mesterkedve élveznek, kormányoznak, vétkeznek és állanak boszut. E kor kitűnően sikerült képviselője Maxim, méltó társa irodalmunk e tekintetben legremekebb alkotásainak: *Bánk bánnak* és Kemény Zsigmond regényhőseinek.

A *Kegyenc* egyéb érdemeiről, színre alkalmazásáról s alakjai új ábrázolóinak sikeréről egy második cikkben, az előadás után.

II. A *Kegyenc* új színrehozatala igazolta a mult cikkben mondottakat. A hirlapirodalomnak még az az igyekezete is, hogy minél szélesebb körben keltsen érdeklődést a magyar tragikai muzsának e nevezetes terméke iránt, meddőnek mutatkozott. A közönség alig jelent meg közepes számmal; egy-egy töredéke megtapsolta egyik-másik kedvelt színészének nagyobb jeleneteit; de egészben véve hidegen viselte magát s nem igen méltányolta a tragédiának rendkívüli szépségeit.

Ezek, a munkának fő érdemei, különösen két felvonásban uralkodnak egész erővel és teljes kiterjedésben. Korfestő művészete az első felvonás tivornyázó jeleneteinek során, a tragikai nemezis megfélemlítő szigora az utolsó-

ban. E két felvonás a legjelesebb s a leghatásosabb is: az első és utolsó, az expozíció s a katasztrófa. Amott mesterialien könnyed kézzel dobva be az összeütközés valamennyi szála a nagyszerű szövetbe, melynek alakjai, képei és jelei oly hűk és igazak. Nem történik a tragédiában semmi, melynek első, alapvető nyomával itt ne találkoznánk. A hamis kocka itt gördül el Maxim családi boldogsága fölött; Pallad és Placidia sorsát itt szabja ki a tehetetlen s mégis zsarnoki önkény; Aétius itt intézi az első dőfést Valentiánán önhitt örülségére s az udvaroncok nevetséges hiúságára; a szenátorok itt érzik először türhetetlennek megaláztatásukat; Eudoxia császárné régi ábrándja itt csillan föl újra s a vandal invázió szele itt csapja meg elsőben az udvart. Drámai technika tekintetében ép oly kitűnő e felvonás, mint a személyek jellemzésére nézve. A karakterek egyéni s a korban gyökerező általános motivumait rendkívüli művészettel és igazsággal tárja fel előttünk. Odavezet amaz áradatnak salakos forrása mellé, mely végül pusztítva, rombolva borít el mindent. Caesar gyáva gazsága ép oly természetes e hitvány világban, mint Maximnak aljasan vad boszuállása. Amabban nem ébredhet fogalom az emberi méltóságról és becsületről, emebben a sértett becsület megtorlásának igaz és férfias módjáról, senkiben a közjóról. A *salus reipublicae* már holt fogalom. S ép ennek adja megdöbbenő erejü magyarázatát e felvonás, mely korfestés tekintetében a legkitűnőbb. Az egész római társadalom végső vonaglásában jelenik meg itt előttünk: a semmittevő, kéjvadász császár, ki dőzsölve, mámorban tölti éjjeleit, mikor a birodalom vén falai már roskadoznak a barbárok csapásai alatt; az udvaroncok, tányérnyalók, heréltek hitvány serege, mely mohón kapkodja az utolsó morzsákat; a veszedelmes idegen segítség Aétiusban, melyre a tehetetlen

birodalom szorúlt; a ravasznak és hitványnak, a szemtelennek és gyöngének annyi változata. És mindeközt semmi haszontalan panasz, semmi oda nem való szónoklat a zsarnokság és erkölcstelenség ellen; mindenütt a drámai költő tiszta tárgyiassága. E vidámság azonban borzasztó, megfélemlítő. A halál lehelletét érezzük mindenben. A vigalom zenéje halotti zene, a kék puha kerevetei ravatalok, az ámbraillat rothadt haláliszag. Visszataszító, de hatalmas kép, melynek minden vonása erőteljes és jellemző, színei élénkek és megragadók.

A nagy hazugság, mely itt szilaj önfeledtségben jelenik meg, összetépvé, meggyalázva, mezítelenül, rémítő igazságra fordúlva áll előttünk a tragédia katasztrófájában, az utolsó felvonásban. Itt korlátlanul uralkodik a tragikai nemezis, megkérlelést nem ismerő következetességével. Utoléri mindazokat, kik szenvedélyeik s ezzel sorsuk felett elvesztették uralkodásukat. Utol Valentiniánt, ki fejedelem helyett rab volt, rabja gonosz indulatainak, s Maximot, kinek nemességét adáz gyűlölete nemtelen, vad alacsonyságra fordította. A szigorú következetességben, melylyel végzetöket maguk ellen fordítják, egy mákszemnyi kivétőt nem találunk, ha az előfeltételeket elfogadtuk. Mindaz, a mi előttünk történik, az ok és okozat erős láncszemeire van fűzve. A véletlennek semmi szerepe, a szükségszerűségnek egész rideg súlyát érezzük s ebben a tragikai félelmesnek egész hatalmát. Maximot nem az buktatja meg, hogy boszut áll megrablott becsületeért, hanem az, hogy boszuja kedvéért kifordúl magából s nemtelenné és alacsonynyá lesz. Ha egyszerűen fellázad Valentinián ellen, leveri és megöli őt, megmaradhat felesége, meg fia, mert ezek halála nem általában boszujából, hanem boszuja természetéből, eszközeiből foly. Ha nem áldozza feleségét ágyasul Caesarnak, ez sohasem iszik

mérget; s ha nem lesz tanácsadó részesévé a nép nyomor-
gatásának, Palladnak nem kell segítségért a császár ked-
veséhez folyamodnia, nem ismeri meg benne anyját s csa-
ládi büszkesége lovagias fellobbbanásának nem esik áldozatul.
Ime Julia és Pallad halálának s ezek által Maxim neme-
zisének oka. A katasztrófa megrázó voltát, tetőpontján,
velőkig hatva fejezik ki az új császár végső szavai: »Ne
gúnyolj, Róma!« Ő, a ki boszuja kedvéért minden szentet
gúnyolt, most, irtózatos lélekmarkosása közt, keserű gúny-
nak érzi, hogy sorsa trónra juttatja s trónjának lépcsőjéhez
dobja boldogságát: feleségét és büszkeségét: fiát. Tragikai
erőre nézve semmi sem fogható irodalmunkban e felvonás-
hoz, nem még *Bánk bán* katasztrófája sem, melynek egyik
fő tényezőjében, Melinda halálában, Bánknak semmi része.
A megdöbbenő, megfélemlítő hatást fokozza a bukás hir-
telensége. Az utolsó felvonás felét még Valentinián pusztulása tölti meg s az utolsó jelenetek előtt úgy látszik,
mintha Maxim mindent elért volna, a mire törekedett. Vér-
rel mosta le gyalázatát, császárrá lett, elérte az emberi
hatalom legmagasabb fokát s immár küszöbén áll annak a
boldogságnak, melyről felzavart, szenvedélytől beteg lelke
álmodott. Ekkor zúdúl rá minden felől nemezise, a megré-
mítőnek nálunk példátlan művészetével.

Első cikkemben azt igyekeztem kifejteni, miért nem
lehet egészben népszerűvé e tragédia. De a hatás, melyet
előadása tett, jóval alul maradt azon a mértéken is, melyet
joggal várni lehetett. A közönség siket maradt mind a szép-
ségek iránt, melyek oly szembeszökök a *Kegyen*ben. Ennek
oka nemcsak a gyöngye előadás, hanem a színpadi beosztás,
a jelenetezés s a törlések is voltak. A darabot, mely rend-
kívül hosszú, mindenesetre meg kellett rövidíteni. A ki
azonban a rövidítést végezte, hanyagúl és minden szeretet

nélkül járt el dolgában tárgya iránt. Valóban csodálatos, hogy Paulay ur, ki *Csongor és Tündét* oly kitűnő avatottsággal jelenetetzte, megelégedett e kusza s részben értelmetlen munkával, mely nem méltó sem ahhoz az álláshoz, melyet a *Kegyenc* irodalmunkban elfoglal, sem a nemzeti színház méltóságához. Az egész cselekvénynek két ága esett el egészen. Az egyik Sidonnak, a csillagjósnek része a mesében (I. felv. 2. szín, II. felv. 3. szín), ki Maximot meg akarja mérgezni, de rajtakapaván, a szenátor hatalmába kerül s kénytelené lesz rémképeivel ijesztgetni Valentiániát Aétiusztól. A másik a tanács meggyalázása az udvaroncok kinevezése által, a nép ellen való erőszakoskodás s a lázongók jelenete (IV. felv. 1. és 2. szín). Sidon szerepe a cselekvény és jellemrajz minden sérelme nélkül kimaradhat; de az utóbbiaknak egyszerű törlése megengedhetetlen. Egy az, hogy Maximban a lángeszű fondorkodó nem jut teljes kifejezésre s ép ott veszti el őt szemünk elől, a hol már nem Aétius meggyilkoltatása által közvetve, hanem közvetlenül siet célja felé. Más meg az, hogy tragikai jellemzése szenved hiányt a csonkítás által, midőn nem látjuk, mint sarkalja erőszakoskodásra a császárt s mint utasítja el vádaskodó fiát. Ha lehetetlen volt e jeleneteket, melyek közül különösen az utolsó színpadi tekintetben is hatásos, egészen meghagyni, legalább kivonatosan közbe kellett volna szurni. Nem emlitem Juliának (II. felvonás, 2. szín vége) s Eudoxiának (III. felvonás, 1. szín) egy-egy kihuzott jelenetét; csak még két, fontosabb s visszaállítandó törlést akarok megjelölni. Az első felvonás lakoma-jelenetében Julianus Caustinus és Avenarius hadvezérséget kérnek Caesartól s Aétius visszautasító, keserű gúnynyal vérig sérti őket. Ez a néhány sor szintén kimaradt. De hát akkor mikép értsük meg az udvaroncok duzzogását a patricius ellen s

nevetséges összeesküvésöket, melyet Maxim oly ügyesen használ fel? Ezzel csalja vissza Aétiuszt Rómába, ezzel keríti áruló leveleit kezébe. Mindezek forrását azonban a jelenetező értetlen gazdálkodása eltitkolja előttünk. Ki van hagyva Pallad és Placidia szerelmi jelenete is (II. felvonás, 1. szín). Igaz, ez csak virág a komor épületen; nem tart semmit és szigorú szükség nem igazolja. De a tragikai hangulat enyhítésének, vagy, ha jobban tetszik, ellentét által való fokozásának is megvan a maga fontossága. Shaksperének valamennyi drámájából tanulságot meríthetünk rá. S ha valahol, a *Kegyencben*, a szörnyűnek, az alacsonynak e sivár világában, helyet követelne az eszményinek, a szeretetreméltónak, a meghatónak e néhány sora. A jelenetező a darab nyelvére is kiterjesztette figyelmét s Telekinek némi nyelvtani szabálytalanságát és különösségét (*ált* által helyett, *melyt* melyet helyett, *becs* becsület helyett, *kecs* csáb helyett, *átlátás* belátás helyett, *biralom*, *botránkozás*, *várat*, visszaélés az and-end-es jövővel stb.) módosította.

Az előadás a leggyöngébbek egyike volt. Egyedül Játszai Mari asszony (Julia) állt néhány jelenetében feladatának magaslatán. Mérséklettel játszott a nélkül, hogy szerepének romantikus színét meghamisította volna. A sivár kétségbeesést, mely a haldokló keblét eltöltötte s melynek nem tud többé meleget adni a régi szerelem fel-fellobbanó lángja, megható igazsággal ábrázolta. Dicséretére válik haladásának a plasztikában, hogy egy vakmerő kísérlete is sikerült: az, midőn Palladdal szemközt kétségbeesésében egy szék karjára ereszkedett. De ugyane tekintetben két hibát is követett el: az első felvonás nagy jelenete alatt összekulcsolva tartotta kezeit s ez egész alakját szögletessé és merevvé tette. Valentiniánnak való elárultatásakor pedig egészen természetellenesen roskadt le hátrafelé. Mellette Nagy Imre

ur (Pallad) szép szavalása aratott tapsokat. A többiek között nem volt egy sem, kinek színészi egyénisége ne állott volna bizonyos ellentétben szerepével s ki ne érezte volna a közönséggel ennek kinos hatását. Kovács Gyula ur (Maxim) egyike legértelmesebb és legbuzgóbb színészeinknek; de csak két hangja van: egy harsány kiáltása, ugyanaz a harag és lelkesedés kifejezésére, s egy tompa suttogása, melylyel fájdalmat, gyönyört és fondorkodást egyenlően jelez. Azonban hány hang kellene Maximnak, e khaméleonnak, találó ábrázolására? Végső szavát (a hires: ne gúnyolj Rómát) is úgy kiáltotta el s e kiáltásnak kellett kifejeznie egy lélek legmélyebb megtörtségét. Az pedig, hogy az Eudoxia és Placidia párbeszédét kilesse, nincs a darab utasításai között. Bercsényi ur Valentinián-ja igenis józan és kimért volt. Dobzódásából hiányzott az élvezet heve s Julia megejtésén oly komoran tűnődött, mintha valami államcsinyen törte volna az eszét. Higvelejűségét s gyávaságát is jóformán csak szavaiból értettük meg.

Így ütött ki a harmadik kísérlet a *Kegyenc*cel: rosszszúl. Balsikeréhez nemcsak az járult, a mi elkerülhetetlen volt: a darabnak számos ellenszenves eleme, hanem az igazgatóság is a jelenetezéssel és szereposztással megtett minden tőle telhetőt, hogy ezt az eredményt érje el.

VÁRAD I A N T A L.

1.

Tamóra.

A gróf Teleki-alapítványból 100 aranyat nyert eredeti tragédia négy felvonásban. — Először adatott a nemzeti színházban 1879. február 12-dikén.

Gyulai Pál, a Kisfaludy-Társaság ünnepélyes ülésén, Szigligeti fölött mondott emlékbeszédében szépen, élesen és méltán kelt ki némely költőink divatos nyavalyája ellen, melyet talán a harmincas évek híres szavával absentismusnak nevezhetnénk. Mindig távol járnak; soha sincsenek itthon. Mit érdekli őket e haza, mit e nemzet, mit multunk és jelenünk, ha csodálatosabb, zajosabb s mindenekfölött korlátatlanabb világban kóborolhatnak, ép úgy, mint régi absentistáink, a jó Fáy András gólyái. Szűk nekik ez ország, kicsiny a multja, érdektelen a jelene, törpék hősei, sivár szelleme. Mintha elhibázottnak tartanák költészetünknek egész újabb, dicsőséges fejlődését s új irányt akarnának mutatni a helyett, melyben Kisfaludy Károly megindult. Új romanticizmust alapítani a nemzeti elem, nemzeti hagyományok kizárásával: fából vaskarikát. Nem tudom, eljutottak-e erre a csalóka, de mégis legalább elvi magaslatra; a heves támadás, melylyel Gyulai tiltakozását fogadták, csak a haragban s nem elvekben fészkel. Otthonosabbaknak

érezik magokat a görög világban, Spanyolországban és keleten, mint itthon; sőt merész képzeletök még ennyi bilincset is nehéznek talál. Új világokat fedeznek föl s új őskort kutatnak ki, melyekben a képzelet féktelenségének nincs törvénye. Rendszerökben ép annyi az elbizottság, mint a tévedés. Költői erejökben bízva akarnak megteremteni és elhíttetni mindent s megvetik a történet, hagyomány, köztudás támasztékait. Mily kár a helylyel-közzel költői invenciókért, gondolatokért, versekért, melyek a légvárakkal szétfoszlanak! Dramatizált meséik rendesen hijával vannak az igazi mese bájának, egyszerűségének és természetességének; sőt mesterkedésök, furfangjuk, csinált leleményök s lírai áradozásuk vagy keresett euphuizmusaik gyakran egyenes ellentétben állanak ezzel. Ime a belső ellentmondás egyik fő oka, hogy az élvezet, melyet nyújtanak, sohasem tiszta. Függő-kertek pipacsokkal.

Váradi Antal szomorujátéka, *Tamóra*, szintén közéjük tartozik. Hatalmas amazon, minők közül néhánynak az őskor mítoszai megőrizték emlékezetét. Világhódító királyné, ki a legyőzött népeket rabságba hurcoltatja. A fiatal költő, ki motivumait szívesen veszi a szent történetből, talán a babiloni fogságra gondolt, mikor képzeletében a meséjének alapul szolgáló helyzet megszületett. Ebben a tekintetben sem volt szerencsés választása. E csodálatos helyzet, előzményei és következései, a vele járó viszonyok, az idegen városban raboskodó nép, az ellentét természete közte és urai között: mindez oly távol van képzetvilágunktól, mint maga a babiloni fogság. Így aztán az illúzió fölkeltése is rendkívül nehéz. Növeli a bajt a tartózkodás, melylyel a szerző minden határozottabb vonatkozást Tamóra országára gondosan kerül. Csak egyetlen egyszer hallunk némi célzást Tyrusra, de ez utmutatásnak felette kevés. E szerint kény-

telenek vagyunk beérni a rendezés túlbuzgósága következtében annyival, hogy Tamóra birodalma ott fekszik, a hol a hold folytonosan világít s a zene örökké szól.

A theozug nép tehát rabságban [sinylik. Királyáról Dágonról mindenki azt hiszi, hogy elveszett az élethalálharcban. Pedig egy öreg pap megmentette s most elhozza *Tamóra* városába, hogy boszut álljon népeért, vagy megszabadítsa azt. Egy ligetben kötnek ki csónakukkal s Dágon, ki csakugy áradozik a boszuesküvésektől, alig látja meg a magányosan bolygó Tamórát, beleszeret s kemény ajakáról ily lágy versek folynak:

Ki vagy csodás leány te?
 Virággal koszorúzott fürteidről
 Az erdők tündérének véltelek.
 Szemednek mély tűzében annyi fény van,
 Mikép ha minden csillagok sugára
 Zarándokolni járna mélyibe.
 Felelj — e földnek istennője vagy,
 A mely a holdsugárral megjelenesz,
 És ringatódzol fényes tengerek
 Habgyöngy övezte tűkőrén s a hajnal
 Biborködével elrepülsz megint?...
 Vagy földi nő vagy s úgy még veszesebb,
 Mert akkor a halandó küzdhet értted
 S e küzdelemben élte a tiéd?...
 E kéz, oly forró, oly puha, minő
 A napsütötte liliomkehely;
 Ez arc, a melynek szűzies havába
 Fel-felszökken a vérnek bíbora
 S rózsát teremt rajt' minden gondolat;
 Ez ajk, a melyen még a holdsugár is
 Megittasodva röppen el; e homlok,
 A melyre láthatatlan koronául
 A tiszta fenség drága díszjelét
 Adák a tavaszt teremtő istenek:

Azt súgja nékem szíyreszkettetőn
Hogy földi lény vagy és szeretni vágysz !

Szó szerint idéztem e hosszabb beszédet, mely egymagában alkalmas megmutatni, mily tele van rossz képpel, dagálylyal, fölösleges jelzőkkel e dráma nyelve, mily kevésbé drámai az, és lágysága dacára, sok helytt mily kevésbé zengzetes. Tamórát azonban, ki nem drámabíráló, úgy látszik nagyon meghatja, mert az első felvonás végét jelentő csengetyűszót csókok kísérik. A következő színben a szerte nyugvó rab theozugok közé vetődik Dágon s e nép dalnoka, Lyreus, megismeri holtnak tartott királyát. Fölhevült képzeletében lázadás terve foganik s Dágon jelenlététől biztos sikert vár. Ezmun is beavattatik a titokba ; de a királynak fő gondja a liget szép asszonyáról álmodozni. Lyreus elhallgatja előtte, hogy közöttük él rabságban Palmea királyné is, kit férje holtnak tart. Mi oka van e titkolózásra ? Neki fő célja, hogy Dágont lázadásra bírja, hogy szenvedélyeit fölkorbácsolja ; az pedig kétségkívül csak ösztönözni, sarkalni fogná, ha tudja, hogy neje Palmea is a rabok között szenved. A titok azonban nem maradhat soká lepel alatt. Palmeát épen feléjük kergeti Tamórának egy kéjvágyó testőre, Cusartes. Lyreus és az összegyülekezett theozugok védelmökbe fogják s kitör a lázadás. A két csapat dühtől lángolva áll szemben egymással s már többször össze is csap. Közben azonban békén megvárja, míg Palmea elmond egy hosszú monologot. Dágon élökre áll a fellázadtaknak s megesküszik, hogy Tamórát megöli. A boszu véres munkáját szerencsésen el is kezdi Cusartesen. A harc javában folyik, mikor egyszerre felsikolt Palmea, ki ráismert férjére. Dágon meglepetve kiejti kezéből kardját s foglyul esik ; a theozugok szétveretnek. A csetepaténak e természetes kimenetele kétségkívül könnyebbségére szolgált a közönségnek, mely már attól

kezdett tartani, hogy a rabok botjaikkal leverik a fegyveres sereget. A fogoly királyt Tamóra elé viszik; de ő nem sejti, kivel áll szemben. Szikrázó dühe megint viaszsza olvad, a mint az erdei szépet megpillantja s szerelmi bűgással közeledik feléje, miközben marad ideje feleségéről is ábrándozni. Ez alatt a szintén foglyul esett Palmeán megtörténik az, a mit évek óta szerencsésen ki tudott kerülni: megszépülőt. Ezen a theozugok újra neki keserednek és szörnyű zúgással kezdik ostromolni a királyi palotát, melyben Tamóra és Dágon szerelmi kettősben édelegnek. Az ostromlók jelszava: Palmea, kit magokkal hoznak. Dágont akarják kiszabadítani, ki még mindig nem tudja, kinek karjai közt pihen. Tamóra meg nem meri magát felfedezni, mert tudja, hogy kedvesének kardja ő rá van kiköszörülve; de fegyvereseit nincs bátorsága szólítani, mert ezeknek a theozug király lenne első áldozatuk. Így azután megtörténik a hallatlan eset, hogy a lázadó tömeg, miután a kapukat beverte, ellenállás nélkül ront a palotába. Tamóra királyi díszben jelenik meg s értésére esvén, hogy Dágonnak felesége van, föllép királyi hatalmával. A berontott theozugok ellen az elibe álló Dágon védelmezi meg, kit meg népének dühe ellen Palmea fedez testével. E sajátságosan kombinált ember-bástya szükségkép komikus hatást tett. Az utolsó felvonásban Palmea Tamóra lábainál könyörög férje életéért; de a szerelmes amazon magának követeli Dágont. Mikor azután Palmea, ki előbb meggyaláztatni is kész lett volna magát népe sorsának könnyítésére, most mitsem hajlandó engedni hitvesi jogaiból, jöllehet ez által a theozugok szabadságát visszaadhatná, Tamóra máglyára viteti. Dágont pedig kezével kínálja meg s ajánlatot tesz neki, hogy főlsszabadítja népét, melyen együtt fognak uralkodni. Palmeát öngyilkosnak hazudja s rázendítetteti a nász-zenét. A

király haboz szerelem és boszu között, míg künn a nép lázong ellenök. Tamóra a nászágyba hívja, de a király, midőn kívül megpillantja Palmea máglyáját, leszúrja őt. A theozugok újra berohannak s a nász-szobában lelvén őt, megölik. Ártatlansága azonban csakhamar kiderül s Parthozen, az öreg pap, ki ide hozta őt, visszaviszi az ősi istenek oltárához eltemetni. Ezzel mind Tamóra birodalma, mind a theozugok országa szerencsésen fej nélkül marad.

Az akadémiai bíráló bizottság, mely önálló becsü pályamű hiányában, mint legkevesébbé rossznak, *Tamórának* ítélte tavaly a Teleki-jutalom 100 aranyát, engem bízott meg akkor jelentése szerkesztésével. Az ott felhozott gyarlóságokon nem segített sem az első felvonás hozzátoldása, sem a többi aprólékos változtatás. Sőt az előadás még élesebben emelte ki azokat. Mindenekelőtt a két főalak gyöngeségét. Tamóra országhódítónak van bemutatva, kegyetlennek és vérszomjasnak, tigrisnek emberképben; azt halljuk róla, hogy »ércszilárd királyné, férfiaknak rettegése.« De csupán udvarhölgyei ismertetnek meg vele ilyenképen; maga ismeretlen, vagy jobban mondva érthetetlen marad előttünk. Erejét, hatalmát, erőszakosságát, vadságát egy percig sem érezzük. Minden vérszomja annyi, hogy vetélytársát el akarja tenni láb alól. Tigris helyett szinte galambnak mutatja magát, midőn először jelenve meg előttünk, elveti nehéznek talált koronáját s virágokat szaggat, akár valami idill hősnője. Apróságokban következetlen; alig említi, hogy: már a korona nem a legdrágább éke, mikor ismét tűnődni kezd: vajjon érdemes-e Dágon arra, hogy egy koronát áldozzon érte. De az érzelgősséghez, melynek lanyha illatában elénk lépett, mindvégig következetes marad. Ha olykor szükségét érzi is, hogy erejét emlegesse, mint például a férjét követelő Palmeával szemben:

Jaj,

Ha fölvered a fejedelmi önkényt,
Mely eddig kormányozta tetteimet ; —
Jaj, hogyha újra férfiarcot öltve
Rideg kezekkel itélnék el, —
Mert női indulat lobogna bennem,
S az férfi-arccal még kegyetlenebb ! —

ámde e kitörések csupán henye ijesztgetéseknek tetszenek, melyek, néha nem is egész tisztán érthető dagályosságuknál fogva s tettek hiján, mindig súlytalanok. Minő kicsiny, érzelgős, megalázkodó, közönséges, midőn Dágon szerelmeért könyörög! Lelkének ép az az oldala, melyen a tragédia egész épülete nyugszik s a mely nélkül ez kártyavárnál nem egyéb, még utolsó perceiben sem villan elő. Haldoklásában sem képes sem méltóságos, sem megható lenni. Neve választásánál, nem tudom, nem *Titus Andronicus* Tamórájára gondolt-e Váradi s hősnőjének egy-két vonásával nem szándékosan erre akart-e bennünket emlékeztetni. Kár volt. Mert a gót királynénak, az ádáz Áron szeretőjének, e női szörnynek, iszonyu szenvedélyeivel szemben — akár Shakspere agyában fogantak, akár máséban — csak az árnyék árnyékának ütött ki az övé.

Tamóra férfivá fordítva: a népszabadító Dágon. A miket első megalkotásáról akadémiai jelentésemben elmondtam, azokból nincs okom bármit visszavonnom az átdoigozattal szemben. Mennyi ellenmondás és érthetetlenség! Midőn népét saját hazájában megverte Tamóra, győzelmet remél ennek városában, fegyvertelenül. Meghalt neje emléken mereng, s esze egy látásra egy ismeretlen szépbe vész. Az első küzdéskor meghallja Palmea hangját ; tehát tudja, hogy él s mindjárt erre következik nagy szerelmes jelenete Tamórával. Ha csalódásnak képzelte is a hangot, ez mindenesetre élénken, lelkébe hatva emlékeztette feleségére.

Lehet-e őszinte és igaz az érzés, melylyel gyászolta őt, ha már a következő perceket új szerelemben olvadozva, új kedvese karjai közt képes tölteni; lehet-e mély és heves ez iránti szerelme, mikor az első találkozáson a kedvesnek hazudott halott árnyékával kacérkodik? Ha pedig nejének viszontlátása kiirtotta szívéből szenvedélyét Tamóra iránt, nem a találkozás, a fölismerés első percében nyilatkozik vala-e ez legmeggondolatlanabbúl, legkitörőbbben? — igen, de Dágon akkor Tamórát védte életével. E hamis érzések képezik tragikus sorsának motivumait.

Palmeáról is el lehetne újolag mondanom, hogy meggyaláztatásával betölt fátuma; neki előttünk nincs mit keresnie; nincs mit követelnie többé. Kiemelném a sajátságos hatást, melyet a csodálatos eseményeknek e vázlatos összehalmozása s az áradozó előadás együtt gyakorol. Megdicsérném az előadókat szorgalmukért. De csupán a dráma-bíráló választmányt óhajtanám megkérdezni: mi birta rá e gyenge mű elfogadására, mely nem hozott a színháznak hasznot, a szerzőnek dicsőséget, a közönségnek élvezetet, az irodalomnak gyarapodást?

2.

A tör.

A gróf Teleki-alapítványból 100 arannyal jutalmazott eredeti vigjáték három felvonásban. — Először adatott a nemzeti színházban 1880. ápril 23-dikán.

Váradi Antal új vigjátékának alapeszméje régi. Ez azonban épen nem annyit tesz, hogy kopott és használhatatlan; sőt inkább azok közül való, melyek, természetöknél fogva, a legkorábbi időktől foglalkoztatják s a legkésőbbi

időig foglalkoztatni fogják a költői képzeletet, mely könnyen lelhet bennök új meg új elemeket.

A nő, ki meg akarja tagadni szívét: a költészet örök tárgyainak egyike, különösen a drámai költészeté, melynek alapja, vigjátékban és komoly szinműben egyaránt, valamely erkölcsi összeütközés. A nő, ki el akarja nyomni szívét, úgyszólván saját női természetével, ennek legjellemzőbb tartalmával kerül összeütközésbe, s a rendellenességnek legkönnyebben érthető s legáltalánosabb hatásu képét mutatja. Ha a nemezis akkor éri, mikor az összeütközés a társadalmi és erkölcsi világ törvényei szerint már kiegyenlíthetetlen, vagy kiegyenlítése nagy áldozattal, nagy veszteséggel jár: sorsa szomorujátéokra vagy komoly drámára nyujt tárgyat. Ha ellenben a katasztrófa még olyan viszonyok között köszönt be, melyek a kiegyenlítést nemcsak megengedik, hanem szinte követelik; midőn ebben kisebb-nagyobb mértékű nevetségeség árán többet nyer, mint vesz: története vigjátéokra szolgáltat anyagot. Ez az alapeszme a régibb és újabb drámairodalomban százféle változatban jelenik meg; ezen alapszik a *Cid* ép úgy, mint az *Orleansi szüz*, ez meg mint a *Közönyt közönnnyel*. A magyar irodalomnak is épen legelső vigjátéka, Bessenyei *Filozofusa*, épen ilyes tárgy körül forog: a bölcselkedő Szidalisz, a mint Parmenioban megtalálja az igazit, azonnal faképnél hagyja válogatós bölcseségét. Nem másképp tesz Stella is Rákosi *Szerelem iskolájában*. Az erejében nem természetes asszony, gyöngeségében természetes aszszonynya lesz.

Váradi darabja is, mely az akadémiának idei Teleki pályázatán száz aranyat nyert, ezeken a nyomokon jár, de biztos ösvényt nem sikerült találnia. A célt tudja; de tévelyegve megy feléje. Hol nagyon is kitaposott uton halad, hol meg eltévedni s céltalanul bolyongani látszik. A fő

dolog kétségkívül az lett volna, hogy azt az alakját, kiben alapeszméjét testesítette meg, biztosan koncipiálja, elhihe-tővé, kétségbevonhatatlanná, természetessé, egy szóval igazzá tegye. A drámai küzdelmet csak akkor kísérhetjük teljes érdeklődéssel és odaadással, ha rugóinak valóságában nem kételkedünk. Mikor a nőt természetéből kiforgatva látjuk, természeteseknek kell találunk az okokat, melyek a termé-mészet-ellenes eredményt létrehozták, hogy hiessünk a meginduló harc komolyságában. Erős érdekek legyenek azok, melyek a szívet elnyomva tartják, olyanok, melyek, ha győ-zelemre nem is, legalább ellenállásra képesek. Itt a szeren-csétlen végzet nyújt megrázó magyarázatot, mely a szerel-mesek családjait ellenségek gyanánt állítja szembe egymás-sal; amott a vallásos rajongás nyomja el az emberi természet követelő szavát; másutt a nevelés, környezet, vérmérséklet eredményének találjuk a szív-tagadót. Nagy költők, minő Moreto volt, egy rendkívüli szépségű és erejű lélekrajz által magában is tudnak motiválni. Annyi azonban bizonyos, hogy minél kevésbbé természetes a helyzet, melyet az író élénk tár, annál követelőbbek vagyunk az okok irányában, melyek azt szülték.

Ezt az igazságot tévesztette el szem elől Váradi Antal; ebben rejlik darabjának sarkalatos hibája. Hősnője, Adél, gazdagságra vágyik s nem tud boldogságot képzelni, mely ne a pénzes-zacskókon nyugodnék. Alapelve, hogy a nő nem lehet szerencsés, ki magánál legalább kétszerte gazda-gabb férjnek nem nyújtja kezét. Szerződések, vagyonszapori-tás, kamatok: örökös tárgyai gondolkodásának. Élénk vonzalmat érez egy ifju iránt, kit azonban rossz gazdának ismer, s minden erejével befogja füleit, hogy ne hallja szive dobogását. Sőt másokat is a maga kizáró módján akar üd-vözíteni. Fogadott leánya viszonyát megszakítja derék

kedvesével, mikor ez elesik a várt nagy örökségtől, jóllehet e nélkül is tisztességes sorsban maradt. És ugyan mikép lett ilyenné ez a fiatal asszony; mi volt az az ok, mely lelkét ennyire kizökkentette a rendes kerékvágásból? Minden szó nélkül hinnénk neki, ha teszem a sors keménysége ellen panaszkodhatnék, ha mindenét elpazarolta volna első férje, ha nyomorral kellene küzdenie s jogos keserűség tartaná elfoglalva lelkét. De ez nem úgy van; a boldogult eltékozolta ugyan felesége vagyonának egy részét, azonban ez korántsem érzi azért a szegénységet, sőt jóllétben él. Hát talán a hivalkodás sarkantyúzza; szereti a fényt, a társaságokat, drága öltözékeket, fogatokat s jövedelme nem elég vágyaihoz? Semmi effélét nem hallunk, a mi elég jó lenne vigjátéki motivumnak; ha az előbbit talán túlságosan komornak találta volna a szerző. De nem; Adél takarékos és szerény. Csak egy szobaleányt tart, ki a vendégeket vezetőkegynekön szokta bejelenteni: Jenő ur, Béla ur. Mi hát az oka pénzvágyának; miért nincs megelégedve, miért kíván többet? Egy alkalommal olyasmit említ, hogy a gazdagok azért boldogok, mert vagyonukkal sok jót tehetnek. Tehát a jótékonyság vágya bántja. De ugyan kicsoda hinné el, hogy a jótékonyság olyan szenvedélylyé fokozódjék valakiben, kinek még szerényebb körben alkalma is van elég jót tenni, hogy annak a kedvéért pénzvágyóvá legyen s úgy szólván a pénz szeretetét tegye egész világának középpontjává. Valóban ez az asszony s vele az egész történet cseréplábakon áll. Így, amint van, érthetetlen is, meg nem is igaz. Mert vagy komolyan vette a szerző a jótékonyság mániáját s akkor Adél hihetetlen, vagy csupán pénzvágyónak akarta festeni őt minden mélyebb okadás nélkül s akkor visszataszítóbb, semhogy a Váradi Antalhoz hasonló tehetség bártorkodhatnék egy vigjáték középpontjává tenni.

Ha a jó dráma kellékeit a fontosság fokozata szerint állapítanak meg, mindenesetre első sorba jönnének: a fő alak biztos igazsága s a cselekvény szükségessége. Hogy az első tekintetben miképen áll Váradi vigjátéka, már említettem; de az utóbbiban is ugyancsak sántikál. Az egész valami kényszeredett benyomást tesz; a tárgy törik-szakad, drámává lett, mielőtt igazán drámává ért volna az író képzeletében. A mese abból indul ki, hogy Adél megtagadja fogadott leányának, Teréznek kezét Bélától, mivel az erre váró örökség testvéreé lett, kinek nála előbb született fia. Ha azonban egyezség útján az örökségnek egy részét megtudja magának szerezni, minden jóval biztatja. Jenő, Béla barátja, azt a cselt gondolja ki, hogy magába szeretteti Adélt, kinek szive akkor bizonyára meg fog lágyulni a szeretők sorsán. A tör ki van vetve; Jenőről, ki tékozló hírében állt, s Adél ép ez okból tartotta magát távol tőle, elhíresztelik, hogy milyen takarékos, jó, szerző gazda lett. Még egy féltékenységi jelenettel is megerősítik a csapót, melynek eredménye az, hogy Jenő, ki eközben komolyan szerelmes lesz, Adélt, Teréz pedig Bélát tartja csapodárnak. A dolog vége az, hogy a fiatal özvegy nemcsak Béla és Teréz összekelésébe egyezik bele, hanem hátat fordítva elveinek, Jenőnek nyújtja kezét, sőt adósságait is kifizeti. A néző pedig, a ki egy kissé gondolkodni is szokott azon, a mit látott és hallott, azt kérdi, hogy voltaképen mi szükség volt erre az egész cselszövényre, az úgynevezett törre, mikor mindaz, a mi történt, anélkül is ép úgy megesett volna? Béla kiegyezik szerencsés testvérével, s így betölti a föltételt, melyhez Teréz keze kötve volt. Az egyezség tervezetét már a csel folyásának tetőpontján mutogatja, s ezzel sokkal egyszerűbben és természetesebben célt ér, mint a bizonytalan kimenetelű törrel. Ép ily kevésbé szükséges a féltékenykedő

komédia, melyet Jenő és Teréz játszanak. Egy az, hogy az egész majdnem érthetetlenül zavaros és senki sem tudja, hogy Jenő kitörései tréfálkozás-e, vagy pedig valóság; ő maga rendeli Bélát Adél mellé, s e szerint, úgy látszik, mintha csak tréfálna, de oly komolyan teszi, hogy lehetetlen-játéknak tartanunk. Más még az, hogy egészen fölösleges. Amint Jenő tudja azt, hogy Adél szereti, vége van a mesének; vége nemcsak az ő történetének, hanem Béláénak s Terézének is.

De hát van-e valami jó oldala is a darabnak? Nem lehet tőle elvitatni némi szinpadi ügyességet s néhány élénk jelenetet, minő például a nők fogadkozása, hogy nem fogadják el kedveseiket s az, mikor a végén Teréz ellene fordul nénjének. Különben az egész lanyha és erőltetett, melyből ép úgy hiányzik az igazi vidámság melege, mint a valódi szellemesség szikrája. Beszélgetésében sem nem élénk, sem nem költői; egész emelkedését egy sereg célzás képviseli mindenféle ó-világi emberekre és színházi dolgokra, melyek élénken emlékeztetnek a gyöngé tárcairók modorára, kikkel fáradságuk elfeledteti a mosolygást. A vidám elemet egy falusi együgyű fickó képviselné, Czenczi urfi, ki nagyvilági módot jött tanulni Budapestre; de az egész csak rosszul sikerült másolata régi komikus alakoknak. Ezenfelül a szerző oly durván bánik vele, hogy izlésünk minduntalan sérelmet szenved. Nemcsak cél nélkül bolondítják, hanem egyre-másra lökik, taszigálják. Az igaz, hogy mindig láb alatt van, holott az egész darabban egyáltalán semmi szükség nincs rá.

Az előadókra nem lehet panasza a szerzőnek. Prielle Kornélia asszony (Adél), mintha kárpótolni akarta volna a közönséget, hogy ő várákoztatta meg ez ujdonsággal, társalgó finomságának egész művészetét kifejtette. Különösen

jeles volt azokban a jelenetekben, mikor feltörő érzését elnyomni s titkolni törekedett; s az első alkalommal, midőn elhitetik vele Jenő javulását, a szerető szívnek valóban megható melegét tudta szavaiba önteni. Mihályfi ur, a nemzeti színház új szalonszínésze, játszotta Bélát. Mindenesetre ügyes és rokonszenves színész; de úgy látszik, szalon-szerepekre még nincs egészen készen. Mozdulatai, bármily távol vannak a vidéki színészek megszokott szögletességétől, nem elég nyugodtak; oly nagyokat lép, mintha folyvást a szobát mérné, többnyire kelleténél magasabb hangból beszél s karhordozása is túlságosan széles. Csillag (Teréz) kisaszszony, Vizváriné asszony (a szobaleány) és Nádain ur (Jenő) szintén elismerésreméltó buzgósággal igyekeztek szint adni szintelen szerepeiknek.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

Csongor és Tünde.

1879. december 1-jén, Vörösmarty Mihály születésének emlékeztére, először: *Csongor és Tünde*. Színmű három szakaszban, kardalokkal és tánccal. Zenéjét szerzette Erkel Gyula.

Irodalmunk ünnepei egymást érik s a magyar szellemnek ép oly örvendetes mozgalmasságáról tesznek bizonyosságot, mint közönségünk ébredő részvétéről a gondolatok világa iránt. Csongor a kietlenben keresi eszményét; — a hatalom elpusztul, a kincsek semmivé lesznek körülötte; de idealizmusa megmenti a kétségbeeséstől s utoljára is diadalra vezeti. A szép hegedűszóban elmondott mese mindnyájunknak szól, az egész nemzetnek. A tapsok és könyek, melyeknek az akadémia terme mult héten tanuja volt, az áhitatos lelkesedés, mely tegnap este a nemzeti színház közönségét kitüntette, azt bizonyítják, hogy érteni kezdi a mesét. Amott Aranynek nagybecsű ajándékát fogadtuk,¹ emitt Vörösmarty egyik legbájosabb alkotása jelent meg előttünk. *Csongor és Tünde* szinte újság volt a közönségnek, mely soha sem igen ismerte, s ha ismerte is, rég elfeledte már.

---

¹ A Toldi Szerelmét.

Megjelent születése után épen félszázaddal, nem vértelen kisértet gyanánt, fakón és avultan, a kegyelet hódolatát követelve, hogy meg újra sírba szálljon; hanem az örök fiatalság frissességével, bűvös kellemével, zengő szavával és varázsos mosolyával. A ponyva verses históriája, mely forrását képezi, századok óta számtalan kiadásban jelent meg, címlapján azzal a jámbor tréfával: »nyomtattatott ebben az esztendőben.« Hervadatlan fiatalságát, melyet e szavak jelképeznek, örökbe hagyta a műköltő alkotására is.

Sajátságos, hogy az utóbbi napoknak e két nevezetes eseménye egyiránt költészetünk régi történetébe vezet vissza, hirdetve szellemi életünk folytonosságát költői hagyományaink élesztő erejét, s összekötve mintegy irodalmunk fejlődésének két végét, a bölcsőkort a virágkorral. Arany *Toldi*-jának mondai elemeit Ilosvai Péternek, a szegény kusalykői deáknak, költőietlen históriájából merítette. Rá nézve ez ócska könyv valóban Anaxagoras márványa volt, egy esetlen kő-darab, mely magában rejtette a műremeket. Vörösmarty forrása nem volt ily szegény és idétlen. Sőt protestáns-kori költői elbeszéléseink között lelemény, nyelv és verselés tekintetében jóformán első helyen áll a *História egy Árgirus nevű királyfiról és egy tündér szüz leányról*. Szerzője a versfőkben Albertus Gergei-nek mondja magát s Toldy Görgeinek nevezi. A mondát, mely benne fel van dolgozva, legutóbbi nézete szerint erdélyinek hiszi, jól-lehet magának a költeménynek bevezetése ¹ s az előforduló

---

¹ A tündérországról bőséggel olvastam,
Olasz krónikákól, kit megfordítottam
És az olvasóknak mulatságul adtam,
Magyar versek szerint énekbe foglaltam.

nevek (Árgirus, Akleton, Medena, Filarinus) olasz eredetre mutatnak. Annyi bizonyos, hogy eredetijének eddig legkisebb nyomára sem sikerült akadnunk s régi históriáink között nincs egyetlen egy sem, mely annyira meghonosodott volna nálunk s annyira átment volna népünk szellemébe, mint Árgirus. Történetének első századaiból egyetlen kiadását sem ismerjük; de a múlt és jelen századból számtalant, melyek a tündérleányt utóbb meg is keresztelték s elnevezték Tündér Ilonának. A mese népszerűsége és költőisége bizonyos vonzóerőt gyakorolt drámairóinkra. Elsőben Vörösmartyra, ki, Sallay adata szerint, már 1821-ben foglalkozott dramatizálásának tervével, melyet azonban 1829-ig halasztott. Ebben s a következő esztendőben készítette el *Csongort*, mely az 1831-ki akadémiai nagyjutalom kiadásánál szóba került, de Horvát Endre Árpádja elébe vágván, sem azt meg nem nyerte, sem színpadra nem jutott. Pedig azóta, hogy a cenzura akadályával megküzdve, 1831-ben megjelent, a nemzeti színház két hasonló tárgyú darabbal is tett kísérletet. Az egyik, mely mindjárt megnyitása évében, 1837-ben került színre és bukott meg, Munkácsy Jánosnak, az »első magyar humoristának,« *Tündér Ilonája* volt. A másíknak szerzője Szigligeti; de az ő, *Árgyil és Tündér Ilona* címmel 1853-ban előadott »népregéje« sem tett hatást. A mese nála zavaros allegóriává lett, melybe sem drámai életet oltani, sem ennek hiányát költői szépségekkel pótolni nem tudta.

A legkitünőbbnek, mely fogatkozásai, tévedései mel-

Ha e bevezető sorok nem egyenesen Árgirusra vonatkoznak is, annyi mindenesetre kitetszik belőlök, hogy Gersei tudott olaszul s dolgozott olasz forrásokból. Iroda om-történetiróink e szép költemény érdekében vethetnének egy pillantást a régi olasz mesegyűjteményekre.

lett is költészetünknek egyik első rangu dísze: *Csongor és Tündének* félszázadig kellett várakoznia, míg színre juthatott. Gyulai Pál Vörösmarty életrajzában főbb vonásokban kimutatja e tündéres játék viszonyát a népmeséhez. Ez összehasonlítást néhány részlet egészen teljessé teszi. A költő megtartotta a mese aranyalma-fáját, melyet a tündérleány azért ültet, hogy oda csalja az ifjút, találkozhassék vele. Mellőzte az öreg király házanépét s Filarinus jóvendőmondót, melyek cselekvényében fölöslegesek lettek volna. A két vén asszonyt, kik a szerelmesek ellen áskálódnak, egygyé olvasztotta: Mirigy boszorkánynya. Az üldözést azonban a história világosabban motiválja:

Hajadon leánya asszonynak szép volna ;
Ez gazdag királyfi ! magában gondolá ;
Im mely szép termetű ! magában azt mondá :
Leányomat neki adom házasságra.

Vörösmarty nem adja a cselszövénynek ilyen tiszta okát; nála Mirigy egyszer uralkodni akar, másszor Csongor dolyfét kívánja megalázni, harmadszor a tündérfának ifjító gyümölcsére vágyik. Kezdő drámaírók is tudják, hogy a sokféle okadás inkább gyöngíti, mint erősíti a költői hitelt. A mesében csak Argirusnak van inasa, kivel bujdosik; Ilmát a költő képzelete adta társul Tünde mellé. Ebből fakadtak a kalmár, költő és tudós, míg az óriást elhagyta. A varázskut is az ő leleménye s ebből következő az egész megoldás. A mesében Árgirus a civakodó ördögfiak bűvös eszközeivel eljut Tündérországba, hol találkozik és boldog lesz kedvesével. Csongor nem sok hasznát veszi a varázsszereknek. Duzzog mindjárt leszállítja a búszavakkal s csak ezután kezdődnek nagyobb kísértései és szenvedései, melyek, mint

a mesében is, a kétségbeesés szélére ragadják. Végre visszatér az aranyalmafához s itt találkozik Tündével, kit kizártak Tündérországból, s ki fölkeresi boldogtalan szerelme emlékeit, hogy Csongoré s a földé legyen, ha kedvese hű maradt, ha pedig nem, hervadjon el a fával együtt. Ime a mese s a dráma viszonya. Még Paulay jelenetezését s változtatásait kellene érintenem. Ezekben a legapróbb részletig Gyulai nyomán járt. A cselekvény meglehetősen kusza folyamát világosabbá és rövidebbé tette; Mirigy szerepének motivumait összefoglalás által kívánta erősíteni, a befejezést, Csongor megkötözésének elhagyásával, egyszerűsítette és hatásban fokozta. Az öt felvonást háromba, a tizenhárom szint hétbe vonta össze. Végezte mindezt ép annyi kegyelettel, mint ügyességgel. Nyereséget szerzett a szinpadnak a nélkül, hogy a költőtől áldozatot követelt volna.

De minek nézzük hát mind e szeszélyes tündérkedést, földiek és földöntúliak ez össze-vissza játékát, a megbabonázott szerelmesek kergetőzéseit? Csak a képzelet céltalan csapongásának-e, melyet szabadságának és erejének mámore s pajzán szeszély biztos irány nélkül a felhők közé csábítottak? Vagy kereshetünk előtte egy vezérlő gondolatot? Gyulai azt írja, hogy »mind Görgei népmeséjének, mind Vörösmarty drámájának egy az alapeszméje: a hű szerelem győzelme minden akadályon és cselszövénynen.« Ha Vörösmarty csak ennyit akart volna, úgy semmi szüksége nem lett volna rá, hogy a mesébe betoldja a kalmárt, királyt, tudóst és Balgát, kik Csongort sem cselszövényekbe nem hálózzák, sem szerelme elé akadályokat nem gördítenek. Semmi szüksége arra, hogy Tündét kitiltassa Üdvlakból s a földön vezesse kedvese karjaiba. A három vándor epizódját csak az ellenzet igazolhatja. De mivel állanak ezek szemben? A kalmár kincses ládáinak, a király vad hata-

lomvágyának, a tudós anyagiás bölcsekedéseinek nem maga a szerelem az ellentéte. Nem az, a miről az elbizott kalmár mondja, hogy »arany bilincsre verve, mint urát, fogja bebo-csátani titkos ajtaján.« Hanem az, a mit Csongor lelkében a szerelem csak képvisel: az eszményiség. Ez az, a mit a sors csapásai nem tudnak lesujtani, mint a kalmárt és királyt, s a mi megóv a kétkedésnek ama sötét éjtszakájától, melybe a tudós sülyedt. Ez küzd Csongorban a föld sara ellen, melyet Ledér képvisel, s ezt fenyegeti a képzelet üres játéka, a légi leány alakjában. Ezt egészítik ki Balga és Ilma kitünő alakjai, a realizmus képviselői Csongor és Tünde idealiz-musa mellett. Az eszményiség harcai, hányattatásai, veszé-lyei képezik a dráma tárgyát, melynek befejezése világos öntudatossággal oldja meg a fölvetett problémát. E megol-dás: az eszményinek kibékülése a valóval. Tündérországba nem juthat, mint a mese hőse, kit kedvesével együtt nem hiába vezetett vissza az elhagyott fa alá a költő. Eget nem ér, de a földön mennyet alkothat magának, mint Csongor. Ezt az eszmét tárja föl előttünk az elragadó szépségű köl-temény, mélyebbet, mint a mit Gergei, vagy akárhogyan hitták a história szerzőjét, belegondolt, s a mit Gyulai belőle magyarázott.

E gondolat uralkodása azonban épen nem teszi *Cson-gor és Tündét* üres allegoriává s személyeit élettelen ala-kokká. Ellenkezőleg; az igazi költői tartalom szinte hason-líthatatlan gazdagsággal és változatossággal ragyog benne. Oly üde és fényes minden részlete, mintha valósággal a haj-nal birodalmában vagy tündérországba járnánk. Önkény-telenül von be bennünket a bűvös körbe s szívünket úgy elragadja, mintha mindegyik szava varázsige volna. Nincs költészetünkben munka, melyben oly sokféle hang képezne oly elvarázsló harmóniát. Csongor szavainak ódai szárnya-

lásába s Tünde bájos elégiáiba művészien vegyül be Balga és Ilma népies humora, a vándorok és az Éj szónoki páthoszába az ördögfiak szeszélyes incselkedése s a nemtőknek kedves, tréfás dalocskái. Mindebben semmi erőltetés, semmi mesterkedés; oly természetesnek tetszik előttünk, mint mikor az erdőben egyszerre halljuk a szellő suttogását, a madarak dalát s a vizesés robaját. E csodálatos varázs megbabonázza a bírálatot, hogy csak gyönyörűséget keressen. Gyönyörűséget a kitünő jelenetekben: Balga tréfáiban, Ledér lelkének megható rázkódásában, a tudós megőrülésének mesteri rajzában, vagy a nemtők páratlanúl kecses játékában. Gyönyörűséget különösen e nyelvben, mely oly ragyogó, gazdag és simuló, e versekben, melyek oly hangzatosak, hogy a szinpadon beszélt zene mindvégig elhomályosította azt, melylyel a zenekar kísérte.

A kísérlet teljesen sikerült s e siker nemcsak az ünnepelt költőt s a nemzeti színház igazgatóságát és előadóit, hanem közönségét is mintegy megtiszteli. Tetszéséhez, képzeletéhez, lelkéhez érkezett egy magasztos költemény, melyet költője csak nemes lelkek élvezetére alkotott. Belegondolt, beleírt mindent, a mi szellemét valaha ihlette: az ember kényszerű sorsát és eszményi törekvését, a lélek komoly gondolatait s a fantázia kedves játékait. Megpendítette benne annak a lantnak minden húrját, melyet műzsája egykor bölcséjébe helyezett. Halljuk zengeni a drámairó és ódaköltő magas páthoszá, elégiáinak s époszai lírikus helyeinek bús borongását, dalainak játszí és tiszta érzelmeségét s novelláinak gyökeres, jóízű, népies humorát. Halljuk szavát régi nyelvünh bölcs beoltójának az újba, s halljuk a hasonlíthatatlan finom érzésű újítóét. Egész Vörösmartyt elénk állítja, költészetét minden oldaláról bemutatja, képviseli e bájos költemény.

Az előadás nem volt méltatlan a műhöz s elősegítette sikerét. Részleteit emlegetni már idejét multa. Csak annyit, hogy a szereplők mindegyike: Nagy Imre, Bercsényi, Vizvári, Ujházi, Kovács és Sánta urak, Kassainé asszony, Márkus, Helvey és Fáy kisasszonyok, szinte lelkesedve igyekeztek a legjobbat adni, a mi tehetségöktől és szorgalmuktól telik.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

II.

IDEGEN KLASSZIKUSOK.

Országos Széchényi Könyvtár

SHAKSPERE.

1.

Julius Caesar.

Tragédia öt felvonásban, fordította Vörösmarty. — Adatott a nemzeti szinpadon 1879. január 31-dikén.

A nemzeti színháznak tegnap több tekintetben örvendetes estéje volt. Shakspere nagy költeményét hallottuk az utolsó római republikánusokról, ez utolérhetetlen tökéleteségű összeszövését és egybeolvasztását egy letűnt világ romjai közül vett politikai motivumoknak az örök emberiekkel. A legeggyenesebb ösvényt kereső és tévutakon járó, a kemény és ábrándos, a nemes és hajthatatlan szívek megtörésének e megrázó történetét vagy tizenöt éve sokszor láttuk üres házak előtt. A nagyobb színész nemzedék letűnte óta, a kik játszották és nézték, csak tiszteletből tették, igazi tisztelet nélkül. A tegnapi előadás az első volt, mely, ha nem feledtette is a régi nagyokat, de legalább az egyetemes komoly, lelkiismeretes igyekezet benyomását gyakorolta. E buzgó törekvés méltán enyhítheti a kritika hangját, midőn emlékezteti a régi mondásra, mely megbecsülendőnek tart minden áldozatot, ha az mindene az áldozónak. Színészeink mindent megtettek, a mi telt tőlök.

A színlapok loyalitásával kezdjük a rangban legmagasabb személyen, Caesaron, kinek szerepében ez alka-

lommal Egressy Ákos ur próbálkozott. Plutarchus följegyezte, hogy Caesar nagy lelke élete végén a dölyfnek megfélemlítő ruhájába öltözött, — és Shakspere, egyedüli forrására támaszkodva, ez öltözetben mutatja be a »királyok által célba vett vadat.« De Caesar dölyfe szellemi fensőségére támaszkodik mindazok felett, a kik körülveszik. A költő azonban kevés szót ad jellemzésére s e fukarságán a legtöbb Caesar-játszó hajótörést szenved. Mikép magyarázzák, mikép éreztessék ama hasonlíthatatlan fenségnek bármi csekély másolatát, mely a nehéz- kór undok kínjai közt is remegésben tudta tartani a római népet?! Bizonyos, hogy ha valahol, itt első kellék az alak, a külső méltósága, imponáló hatalma. Azoknál, a kik utóbb játszották Caesart, Szigeti Imre, Komáromi és Ujházi uraknál, már csak e tekintetben is hasonlíthatatlanúl jobb volt Egressy ur. Nem mondom, hogy minden szava, mozdulata súlyos volt, mint kellett lennie; de nemes arcéle, éles szemei, erőteljes alakja már nagy segítségére szolgáltak. Az anyagi és szellemi hatalom biztosságát, melyben gögje fészkel, nem sikertelenül törekedett éreztetni nyugalma által. Kár, hogy e gögnek, óriás lépéseivel, némi komédiás szint adott. De ezt s egy-két egyenetlenséget (különösen Calpurniával szemben) leszámítva, kimondhatjuk, hogy Egressy ur a nemzeti színház személyzetében ma legalkalmasabb Caesart játszani. — Brutust Nagy Imre ur nem első ízben ábrázolta; sem jobban, sem rosszabbul, mint előbb. Brutus minden ízében készebben van megalkotva, hogysen vele szemközt különböző fel fogásnak lehetne helye; lehetetlen így is úgy is jól játszani. A ki egyet ama vonások közül, melyből lelke alkottatott, kifeled vagy félreért, az nem Brutust játszotta. Pedig nemcsak az egész szomorujáték mesteri épülete nyugszik az ő vállain, nemcsak az ő keblében csatázik az erkölcsi és poli-

tikai igazság a bölcsesség álarcába bujt bűnnel és rövidlátással, hanem jelleme egymással szemközt futó szálakból szövött, melyek fölismerése és éreztetése embert kíván. Minő pálya, minő harcok ezek, melyeken remegő részvétünkkel kísérjük őt végig a kor óta, midőn sokféle szenvedély kezdi üldeni a Stoa nyugodt, tűrő, nemes bölcsét, addig, míg Antonius az orgyilkosság vádját veti szeme közé, s a jeles edény úgy megtelik keservvel, hogy szemén kiömledez! Molnár ur, kinek jobb szerepei közé tartozott Brutus, a szilárd, hideg, nemes rómaina vetette a súlyt, míg Nagy Imre ur inkább az álmodozó vonást, az ábránd érzelmességét, a merengés lágyágát emelte ki. Azt a Brutust játszotta, ki irigylő Lucius álmát, dallal akarja elűzetni rossz álmait és szereti ábrándjait. A jellem e két eleme azonban együtt alkotja Brutust, s egyik a másik híján tévedés. Nagy ur sohasem mutatta elég szilárdnak hitét, elég súlyosnak föllépését, elég erősnek egész lelkületét. A stoikusok híres katorthomájának, az igaz cselekvés büszke tudatának, nem tudott hatásos kifejezést adni. Sem bölcs, sem államférfi, sem katona nem volt, csak szelid, érzelmes rajongó. E melankholia fakasztott belőle olykor néhány megillető hangot, de mint jellemének alapszíne eleve kizárta a hitet munkájok sikerében. E Brutus nem ölhetette meg Caesart, csak el-sirathatta. — Antonius, az epikureus, versenyfutó, játékos, lelkesülő világfit Kovács Gyula ur derűsebb és igazabb színekkel festette ki, mint közvetlen elődje, Feleki ur. A nélkül, hogy távolról is tökéletes alakot adott volna, tudott valamit éreztetni a meleg odaadás varázsából, melylyel az egyedül természetesen, emberien érző, szerető, cselekvő Antonius magának követeli és nyeri az igazságot. Egészen elhibázott volt jelenete, midőn Caesar holtteste megpillantásánál a tanácsházban szónokolni kezd. Itt csak a fájdalom tör ki

belőle s a nagyzasok csupán a mély keserv tulzó kitörései, nem pedig a retorika virágai. A nagy beszédet szépen, értelmesen, hatással mondta el. — Valamennyiök között legtöbb méltánylat illeti Bercsényi ur Cassiusát. Tóth Józseftől kezdve mintegy hagyományossá lett Cassiust sötét intrikusnak játszani s ilyenformán fogta föl szerepét Bercsényi ur is, mikor először került kezei közé. Semmi sem lehet hibásabb, mint e felfogás, melyet nemcsak a józan ész, hanem számos világos vonatkozás cáfol meg a darabban. Az utolsó római, az őrjöngésnek és eszélynék e csodálatos keveréke, csupa lázongó indulat, nem pedig fanyar és hideg epésség. Örült merényre tudja nyerni egymás után Róma legnemesebb fiait. Mivel teszi? Lehet-e sziveket nyerni, elméket hódítani epével? Miként rejtheti magában a fanyarság a magával ragadó erőt? Az engedékenység, melylyel Brutussal szemben valamennyi tervét, eszméjét, oly gyorsan elejti, e véralkat szívósságával összeegyeztethető-e? A fenyegetőzések és kitörések, elbeszéléseinek széles és hullámozó áradata mind mást bizonyít. Bercsényi ur szerencsére más felfogásra tért s Lewinsky látszott előtte lebegni, ki legszebb koszoruit aratja a heves, féktelen, vad Cassiusban. Erejét igen jól osztotta be, s a belső tűz kitöréseit, a fékevesztett szenvedély hatalmát nem egyszer jelesen ábrázolta. Bár hidegebb, inkább gúnyra vagy nyugodtabb páthosra hajló egyéniségével némi harcot kellett folytatnia, hogy felfogását érvényesíthesse, e harcban nem maradt vesztes.

A rendezőség nagy gondot fordított a népjelenetekre, melyeket a meiningeniek mintájára rendeztek. Ujházi, Vizvári, Halmi és Benedek urak voltak a népszószólók. A közönség az egész földszintet megtöltötte, csak a páholyok jó nagy része emlékeztetett arra, hogy Vajda Péter »ürhelyeknek« akarta elnevezni őket.

2.

Hamlet.

Szomornjáték öt felvonásban, fordította Arany János. — Adatott a nemzeti színházban 1879. ápril 18-dikán.

A régi dán királyi ház, mely egykor oly fényesen jelent meg a nemzeti színház közönsége előtt, kihalt, nincs többé. Csak egy öreg udvaronc maradt mintegy emlékül reánk, ki őrzi még a nagyobb kor hagyományait az apróbb emberek közt, kik Helsingörbe beköszöntöttek. Szigeti József ur Poloniusa ez. Igazi mintája a rövidlátó udvari embernek, az együgyű ildomnak, a minden áron való szolgálatkészségnek, a könnyű vérű fontoskodásnak. Valóban kitünő vonásokkal ábrázolta Szigeti ur az udvaronc alázatosságát, kicsinyeskedését, gondját, mely ápai érzéseit elsekélyesíti. Bár azt a jelenetet a második felvonás elején kihagyták, midőn Rajnaldnak utasításokat ad s ezekben a legtalálóbbr vonásokat halmozza saját egyéniségéhez, az általa rajzolt kép tökéletes és befejezett volt. Nála már-már szokatlan diszkrécióval ismerte el a költő uralmát; semmitsem túlzott és bohóskodott. De a számtalan, folyton másfelé csapó nehéz fordulatot, milyekkel Hamlet minden szerepe tele van, a maga részéről mindannyiszor érthetővé, könnyűvé és természetessé tudta tenni. Ez pedig legnagyobb bizonyítéka annak, hogy a költő Poloniusát állította élénk, kinek lényét minden árnyalatában felfogta és minden szavában megértette. Ez este ő kapta a legkevesebb tapsot.

Az újabb nemzedékből némi elismeréssel találkozott Helvey Laura kisasszony Oféliája. E jeles tehetségű színésznő szokásává látszik venni, hogy némely szerepének csak egyes kiemelkedő, hatásosabb mozzanatára fektet súlyt,

a többbit csupán nagyjában szinezi. Ez alkalommal is így tett. Az örült Ofélia ábrázolására tartotta fenn minden gondját, nem fizikai erejét, mert ennek mutogatásától visszatartotta jó ízlése. Kevéssé törekedett megismertetni Ofélia érzelmes, álmodozó, magába vonúlt lényét, kit csak szíve éltet és érdekel, melyet Hamletnek ajándékozott. Sem a csöndes, merengő, meg-megingó remény édességének, mely Hamlet oldalán képzelet magát, sem a csalódás fájdalomának, midőn legnyomorultabb lesz minden bús hölgy között, nem adott melegebb, vonzóbb kifejezést. Csak a gyöngeség, az önállótlanúság érzékítésére törekedett s kissé hideg maradt. A költő kevés szót ad ajkára s ő nem érezte, hogy e hallgatás jellemzést rejt. Azonban a vonások, melyek Ofélia alakját alkotják, talán nem is egészen illenek egyéniségéhez. Föltétlen dicséret illeti örülési jelenetét. Tiszta felfogás és finom ízlés jutottak kifejezésre benne. Oly élénk értelemmel emelte ki a kusza átmeneteket, örültségének motivumait: atyja emlékét, szerelmi bánatát, a Hamlet érzéki társalgásának visszhangját dalaiban. Hangja változtatásával finoman tudta éreztetni szellemének tébolygását s visszatérését egy-egy elhagyott pihenő helyére. Megvilágította mintegy ez elsötétült lelket. S mindezt túlzás, durva szinek, erőlködés nélkül.

Nagy Imre ur Hamletjének volt legtöbb tapsolója, kik a karzaton minden szín után merész kitartással használták fel a földszinti közönség közönyét. Nem egyszer volt már alkalmam elmondani, mit tartok Nagy ur színészi tehetségéről. Többször állítottam s állítom ma is, — karzati és hirlapíró barátainak dacára, — hogy a legnagyobb hatás, melyre erejének jelen fejlettsége mellett számíthat, a tisztán rhetorikai, melyhez szép alakja és csengő hangja van. Az egyszínű bánat borús érzelmességét is olykor szé-

pen tolmácsolja, s szorgalma, melylyel szerepeit tanulja, teljes elismerést érdemel. De ide aztán ma — a jövőről ki sem beszélhet — pont jó. Amint az érzések forrása zavarosabb lesz, a mint finomabb árnyalatokban mutatkoznak egymás mellett, vagy egymással ellentétbe kerülnek, avagy hatalmasabb szenvedélylyé fokozódnak: ott megszűnik érteni őket és nem tudja többé tolmácsolni. Mindig jól adja IV. Henrik walesi hercegét, jól adná Richmondot, Oktaviánt s a többieket, kik a tragikus küzdelmek lezajlása után győztesen, lelkesedve, gyászolva, új világot hirdetve megjelennek; de nem képzelek rá nézve merészebb vállalkozást Hamletnél, kinek hangulatai úgy váltakoznak, mint a habok s kinek jelleme: kibékíthetetlen ellentéteknek tusája lelkében. A színész értelmére és értető képességére nem létezik nagyobb és nehezebb feladat Hamletnél, kit Goethe megmagyarázott ugyan nekünk, de megértetni végre is csak a színésznek kell. Éreztetnie együtt a vér és képzelet lángját s az akarat tunyaságát, a bosszu égető szomját a gondolat bénító tépelődéseivel, a nagy feladat izgató súlyát az erő hitványságának tudatával, a mélyen járó észt a szellem tétova, céltalan bolyongásával. S hány oldala van már alaprajzában ez alaknak: udvarfi, hős, tudós, szerelmes, mely mind helyet kér a tragédia Hamletjében! Mily mestert kívánnak az átmenetek e szangvinikus természet untalan fellángoló szalmatüze és elpernyedése közt, tettetett örülete és zavart józansága közt, gúnyja és fájdalma, csalása és csalódásai, bánata és bölcselkedése közt! Mindez át meg áthatja egymást. Bizonyára kevés színésznek sikerült még valamennyit egyenlő művészettel és erővel juttatni érvényre, s Nagy Imre ur távolról sem tartozik e kevés közé.

Neki is volt egy-két jobban sikerült mozzanata; például az, midőn a szellem-jelenet után már-már elárulja titkát

Horationak és Marcellusnak, vagy midőn anyja áldását kéri. Azonban Hamletjének egészen épen nem vonúlt végig még a biztos átértés fonala sem. Mintegy töredékekből volt összeillesztve, melyekből bajos Hamletet állítani egybe; most csak egy bosszuvágyó ifju, majd egy gyászoló fiu, ismét egy őrjöngő ember, azután szerető gyermek s megint egy elmerült bölcselkedő. A szerep egyik eleme nem hatotta át nála a másikat, egy-egy jelentékeny vonást egészen elejtett s ábrázolása a fokozatos fejlődésnek is hijával volt. Így első megjelenésében semmitsem tudott egyebet mutatni az apja után busongó fiunál; a homályos sejtések elmaradtak, melyek érthetővé tennék fölkiáltását, mikor lelkét prófétainak nevezi. A nagy monologot igenis hidegen mondta el, mintha értekezést olvasott volna fel. Bajza száműzni akarja ugyan innen a fájdalom hangját; de ha meggondoljuk, hogy itt nem egy elvont tételről, hanem Hamletnek a maga életéről és haláláról van szó, a kikökkent időről, melyet — oh kárhozat! — ő született helyretolni: azonnal világossá lesz előttünk, hogy nem volt igaza; tévedésbe kétségkívül Egressynek néha túlzott nyugtalansága vezette. Egészen helyén kívüli volt a zárdába küldéskor Nagy ur térdre esése Ofélia előtt, melyre semmi utasítás sincs. Hamlet lelkét attól a perctől, melyben észreveszi a leskelődőket, gyűlöletes keserv fogja el, melyet Oféliára is kiterjeszt, mikor ezt is részesnek kell hinnie a kémkedésben. Tettetni is csak félig bírja már magát; egyetlen gyöngéd szava sincs többé kedveséhez, csak átká. Ez egy alkalommal tör ki belőle, bár leplezve, tanu előtt, hogy Claudiusnak halálát kívánja. És ily hangulatban esnék térdre?! E szinpadi fogásnak el kell maradnia. Nem említve, hogy a tettetés és való hangját, melyek Hamlet zavart lelkében nem állanak távol egymástól, oly élesen elkülönítette, hogy néha

két szerepet látszott játszani, csupán arra szorítkozom, hogy a gúnyos vonásokat sehol sem érvényesítette. Vagy érzelmességgel lágyította el, vagy igenis nehézkesen ejtette. A szerencsétlen királyfi fokozatos megtörtségének, roskadásának szintén nem adta találóbb ábrázolását.

Ime *Hamlet* három főalakja ma a nemzeti színpadon.

3.

Vizkereszt.

Vigjáték öt felvonásban, fordította Lévy József, zenéjét írta Tausch E.
— Adatott a nemzeti színpadon 1879. október 26-dikán.

Egy háromszáz éves újdonság, mely oly igaz, hogy az idők nem hazudtolhatták meg, oly vidám, hogy a feledés éjszakája kikerülte, oly játszi, hogy mindig ifju maradt, s oly izmos, hogy a századok nem árthattak neki. Shaspere egyik legérettebb alkotása, melyben a mélység a könnyűséggel, az igaz a költőivel, az érzelmes a burleszkkal a lángszellem kohójában olvadt össze. Méltán tartja Gervinus a *Windsori vig asszonyok* s a *Makranczos hölgy* mellett Shakspere legtisztább és legderültebb vigjátékának, melyet csak valaha irt, mert míg többi vigjátékaiba tragikus momentumok szövődnek, itt nyomuk nincs, s maga a szerelmeseknek szentimentális, eleinte kissé elegikus viszonya is. Sebastían és Viola összetévesztésének kiderültével vidám fordulatot vesz. Méltán látja benne Kreyssig a siker dagadó árján vitorlázó író erejének virágzó teljességét. Egy hasonlíthatatlan élességű szemnek, minden nehézséget játszva megbíró erőnek, kifogyhatatlan vidámságu kedélynek és költői érzéssel tele szívnek egyenlő része van e csodálatos alkotásban. A különböző elemek mesteri egybeolvasztása a

költői kijelentés titkos hatalma iránt bámulattal tölti el lelkünket. A vig kacaj, szívünk gyöngéd rezgése s szemünk könye, egyik a másikat nem bénítva és fárasztva, hanem fokozva és enyhítve: e legtermészetesebb és legfensőbb áldozatokkal járult tegnap a nemzeti színház egész közönsége a lángész oltára elé.

Bár van róla emlékezet, hogy a *Vizkereszt* egy magyar vidéki szinpadon (Győrött 1843-ban) Deinhardstein átdolgozásában *Viola* név alatt színre került, s ezenkívül két fordítása is megjelent (Lemouton Emiliáé 1845-ben s Lévay Józsefé 1871-ben), a nemzeti színház közönsége előtt körülbelül újdonság volt. Szeszélyes meséjének változatos, gyors fordulatai ép úgy érdekelték, mint alakjainak gyökeres, kacagtató humora. Mintegy meglepetve, elragadtatva tapsolt és élvezett mindenki, váratlanul jutva oly kincshez, mely rég várakozott rá, de a melyet elfelejtett birtokába venni. Az igazgatóságot, úgy látszik, a meiningeniek tették rá figyelmessé, kik néhány éve nálunk is megfordultak, s a kiknek műsorában e *vígjáték az első helyek egyikét foglalja el*, bár előadó képességök épen a *Vizkeresztre* nézve jó részt elmarad a nemzeti színházé mögött.

A fő mese bogját Viola, a darab hősnője, következő szavakkal tárja elénk, melyekben Olivia grófnéra vonatkozik:

Szegény hölgy, jobb voln' egy álmod szeretned!

Hová visz ez? Gazdám szerelmes ebbe;

S szegény torzkép, én, szintugy ő belé;

S ez, úgy látszik, rajtam csügg tévesen.

Mi lesz ebből? Hiszen, mint férfinak,

Gazdám' szeretni tiltja helyzetem;

Mint nőnek meg, ah, mily boldogtalan sors!

Haszontalan sóhaj szegény Olivia.

Idő! te bontogasd ki ezt, nem én;

Ez a bog nekem szerfölött kemény.

A kemény bog összekötözésének és kioldásának meseje im ez: Sebastian és Viola, egymáshoz csalódásig hasonló ikertestvérek, hajótörésben elvesztik egymást. Viola Illyria partjaira menekül s nem lévén más módja fenntartani magát, férfi ruhát ölt s meddő gyanánt (régies neve a heréltnek) Orsino herceg szolgálatába áll. Gazdája kegyébe fogadja kis énekes apródját, kinek szívében szerelem ébred iránta. Ám Orsino egy más szerelemnek betege. Olivíát, egy szép és gazdag grófnét, szereti, ki bátyjának halála miatt gyászban és zárkózottan él. Követet követ után küld hozzá a herceg, de mindegyik azt a választ hozza, hogy a grófné nem szeretheti. Cesario (Viola álneve) is ezt jelenti neki; de az ő közbenjárása még szerencsétlenebbé teszi Orsino szerelmét. Olivia heves lánggra lobban a szép követ iránt, lefátyolozza magát előtte, elfeledi gyász-fogadását s megvallja neki érzelmeit. Mit válaszolhat erre Cesario egyebet, mint hogy »egy szíve, egy keble s egy hite van s nem bírja azt nő e földtekén, nem is leend más urnője, csak ő.« Eközben Viola testvérét is megszabadította Antonio nevű hajóskapitány, s mindketten Illyriába tévednek. Antonio-nak kényes volt e látogatás, mert egy tengeri ütközetben nagy kárt okozott az illyreknek. Csak gyöngéd vonzalomból kíséri ide pártoltját, hol azonban nem kerülheti ki a bajt. A mint ugyanis a városban kalandoz, megpillantja, hogy egy hitvány fickó, Keszeg Andor urfi, karddal támad Violára. Minthogy ő is a grófné kezére áhitozott, pajtásai fölbiztatták szerencsés vetélytársa ellen. A gyáva lovag kénytelen-kelletlen kardot huz az apródra; de ép jókor közbevág Antonio, ki Violát Sebastiannak nézte. A hercegi őrzőjárat nyomában jár s befogja az ellenséges kapitányt. Sebastian keresni jó barátját s a grófnét találja, ki Cesario-val téveszti össze s nyájassággal halmozza el. Az ismeretlen

ifjú nem tudja, ébren van-e, vagy álmodik. Olivia szívét és kezét kínálja neki s minthogy egy pap éppen kéznél van, nyomban meg is esküszik vele. A fogoly Antonio találkozása Sebastiannal kideríti a tévedést, hogy a grófné mikép csalódott s mikép tért a természet önutjára. A testvérek egymásra ismernek s a herceg boldogító tudatára ébred Viola női szerelmének. Nyomban feleségül kéri. A kettős lakodalomhoz egy harmadik is sorakozik. Böffen Tóbiás, Olivia korhely unokabátyja, karon kap egy tűzről pattant, kackiás szobaleányt.

A Shakspeare-buvárok e mese forrásait kutatva, bizonyos nehézségekkel voltak kénytelenek küzdeni. Zavarta őket, hogy átöltözött asszonyok, kik szenvedélyök kedvéért apródi szolgálatba állottak, ép oly gyakran fordulnak elő olasz novellákban, mint a spanyol és ó-angol szindarabokban: Beaumont és Fletchernél, Shirleynél és Lope de Ruedánál s Calderonnál. A kutatások körülbelül, rövidebb vagy hosszabb kerülőn Bandellohoz vezettek vissza, ki az olasz novellisták közül, Bocacciot kivéve, legismertebb volt Angliában. Az ageni püspök elbeszélései közül a második résznek harminchatodik száma az, mely a *Vizkereszt* alapjául szolgál. Minthogy a nálunk közkézen forgó német Shakspeare-kommentárok nem igen ismertetik e forrást részletesebben, nem lesz talán érdektelen a novellának néhány soros foglalata. Egy olasz kereskedőnek egy fia és egy leánya volt, kik bámulatosan hasonlítottak egymáshoz. A fiut V. Károly zsákmányló katonái ragadták el magukkal Rómából, mire az atya leányával elköltözött Aixbe, Savoyába. A leányka felnövekedvén, szerelmi viszonyt szőtt, de kedvese elhagyta. Dajkája segített baján egy cselfogással; úgy intézte a dolgot, hogy Catella apródnak öltözve, szolgálatba állott egykori szeretőjéhez, ki éppen egy kedves

inasát vesztette el. Ura, kinek bizalmát megnyerte, azzal bizta meg, hogy hajlítsa felé egy vetélytársnőjének szívét. Ez azonban a követbe szeretett. Szerencsére éppen ekkoriban érkezett Aix-be, atyja fölkeresésére, Catella fitestvére, kit a nő meglátván, hajlama tárgyának gondolt. Az atya megjövedele földerítette a titkot. Catella gazdája visszatért régi kedveséhez, új imádottja mellett pedig ennek testvére foglalt helyet.

Voltak kritikusok, kik szívesen emlegették Shakspere vigjátékával szemben e novellának motiválásbeli előnyeit: hogy a lány átöltözése, a fitestvér megérkezése s az ur szerelmének Catellához fordulása jobban meg van magyarázva, érthetőbb és elfogadhatóbb, mint Shaksperenél. Nem akarva bővebben belebocsátkozni a fejtegetésekbe, úgy tetszik nekem, mintha valaki azt hánytorgatná, hogy a márványdarab szilárdabb, kevésbbé törékeny s többre használható volt, mint a belőle készült szobor. A durva anyagot Shakspere lelke hatotta át s hogy minden más említetlen maradjon, egy költői eszme erőteljes kifejezőjévé tette azt, amit az olasz novellista csak néhány unalmas perc elűzésére szánt. Ebből kölcsönözte fő meséjét; mondjuk, hogy egynek és másnak hanyagabbúl adta okát: de a nyers anyagot művé teremtette át, melynek eszméje van. Goethe mondta már, hogy Shakspere valamennyi tökéletes darabja egy alapgondolaton nyugszik. Mi a *Vizkereszt* alapeszméje? Az oktalan, tévedt utakon járó szerelem átkodott, komikus vaksága. Könnyebb megtalálni és kimondani, mint megmagyarázni. Mert miféle szerelem hát az, a mely tévedt utakon jár, oktalan s komikus? Gervinus éppen e vigjáték fejtegetésbe közben, azt a feleletet adja, hogy: a viszonzatlan. E megoldás azonban ép oly kevésbé meríti ki a szerelem komikai jelenségeit, mint a mily bizonytalan s ingatag

meghatározását adja a *Vizkereszt* alapjának. Az következik belőle, hogy a viszonzatlan szerelem már magában kész és méltó martaléka a komikai műsának. Azonban ez eset is azt bizonyítja, hogy Shaksperenek mélyebb költői és lélektani érzéke volt, mint kommentátorainak. Kinek jutna eszébe Sappho szerelme felfogásának kulcsát Phaonnál keresni s égő, magát megsemmisítő szenvedélyét komikai alapon mutatni be? Nem a szerelem boldogságában vagy boldogtalanságában, hanem a boldognak vagy boldogtalan-nak módjában rejlik tragikum vagy komikum, fenségessége vagy nevetségessége. A *Vizkereszt* szerelmesei komikusok, de nem mert viszonzatlanul szeretnek, hanem mivel úgy, hogy szerelmök módja nem kelthet lángot. Oktalanul szeretnek. Im Orsino herceg, ki a napokat sóhajtván, bús zenét hallgatva, tétlen panaszokkal tölti, követet követ után küld, de meg sem mozdul, hogy az akadályokat, melyek szerelmesétől elválasztják, ledönteni igyekezzen. Léha álmodozásában eszébe sem jut, hogy csak szemtől-szembe fakad a szerelem. Ábrándja, mintha tárgyaltan lenne; már csirájában örök sikertelenségre van kárhoztatva. Olivia meg nagyon is sokat tesz. Vak szenvedélyében nem gondol arra, hogy magyarázná Cesario szavait. Erőnek erejével köti magát arra, a kinek nem kell; mind türelmetlenebbé lesz. Amannak tétlensége, ennek oktan erőltetése a nevetségesség; a harcos, ki pihenteti kardját, s ki össze-vissza csapkod vele a levegőben. Shakspere vidámsága nem bünteti őket, csak a természetes utra vezeti; de hogy érzelmeik komikumát nem magában a viszonzatlanságban kereste, az »utált szerelem kinjában,« mutatja az is, hogy a boldogtalan szerelem elégiájának oly elragadó költői hangokat adott:

Viola : Ha én szeretnélek gazdám hevével,

Oly lét s nem-lét között, oly kinosan :

Okot szabódásodban nem találnék
S nem érteném meg.

Olivia: Vajjon mit mivelnél?

Viola: Egy fűzkunyhót emelnék a kapudnál
És ott belül lelkemhez szólanék;
Dalokba írnám megvetett szerelmem',
S zengném az éj csendjén is hangosan;
Harsognám zengő halmokon neved;
Hogy a lég csevegő visszhangja is
Oliviát kiáltna! Oh, bizony
Ég s föld között tőlem meg nem maradnál,
Míg meg nem szánnál.

És mily élénk mozgalmat, mily vidám életet lehelt a költő a holt anyagba azzal, hogy saját képzelme alkotta humoros világba helyezte. S színekben, életteljességben, humorban minő gazdag világ ez az Olivia kertje, pipacsai-val, napraforgóival és mákvirágaival! Alakjai: Malvolio, Böffen Tóbiás, Keszeg Andor, Mária és a bohóc behatóan és elmésen voltak fejtegetve a tegnapi előadás alkalmából több helyt. A vig társaság mámoros körében Shaksperenek csak egy bámulatos sajátsága, az ellenzetnek művészi használása legyen megemlítve. Illyria mesés földén mily mélyen jellemző képei merülnek föl előttünk, egymástól fényt és árnyat, jelentőséget és értelmet nyerve, Ó-Anglia életének! Im a puritánok rideg zárkózottsága, fanyar élvezetlensége s önhitt felfuvalkodása, kik »azt hiszik, hogy mivel szigorú erkölcsűek, nem akad már a világon több lepény és ser.« Szomszédjokban a régi angol kocsmái élet született korhelyeivel és lépen akadt, buta áldozataival, kard- és kancsócsörtetésével, vad tréfáival és veszekedő kedvével. Szintígy az alakok, kik e tarka világot benépesítik. A mesét Orsino nagyzó szerelme indítja meg, mely tétlen vágyában minél öblösebb, visszhangosabb szavakat keres:

»oly éhes, mint a tenger, és oly sokat emészt el.« Tovább lendíti Olivianak Cesarióra tukmált szenvedélye, midőn a »tavasz rózsáira, a szűz becsület s hűség lángira s mindenre« esküszik, hogy szereti a vonakodót. E harsogó, türehetetlen érzések árnyában jár-kelel a szelid Viola, ki csupa lemondó hűség és néma szerelem. Minden szava a legigazabb költemény. Valóban azt a hatást teszi, a mit egy kis rejtőző virág, melynek csak illatát érezzük. Ily mesterien vannak összeállítva a komikus alakok is. Ott van a szigorú Malvolio, ki kérkedik erényeivel, szolgáló-helyzetében grófságról álmodozik s önhittségében közel jut a megbolonduláshoz. Siralmas ellentéte a szegény Keszeg Andor urfi, ki meg uraságában mindenki bolondja; mindent megcsodál, mindent majmol, mindent elhisz és soha sem gondol semmit. Ennek meg az a baja, hogy egy szikra önérzet sem szorult bele. S mindez mily csodálatos tapintattal, érzékkel helyezve egymással szembe, élezve ki egymás irányában, de úgy, hogy sohasem lesz az ellentétek pusztá játékává, mint a Shakspere-követő francia romantikusok legtöbbjénél, az ellenzetnek jellemző alkalmazása helyett. S az igazságnak mily uralkodó, erős érzése hatja át e szatirát, midőn jó tulajdonságaikról sem feledkezik meg a puritánoknak, kiket annyira ki nem állhatott, s kik utóbb munkáin állottak boszut; s midőn a korcsmahős visszataszító képét megnyílt a kitörő bátorságnak egy vonásával.

A jelenetelés, melyben a *Vizkereszt* tegnap színre került, elég ügyes és gazdaságos. Csak két hiányát sajnálom, melyek mindegyikén igen gyorsan és könnyen lehet segíteni. És kell is. Az egyik az, hogy a harmadik felvonás Viola sejtelmének fölébredésével végződik az iránt, hogy Sebastian él és közelében van.

Óh ha ez való lesz,

Szelid volt a tenger s nyugalmas a vész !

E csattanós végnek azonban a darab egyik legkomikusabb mozzanata esett áldozatul. Tóbiás és Fábián figyelmeztetik Andort, hogy ellenfele, kivel bajvivása félbenszakadt s ki előtt oly páni félelem fogta el, gyáva mint a nyúl. Andor urfi föllélegzik és soha nem mutatja a gyávaság komikumát hathatósabban, mint e fölvilágosításra. Összeszedi magát s miután nem félti bőrét, fogadkozik, hogy utána ered Violának és elpáholja. Meg is próbálja. E néhány sor nemcsak rendkívül jellemző és mulattató, hanem nélküle az utolsó felvonás véres fejei is alig érthetők. — Az utolsó felvonás végjelenetében csak Olivia ajánlja Orsinonak Viola kezét. Bele kell szúrni azt a néhány sort korábban, melylyel a herceg maga fordul szép apródjához, megemlékezve régi mondására, hogy »nőt nem szeretne úgy, mint őt.« Ez, azonkívül, hogy költőibb, enyhíti is a változás hirtelenségét, mikor egy kedves emlékhez kapcsolja azt, mely Orsino szívében szunnyadt ugyan, de nem halt el.

Gervinus Shakspearejének a *Vizkereszt*ről szóló szakaszában kegyetlenül megtámadja a német színészeket; lélek nélküli, élettelen, deklamáló modorukat képtelennek mondja Shakspeare vigjátékaira. Aligha látta a bécsi Burgszínházban a darabot, melynek előadása Laroche-sal és Baumeisterrel, Gabillonnéval és Meixnerrel a komikai ábrázolásnak valóságos diadalai közé tartozik. Nem tudok nagyobb dicséretet, mint hogy a nemzeti színházé ez után is élvezhető volt. Szigeti József ur a korhely Tóbiásban Fallstaff Jankó testvéröcscsét pompás eredménynyel mutatta be. Halmi urnak különben sikerült Keszeg urfija is nem felfogás, csak a komikai ér gazdagsága dolgában maradt a Meixneré mögött; míg Vizvári ur kitünő kedvvel, érte-

lemmel és kifogástalan hangsúlyozással emelte ki a bolond csattanóit. Ujházi ur Malvolióját több kifogás érheti. A komor puritánt igen jól adta, de a sárga harisnyában minden mértéken túlment s egészen elvesztette kezéből szerepének lélektani fonalát. E jelenet komikuma nem abban rejlik, hogy minél többet bolondozzék, hanem a küzdelemben, melylyel rideg egyéniségét le akarja győzni hiu tetszelgése. Ő valóságos bolondot játszott s a szinpadi illedéknek minden határán túlment szakadatlan vihogásaival. Szerepében nevetésre is csak egyetlen-egyszer van utasítása. Márkus kisasszony Viola szerepének egy-két érzelmes tételét meleg közvetetlenséggel mondta el; de igen távol volt attól, hogy Violát adja. Könnyed nyugtalanságában volt valami gyerekes, mely merőben ellenkezett a meggondolt, finom és eszes szüzzel, kit ábrázolnia kellett volna.

4.

Coriolanus.

Tragédia öt felvonásban, fordította Petőfi Sándor. — Új betanulással adatott a nemzeti színházban 1879. november 21-dikén.

Menenius hires meséjére a has ellen lázadó tagokról, mely a forrongó plebejusokat lecsöndesítette, egy furfangos polgár a hátulso sorban felelni akart, de nem juthatott szóhoz.

Felelete a mesének folytatása lett volna, az agynak következő okoskodása a has ellen: A mit az öreg mondott, igaz is, nem is. Igaz, hogy a has elosztja a tagok között, a mit szerez; de az következik-e ebből, hogy magában is elegendő az élet fenntartására, hogy legelső rangja legyen a test szervezetében, hogy a legfőbb tiszteletet magának követelje? Vajjon, ha munkáját jól végzi is, az egészség, dísz

és erő teljességét jelenti-e ez? Álljon mind, a mit elmondott: ő a test magtára s műhelye; a táplálatot szétküldi a vér folyamán az udvarig, a szivig s agyvelőig; s a fordulatok s mellékutakon a legerősb ideg, legvékonyabb ér megkapja tőle, a mi illeti, azt, a miből él. Mindezt megteheti, de ha a koronás fej nem bírja a szolgálatot, ha a tanácsadó szív kelleténél lassabban dobog, ha az örökdő szem elveszti élességét, ha a vitézi kar béna, láb-paripánk lankadt s nyelv-kürtösünk dadogó: bizony ez az egész a jó gyomor dacára nem lesz valami épületes látvány. Azért ne tartsa főnek magát a gyomor, mert csak egy részét végzi az élet munkájának, s a többiek bármelyike nélkül ép oly keveset ér, mint ezek ő nélküle.

A római polgárt, ki így okoskodott, Zoilusnak hitták. A darab személyei között nem foglaltatik ugyan a neve, de minden műalkotás mögött ott szokott leskelődni, hogy magának követelje az utolsó szót. A főntebbiekkel is nem annyira a tele száju plebejusokra gondolhatott, kiknek könnyű lefőzetése nem érdekelhette valami mélyen, hanem inkább Coriolan mai előadására. Senki sem tagadhatja erről, hogy a szini életnek az a tényezője, mely, mintegy központból, kiosztja kinek-kinek táplálátát, a részeket összetartja, az egésznek menetét vezeti, tisztességesen betöltötte feladatát. Egy-egy rész ki is vált; s mégis alig volt valaki, ki beérte volna ennyivel s hajlandó lenne egészben sikerültnek mondani az előadást. A fejen ingadozott az aranyos papirosból metszett korona s a szív lüktetése gyengébb volt, hogysem megragadhatott volna. A rendező mindent megtett, s az előadás mégis halavány és gyöngé maradt, mert mindössze csak két szerep talált személyesítőkre, kik rájuk voltak teremtve.

E két szerep közül egyik: a nép, melyet főképp Ujházi,

Vizvári és Benedek urak játszottak. *Coriolannak* a nép valóban első rendű szerepe; a tragikumot ellentétességökben alkotó eszmék, szenvedélyek egyikének képviselője. Shakspere soha, egyetlen darabjában sem ruházott ily fontosságot a népre. Nem még *Julius Caesarban* sem. Itt nem a nép érdekeiről van szó, melynek védelmére hirtelen lobbanó tüze és koplaló gyomra ingerlik, hanem csak egy eszményibb államforma fenntartásáról vagy egy gyakorlatibbnak megalapításáról. Az ordítózó tömegnek egyikhez olyan kevés köze van, mint a másikhöz, s mikor hatalmaskodó pofával osztogatja az engedelmet a szólásra Brutusnak meg Antoniusnak, az egész csak komikus játéknak tetszik. A nép itt csak illusztrációját képezi a történelmi fejlődés ama kategorikus imperativusának, melyet az egész hasonlíthatatlan szépségű költemény megérzékit. Szerepe a rothadt gyümölcsé, mely lehull s megrontja a levegőt. Mikor Brutust éljenzi s cézárrá akarja tenni, ép oly kevésbé cselekszik, mint akkor, mikor a republikánusokat kiűzi Rómából s üszköt vet házaikra. Nem ő szerepel, hanem általa Antonius; nem képvisel elvet, csak egy, saját fontosságát tagadó tanulságot hirdet: hogy a közdolgokban nem jöhet többé tényező gyanánt számba. Végtelenül sokat sülyedt Coriolan ideje óta, bár egyesekben való megjelenése itt ép oly komikus, mint amott. De összességében egészen más alapon áll. Az arisztokratikus és demokratikus köztársaság eszméje tusakodik a secessio idejében egymással. E tusát egyik oldalon a nép és tribunjai vívják, a másikon Coriolan. A tribunok a nép szenvedélyeinek képviselői, szószólói, nem mint Antonius, kinek a nép csak eszköze, melyet újján forgat. Amazok egy új jogi és erkölcsi meggyőződés ébredését hirdetik, az egyenlőségét, mely az állam és társadalom formáiban érvényesülni törekszik. Shakspere nemcsak a köz-

viszonyok magyarázójává, az ellentétes érdekek eszközévé tette a népet, mint a *Caesar*belit, hanem amaz érdekeknek főfő részesévé, a drámai cselekvénynek igazi, fontos tényezőjévé. Ez kétségtelenül igaz, annak a körülménynek dacára, hogy a patriciusokkal nem állította egyenlő erkölcsi magasságra. Sőt gúnyjának egész maró özönével öntötte le, midőn meghunyászkodását festi az éhség szavára s egy nagy egyéniségnek leverő hatalma előtt. Az arisztokratikus meggyőződésű költő felfogása, melyet Huzzlit oly szépen ment és magyaráz, hogy: a költői képzelet emelő, kizáró, a személyes nagyságot kedvelő, s ennyiben arisztokratikus erő s a költészet elve minden egyenlősítéssel merőben ellentétes elv; hogy a juhnyájra törő oroszlán sokkal költőibb tárgy, mint a nyáj; hogy a büszke önérzetnek mindig készebben adózik bámulatunk, mint a kislelkű tömegnek, mely meghajlik előtte. Azonban a nép ironikus rajzának nemcsak ebben fekszik az oka, hanem némileg a dráma egész eszméjében, mely a politikainak és emberinek ellentétén sarkallik. Ehhez képest látjuk fokozva az emberi gyöngeségeket a népéit és nemességeit egyiránt, melyek lehetetlenné teszik, hogy egyik vagy másik diadalt arasson.

A népnek e természetes, emberi oldala az, mely a plebejusok pártjának rajzában előtérben áll, melyet Coriolan egyedül lát:

Ki bennetek bizik,
Oroszlán helytt nyúlat lel s lúdakat
Rókák helyett. Nem vagytok biztosabbak,
Mint a parázs a jégen s a napon
A hó . . . Ki kegyetekre épít,
Ólom-karokkal uszik s tölgyeket
Hasít sással,

—mondja felőlök. E lelkében meggyökerezett kép lázítja fel a gondolatra, hogy Rómában ész, igény, nemesség mitsen

tehet, csak a közbutaság igen- s nem-jével. E közbutaság, a tömeg nevetséges gyarlóságai élénk és hatásos alakban jelentek meg előttünk a nemzeti színház *Coriolan*jában. A szájaskodás, ingatagság, pöffeszkedés, gyávaság mind talált jellemző hangokat. Különösen Ujházi és Vizvári urak aknázták ki sikerrel a komikai elemet, melyet a költő ezerfejű személyének lelkébe rejtett. De, hogy a főntebb mondottakból kihuzzam a következtetést, a nép szerepének egy másik oldala is van, melyet az elsőnél talán még könnyebb szerrel fel lehetett volna tüntetni, s a mely körülbelül elesett. Ez a tömegnek az a hatalma, mely nagyságában és elevenségében rejlik, melyet a patriciusok erkölcsi előnyei ellen latba vet s mely a szemünk előtt folyó küzdelmet magyarázza és megérteti. *Coriolan* lúdaknak nevezi a plebejusokat; de elfeledkezik a »sok lúd« példaszaváról s e feledség megboszulja magát rajta. Ezt a tömegösséget és élénkséget, melyet az érdekeknek és hatalomnak újonnan ébredt tudata forral: ezt nem tüntette föl kellő mértékben a tegnapi előadás. Menenius szava, hogy a népet »rakás«-nak nevezi, nem azt teszi, hogy kevesen vannak, a minthogy kevesen voltak s elevenségek, mozgékonyságuk is gyéren nyilatkozott. Lärmáztak ugyan, de az magában nem elég; a forradalmi tűz harapózását, lobogását nem éreztették. Nem voltak képesek erre, minden igyekezetök dacára, a tribunok sem. E két demagóg sötét lelkében a démoninak két eleme rejlik. Egyik a politikai fanatizmus, másik az alacsonyság bűsz dühe a nagyság ellen. Kovács ur még eltalált egy-egy hangot, mint a káröröm mohó kitörését, mikor a második felvonásban először lesz bizonyossá *Coriolan* bukásáról; de ábrázolása el-ellanyhult s egyenetlen volt. Bercsényi ur meg általában nagyon nyugodt maradt,

mintha hideg intrikust játszott volna, holott szerepe úgyszólván a düh furfangjainak láncolata.

Igaz, hogy a feladat, melyet a nemzeti színház mai nemzedéke *Coriolan*ban magára vállalt, kétszeresen súlyos. Nemcsak a darab nehézségeivel kellett megküzdeniök, melynek majdnem valamennyi szerepe szinte külön rátermettséget igényel, hanem a nagy emlékek hatalmas ellenségével is. *Coriolan* a nemzeti színház legszebb dicsősége volt egykor. Egressy Gábor *Coriolan*-ja, Jókainé *Volumniája*, Tóth József *tribunja*, — mily vakító emlékek a napfogyatkozás mai idejében! Csak Szigeti József *Meneniusa* maradt meg lelkünk igaz gyönyörűségére s benne az öreg embernek egy remek típusa. Szigeti ur nagyon öregnek, szinte roskadtnak játszsza a beszédes szenátort, s e felfogásának alapján szerepének valamennyi vonását, szavát, hangját, mesteri harmóniába tudja hozni. A gyermeket és bölcszet egyesíti. A vén kor tapasztalásainak humoros emelkedettsége s a hű ragaszkodás, a mérséklet és izgékonyság, a hiu gyöngeség s a fenséges jóság: mindez igaz, mesteri képpé olvad nála. Nem is emlegetem emlékezte vétségeit, egy-két önkényeskedését a harmadik felvonásban: egész alakítása ama ritka művészi sikerek közé tartozott, melyek a néző lelkében némi méla fájdalmat ébresztenek a fölött, hogy a színész legragyogóbb alkotása is a hanggal együtt elröpül.

A tragédia többi szerepeinek ábrázolói közül egyik sem felelt meg teljesen feladatának. Legkevesbbé Nagy Imre ur, ki a címszerepben Egressy utódjául vállalkozott. Nem lehet, nem szabad a hasonlítás; de nem is szükséges: oly könnyű ítéletet mondani Nagy ur *Coriolanjáról* magamagából. A büszke patricius hatalmas alakjának semmi súlyt nem tudott kölcsönözni, s a drámának erkölcsi alapját nem volt képes megértetni, de szerepének lélektani menetét

sem, mely pedig nem tartozik a bonyolódottabbak, nehezebbben elemezhetők közé. Biztos és egyenes csapáson halad, de csak az képes végigmenni rajta, kiben fizikai és szellemi erő egyesül egy nagy egyéniség ábrázolására. Nagy ur csupán a szavakat mondotta el, melyekkel Shakspere útra bocsátotta hőst; vitézségéből, megvetéséből, melyet a dicséret iránt tanusít, féktelen gőgjéből és égő szenvedélyéből hiányzott az igazság s ezzel a fenség. Csak packázásnak, kötekedésnek, hangos pörlekedésnek tetszett mindaz, a mit eljátszott. Lobogott, de nem úgy, mint a roskadó máglya, hanem csak úgy, mint a gáz, melynek égő anyagát nem látjuk. A legnevezetesebb mozzanatokat egymásután ejtette el. A szavazatkérés jelenetében szatirája tompa és hatástalan volt. Mikor hazájából távozott, az eszeveszett szenvedély helyett valami komor melancholiába sülyedt, mely után beledülhetett kardjába, de nem mehetett a volskusokhoz. Pedig épen itt, a tetőponton, kellett volna éreztetnie legélesebben Coriolan jellemének és tragikumának sarkpontját: erejének gyöngeségét, az önuralom teljes hiányát mely nélkül konzul lehetett volna, a népet megbékíthette volna, s még katasztrófája után is fölemelkedhetett volna. Gyors beszéde szerepének egy részét érthetlenné tette s csak egyetlen jelenetben aratott kitörőbb tetszést: mikor egy, valóban szép mozdulattal vont ki kardját a csőcselékre.

Még Jászai Mari asszonyról szólok, ki Volumniát, Jókainénak egykori hires szerepét, adta. E tehetséges színésznőnek majd minden alakítását bizonyos töredékesség, egyenetlenség jellemzi; kitünően játszott jelenetek után másokat egészen elejt, egy-egy jól kiemelt vonás mellett a többit elmosza. Volumniájában is voltak igen sikerült s méltán megtapsolt helyei, különösen kitörései a negyedik felvonás

elején s a nagy beszéd végén. E hangokban tűz és erő volt. Ámde e tulajdonok nála nem tartanak ki hosszabb ideig. Tompább színezetű organuma inkább a keserv, mint az erély hangját rejtí magában s innen Antigone legjobb ábrázolása. Volumniájából is hiányzott épen az erélynek folytonos, imponáló hatalma s a nagy beszédben fokozatos emelkedésének fensége.

Ime *Coriolan* előadása, melyben igazi elismerés csak Szigeti ur Meneniusát illeti. A többi mind fél, töredékes vagy általában nem sikerült volt.

5.

Romeo és Julia.

Tragédia öt felvonásban, fordította Szász Károly. — Adatott a nemzeti színházban 1880. október 6-dikán.

Shakspere és Sand, az övék volt e hétnek két fő estéje.¹ Ez a két este jellemző példáját szolgáltatva a nemzeti színház mai művészeti irányának, képessége természetének, vagy ha úgy tetszik: az idők jelének. Az egyik a klasszikai, a másik a modern drámát képviselte; más szóval, az a tragikai páthoszt s ez a társalgó finomságot és genreszerű érzelmességet, az az erőt s ez az ügyességet, az az örök megindítót s ez a mindennapian érdekest. Azonban míg *Romeo*, mai tragikus színészeink keze közt, a közönségesen érdekes színvonaláig sem birt emelkedni, *Villemer marquis*nak nem egy jelenete mély hatást tett és általános viszhangot ébresztett. Míg az erő csak gyöngye erőködés képében lépett elénk, addig a rutin szinte erőteljesnek látszott. Míg akár a természet ajándékával, akár értelme

¹ Október 8-dikán került színre új betanulással *Villemer marquis*.

komoly munkájával alig ért föl oda valaki, hogy Shakspeare szavait méltán vegye ajakára, a megfigyelő és utánzó képesség, igazi rávalóság és kiváló ügyesség az előadók legnagyobb részének megérdemlett tapsokat szerzett a francia drámában. Itt igazi mozgalom, haladás, virágzás képe tárul elénk, amott sekélyesség, hanyatlás szegett szárnyak. A rapport színészeink s az élet között, mely őket ezer érdekes aprólékosságával körülveszi, sokkal erősebb, mint az, mely a nagy költők szelleméhez fűzi. Amaz határoz sorsuk, tehetségök, sikereik s színművészetünknek mai állása fölött, melyben az első helyet a társadalmi színmű s a könnyebb vigjáték foglalja el, míg a tragédia műzsája az utolsóval kénytelen beérni.

Az Ellenőr színházi kritikusa nemrég kemény ítéletet mondott a nemzeti színház tragikai színészeiről. Valóban létező, eltagadhatatlan bajt konstatált: hogy a magyar tragédia gyöngé; de a létező baj okainak kutatásában nem egészen járt a helyes uton. Abból a hibás tételből indulva ki, mintha a tragikai előadás sarkpontja a jó versszavalás lenne, könnyű szerrel jutott el a tételhez, hogy: mivel a mi színészeink a verseket nem tudják szavalni, hanglejtésöket éreztetni, ennél fogva egész tragédiánk rossz. Hadi bulletin is hangzott már így: elvesztettük a csatát, mert katonáink nem tudtak pontos lépést tartani s kiestek a lövés üteméből. A szabatosság kétségkívül fontos és szinte elengedhetetlen dolog a háboruban; de mégsem az, a mivel az ütközeteket megnyerni szokták. A szavalás is ilyen: nélküle nem lehet jó tragikai színész, de csupán csak általa sem lesz senki azzá. Elsajátítása jó organum mellett épen nem lehetetlen s valóban örvendetes lenne, ha tragédiánk gyöngése csak ilyen, nem ép nehezen orvosolható bajban gyökerelnék. Ámde az említett tétel, kiindulásának és következte-

tésének helytelensége mellett, ép annyi elfogúltságról tanuskodik színészeink irányában, mint járatlanságról nyelvünk természetében. Francia utasításokat olvas azok fejére, hogy a vers természetét mindenkor élénken kell kiemelniök. A nemzeti színház színészei, azt hiszem, nem igen ismerik ez utasításokat; de ha ismernék is, édes kevés hasznát vehetnék, mert ellenkeznek a magyar színház tradícióival, melyek, szerencsénkre, szemben a némettel, a minél természetesebb beszédre irányúlnak, — s ellenkeznek nyelvünk, kiejtésünk sajátságával. A vers, az eszményi beszéd, mindenesetre ideálisabb hangot is követel a színpadon, mint a mindennapi élet nyelve, prózája. A nyugoti népek színészét erre az eszményi hangra kétségkívül nagy mértékben segíti az is, hogy a szóejtésben, hangsúlyban és hanglejtésben mindig követheti és kiemelheti a vers ritmusát. A német és angol szavaló teheti ezt azért, mert szavaiban a súly mindig azokra a szótagokra esik, melyek a vers időmértékénél fogva is kiemeltek; a francia pedig, mivel a sok százados hagyomány megengedi neki, sőt követeli tőle a vers nagyobb tagjainak, egyik nyugponttól a másikig tartó részeinek, a hang fölemelése és alászállása, vagyis az úgynevezett éneklő előadás által való elkülönítését. Nálunk ilyen régi, kötelező s a közönség által is elfogadott hagyomány nincsen s a színész egyedül nyelvünk természetében kereshet utasítást arra, hogy mikép kelljen leghelyesebben hangoztatnia a verseket. A ritmust a nyugoti értelemben egyszerűen lehetetlen kiemelnie. A magyar hangsúly, mely minden szónak az első tagján nyugszik s melyet mindenki, a ki csak magyarul tud, versben és prózában egyiránt kénytelen éreztetni, s az időmértékes ritmus nyomatékai igen sokszor egészen különböző szótagokra esnek; már most mindakettőnek kiemelése nemcsak a fülre hat bántóan, hanem elmossa, megzavarja

az értelmet is. A német hexameter, melyben mindig s minden tekintetben a gyökérszótagok a kiemelendők, rosszul hangzik, de értelmes; a magyar kevésbbé az, noha szép. A magyar hatméretű versnek skandaló ejtése majdnem egészen tönkreteszi értelmét. Így van ez, kisebb-nagyobb mértékben, a többi időmértékes versekkel is; így a dráma jámbusaival. Ezért nem éreztetheti már a magyar színész, ha meg akar értetni, oly erősen a verset, mint a német, kinek nyelvével megegyezik, vagy a francia, kinek százados privilegiuma van rá. Kénytelen beérni az alaphang emelésével, az előadás nemes tartózkodásának s a beszéd szabad szárnyalásának egyesítésével s a metszetekben rejlő széparányosságnak némi éreztetésével. És ezt a nemzeti színház legtöbb drámai színésze tudja is. Ha nem keresünk alkalmazhatatlan idegen elméleteket, hanem megelégszünk azzal a móddal, a mint magyar színésznek magyar verset szavalnia lehet és kell, bátran elismerhetjük, hogy a nemzeti színháznál igen jeles szavalók vannak nemcsak a tulajdonképeni drámai, hanem még a genre-színészek között is. Az olyan darabok, melyekben a szép vers s a szép szavalás a fő, mint teszem Csongor és Tünde, rendesen jól sikerülnek. Ellenben azok, melyek tragikai erőt, hatalmasabb szenvedélyek ábrázolását, beható lelki munkát követelnek, rosszak, habár prózában vannak is írva, mint a *Kegyenc*. Nem a versszavalásban való járatlanság tehát az, a min klasszikai drámák a nemzeti színpadon hajótörést szenvednek. Inkább az, hogy a mai színésznemzedékben nincs a drámai erőnek, fenségnek egyetlen igazi képviselője sem, a kinek uralkodó hatása érezhető lenne környezetén; hogy a tragikai stiltól, a nagy vonásokkal való egységes ábrázolástól elszoktatta őket a modern színi előadás tetszetős, realisztikus részletrajza; hogy nincs sem elég komolyságuk

nagyobb feladatokba mélyedni, sem örökös és sok irányu elfoglaltatásukban elég idejük rá.

Tragédiánk mai állásának illusztrációja volt *Romeo és Julia* előadása, melynek »gyöngeségit — mint a prolog óhajtja — nem pótolta hű szorgalom.« Ez örök szépségű költemény, melyen minden emberi érzés két fő forrása: a szerelem és gyűlölet, hatalmas áradatban zúg át; melyben a szív minden hangja, leggyöngédebb megrezzenésétől legvadabb dühéig, kifejezést talál; s melyben ép ezért a legkülönbözőbb irányu tehetségek is, legalább részletekben, érvényesíthetik magukat: a nemzeti színház előadásában igen kevés élvezetet nyújtott még a kevésbé követelő nézőknek is. Az egész valami bágyadtság, erőtlenség jellemezte, mintha a törpék álom-birodalmában játszott volna. S ez kétszeresen visszatetsző oly darabnál, hol a tragikai páthosz csupa ifjú hősök vállán nyugszik: Romeon és Julián, Mercution, Tybálton és Párison. Csak két szerep talált olyan ábrázolóra, kik megfeleltek feladatuknak: Mercutio Halmi urban és a dajka Szathmáryné asszonyban. Bár Halmi ur kedves könnyelműsége messze jár Mercutio élces cinizmusától, de legalább élő alakot mutatott be. Kardja nem metszett, de legalább éles, gyorsan forgó és csillogó volt. Ábrázolásába tudott valamelyes könnyed humortönteni, mely következetességével a haldoklás jelenetében megilletővé emelkedett; s ezenkívül, a mi nem könnyű feladat, a Mab királyné allegóriáját finom érzékkel tudta a jelenet keretében megtartani. Szathmáryné asszony fecsegő, sopánkodó, szerető és léha dajkája, rég ismert, kitünő alakítás. Kár, hogy szerepéből ki van húzva az a néhány sornyi sikamlós tréfa, melyet a kicsi Juliáról fecseg. Ez elbeszélés jellemző nemcsak magára, hanem növendékére is. A lascivításra, a mohóságra, Juliával minél előbb megkóstoltatni a szerelem

gyönyörűségét, mintegy visszahangzik ennek türelmetlensége, szerelmének rohamos kívánsága. Már Schlegel kitünő érzéssel utalt e pontra, mely mindenestre fontosabb, mint a minőnek a jelenetező gondolta. A többi mellékszereplő nem igen méltó bővebb foglalkozásra; csak Benedek urról annyit, hogy a hideg, nyugodt, prózai Páris grófot oly édes-kés piperkőccé tette, minők a nevelőintézetek kisasszonyainak szoktak udvarolni.

Hát a két főszereplő, Mihályfi ur és Márkus Emilia kisasszony? Mindakettő játéka inkább iskolai kísérlet volt, mint művészi alakítás s még amolyan értelemben sem sikerült. Mihályfi ur kezében Romeo, az égő szerelem erélyének e magával ragadó kifejezése, valóságos bábbá lett, ki sokat beszélt, többet hadonázott, még többet sohajtozott, de semmitsem gondolkodott. Nem volt egyetlen mondata, mely némi bensőbb szellemi munkáról tanuskodott volna. A csodálatos fejlődés, mely a szerelem vágyától pusztító mámoráig emelkedik, nála teljesen ellapúlt. A Róza Romeo-ját, az érzésnek tépelődő, álmatag vajudását, sokkal erősebben színezte, mint kellett volna; a Juliáét pedig, az igazi szenvedély hatalmát, sokkal gyöngébben; az egészet minden átgondolás nélkül. A türelmetlenséget, tettvágyat, erélyt a mások szavaiba belekiáltozásnak kellett volna képviselnie; a szerelem hevét artikulálatlan hangjai borzasztó tömegének, e nyögdécselésnek, lihegésnek, csuklásnak és sziszegésnek, melyekkel valamennyi mondatát bevezette, kísérte és megszaggatta; érzésének mélységét egész a nevetségig olvadó szentimentálizmusának. Mikor Julia az erkély-jelenetben kérdi tőle, hogy reggel hány órakor küldhet hozzá? egyszerű felelete, hogy »kilenckor,« oly feneketlen érzéssel tört ki ziháló kebeléből, mintha ezzel vallotta volna be szerelmét. Azután valami ideges sietség uralkodott rajta;

olykor előbb kezdte mondanivalóját, mint kellett volna. Így a bálban Juliához intézett első szavai érthetetlenek voltak, mert Tybált még javában beszélt s ezzel aztán az egész, gyönyörű kerek zarándok-metafora veszendőbe ment. — Nem volt jobb Márkus kisasszony Juliája sem, bárminő magasztalásokkal halmozták is el a hirlapok. Sőt mikor a színésziskolából kilépve, első ízben játszotta e szerepet, jóval több lélek volt benne, mint mai ábrázolásában. Az éles, metsző sikoltozásról, melylyel akkor a negyedik felvonás nagy vízióját kísérte, letett ugyan, de egész alakítása sokat veszített élénkségéből úgy, mint bensőségéből. Sajátságos keveréke volt idősebb, híres színésznők rossz modorának, kik únják már az egész estét végigjátszani, s csak néhány kiválóbb jelenetre fektetnek súlyt, meg az iskolai modornak, mely néhol a jól betanúlt és elrecitált lecke benyomását tette. E lecke-elmondó részletek, különösen a darab első felében, teljesen hijával voltak minden érzésnek. Még hangja is bizonyos tompaságba veszett s egész lényében nem volt melegség, nem a fiataiságnak természetes vidorsága sem. Efféle semmitmondó töredékek később is minduntalan megszakították játékát, mikor már végzete igazi hősnővé avatja s szavait a legmagasabb páthosz emeli; ébredése után a koporsóban nem az elcsigázott Juliát, csak a fáradt, kelletlen színésznőt hallottuk. Volt néhány olyan fajta tévedése is, a mit a festészetben elrajzolásnak hívunk: képtelenségek. Így a Capulet-bálban, mikor először megpillantja Romeot, egy ideig odavesz tekintete; de azután, mintha ennyivel az utasításnak tökéletesen eleget tett volna, csöppet sem látszott többé vele törődni egész addig, míg az ifju álarcos melléje nem ült. A harmadik felvonásban, midőn a dajka rémhíreire földre roskad, odalenn oly szépen szavalva folytatta szerepét, hogy a versszavalás sürgetői tökéletesen meg

lehetek vele elégedve; de én azt hiszem, hogy az olyan foku kimerültségben, mikor a lábak nem bírják többé a testet vagy a fejet kábulás huzza alá, ez merő lehetetlenség. A negyedik felvonás végén, e szavak után: »Várj, Tybált, megállj!« hosszú percekig szünetet tartott, s azután végezte: »Oh Romeo, Romeo, rád köszöntöm ezt« és itta ki az álomitalt. E hosszú, zavaró szünet csak úgy lenne magyarázható, ha a képzetek, melyek közé nyomul, merőben idegenek, különbözők egymástól. Ámde a végszavak csak egyes emelkedését, tovább folyását jelentik a víziónak, teljesen ugyanabból a lélekállapotból, hangulatból fakadnak, mint az előbbie. Különben ez a jelenet még legjobban sikerült Márkus kisasszonynak.

6.

Macbeth.

Tragédia öt felvonásban, fordította Szász Károly. — Adatott a nemzeti színházban 1880. október 16-dikán.

Schlegel egy súly nélkül futó óraműhöz hasonlította *Macbethet*, melyet a koncepció világosságára, az alkotás egyöntetűségére s a drámai fejlődés gyorsaságára és biztonságára nézve a kritikusok nagy része Shakspeare legbámulatosabb alkotásának tart. Zúgva és rohamosan tör lefelé, mint a vizesés, melynek habjai vérrel vannak keverve. Nemcsak érdeklődésünknek nem enged pihenőt, hanem izgalomból izgalomba, iszonyodásból iszonyodásba kerget. A gonosz legvadabb alakjában lép föl benne; kielégíthetetlen vérszomjában; a tragikai kényszerűség legszelső következetességében jelentkezik: a nagyravágyó gyilkossá lesz, hogy célját elérje, a gyilkos vérengző vadállattá, hogy metagrt-hassa, a mit szerzett. A király-gyilkolás éjjeléhez félelmetességre hasonló jelenetet sohasem szült még költő képze-

lete. Nyomon követik, sűrű egymásutánban, a többiek: Banquo meggyilkoltatása, Macbeth lakomája a véres szellemmel s látomása, a boszorkányok vérfagyasztó jóslatai, Macduff házanépének kiirtatása s a beteg lady álmajelenete. És méltó befejezésül Macbethnek póznán behozott feje, melyhez már a Marlowe által megedzett közönség idegei kellettek. Hogy a rettenetes képek tragikai fenségre emelkedjenek s ne csupán félelem és utálat legyen az, a mit bennünk ébresztenek, hanem legalább bámulás is, érzete a rendkívüli erőnek, mely mindig magában rejtí a száialom csiráját az eltévesztett élet íránt: ahhoz kettő szükséges. A színész tudja éreztetni velünk is, a mit Macbeth magában érez: természet-adta jogát a királyságra, midőn a többiek-nél vitézebbnek és erősebbnek alkotta. A lady is képes legyen meggyőzni arról, hogy az ő erélye és szenvedélye még ez uralkodni született embert is kormányozni van hivatva. Szóval ne csak törrel, hanem az akarát és szenvedély erejével is uralkodjanak Skócián.

A nemzeti színháznak nincsenek igazi erői e két szerepre. Ez alkalommal Egressy Ákos ur játszottá Macbethet, Jászai Mari asszony a ladyt. Egressy urban van némi hidegebb fajta méltóság; például Caesar szerepét, minden fogyatkozása mellett is, az utóbbi időkben senki sem játszotta jobban nála. Jászai Mari asszonynak meg épen nem egy, figyelemre méltó adománya van. Jelesen szavalja a csöndesebb, hogy úgy mondjam: plasztikus szenvedés hangjait, mint teszem Antigone keservét; a sivár kétségbeesést, gyötrő lemondást is bizonyos realisztikus, de mégis művészi színnel tudja visszaadni, mint a *Kegyenc* Juliáját; egy-egy szenvedélyesebb hang is sikerül neki, mint Volumnia kitörése Brutus konzullal szemben. De oly jeleneteket, melyek a tragikai páthosznak folytonos emelkedettségét kívánják,

mint a volskus táborbeli nagy beszédet, úgy látszik fizikai gyöngesége miatt rendesen elejt. A háborgó lélek mélyéből vet föl egy-egy gyöngyöt, mely igaz és értékes, de magát, lelke háborgását bemutatni nem igen képes. Páthosza hamar el szokta veszteni szárnyalását, vagy fáradtan rebben egyet-egyet, vagy sivár, tompa egyhanguságba süllyed. Kettejük vállán nyugodott ma *Macbeth*. Az alább mondandókon kívül egy közös hibájok is volt: nagyon fiatalosan ábrázolták szerepeiket. Ez által ellentétbe kerültek a költővel is, kommentátoraival is. Amazzal, mert *Macbeth* nem az ifjúság szenvedélyeinek tragédiája. A skót thán nagyravágása nem a fiatalság álmatag, ideális becsvágya, hanem a férfi erejének és tetteinek önérzetén nyugvó. A ladyé sem az, mely a szerelemmel jár együtt s szeret fölfelé tekinteni szive bálványára, mint virág a napba, hanem az, mely a szerelem helyét foglalja el. A Shakspere-magyarázók pedig azt is megírták, hogy özvegyasszony volt már, mikor elvette *Macbeth*, kit tizenhét éves uralkodása után ért utol végzete.

Különben Jászai Mari asszony ladyje bágyadt, majdnem szintelen volt. A királygyilkolás előtt nem tudta éreztetni a szikrát, mely a *Macbeth* lelkében felhalmozott gyulóanyagot lángra lobbantja. Nem a saját nagyravágását, mely égeti. Egészen *Macbeth*-be olvadt, mintha csak a hábozó thán indulatainak szimboluma lett volna, mint a boszorkányok, s nem külön egyéniség. Úgy szólván negyedik boszorkány volt. Hiányzott belőle a démoni szenvedély csábító hatalma s nem éreztük, hogy neki *Macbeth* ép anynyira eszköze, mint ő *Macbeth*-nek. Az álomjelenet is halványan sikerült; a gyötrő víziók nem tették azt a benyomást, hogy már az életet készülnek megfojtani benne. Legjobb volt tettetett nyugalma a lakoma alatt.—Egressy ur ábrázol-

lásának is volt nem egy alaphibája: hangjának fogyatékos-sága s túlzott nyugtalansága a mozgásban, mely eleinte szinte fürgeségnek tetszett. E mozgékonyssággal akarta valószínűleg megadni ábrázolásának azt a változatosságot, melyre kevés modulációju beszéde alig képes. Az eredmény azonban egy, néha kellemetlen összhangtalanság lett. Az alaknak épen expozíciójában (a nagy monologra: »Ha vég-rehajtvá, azzal vége volna« csaknem ugró lépésekkel jött ki a színre) eljátszotta megkívántató súlyát, méltóságát, erejét, melyet később sem birt megadni neki. Egy értetlenség is csuszott játékába. Az első felvonás végszavaiból világos, hogy Macbeth már gyilkosságra gondol s e célzatot Egressy ur igen élénken ki is emelte. Jellemfejlesztése azonban csodálatos módon megakadt mindjárt a következő színben, mikor a világon legártatlanabb hangon jelentette a ladynek, hogy Duncan nálok tölti az éjtszakát s egészen elejtette a sötét célzást, hogy: holnap megy vissza, »úgy szándékszik.« Senki sem értette e könnyed feleletből, hogy a király szándékát már bős Macbeth birja. Több kisebb tévedést is összejegyezhetnék; de szivesebben emelem ki sikerét az utolsó felvonásban. Itt, míg fegyverzetét magára szedi, a kétségbe-esés sietségét, türelmetlenségét, dühét, könnyelműségét komoly elismerésre méltóan juttatta hatásos kifejezésre s a tapsokat, melyeket kapott érte, valóban megérdemlette.

Ne maradjanak még dicséret nélkül Nagy Imre ur (Macduff), ki a királygyilkosságot kiváló erővel és szívbe-ható érzéssel hirdette az erkélyről s Bercsényi ur, ki a sebesült százados kis szerepében, a lelkesedés fokozatának művészi éreztetésével, nem utolsó babérját aratta.

7.

Cymbeline.

Szinmű öt felvonásban, fordította Rákosi Jenő. — Először adatott a nemzeti színházban 1881. május 6-dikán.

A német színpad mostanában feltünő kedvvel fordul Shakspere pályája utolsó korszakának mesés romantikájához. Valószínűleg az a rendkívüli hatás ébresztette föl e kedvet, melylyel Münchenben a tavalyi vendéglőadások a *Téli regét* bemutatták, meg az a siker, melyet ugyanezzel a drámával a meiningeniek vándorútjuk valamennyi állomásán aratnak. Példával München jár elől, hol néhány hete adták *Cymbelinet* s ép most készülnek színre hozni *Periklest*. E mozgalomnak hulláma gyűrözött-e el a mi nemzeti színházunkig, vagy a tegnapi bemutató az igazgatóság önálló tervében gyökerezik, nem tudom; de ez utóvégre is egyre megy. A fődolog az, hogy ez az este kettős irányban gazdagította színházunkat. Egy drámával, mely fogvatkozásai mellett is hasonlíthatatlan szépségekkel bővelkedik, s egy művészi alakítással, a Jászai Mari asszonyéval, mely megérdemli, hogy a magyar színészet évkönyveiben helyet találjon.

Nincs Shaksperének egyetlen darabja sem, mely felől a kritikusok és kommentátorok oly ellenkező véleményeket hangoztattak volna, mint a *Cymbeline*. Irodalmi buvárok ép oly kevésbé bírnak megegyezésre jutni keletkezésének ideje, mint a műbírálok a dráma becse iránt. Coleridge, Knight, Tieck és Ulrici fiatalkori kísérletnek vitatják, melyet a költő később átdolgozott, mások meg Shaksperének a színpadról való visszavonulta után keresik születése évét. Johnson az egésznet nem sokra becsüli; leleményét badar-

nak, eseményeit lehetetleneknek, fejlesztését képtelennek s hibáit oly szembeszököknek mondja, melyek magyarázatot sem igényelnek, oly nagyoknak, hogy szinte nem is túlozhatók. Gervinus ellenben *Cymbelinet* Shakspere legremekbbr alkotásai közé sorozza. Mindegyiknek megvan esztetikai khórusa. Hol van hát az igazság? E kérdést ily ridegen fölvetni e futó sorok tárgyaúl, bizonyára nagyobb vakmerőség lenne, mint Cymbeline házanépének bármelyik kalandos vállalkozása. A költő-király hatalma hanyatlásában is elég erős rá, hogy hódolatra kényszerítsen s kincstára megfogyatkozásában is elég gazdag, hogy elkápráztasson. Egy tárcacikknek léha pártütése ellene kétségkívül nevetséges dolog lenne. Nevetséges egyáltalában helyet követelnie az ítélőszékben, mely *Cymbeline* fölött háromszáz esztendeje tanácskozik s nem tudott sem megegyezésre, sem döntő határozatra jutni. Szorítkozzék e helyett egy-két, inkább történeti szempont kiemelésére, melynek az olvasó *Cymbelinének* nem annyira megítélésénél, mint inkább élvezésénél hasznát veheti.

E szinmű, mely eredetileg tragédia nevet viselt, tárgyára, szellemére, berendezésére és előadásmódjára nézve egyiránt Shakspere írói pályájának arra a korszakára látszik vallani, melyben »utolsó modorát« követte. Nem volt még agg; de túl az életnek izgalmain, szenvedélyein, hányattatásain s a szülőföld nyugalma, békéjére vágyva. Már lábainál látta az embereket, kiket félelmes indulataik és nevetséges gyöngeségeik tükrével annyiszor reszkettetett meg és csufolt ki. Nem teszi többé; inkább egy szebb, csodálatosabb tündérvilágba vezeti, mint a nagyatyja meséi unokáit. Csak gyönyörködtetni kíván. A rideg, a borzalmas való értékét vesztí előtte s a bűnök és erények mérlegét tartó szigorú istennő helyett ama szárnyas, mosolygó an-

gyalt választja múzsájának, ki szeszélyesen röpköd ég és föld között. Más világból való országot keres, melynek történetei olyanok, »mint az álom.« A mesék országa ez, melyben kedvtelve bolyong. Minél regényesebb tárgyak nyerik meg tetszését, minél tarkább képek érdeklik, képzelete egyre merészebb szökésekkel s ingatagabb alapokra építi cselekvényeit. Az összbenyomás fensége és átható ereje helyett egyes költői jelenetek külön, gyakori, váltakozó szépségeire törekszik. Nem sokat törődve az egységgel, lazán köti őket össze, szédületes gyorsasággal rohan át országokon és történeteken s a legkülönbözőbb motivumokat vezeti egymás mellett: az egyiket a történetből, másikat a lovagkor regéiből, harmadikat korának adomáiból veszi s közbe-közbe fölkeresi az antik mithológiát is (*Téli Rege*, *Cymbeline*, *Perikles*). Nem gondol a kikerülhetetlen anachronizmusokkal s nem fél az összekevert századok bosszujától, »mert a költészetben, még inkább mint a politikában, a jog a hatalomra támaszkodik.« Ő pedig hatalmának öntudatát végességig megőrzi. A rideg logikának s a valószerűnek nem első sorban hódol többé s hogy meneküljön a boszutól, melylyel hozzájuk való hűtlenségét sújthatnák, mesés időkbe és viszonyok közé menekül, hova kezök nem igen ér el utána. Az ember természeti állapotának varázsát festi közöttük egy páratlan költészet egész bájával. Belemerül az antik és lovag-világ romantikájába s az Aethiopikák országában keres polgárjogot, melynek Chariklia a királynéja s Heliodor a törvényhozója. Ennek az eszményeiért lelkesedik s fényes, halhatatlan képeit festi a női szeretetnek, hűségnek, ártatlanságnak (*Hermione*, *Imogen*, *Miranda*), mely foltot nem ismer. A varázslatot és bűbájosságot rendes szinpadi eszközei közé igtatja. Rég elszakadt, halottnak hitt szeretők csodálatos találkozásában keresi a drámai hatás megnyug-

tató végakkordját. Csodálatos tündérvilág, melyet Meiszner az alkonyuló égen ragyogó szivárvány szinpompájának nevez. De alig vonható kétségbe, hogy az ég, melyen e csodálatos szivárvány tündöklék, alkonyuló ég. Hiába keressük régi alkotásainak imponáló, plasztikus organizmusát; az események halmozása dacára is bizonyos epikai festés jellemzi. Szavaiból az érett életbölcsesség szinméze csepeg; de ennek mind kevesebb a köze alakjaihoz, melyekbe helyenkint belső ellenmondások férkőznek. Humorának ere kiapadni látszik s komikumának tiszta, napfényes derűjét valami keserű szatira (*Perikles, Timon, Szeget szeggel*) borítja el. Dikciója is meg-meglanyhul s az ötleteket, képeket, gondolatokat nem ontja többé oly dúsan képzelete; gyakran alig menekülhetünk a keresettnek és modorosnak benyomásától. Az ég alkonyulása s az alkonyuló ég szinpompája.

E korszak terméke *Cymbeline*, annak minden fogyatkozásával és minden érdemével. Meg van benne a tárgyak halmozása, melyek különböző forrásokból fakadnak, soha sem vájnak közös medret s csupán a katasztrófa torkolatánál találkoznak. Cymbelinének, a regés britt királynak hírét Holinshed krónikástól hallotta Shakspere; attól mindazt, ami drámájának országos háttérét képezi: Caesar hódításait angol földön, az összeütközést Augustus császárral s a háborút, mely ebből az összetűzésből következett. A két királyfinak: Guideriusnak és Arviragusnak nevét, szintén Holinshed tartotta fenn; de azután semmi egyebet felőlök annál, hogy az idősebbik követte atyját a trónon. Elrablásuk, viszonyuk Belariusához, növekedésök a sziklabarlangban, párbajuk Clotennel, megható találkozásuk Imogen-nel s visszatértök atyjok udvarába: mindez, egész drámai szerepök, nevöknek e megelevenedése Shakspere »poétás

álma« csak. A darab első felének, Imogen és Posthumus történetének, forrása pedig a *Decameron*nak egyik legszebb novellája: a kilencedik, második napon. Ebben hercegek helyett olasz kereskedők szerepelnek Párizsban: a genuai Bernabo, ki poharazás közben esküdözik feleségének, Zinevrának hűségére s a piacenzai Ambrogiulo, ki kételkedik benne. Megesik a fogadás s Ambrogiulo vesztesen térne vissza, ha Zinevrától a kívánt jeleket csellel nem kerítené hatalmába. A kétségbeesett Bernabo parancsot ad hűtlenség hitt felesége megölésére; de szolgájának szíve megesik az ártatlan asszonyon, kit menekülni enged, míg halála hírével tér urához. Zinevra férfiruhát ölt s az alexandriai szultán udvarába vetődik. Ott a vásáron megtalálja és elfoghatja Ambrogiulot, kivallatja vele gazságát s átadja a szultán hóhérainak. Bernaboval is találkozik s ártatlansága kiderülvén, boldogan térnek haza Genuába. E novellához sokan hozzányúltak még Shakspere előtt. Irtak belőle már beszélyt, verses történetet, drámát; de minél tovább nyomozzák a dolgot, annál biztosabbnak látszik, hogy Shakspere közvetetlen forrása Boccaccio volt. A magunk régi költészetében is föllép ez a motívum: még a tizenhatodik század közepén, 1552-ben irta meg belőle Vasfai Gáspár Vitéz Francisko históriáját. Francisko is vesztére dicséri Béla király udvarában idegen lovagok előtt feleségét; Kassander lovag beleköt, fogadásra kényszeríti, melyet ép oly agyafurt módon nyer meg, mint Boccaccio Ambrogiuloja és Shakspere Jachimoja; Zeberník várának asszonya szintén leventének öltözik s Béla király palotájába vetődik, hol férje megkerülvén s igazsága kiderülvén, Francisko lefejezi Kassandert. A döcögős, jámbor versek már ki voltak nyomtatva félszáz éve, mikor Shakspere szemét e mesére vetette. A történet fő vonalain kívül bizonyára semmi közös nincs

a két költemény között ; de érdekes hogy a költőkirályt s a szegény magyar deákot ugyanaz az eszmény lelkesítette : a női szeretet és hűség eszménye. Shakspere a legfenségesebb alakban testesítette meg, mely valaha költő képzeletében megszületett ; a mi énekmondónk is elzengi róla, a mint tudja :

Az felséges király hogy hallotta vala,
Mondják, hogy oly igen csodálkozott volna,
Asszonyban hogy olyan okosság lett volna,
Hogy ő házastársát ő meglelte volna.

Ilyen nagy hűségen álmélkodik vala,
Kit még férőben is nem sok ember látna ;
Azért örökössé király hagyta vala,
Halálának után őtet hagyta vala.

Azért minden ember kiki mind meglássa,
Hogy ő kebelében kigyóját ne tartsa ;
Hű embert ha talál, ő azt ugyan tartsa ,
Mint annyi aranyat, azt ugyan böcsülje.

E két külön történet: Cymbeline fiaié és leányáé nemcsak nem olvad össze a drámában, de még egymás mellett párhuzamosan sem halad. Imogen sorsa ott, mikor férjének halálos levele dacára Pisanio kegyelméből életben marad, egészen háttérbe vonúl s az első sort egészen új személyzet: Belárius házanépe, egészen új történettel, foglalja el. E kettős mese, melyhez még a háborus történet is járul, szóval a sok mindenféle szál, melyből a cselekvény fonva van, okozza a végfejlődés túlságosan nehéz és erőszakolt komplikációját. Mintha az ítéletnap trombitája gyűtene össze a világ minden sarkából eleveneket és holtakat.

Megbámuljuk a leleményességet, mely nyilatkozik benne de nem vagyunk hajlandók hódolni a művészi erőszakoságnak. A költő lángesze kicsikarja csodálatunkat akkor is, mikor Posthumust összeveszejtí Jachimoval s a britt daliát, Boccaccio olasz kalmárainak módjára, alacsony fogadásba keveri felesége hűségén, sőt ellenfelének útját egyengetteti vele. Minden szó igaz, a mit ejtenek; utolérhetetlen erővel van küzdőtérre csalva egymásután minden nemes és nemtelen lakosa az emberi szívnek; beszéd, viszály, tett mintegy önkénytelenül, magától látszik haladni és fejlődni: mégsem vagyunk képesek szabadúlni a művészi lehetetlenség nyomasztó érzésétől. Igazi levante ez a Posthumus s méltó-e Imogennek annyit szenvednie érte? Ez a szenvedés meg, a gyötrelmeknek, kísértéseknek és csapásoknak ez az özöne, nem egészen méltán éri a tévedést, hogy titokban kelt össze választottjával. Imogen kinlódásában mindenestre egyikével állunk szemben ama, különben Shaksperenél nem ritka felfogásnak, melyet talán művészi kegyetlenségnek nevezhetünk. Mit emlegessük a technikai fogyatkozásokat, az ismételt és szükségtelen elbeszéléseket, az összekuszált csomó erőszakos megoldását a királyné gyónásával, mikor Imogennek egyetlen, hasonlíthatatlan, csodálatos alakjáról a költői képzeletnek és érzésnek vakító fénye sugárzik felénk. Mindaz, a mi Shakspere nőalakjaiban elragad: a szende báj, a forró szenvedély, az akarat szilárd erélye, az öntudatos tisztaság, az okosság fénye, a lélek gyöngéd finomsága s az odaadás melegsége, mindez együtt van Imogenben. *The divine Imogen, more goddesslike than wifelike!* Nem; ép annyira isteni, mint asszonyi: fényes képe annak, a mi isteni a nőben. A női eszménynek ép oly fenséges megtestesülése, mint Rafael madonnái, mihez hasonlót költő nem alkotott soha. A hűség

az, melynek életét áldozza, s egy szava, egyetlen tette nincs, mely páratlan jellemrajzát ne tenné még tökéletesebbé. A megindító, költői, fényes jeleneteknek egész sora az ő szerepéhez fűződik. Még annak a jelenetnek is az ő bájos valója adja meg teljes költői színét és hatását, melyben csak némán, álhalott gyanánt van jelen: a barlangbeli temetését, midőn Belarius nevelt fiai gyászéneket mondanak felette, nem sejtve, hogy testvéröket siratják. Minő mélyen szivreható e kép, az ártatlan természet-világ e gyönyörű, bús idillje! A technika semmis játéknak jelenti ki, melyre nincs szükség s a mely könnyen lehet nevetségessé: egy temetés, hol a gyászoltról mindenki, az egész közönség tudja, hogy néhány perc múlva fel fog támadni. De a lángész nem rabja a technikának s e jelenettel Shakspeare millió szemből sajtolt már könyeket.

Imogent Jászai Mari asszony játszotta s talán nem egészen olyan felfogással, melybe a szöveg minden magyarázója belenyugodnék. E bájos alak lelkének uralkodó tulajdona: az erő, mely szeretetét és gyűlöletét mindvégig kitartásra táplálja. Kevés szavu búcsuja számüzött férjétől, szilárd határozottsága atyjával szemben, ellenállása minden kisértésnek, még a legerősebbnek, a boszuénak is, felsősége Clotenén és egész környezetén, ernyedetlen hite Posthumusban, gyorsan éledő reménye a gyilkos levél után: mind lelki erejében, szívósságában találják magyarázatukat. Az a rendkívül költői hatás is, melyet Belarius barlangjában betegsége és álhalála gyakorolnak, jórészt abból az ellentétből foly, melylyel az erős lélek és gyöngye test harca megejtí sziveinket. Jászai Mari asszony Imogen alakjának ezt az oldalát kevésbé tüntette ki. Eleinte nagyon siránkozott, utóbb nagyon kétségbeesett. Így tudom; de soha sem voltam nagyobb kisértésben, hogy valamely színész felfogásával ellen-

kező nézetemnek hangot se adjak, mint ma, a tegnapi Imogen sikere után. Az érzelmesebb alaphangból, melyet választott, egy lépéssel bizonyára közelebb jutott a hallgatók szívéhez, s midőn nagyobb jeleneteiben föltétlen hódolásra készítette egész közönségét, választott alapján mindvégig biztosan állt. Nem igen lehetett ellesni olyan szavát, tekintetét, mozdulatát, mely akár értelme, akár tehetsége, akár e kettő szövetségének gyümölcse: a következetes biztosság ellen tanuskodott volna. Bucsujának lesújtó bánata férje távoztakor ép oly igaz volt, mint bús büszkesége, melylyel Clotent visszautasítá; finom érzéke e jelenetben megőrizte az élénkebb, zajosabb gúnytól, melyre pedig a szöveg csábít. A halálos levél tompa, ámuló, egyre értetlenebb olvasásával s művészi összeomlásával utána ép oly általános és megérdemlett diadalt aratott, mint néhány perccel előbb túláradó, csacska örömeivel. Ábrázolásának fénypontja azonban a második felvonásnak az a jelenete volt, melyben Jachimoval állott szemközt. Az árnyalás finom és változatos gazdagsága s a gyors és gyakori átmeneteknek erőteljes és mégis gyöngéd színezése, az okosságnak és indulatnak, a gyöngeségnek és erőnek pompás játéka még részleteiben is feledhetetlen marad. Bizonyos, hogy Jászai Mari asszony Imogennel nemcsak saját repertoireját, hanem a nemzeti színház diszét is öregbítette.

Az előadás különben is jó volt. Említést érdemelnek Nagy Imre ur (Posthumus) hatásos heve és Nádai ur (Cloten) művészi tapintata, melylyel e bramarbas bohóc-szerűségeit mérsékelni tudta a nélkül, hogy alakját elhalványította volna. Dicséretet érdemel az ügyes jelenetezés s a rendezés is. Az utóbbinak azonban két jelenetet másképp kell intéznie. Cloten csonka testét nem szabad annyira a szín

elejére hozni s Belariusnak oly soká tartani karjai közt. Jachimo pedig, Imogén hálósobájában nem bújhatik oly megfontolva és lassan a ládából kifelé; inkább hirtelen lépjen elő s a szín végén nem is szükséges visszamennie. Így mindenesetre kevésbbé lesz nevetséges a dolog s inkább szenvedjen a valószínűség, mint megrontassék a darab hangulata.

M O L I È R E.

1.

A mizantrop.

Vigjáték öt felvonásban, fordította Szász Károly. — Új betanulással először adatott a nemzeti színházban 1879. június 13-dikán.

A világköltészet egyik elsőrangú remekét elevenítette föl tegnap a nemzeti színház. Molière szelleme, e gyöngyeit szenvedései közt termő kagyló, ha gazdagabb is másutt, sohasem megilletőbb, sohasem szabadabb és sohasem fenségesebb. A lángész figyelmét az élet komédiásai közül egy szerencsétlen férfi ragadja meg, kit hire nem tehet elégedetté, bölcsesége nyugodttá, költészete boldoggá, mert olt-hatatlan lánggal ég hűtelen és kacér feleségeért, ki az ud-var csillogó naplopóinak osztogatja kegyeit. E férfi maga Molière. Az emberi lélek legfinomabb rostozatának képét saját szíve tanulmányozásából meríti; érzéseink és akaratunk, jellemünk és vérünk harcának legmegragadóbb és valóbb példája gyanánt magát mutatja be. Midőn emberismerete a legmélyebb és legrejtettebb igazságokat tárja elénk, a tárgyiasság legfensőbb diadalát, nem tudja s nem is akarja titkolni a vérnyomokat, saját szíve kegyetlen bon-colásának jeleit. Drámája hangján, mint valami lírai költeményen, végig átrezeg önnön szívének lázongó szenvedélye,

haragja az egész udvari élet hiábavalósága ellen, fájdalma sorsának másíthatatlansága miatt. A tárgyiasnak és alanyinak ez összeolvadása alkotja e mesterműnek sajátságos varázsát, fenséges humorát. E varázs eddig nem igen tartotta hosszabb időre lebilincselve közönségünket. A *mizantrop*ot ismételve fölvtették a játékrendbe, meg újra elejtették. A hallgatóság nálunk nem igen osztozott a lelkesedésben, melylyel kétszáz év előtt Párizs fogadta. A viszonyok, melyeket fest: az akkori francia társasélet, a piperkőcök feszelgése, a versfaragók hivalkodása, az udvari szépek kacér mesterkedése akkor majdnem életképi hatással voltak; de ma tőlök bennünket a térnek és időnek nagy távolsága választ el. A hatás forrásaiúl azok maradtak, a miket Molière nem XIV. Lajos Párizsából, hanem az emberi lélekből merített. Hogy azonban ezeket: a jellemrajz művészi igazságát, a humor mély csillámát s a komikai alap finom biztosságát teljes mértékben élvezhessük, ahhoz mindenekelőtt kitűnő előadás kell, mely jobb a legjobb kommentárnál. De kell egyéb is: érzésünknek és gondolkodásunknak emelkedett fogékonysága. Nálunk eddigelé A *mizantrop* egyikkel sem találkozott oly mértékben, a mint megérdemelte volna. Alcestnek maig sem akadt személyesítője; a közönség jó nagy része pedig, mintegy méltónak hitt bosszankodással, rendesen azt kérdezte a végén: hol kell itt nevetni?

Örömmel írom, hogy a tegnapi előadás minden eddiginél jobb volt s élénkebb hatást tett. Teljes sikert aratott Helvey Laura kisasszony Celimèneje. E szerepet minden ízében, minden szavában kidolgozta, minden árnyalatában kiszámította. Egyetlen mondata nem volt, mely értelmességéről ne tanuskodott volna. Alakításának egyetlen fogyatkozása, hogy Alcesttel szemben kacérkodása kissé hideg volt, egyéniségében gyökerezik. Néha úgy tűnt föl, mint egy

porcellán-miniature: kecsesnek, finomnak, simának, tetszelgőnek és hidegnek. De tehetségének egy kiváló oldala fényes alkalmat nyert, hogy érvényesüljön: a gúny ez, mely nála mindig kiélezve s mégsem mesterkélten, erősen, s mégsem durván jelenik meg. Emberszólása, az ideges kedvtelés elégségével, kitűnő példája volt a szalonpletyka hangjának, míg Arsinoe-val szemben sértett hiúságának fokozódó kitörése, melynek tetőpontja a szépségével való hivalkodás, az egész közönséget elragadta természetességével. Egyáltalában e Celiméne oly ábrázolás, mely méltó az ország első színpadjához. — Nagy Imre ur Alcestjéről nem ítélnék ily kedvezően. Egyszínű volt; csak szavalt, hol emeltebb, hol alantibb hangon, hol sietve, hol nyugodtabban. Néha úgy tetszett, mintha Molièreből felolvasást tartana egy asztal mellett, frakkban. Legjobban sikerült neki, mikor Celiménétől két izben Eliánte-hoz fordul: itt hallatott hangokat, melyek szívéből fakadtak. De különben, ha Philint meg nem magyarázza, ő ugyan meg nem értette volna velünk Alcest komikumát: a kemény beszéd és lágy szív, az oktalanság és igazságszeretet szövetségét. A mellékszereplők kivétel nélkül jók voltak, csak Náдай ur színezte az egyik piperkőcöt túlságos rikitóan.

2.

A férjek iskolája.

Vígjáték három felvonásban, fordította Szász Károly. — Először adott a nemzeti színházban 1881. ápril 22-dikén.

»Ime a jó komédia!« Ezt kiáltották egy szívvél a Petit Bourbon csarnokában Molière első nézői: a színpalak közé rakott székeken az udvar cifra uracsa, kiknek a gúny

volt elemők, s alant a nézőtéren a kopott tudósok, kik igazságot és bölcseséget kerestek a művészetben, meg a jókedvű polgárok, kik pénzökért kedvökre szerették kikacagni magukat. A szatira, melynek való a magva s komikus a színe: ez Molière művészete, mely igazságból él s az igazságot élteti. Nem változtak azóta s nem fognak változni ezután sem az emberi lélek törvényei ép oly kevéssé, mint azok, melyek a művészet lényegére vonatkoznak. »Ime a jó komédia!« kiáltják ma, harmadfélszáz év múlva is Molière nézői, kritikusai és közönsége, mindazok, kik mulatva okulni s okulva mulatni akarnak. És fogják kiáltani még igen soká, mikor a ma oly nagy zajjal tapsolt vezércikk-drámákat csak a könyvtárak molyai élvezik; kiáltják mindaddig, míg az ember kettős lelke lakik e világon: egyik az, mely vétkezik vagy téved, másik meg az, mely szánja vagy neveti tévedését. Az örök emberinek költészete ez, nem izgató napi kérdések drámai illusztrációja vagy a fantázia verses kóválygása a zürben; oly örökség, melynek becse is örök. Az igazi költészet minden barátjára nézve ünnep az este, mely a molièrei műsort gazdagítja, valódi husvéti ünnep: új meg új feltámadása annak, a mi halhatatlan s lelkünknek örökös vigasztalója. Ily ünnep volt a tegnapi este is, melyen a nemzeti színház közönsége először látta a *Férjek iskoláját*, a molièrei jellemvigjátékok egyik elsejét, s szívéből ismételte a régi mondást: »Ime a jó komédia!«

E kis vigjáték Molière élete megható tragikomédiájának egy végzetes felvonása. 1661-ben június 24-dikén adták először a »monsieur« színészei s Leonora szerepében egy fiatal leány mutatta be magát első ízben a párizsi közönségnek. A költő szívének titkos bálványa: Béjart Armande. Viszonya hozzá olyan volt, mely magában rejté a tragikus kifejlődés magvát: a gyermek Molière egykori szere-

tőjének, Bėjart Madeleinenek leánya. Bármily képtelenek a célzások, melyekkel a költő ellenségei e viszonyt rá nézve még átkosabbnak igyekeztek feltüntetni, rendetlensége magában is oly nagy, hogy a balvégzet élénk sejtelmével hatott mindenkire. Molière színész volt s felfogása a polgári, családi s erkölcsi élet gyakorlati viszonyairól kétségkívül lazább, hogysen ez a balsejtellem kiválóbb mértékben gyötörhette volna. De kinozta egyéb. Armande, kinek nem volt atyja, s anyja is csak olyan, hogy eltagadott anyasága kétszáz esztendő múlva bizonyúlt rá, hosszas éveken vándor komédiások társaságában hányódott s gyermek korában nem talált csak egy szerető szivre: a Molièreére. A költő volt az egyetlen, ki vonzalmat mutatott a lányka iránt, atyai érzéssel kísérte lépteit s őrizte szívét. Őrizte a saját mestersége veszélyeitől is: Armande tiz éves korában Corneille *Andromedájában* jelent meg először a lyoni szinpadon s a nereida rövid verses mondókáját szavalta. Menou név alatt szerepelt; de atyai barátja nem engedte többé föllépni. A gyöngéd szeretet féltékenysége nyilatkozott e tilalomban, mely a kis virágot meg akarta kimélni a szinpad hervasztó levegőjétől. Menou felnőtt s nevelő atyjának könnyen hevülő szive szenvedélyes szerelemre gyúlt a kedves és vidám, kacér és bájos leányka iránt. A tizenhat éves, tetszelgő és csapodár Armande utolsó eszménye, reménysége, kétségbeesése lett a negyvenes Molièrenek. Boileau kontemplátora, kinek mosolygó szemei birtak a sokszor szomorú adományyal, hogy az emberi szív minden gyarlóságát ismerik, érezte vesztét, de nem tudta legyőzni szenvedélyét. Gyöngeségét kinevette, de biztatta is. Szívének és eszének küzdelmei közt született meg a *Férjek iskolája*. Eljátszotta benne sorsa sötét képét, Sganarellet, kinevetve ebben magát, a biztos rendszert, a kénytelen kötelék hiábavalóságát, az erőszak

gyöngeségét; de megteremtette reményei alakját, Aristeot is, hirdetvén benne a jóság, engedelkenység győzelmét a természet akadályain. E két alak mindegyike ő, lelki életének két különböző órájában. Csak félév telt el a vigjáték bemutatása után, mikor 1662. február 14-dikén ugyancsak a *Férjek iskoláját* ismételték s La Grange, Molière rendezője, e sort írta jegyzetei közé: »Mariage de Mr. de Molière au sortir de la visite.« Néhány órával később, hogy a költő, a megcsalt Sganarelle szerepében, felkiáltott: »Jaj annak, ki még asszonynak hiszen!« megesküdött Armandedal s szívének halálos ítélete alá volt írva.

Hogyan, saját szívéből merítette volna alakjait, saját sorsából szötte volna meséjét a *Férjek iskolájának*? Hisz a kutatás megtalálta és biztosan kimutatta forrásait, melyeket használt. Alapeszméje régesrég, melyet még Diphilus feldolgozott a görög színpad számára, kinek darabját utánozta Terentius. A kemény Demea s a nyájas Micio komédiáját, az *Adelphit*, ma is olvashatjuk s tudjuk, hogy gondolata Larivey Péter által mikép talált utat a francia színpadra. Kétségkívül olvasta és használta Molière is. Két, ellenkező jellemű testvér van egymással szembeállítva benne: az egyik szigorú, önző és gyanakvó; a másik jóságos, bizó és engedelkeny. Mindegyik fiút nevel s mindegyik a maga módja szerint. De a szükkeblű Demea hiába korholja és neveti a gyöngéd Miciot, mert az ő keménysége kudarcot vall növendéke furfangjával szemközt, míg emennek bizodalját nem éri csalódás. Ime Molière meséjének váza és alapeszméje: a jó szó biztosabb vezére az ifjúságnak, mint a kemény parancs. Sganarelle és Ariste egyenes vonalban származnak Demeától és Miciótól; Izabella és Leonora bizonyára ifjabb lánytestvérei Ktesiphonak és Aeschinus-

nak.¹ De nemcsak a vezérgondolat s a vázlat, hanem a *Férjek iskolájának* egy-két verse is egyenesen Terentiusra emlékeztet, míg Izabella cseljátékának módja Boccaccio egy híres novellájára vall forrásul. A harmadik nap harmadik beszélye ez egy flórenci posztónyíró feleségéről, ki semmi módon nem tudja hirül adni szerelmét kedvesének. Fogja magát s panaszkép mondja el gyóntató atyjának, hogy az ifju lépten-nyomon lelkesedik rá; meg is kéri a barátot, hogy tiltsa meg neki az alkalmatlankodást. Majd hasonló uton erszényt és övet küld neki, melyeket állítólag tőle kapott s nem akar megtartani. Végre meg azt panaszolja el a papnak, hogy férje távol lévén Genuában, lo-vagja a kert kerítésén át szökött be hozzá s egy magas fára mászva jutott el ablakához. A veszedelem ugyan még akkor nem történt meg; de a gyóntató intése, melylyel az ifjat fölkereste, szerencsésen tudtára adta ennek az utat, melyen boldogúlhat. Mi más Izabella fogása? A barátot a durva gyám helyettesíti Molièrenél, a hűtlen asszonyt meg az elzárt leány, ki hasonló módon börtönőrétől üzenget és küldözget levelet kedvesének.

Ezek a *Férjek iskolájának* általánosan ismert forrásai. Mikép mondhatjuk hát, hogy Molière szivéből irta, saját sorsából merítette darabját? Bizonyára onnan merítette. A mi e vigjáték legkitünőbb tulajdonait, legélénkebb varázsát képezi, azt hiában keressük forrásaiban. Egyik: Sganarelle jellemrajza, mesteri képe a durva léleknek. Az apró, finomnál finomabb vonások, melyekből alkotva van,

¹ Lotheissen kitünő Molière-könyvében utal a *Férjek iskolájának* Terentius-féle forrására; de tévedésből mondja, hogy az *Adelphi*-nek két hőse mindegyik a saját fiát neveli. Mind Ktesipho, mind Aeschinus a Demea fiai, kitől az utóbbit csak úgy veszi magához nagybátyja, Micio.

megkapó igazságu és hatásu egésznet alkotnak. Nem hiányzik belőle semmi, hogy a kép teljessé legyen s nincs benne semmi, a mi egy-egy sarkát ne képezné a cselekvénynek. Különlködő rendszeressége, mely lehetetlen, hogy egy csapongó, életre való fiatal szivet lekössön; makacssága, mely siket az intések előtt; durvasága, mely természetesen költi fel egy ifju lélekben a korához nem illő csalfaságot; önhittsége, mely egy percig sem kételkedik benne, hogy ő a helyzet ura s vakságában saját kijátszatásának teszi eszközévé káröröme, mely újjong testvére vélt bukásán s mikor oly mohón értesíti ezt megcsalatása felől, voltaképp saját kudarcát teszi nyilvánvalóvá: im Molière Sganarelleje, mely mindenestre magasan áll Demea fölött. És Izabella furfangjának komikumát mi alkotja? Semmiesetre sem maga a kölcsönzött, Boccaccio-féle lelemény, hanem a viszony, melyben Sganarellehez áll s ennek egyénisége: a rövidet huzó elbizakodás, a felsült vén szerelmes. Képzeljünk Sganarelle helyett egy férjet, kiről mitsem tudunk egyebet, mint hogy dolgai gyanutalanúl távol tartják feleségétől, s Izabella helyett egy kéjsovár asszonyt, kinél szemet szúrt valamely deli lovag: s mi lesz a *Férjek iskolája* komikumából? Mennyi mindennek, s ép a fő, a fényes tulajdonoknak forrását kell magában Molièreből keresnünk! Nem találhatjuk meg sehol másutt, mint az ő gazdag és rendkívüli életismeretében, mely mindig megtalálja a jellemzöt és igazat, meg költői lágeszében, mely sohasem téveszti el a művészt. De hát szive, sorsa? Ide, ép ide kell fordúlunk, ha magyarázatát keressük ama sajátos varázsnak, amaz életteljes színek, ama fájdalmas szigornak, ama nemes gyöngédségnek, ama fenséges humornak, mely oly csodálatos erővel vonja lelkeinket a molièrei világ felé.

A költői alkotás fejtegetésének egyik legérdekesebb

problémája, kutatni a viszonyt a tárgyas költő érzésvilága és tárgyai között. A kérdésnek nemcsak vonzó voltát, hanem fontosságát is bizonyítja az, hogy minden idők kritikusai különös kedvvel foglalkoztak vele és szinte mohón keresték nagy epikusok és nagy drámaírók munkáiban a szubjektív vonatkozásokat. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a tárgy, melylyel akár a monda, akár a történet, akár más írók, akár a költőnek saját, a külső viszonyokon csapongó képzelete kínálkoznak, igazi költői avatását amaz összhangban találja, melyben a költő érzésvilágával áll. Ép úgy, mint az olvasó, kétszeres gyönyörrel forgatja a verses könyvet vagy regényt, melynek egy-két lapja abba a csalódásba tudja ringatni, hogy ép az ő sorsáról, bánatáról vagy örömről beszél: a költőnek is erősebben biztosítja a sikert, ha magából vihet valamit munkájába. Távol van tőlem, hogy az úgynevezett tiszta, teljes költői tárgyiasságot tagadjam vagy kicsinyeljem, távol az is, hogy helyeseljem az objektív költészetnek lirába fulasztását, vagy örökké egyazon alakot, a költőét, ismétlő egyhanguságát. Hisz Molièreről beszélek, a modern komédiának alakokban oly gazdag, felfogásban oly valószínű fejedelméről. Ő is tülemelkedett mintegy magán s lelkét, sorsát, szenvedélyeit ott látta a tárgyi világ tiszta színeiben és világos körvonalaival. De bármint tülemelkedjék valaki, mégis az »én« fog legközelebb állani hozzá s ha ebből szöhet valamit munkájába, kétszerte könnyebben fogja megtalálni elbeszélésének vagy dialogjának igazi lendületét, alakjainak megkapó vonásait, érzéseinek közvetetlenségét és szavainak hatásosságát. Nem is kell példákért messzire fáradnunk; csak költészetünk két *Bolond Istókjára* gondoljunk, vagy olvassuk el egymás mellett *Zrinyi röpiratait* s a *Zrinyiász* szónoklatait, vagy keressük Teleki László gondolkodásának nyomait a *Kegyencben*.

De Molièrenél vagyunk. Vajjon e nagy költőnek egyik legfőbb varázsát nem az alkotja-e, hogy tárgyait nemcsak művészi tapintatával és tanúltságával alakítja, hanem lelkének egy-egy oldalát olvasztja beléjük? Magát rajzolja száz alakban, természetes kapcsolatban mutatva be a nevetségest és megható. A költőnek e nagy adománya, a magától elszakadás s magának mégis tárgyába olvasztása: a humor. A sugarat széttöri a prizma, és a fényt s meleget színek gyanánt mutatja; de a sugár még sem lesz pusztá. színné, mert mint ilyen is megőriz valamit eredeti fényéből és melegéből, azt a valamit, a mit a földből és fákból vett színekkel visszaadni lehetetlen. Itt van a hatás titka, melyet ránk Molière erős öngúnya gyakorol Sganarelleben, Arnolfban, Alcestben és a többiekben, a mikből vidám nevetése hangzik és szívének vére csörgedez.

Ez alakok egyik legjelesebbike, Sganarelle, tegnap Vizvári ur kezébe jutott, kinek egyéniségéhez kevésbé illik e szerep. Ő a mindent súlyozó előadásmód embere s valami fennhangu, kevés árnyalatu beszédmodorra szokott. E modor magában mindenesetre komikus színű s igen jól áll Shakspere és Molière komikus mellékalakjainak, kiknek egész lelkét egyetlen vonás teszi ki: a nagyszájúság vagy veszekedő kedv. De a jellem különböző színeinek érvényre jutását ép úgy megakadályozza, mint a komikum fokozását. Merőben külső nevetséges. Ha Vizvári urnak egy-két későbbi jelenetét tegnap jobban megkacagták, (p. különben igen jó némajátékát Izabella vallomása alatt) mint a korábbiakat, oka nem az, hogy Sganarelle komikumát hova-tovább fejtette, hanem csak az, hogy alkalmat talált egy-két tréfás fogás bemutatására. Egyhangu és egyszínű volt, inkább bárgyu, mint rosszlelkű, inkább rövidlátó, mint igazán elbizakodott. Durvasága sem volt elég kemény s a mit helyette

mutatott, a pipogya nyárspolgáriasság, hamis és némileg komor világításba helyezte Izabella furfangját. Csillag Teréz kisasszony sem találta el e szerep hangját s mintegy a naiv, tudatlan Ágneset játszotta a csalfa és agyafurt Izabella helyett. Egyetlen szavából sem érzett ki a fondorság, melynek lelkén uralkodnia kellett volna s az érzelmes hangnak, melyet minduntalan önkénytelenül megütött, szerepében semmi helye.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

SCHILLER.

Don Carlos.

Dramai költemény öt felvonásban fordította E. Kovács Gyula. — Új betanulással először adatott a nemzeti színház 1881. február 28-dikán.

A nagy Molière példájának volt egy olyan hatása, mely a benne rejlő finom komikumnál fogva megérdemlette volna, hogy maga a nagy mester vegye tollára, ki az élet szerepcseréinek annyi nevetséges képét tette halhatatlanná. Ez a hatás, mely művészi és írói életének kapcsolatából folyt, erősebbnek és állandóbbnak látszik annál, melyet az írókra költői lángeszének sajátsága gyakorol. Természetesen, mert követésének föltétele nem annyira a talentom, mint inkább a hiuság, mely az emberiségnek amannál sokkal bővebben osztogatatik. De mi hát ez a tünemény, melynek uralkodó példáját oly messze keresem? Az, hogy a több-kevesebb írói képességgel bíró színészek mindig és mindenütt darabíráson törik a fejöket, természetesen olyan darabok írásán, melyekben kiváló, hatásos szerep jut nekik. Nem mondom, hogy az irodalom, vagy helyesebben a színházak műsora nem köszön ennek a divatnak sikerült darabokat; de ezeknek számát kétségkívül fölülmulja azoké, melyekben lehetőség nyomai helyett csak léha ambíció nyilatkozik. Hasznuknál nagyobb az a kár, hogy a drámai irodalomban időről-

időre leginkább általok harapódzik el a költői alkotás helyett a színmű-csinálás mestersége s a hódítás és tákolás szabadsága. Az úgynevezett külső siker kultusza is jórészt belőlük terjed, melyek legfőbb eszménye egy-egy hangzatos szerep. A költőt és színészt egyiránt lealacsonyítják; amazz, midőn tisztán az előadó szolgájává teszik, úgy szólván a sugólyukba tuszkolják; emezt meg, midőn nemes alkotások helyett a pillanat sikereért képtelen feladatokra pazaroltatják vele erejét. Maga a dráma története is elég példát nyújt e megjegyzések igazolására, melyek természetesen csak a hivatlanokra és így a többségre vonatkoznak; távol vannak attól, hogy vakságomat jelentsék amaz előnyök iránt, melyeket a drámairó a színpad közellétéből meríthet. A határvonal különben biztosabb, hogysem a színész-írók két fajtája csak egy percre is összetéveszthető lenne. A kiket csupán a hiuság ösztökél, azok előtt, mikor írni készülnek, rendesen maguk lebegnek, egy-egy hatásos szerep a maguk számára, milyenhez különben nem juthatnak könnyű szerrel; úgy állanak ott a nagy folyam előtt, melyből tárgyat és alakokat akarnak meríteni — akár a hullámozó élet ez a folyam, akár a meglevő drámák sokasága — mint Narciss, a ki csak saját képét látja, csak abban gyönyörködik, csak abba szerelmes. Katonának ellenben aligha jutott eszébe, hogy Bánkot játssza, vagy a szegény Tóth Edének, hogy a Falu rosszát.

Don Carlos új megjelenése is a nemzeti színpadon, úgy látszik, oly színészi ambíció eredménye, mely, hogy célt érjen, az író tollat hívta segítségül. Az ilyen ambíció azonban, mely a világirodalom egyik nevezetes termékének fordításával ajándékozza meg az irodalmat is, a színházi műsort is, mindenesetre tiszteletreméltó. A becsvágy, mely E. Kovács Gyulát *Don Carlos* fordítására vezette, nemes volt

s ő nemcsak színészi becsvágyának akart szolgálni, mely Fülöp szerepére vágyott, hanem egyszersmind az irodalomnak is, melynek még e nem egészen sikerült fordításra is szüksége volt. Bár mindegyik színészünk annyira mivelné izlését, hogy az így megneemesítené becsvágyát! A művészi törekvésnek s az irodalmi tanúltságnak illetén összhangja különösen érezhető jótékony befolyást gyakorol a színpadra oly időben, mely iránt a végzet nagy ábrázolók tekintetében mostohább.

E közel egy százados újdonságról, *Don Carlos*ról, bírálatot vagy ismertetést írni: vízhordás lenne a Dunába, még pedig akár a klasszikus nevekért való föltétlen lelkesedés, akár a kákán is csomót kereső gáncsoskodás szempontjából. Mindenkép megtették már a kritikusok, élükön maga Schiller, ki kedves darabja geneziséét részletesen megismertette, eszméit és alakjait magyarázta, fogyatkozásait védelmezte a *Levelekben Don Carlosról*. Azok is, a kik a legragyogóbbnak és legegzagadóbbnak állították Schiller drámai alkotásai között, elismerték ingatagságát, homályosságát és össze nem hangzását művészi tekintetben. Sok oldalról kiemelték és megvilágították ez összhangtalanság jeleit és okait: a *Don Carlos* egy átmeneti korszak terméke, melyben Schiller az ösztönszerű, naturalisztikus alkotás naiv erélyét és biztos határozottságát már részben elvesztette, s amaz idealisztikus műelv, melynek későbbi munkáiban hódolt, még nem lebegett előtte egész tisztaságában. Innen hangjának ingadozása, míg a cselekvény zavara abból folyik, hogy drámájában három tervet olvasztott egygyé, melyek mindegyike külön célra tört. Rámutattak nemcsak az eszmék, hanem a viszonyok és emberek anachronizmusára, midőn Posa marquis a francia felvilágosodás jelszavait és tirádáit hangoztatja az inkuizició korában, s a politikai gon-

dolat szabadságát követeli a lelkiismereti szabadság harcai közt, míg ellenjátékosának, II. Fülöpnek alakjához több vonást szölgáltatott a francia ancien regime monarchiája, mint a spanyol fanatikus feudális zsarnokság. Nem kerülték ki figyelmöket a cselekvénynek erőszakos, nehezen érthető fordulatai, minő Posa cselszövénye s a mozgásba hozott indulatok homályos pontjai, mint a királyné érzésvilága. De egyhanguan emelték ki erkölcsi idealizmusának magával ragadó varázsát, mely »enyészhetetlen csillagfényvel tündöklök le a világra,« s melyből egy század óta merít bátorságot, hitet, lelkesedést minden nemes sziv. Elmondta ezeket részben Kovács Gyula is fordításához csatolt tanulmányában, mely különben inkább fiatalos lelkesedésről és némi színészi érzékről tanuskodik, mint figyelemreméltóbb esztetikai jártasságról. A színész úgy szólván műkedvelő gyanánt lép föl benne s a közönség jóakarátára számít. E jóakarát, mely különben vele szemközt teljes mértékben megvan bennem, nem terjedhet annyira, hogy egy szarvaslibára ne figyelmeztessen. A darab átható műelvét fejtegetve ugyanis, az idealizmus és realizmus sikamlós talajára bátorodik s oly kevésbé érzi biztosnak magát rajta, hogy e két fogalmat pompás következetességgel téveszti össze az objektív és szubjektív világfelfogással.

Az az oldala *Don Carlos*-nak, melyre ez alkalommal, magyar fordítására való tekintettel, nincs helyén kívül rámutatnom: nyelve és verselése. Schillernek ez a drámája az első, melyet versekben, jambusokban írt; a korábbi három prózában készült. Az emelkedett gondolatoknak nem lehet méltóbb nyelvet képzelni, mint e beszéd, nem méltóbb szárnyakat, mint e versek. Igazi pindári ékesszólás, végetlen dallam, szárnyaló lelkesülés. Ez a nyelv, ezek a versek kölcsönzik a dikciónak azt az átlátszó tisztaságot, mely némi-

leg érthetővé teszi, be-bevilágítja az érzések félhomályát; ez adja meg ama folyamatos lendületet, mely oly szerencsésen fejezi ki az eszmék uralkodó páthoszáat. De ez az emelkedett ünnepélyesség itt kezdi elmosni Schillernél az életteljesebb, egyénítőbb jellemzés módját. Egy német kritikus megjegyzése szerint »*Don Carlos*ban avatja Schiller először alakjait versképesekké.« Ép ez által különbözik az ő verselő művészete Goetheétól, kinek dikciója bájos aranyhálójából mindenütt kikandikálnak a legfinomabb jellemző részletvonások, s különbözik Lessingétől, ki semmiért nem mond le a részletrajzról s szereti az epigrammai élt. Ha nem vagyunk is oly követelők, hogy a fordítótól az eredeti nyelve egyéni sajátságainak teljes visszaadását kívánjuk, de annyit mindenesetre megvárhatunk, hogy általában szépségét éreztetni tudja és jellemző vonásaival legalább ellentétbe ne kerüljön. *Don Carlos* első átültetője Kelmenfi László volt, kinek fordítása szerint a nemzeti színházban négyszer adták e drámát, először 1846-ban, utolszor 1857-ben. Ez a fordítás bizony meglehetősen értéktelen. Kelmenfi regényeiben és beszélyeiben sem volt kiváló stilisztika; ép költői lendületre nem igen tudott kapni s az érzéseknek inkább reális értékű rajzára, mint melegebb festésére törekedett. Schiller páthosza rá nézve egészen idegen, megüthetetlen hang volt, s tán ha akarta volna, akkor sem tudott volna mást végezni gépies, magyartalan, döcögős munkánál. Kovács Gyula fordítása mindenesetre különb; legalább szavalható és olvasható, a nélkül, hogy nyelvérzékünket sértse s léptenyomon kinosan figyelmeztessen az ellentétre, mely a szavak és értelmök között van. Jambusai nagyjából jók s nyelvtől nem tagadható meg bizonyos választékosság és némi általános költői szín, különösebb jelleg nélkül. Lírai versei is ilyenformák; csinosan mondja el érzéseit, de egy-egy

kifejezésbe erősebben koncentrálni nem igen bírja. Különben *Don Carlos*ának kétségkívüli érdeme, hogy jól szavalható s a szinpadról jól érthető. Itt a fordításnak, természetesen csak arról az oldaláról szólok, melyre nézve a hallgató ítéletet mondhat; hűségre, a gondolatok tiszta visszaadására nézve igen sok benne a botlás. Mindenesetre több, hogysen fel lenne jogosítva a fordító elődjéről oly tele száju lenézéssel beszélni, mint könyve függelékében teszi.

Sem az előadás, sem a rendezés nem volt oly rossz, minőnek egy-két lap kürtöli. Sőt voltak kiválóan sikerült mozzanatai, melyek az előadó személyzetnek becsületére válnak. Legtöbb elismerés Jászai Mari asszony legzavartalanabb ábrázolását illeti. Igazán jelesen játszotta a királynét, kinek szerepét a nyugodt érzelmesség és nemes méltóság alapján dolgozta ki. Schiller német női eszményét látuk benne az aranjuezi udvar nyügei között. Érzése ép oly tiszta volt, mint szavalata. Mindenkit meglepett a felfogás finomsága, mely ama nemes diszkrécióban nyilatkozott, midőn Posa marquis nápolyi meséjét hallgatva, csak néhány mély lélegzetvétellel adott jelt szive szorongásáról. Nem kevésbbé sikerült kitörése Fülöppel szemben s néma bucsuja Ebolitól. — Utána érdemben Nagy Imre ur Carlosa következik: töredékesebb ábrázolás, melyet nem világít úgy végig a tiszta felfogás fáklyája, de néhány részletével méltó a zajos tapsra. Az ő beszéde és némajátéka mindannyiszor, ha hirtelen, mintegy váratlanul kitörő érzést kell kifejeznie (mely természeténél fogva kizárja a komplikációt), megkapó erővel hat. Így hatott most is örömének elragadtatása, midőn barátját viszontlátja, s megalázkodásban nyilatkozó szerelme, mikor Erzsébet parancsára Albával ki kell békülnie. Azonban ez este egy új rossz szokását hozta színre; a szinpadról, kellett vagy nem, futva távozott. E fogás élén-

kebben emlékeztet a cirkusokra, hogysem türhető lenne. — Kovács Gyula ur Fülöpje kevésbbé volt szerencsés. Mintha csak *Don Carlos*ról szóló tanulmánya mellett ült volna íróasztalánál, határozatlanúl töprengve azon, hogy volta-képen ki is hát az a Fülöp? Szerelmes-e, zsarnok-e, jószívű öreg-e, hatalmas uralkodó-e, vagy csak bábkirály? Megállapodásra, legalább elfogadhatóra, nem igen jutott. Dolgozatában polemizál Rötscherrel, ki igen helyesen nem hajlandó megengedni, hogy a szivtelen zsarnokot szerelmi féltés gyötörje. Kovács ur ezt épen erénynek tartja, mely rokonszenvünket biztosítja iránta. Úgy látszik, elfeledte, hogy a rokonszenv fölébresztésének költött dolgok iránt első föltétele az elhitetés. Azt pedig, hogy egy szeretet nélküli ember szerelmi féltésben kinlódjék, még Schiller sem tudja elhitetni velünk, annál kevésbbé Kovács ur. Fülöp féltésének forrása nem a szerelem, hanem a korlátatlan, élőkön és holtakon való uralkodás vágya; gyötrelme nem szerelmi féltés, hanem a tehetetlenség tudata, midőn oly pontra akad, melyen nem uralkodhatik; s az érzés, melyet bennünk kelt, épen nem részvét. Othello csak Kovács ur ábrázolására hatott, Schiller koncepciójára semmit. — Bercsényi ur Posája nem annyira Schillerre, a költőre, mint inkább Schillerre, a professzorra emlékeztetett. Igen is józan volt s a lelkesedés hangját ép úgy leszállította a bölcselkedésig, mint a szenvedélyét Helvey kisasszony az élenkebb fajta társalgásig.

III.

AZ ÚJABB FRANCIA ISKOLÁBÓL.

Országos Széchényi Könyvtár

AUGIER EMIL.

A Fourchambault család.

Szinmű öt felvonásban, fordította Fáy J. Béla. — Először adatott a nemzeti színházban 1878. október 26-dikán.

Augier Emil, kinek tegnap esti élvezetünket köszönjük a nemzeti színház bemutatóján, a modern francia társadalmi drámának, »az erkölcsök komédiájának« egyik elsőrangu művelője. Egyike azoknak, kik a francia drámát, miután Hugo Viktor romanticizmusa kitombolta magát s Ponsard klasszicizmusa elszavalta utolsó verseit, átvezette abba a középfajba, melyben korunk társasága majdnem kizáró élvezetét látszik találni. E társaságot — komédiaanyagnak kínálkozó erényeivel, szerelmeivel és élvezeteivel — egy erős mondásokat kedvelő, de szellemes kritikus a majomhoz hasonlította, mely tetszelegve, nevetgélve gyönyörködik a tükör előtt mindenféle arcfintorgásaiban, míg végre dühbe jön maga felett. A tükrök közt, melyek előtt a mai, különösen a mai francia társadalom gyönyörködhetik képében, egyike a legfinomabbaknak, legelegánsabbaknak és leghivebbeknek az, melyet Augier tart szemei elé. Eddigi kritikusai főképp ebből a szempontból ítelték meg; ebből költészetének legrészletesebben elemző ismertetője, Soupé Filibert is, ki már mintegy tiz év előtt így irt róla:

Augier kitünő tehetségeit kétségkívül sok gyöngeség rontja ; az utókor (erre maga is el lehet készülve) semmiesetre sem fogja valamennyi darabját, különbség nélkül, tiszteletben tartani. De majdan keresni fogják és feltalálják benne korunk erkölcesinek leplezetlen képét és tükrét. És a műértők java már most is — egyenlő távol állván a hízalgök szolgai tetszésnyilatkozataitól és ellenségei igazságtalan szarkazmusától — méltányolja tehetsége súlyát és költői erének prózában úgy mint versben nyilatkozó gazdagságát. Hányan vannak, kiket öhozzá hasonló joggal lehetne Arisztofanes legszellemesebb versenytársai és Molière legméltóbb utódai közé számítani ?!

E mondás hangja is tanubizonyságot tesz az állás tisztessége mellett, melyet Augier korunk francia irodalmában elfoglal. Különösen az erkölcsrajzoló magasztalják benne : hazája, a Dauphiné, finoman gunyolódó modorának nála nemes tökélyben jelentkezését, s nagyatyja, Pigault-Lebrun új életre támadt tehetségét, melyet élénkségére Rabelaiséval szoktak összehasonlítani. Így családja és szülőföldre utasították mintegy amaz írói irány zászlaja alá, mely alatt a második Dumasval és Sardouval találkozott. Ő is moralista és szatirikus, mint ezek : nem kevésbbé komoly mint Dumas és nem kevésbbé ügyes mint Sardou. Az ő anyaga is a társadalom, gyarlóságaiával és bűneivel, mint társaié. De pillantása finomabb és többfelé ható, mint Dumasé, ki örökké a bukott nő változataival foglalkozik megtérő és megrontó alakjaiban ; áthatóbb és mélyebb, mint Sardoué, kinek nagyobbára csak egy-egy durvább kinövés, igen sokszor merő külsőség ragadja magára figyelmét és termékenyíti meg képzeletét. Ez alap-eltérésök magyarázója mind a többinek. Míg a technikában mind a hárman egyenlő erejű mesterek, Dumasnak szenvedélye rohamosabban lüktet, Sardounak komikus ere szembeszökőbben csillog, mint az Augieré ; amaz erősebben gyűlöl

nála, mert lelke úgyszólván mindig azonegy képpel foglalkozik, emez hangosabban nevet, mert szíve könnyebb és felületesebb. Augier a kedélyt gyöngédebben tudja megérinteni minden versenytársánál; komikuma a legfinomabb és legdiskrétebb fajtából való, megvetésével minden banálisnak; élce nem akar kápráztatni, inkább csak a szellemes ironiára szorítkozik. Ezek mellett gazdag érzelmes motívumokban, melyek olykor humorra emelkednek, s egyéniségének mindig egyik legszeretetre méltóbb oldalát alkotják. Hatásukban lépten-nyomon éreztetik, hogy e realista erkölcsrajzoló valamikor lírai verseket is irt, melyek közül Franciaországban ma is szívesen idézik a szép sorokat, hogy: a sebzett költő áldja a vért, melylyel pirosra festé a túske-bokrot, hol a szerelem virágát kereste. Éreztetik, hogy egykor habozva állott a romantizmus és klasszicizmus mesgyéjén, mígnem érvényesülésre törő dauphinéi szelleme, vagy tán inkább a világ folyása, határozott felette.

Augier fejlődése e szakaszának jellemzéséhez egyik nagy lapunk tárcaírója egy megjegyzést fűzött, mely ép oly sürgősségtelen, mint felületes s mely a magyar irodalmi ismeret érdekében, ime, ne maradjon szó nélkül. Hugo Viktor és Ponsard, a francia romantikus és klasszikus dráma között folyt küzdelmet emlegetvén, rajzát e kis kitéréssel toldja meg:

A mi irodalmunkban természetesen szó sem lehet efféle küzdelemről; de a romantikusok számára ígérkező győzelem hatása nálunk is kimutatható, mert az ötvenes évek drámairói nagyrészt e romantikusokat követték, nem nagy sikerrel.

Körülbelül olyanforma állítások, mintha egy historikus azt írná: a harmincéves háboru hullámai hozzánk nem hatottak el; de a westfáli békének mutatkozik hatása az 1848-diki vallásegyenlőségi törvénycikkben. A megjegyzés

csak ilyen igaz. A francia romantikus dráma bizony ébresztett minálunk is harcot, ha nem is épen olyat: harcot a merev klasszicizmussal, minő a franciaországi volt, de affélét mindenesetre; s ha győzelme gyakorolt nálunk hatást, az nem az ötvenes évek drámáin mutatható ki. A ki csak imigy-amugy lapozott is a magyar irodalom történetében, tudni fogja, hogy az egy nyelvújítási harcot kivéve, századunk irodalmában nem volt hosszabban tartó, általánosabban elterjedt és mérgesebben folytatott küzdelem annál, melyet a francia romanticizmusra támaszkodó szini hatás emberei folytattak a költői becs védelmezőivel. Valamennyi drámairónk, műbirálónk és hirlapunk résztvett benne, úgyszólván 1838-tól kezdve, mikor Vachott Sándor cikke első támadta meg a költészettől távolodó szini hatást. Az első sorban Szigligeti és Bajza egyik felől, Henszlmann Imre és Erdélyi túlnan, évek hosszú során át ontották a téntát, míg nem a magyar műbírálat felfogása középuton: a színműi hatásban látszott megállapodni. A mi pedig a francia romantikának drámairodalmunkra gyakorolt befolyását illeti, jó egypár házzal keresi azt is idébb az említett cikk írója, mint ahol ráakadhatna. Vajjon Czakó, Kuthy, Jósika nem a negyvenes években írták-e drámáikat, s Szigligeti fejlődésének nem legelső korszakában, még ezek előtt és mellett, mutatta és vallotta-e magát a francia romantikus iskola legföltétlenebb követőjének? Ezek szerint a cikkiró egyéb tévedésbe nem esett, mint hogy: a mit tagad, az áll, s a mit állít, az nem áll. E kis kitérés után Toldyra, — nem, csak Zimmermann »elemi« vezérfonalára — forduljunk vissza Augierhoz s *Fourchambault* családjához, melyet a francia kritika körülbelül legjelesebb művének állít.

Az expozíció a gazdag bankár család havrei nyaraló-

jába vezet. Lakói: a bárgyuságig gyöngé Fourchambault, kinek senkivel szemben nincsen akarata; zsarnoka a szeszélyes, rang- és divatkórságos, pazar Fourchambaultné, ki már nagy hozományát tizszeresen elköltötte, de még mindig nem hánytá elégszer szemére férjének; azután gyermekeik Leopold és Blanche, amaz csélesap és könnyelmű fickó, ez anyja, kicsiben és fiatalon. A háznak vendége is van, egy Bourbon-szigetéről való kreol leány, Mari, ki nevelőnőnek jött Európába s elhelyezéseig menedéket talált a családnál. Leopold udvarolgat neki szokásból, időtöltésből, könnyű diadalt remélve s az élénk véralkatu leány szívesen mulat vele, jóllehet szívében az erős és bátor hajóskapitány, Bernard képe él, kivel az óceánon barátkozott meg. Az öreg Fourchambault inti Leopoldot, hogy hagyjon fel ostromaival; de az öreg Fourchambault nem azért szokott beszélni, hogy valaki hallgasson rá. Ime feleségének is csak egy szavába kerül, hogy egy léha kis bárónak jegyeztessék el Blanche, ki valamikor egy derék, fiatal kereskedőt szeretett ugyan, de anyjának annyira sikerült helyére térítenie az esztét, hogy már maga sem tudja másképp képzelni magát, mint bárónénak.

A másik család, melynek körébe a költő vezet, ellentéte az előbbinek. Béke, egyetértés, jólét és szeretet lakik benne. Bernardné asszony alkotja fiával, kinek nemcsak gazdaságát, hanem üzleti könyveit is vezeti, s boldogan jelenti, hogy csak három frankja hiányzik a három millióhoz. Bernard nevetve veszi ki zsebéből a három frankot és adja oda anyjának: ne legyen semmi hija. De egy árny mégis borong e család fölött. Bernard törvénytelen gyermek; atyja elhagyta anyját nehéz napjaiban, mert elrágalmazták előtte. A fiu keblében most is él a harag ismeretlen atyja ellen; most még jobban ég, mint valaha, mert képze-

lete Májánál, a szép kreol leánynál, mulat, kire nem gondolhat, mert az ő boldogságának napja anyja szégyenét hozná napfényre. Bernardné menti negyven év előtti szeretőjét: ő szíve mélyén jó volt és becsületes, el akarta venni, de rosszat hitettek el vele felőle. Bernard nem akarja ismerni s homloka felhőkbe borúl; egy percre kétkedik anyjában. Ekkor érkezik hozzájuk a Fourchambault-család bukásának hire; csak kétszáznegyvenezer frank menthetné meg őket a csődtől. Az öreg asszony régi emlékeinek kitört lázában kéri fiát, hogy kölcsönözze nekik ez összeget s midőn Bernard vonakodik, reá parancsol. »Ő hát az atyám!« — kiált fel a törvénytelen fiu. Anyja vall s esküszik, hogy Fourchambault volt az egyetlen férfi, kit az életben szeretett. Siessen Bernard, mentse meg, legyen üzlettársává és hozzon rendet házához! A fiut saját kételye nem jogosítja fel tovább haragtartásra atyja ellen. A bankárt végső kétségbeesésben találja, mert neje nem akarja feláldozni férje megmentésére saját vagyonát. Csak Mája kínálja neki csekély tőkét; de ez ránézve mivel sem több a semminél. A zavarodott házba Rastiboulois báró is beköszönt, hogy visszakérje Blanche újjáról fia gyűrűjét; de már akkor megérkezett a megmentő s a bárónak tisztességesebb ürügyön kell gondolkodnia. Bernardt segélye urrá tette a házban, melynek kormányát tehetetlen apjától ő keríti kézre. Fourchambaultné kiadásait leszállítja s szigorú, férfias föllépésével megtöri e zsarnokoskodó asszony erélyét. Szemébe mondja, hányszor annyi összeget pazarolt már el, mint a mennyit hozott a házhoz. »Ilyen férj kellett volna nekem!« tör ki Fourchambaultné, s végkép megjuhászodva, szőrruhába öltözik. De ezzel nincs vége Bernard feladatának, ki nemcsak a pénztárt, hanem a lelkeket is meg akarja menteni. Májával együtt előveszi a kis, elbódított fejű Blanchet;

beszél neki a szerelem hatalmáról, a nagyvilági házasságok veszélyeiről, s megmagyarázza, hogy miért erény a boldogság. A lányka elcsavart fejében újra tiszta világosság kezd derengeni és szíve visszahajlik elhagyott kedveséhez. Épen jókor, mert Rastiboulois báró lemondó levele megérkezett; oka a városban elterjedt és Fouchambaultné által is megerősített hír, hogy Leopold kedvese Májának. A szegény leány hirt vesz a dologról, és egész lelkében fölzavarva hagyja el a boldogtalan házat, hogy neki induljon a világnak.

Az ekként összekuszált bonyodalom mesteri kézzel van feloldva. Mája bucsuzni megy Bernardékhoz. Mindenki bűnösnek hiszi; Bernard is, a ki nemesen szereti. Meg akarja menteni s magához hivatván Leopoldot, követeli, hogy mentse meg becsületét és vegye feleségül. A fiú Mari ártatlanságára, majd szegénységére hivatkozik, mire Bernard háromszázezer frank hozományt ajánl. Leopold egy könnyelmű gyanuval válaszol, mire Bernard szenvedélyében durván sérti meg nagyatyját. Vendége arcul üti. Az izmos férfi összerázkódik, visszatartja magát s azt hörgi: »Szerencséje önnek, hogy testvérem!« Nagy lelke hódolatra készíti Leopoldot. Csókkal törli le bátyja megsértett arcát, s megkéri Mari kezét. De a leány visszautasítja, bebizonyítván ezzel Bernard előtt, hogy: a kit nem szeret annyira, hogy feleségül menjen hozzá, nem szerethetett úgy, hogy elbukjék miatta. A csomó meg van oldva: Bernard és Mari egymásé lesznek.

Ép oly nemes lélek, mint finom, költői tapintat és mesteri alakító tehetség műve e dráma, mely Augiernek minden jeles tulajdonát egyesíti. Mindenekelőtt az éles és beható tekintet. A társadalom egy nagy, nagy osztályának kritikája: a fél-erényeseké. Azoké, kiknek cselekedeteit

csak a »forgalomban levő tisztesség« szabályozza; kikről Augier *Becsületes emberének* hőisével azt mondatja:

Óh mily nagy akadály a lelkiismeret,
Boldog csak úgy lehetsz, ha azt nem ismered!

Elhatározásaik, tetteik felől nem lelkiismeretöknek adnak számot, hanem csupán az átlagos tisztességnek; a mint azok forrása nem is az erkölcsi érzés, hanem a megszokás, a hiuság, a kényelem és más efféle. A magyar szó: *erény* gyökerében nem illik rájuk; erényökben ép oly kevés az erő, mint tévedéseikben az igazi gonoszság. Párbajt szívesen vívnak, de az általok meggyalázott becsületet vonakodnak helyreállítani; egy kártyaadósság elmulasztott határ-ideje mélyebben háborgatja nyugalmodat egy tönkretett életnél. Első kötelességöknek nem azt tartják, a mit a család, hanem a mit a világ követel tőlök. Gyöngeségből erényesek és gyöngeségből bűnösök, minthogy mindenki ilyen s ez ép oly könnyű mint kényelmes, ép oly hasznos mint mulató. Ime a Fourchambault család. A ház feje boldogtalanná tett egy szagény leányt; szerette, de nem volt bátorsága kitartónak és igazságosnak lenni. Az asszony pazar és hiu, mert valamennyi bankárné az, s egész világában nem akadt senki, a ki megmondta volna neki, hogy ennél különb élet is létezik. Fiok és leányuk képökre ütött. Egyik sem rossz a szó erkölcsi értelmében, de valamennyi gyöngé. Nincs bátorságuk másképp gondolkodni, érezni, cselekedni, boldogulni, mint a hogy mások teszik. Szabadnak hiszik magokat a moralisták szigorú törvénykönyvétől s a társadalom zsarnoki szeszélye alatt nyögnek. El körben aztán mily éles megfigyelés, mennyi találó vonás, a ki-kitörő jó vergődésében mily nemes humor! A megoldásnak legalább egyik fele költői valóságban párját keresi, midőn

a szegény asszonynak gyászban töltött élete után a bosszuk legnemesbikét, a jótét bosszúját, s a jutalmak legédesbikét, a gyermekében valót, juttatja osztályrészül. Nem akarok ezerszer elmondott dicséretnek ismétlésébe ereszkedni a mese remek szövése, néhány jelenetének megrázó ereje, másoknak költői koncepciója, előadásának jóleső egyszerűsége s mégis szellemes eleganciája fölött. Nem részletesebben elemezni azokat a pontokat sem, melyek rám kevésbbé kielégítő benyomást tettek; a minő többek között Bernardnak hamis, magát finomnak hazudó, de mégis rendkívül durva motivuma, melyből önnön szégyene által szive kiengesztelődik atyja iránt; s a minő a kis Blanche egész rajza, ki könnyen elszédíthető fejével férjhezmenetele után bátran elmehet Dumas akármelyik komédiájába hős nőnek.

Az előadás nem volt fényes, kitűnő, de mindenesetre kielégítő. Bernard csak igyekvő s nem egyszermind jeles személyesítőt talált Nagy Imre urban. Egy percre sem fedtette el tehetségének sem természetét, hogy szavaló színész, sem határát, mely az érzések legegyszerűbb komplikációjáig terjed. A második felvonás nagy jelenete, mikor anyja felfedezi előtte atyját, a riadó tapsok dacára sem mondható sikerültnek. Paulayné asszony, ki az ünnepélyest egyszersmind pathetikusnak tarthatja, egyáltalában nem volt képes éreztetni e jelenet izgalmát; Nagy urat pedig az indulatok kitörő heve, a helyett, hogy felemelte volna, lesüllyeszteni látszott. Csak formákat mutatott: elég jó taglejtést (bár fejének alácsüggesztése már rossz modorra válik nála) és szép hangot, meg nem felelő tartalommal. Csupán az izgalom és elérzékenyülés durvább szövedékét tudta mutatni ép oly kevésbé kielégítően, mintha valaki egy viharos tenger képét két színnel akarná lefesteni árnyalás nélkül. A szégyen, mely még visszhangzik lelkében; érzése a nemes

bosszunak, melyet atyján venni alkalma van ; az öröm, hogy anyjában nincs oka kételkedni többé ; a szerelem, mely Mari névével rezegteti meg szívét : a zongorának minde billentyűi jóformán érintetlenül maradtak. Jobb volt jelenete Blancheshal, hol csak becsületesnek és szeretőnek kellett lennie s szónoki sikert arathatott. — Prielle Kornélia asszony örvendetesen győzött meg róla, hogy magyartalan accentusa nem levetkezhethetlen. A szokottnál sokkal természetesebben beszélt, a végső szótagokat ritkán nyujtotta s különösen a kéregető jelenetben a kicsinyes hiúságnak valóban művészi vonásait vegyítette. A negyedik felvonásban úgy látszik egy kis tévedés csúszott felfogásába. Bizonyos gunyolódó hangon emlegette visszavonulását s alkudta le férje ajánlatait, mintha belsejében lázadoznék az új élet ellen. Pedig ez csak egy szélsőségekben járó jellem félszeg, de komoly szélsősége, s a költő épen ebben akarta kifejezésre juttatni a benne is élő jobb részt. — Helvey Laura kisasszony kreol leánya sokkal bájosabb volt haragjában, mint játszi élénkségében vagy komor szenvedésében. — Halmi ur ügyes Leopoldja az utolsó nagy jelenet hatását egy rossz, ferde állással rontotta. — Márkus kisasszony elég könnyed és nagyon csinos volt ; csak ne sietne gyakran annyira, hogy egész mondatai veszendőbe mennek. — A szereplők közül Szigeti József urat illeti az oroszlánrész, ki a jószívű, gyöngé, habozó Fourchambaultt realizmusának egész hatásos apparátusával állította ki. Alakításának fénypontja az a jelenet volt, melyben hirül veszi megmentetését ; s ez egyszersmind egyike a legjobbaknak, melyeket tőle valaha láttunk.

A magyaros és lú fordítás becsületére válik Fáy urnak.

COPPÉE FERENC.

A kincs.

Szinmű egy felvonásban, fordította Csiky Gergely. — Először adatott a nemzeti színházban 1880. december 13-dikán.

Coppée Ferencet már ismeri a magyar közönség. Tet-
széssel fogadta megrázó költeményét, a *Strikeot*, melyben
korunknak egy égő kérdése költői eszmévé nemesedve jelent
meg, s melynek motivumából Szigligeti egyikét szötte leg-
érdekesebb szinműveinek. Látta a *Cremonai hegedűst* s
olvasta, Csiky Gergely szép fordításában, két kis drámai
képét, a német invázió viharának méla vég-akkordjait: az
Ékszereket s a *Tedd kötelességedet* című dramolettet. Ez a
kevés is elég volt arra, hogy rokonszenvünk felébredjen
iránta.

Coppée az úgynevezett »parnassusi iskola« tagja
mely alatt körülbelül a naturalizmusnak lírai színezetű
ellentétét értik. Ő és társai jobban szeretik az eszményt, mint
a valót, jobban az emberi szívnak nemes magvát, mint durva
burkolatát, jobban a valónak »égi mását,« mint szeszélyes
képét. A költészetet a szív iskolájának tartja, mely az ön-
zetlenség, hála, kötelesség, önfeláldozás fenséges tanait
hirdeti oly nyelven, mely nemesebb a köznapinál. Az ész és
idegek helyett az érzelemre hivatkozik s nem a hűtlen

asszonyok érdekét, hanem a tiszta érzésnek sokszor megcsúfolt jogait védi. A megfigyelés és okoskodás helyett a lelkesedés és ihlet elemét ápolja. Sebeinket balzsamcseppekkel gyógyítja, melyek édes, bár olykor valótlan álmokba ringatnak; de ezek az álmok mindig kedvesebbek a bontóasztal visszataszító képeinél, melyek közt a naturalizmus időzik. A költői nyelv nemes hagyományait, zengő folyását, válogató izlését inkább szereti a bőbeszédű köznapiságnál. A jellemzetest gyakran elhanyagolja s típusokat ad, melyek nem újak többé; de mindenesetre azok közé a régi ismerőseink közé tartoznak, kikkel mindig szívesen találkozunk, mert az élet ideális napjaira, az aranyos ifjukorra emlékeztetnek. A fennkölt gondolkodásu arisztokrata, az érzelmeiben élő fiatal lány, az apjáért bosszura kelő hős gyerek, a boldogtalan titkos szerető, a becsületes abbé szerény dicsvágyával, az ékszereit hazájának áldozó delnő: ime személyei. Bölcslete a kiengesztelődés: a csapásokat kiengeszteli a lemondás nyugalma, a sérelmeket a nagylelkűség bocsánata, a szegénységet a boldogság, a mellőztetést a remény, a halált a hit.

Ez a szellem hatja át a *Kincset* is, melyet a nemzeti színház Csiky Gergely kitünően verselt fordításában mutatott be, A mesterkélt sajátságosan vegyül benne az igazzal; az egész a legnemesebb idealizmus jótékony fénye aranyozza be. Képviselője . . . azaz, hogy mind a három személy ennek a képviselője. A koldus herceg, ki boldog, hogy sem ég, sem föld nem segíthet többé nyomorán, mely egy hű szivhez juttatta; az egyszerű falusi lány, ki retteg a gázdagságtól s készebb lemondani szerelméről, semmint a hercegi koronával együtt fogadni el boldogságát, mikor ő csak szolgálni született; a jó abbé, ki sorra írja a rossz drámákat s egyszerű áldásos meleget áraszt maga körül.

A fiatal Roche-Morgan János herceg az első császárság alatt visszaérkezik külföldi száműzetéséből. Mindenét elvették, ősi kastélyát félig romban találja, s paraszt módra vadászgatva él. Alig hisz a mesében, mely a kastély falai közt rejtett családi kincset emleget. De könnyű szívvvel viseli sorsát, melyet megédesít környezete. Vele lakik hajdani tanítója, egy öreg abbé, ki már tizenkilenc tragédiát irt sikertelenül, de nem csüggedő reménynyel ép a huszadikba fog. Vele az abbé kis huga, Veronka, ki mindkettejökre hű gondot visel s vidám sugár gyanánt ragyog az ódon házban, pedig nagy baja van szegénykének: szerelmes az ifju hercegbe. János épen szívéből küzködik. Iréne des Aubilosért, a büszke uri hölgyért lángolt; de szegénysége útjában állt boldogságának. Most hallja a vásárosoktól, hogy Iréne egy gazdag kérőjének kezét elfogadta. Az ifju kétségbeesik s katonának készül Bonaparte rajnai táborába, a hol olyan eső hull, mely megnyugtatja a háborgó szíveket. Veronka, kinek szüzi lelke fenekén a reménynek egy sugara derengett, bánkódva látja, hogy még most is szereti a hűtelent. Lemond álmairól s ő is elkészül: kolostorba. Előbb a kandalló tűzébe dobja gyöngéd emlékeit: a verseket, melyeket János herceggel együtt olvasott s a virágokat, melyeket tőle kapott. A fölcsapó lángra leomlik egy tégl a kandalló falából s egy kis vasszekrény kerül napfényre. Veronka kinyitja: gyémántok és gyöngyök, a rég keresett családi kincs, mely a herceget egyszerre gazdaggá teszi, sőt választottja kezét is megszerezheti számára. Az ifju azonban nem fogadja olyan kitörő örömmel a jó hirt, mint Veronka várta. Hiába biztatja, hogy boldog lehet vele. Érzésében és gondolkodásában hirtelen változás tudatára hozza a kincs: itt van a darab finom, eszmei fordulója. Jánosnak eszébe jut, hogy a gazdagság árán voltaképp csak

úgy venné meg kedvesét s az Iréne oldalán sovárgott boldogság egyszerre elveszti értékét szemeiben. Tisztán lát s meglátja a közelében égő hű szívet, meg saját vonzalmát íránta, meg az édes jövőt, mely Veronka karjai közt várja. Bevallja neki szerelmét s megkéri kezét. De a lányka nemet mond: ő a szegény ifjút szerette s nem hercegnének született, csak szolgálni tud s nem ragyogni, egyikökre sem hozna igaz örömet e nász. János megátkozza a kincset, mikor belép az abbé s felvilágosítja őket, hogy a kincs igazában nem kincs. A herceg egy őse királyának áldozta családi ékszereit s hamisakat készíttetett helyettök. Ez a csalódás teszi boldogokká a szeretőket.

A dramolett finom hangja természetesen nagyon diskrét ábrázolást s költői szint követel. Egészben sikerült az előadás s a szerepek alaphangja el volt találva. Halmi ur (a herceg) a fiatal szív könnyen hevülő idealizmusát, Ujházi ur (az abbé) az öreg kor furcsaságaiban rejlő szeretetreméltóságot, Márkus Emilia kisasszony (Veronka) pedig az egyszerűség vonzó báját elismerésreméltóan juttatták kifejezésre. Csak Ujházi urnak egy mozzanata képezett diszszonanciát: a burnótozás. Az abbé panaszkodik, hogy a mai megromlott világban már burnótozni sem tudnak finoman, s megmutatja, hogyan kell. Ujházi ur nem a túlzott finomság komikumát kereste, melyet oly könnyen megtalálhatott volna, hanem bemutatta, hogy körülbelül mikép burnótozhattak az öreg sansculotteok.

ÍDŐSEBB DUMAS SÁNDOR.

A saint-cyri kisasszonyok.

Vigjáték öt felvonásban, fordította Fáy J. Béla. — Először adatott a nemzeti színházban 1880. január 2-dikán.

A nemzeti színház mostanában a Lajos Fülöp korabeli francia vigjátékkal már a második sikerült kísérletet tette. Egy éve körülbelül, hogy Scribe *Diplomatáját* hozta színre, s tegnap *Saint-cyri kisasszonyokat* mutatta be az öreg Dumastól. A közönség mindegyik alkalommal kétségbe nem vonható módon fejezte ki tetszését.

Ép oly érdekes jelenség, mint a mily tanúlságos magyarázata által. Azóta, hogy a juliusi forradalommal érvényre jutott társaság szelleme keresett kifejezést a művészetben, oly lényeges változáson ment át a köz izlés, hogy a tegnap este hangzott tapsok szinte szeszélynek tetszenek. Korunk műelvévé a realizmus lett, formájává a valószerű, mely már szélső végleteig jutott s naturalizmus név alatt magát a művészet lényegét támadja meg. Ez elvet és formát Scribe és Dumas távolról sem ismeri. Darabjaikban nincs meg a realizmus találó jellemzetessége, melyet ma mindennél többre becsülünk; nincsenek a társadalom vitás kérdései, melyek harcaink izgalmát a közéletből a színházba viszik; nincsenek az új morál homályos eszméi, melyek

kedélyünk bástyáin át tola**ko**dnak eszünk várába ; nincsenek sikamlósságok, melyeket a naturalizmus az undokig fokozott s melyek az író legaljasabb hizelgése a tömegnek. Mindezt hiába keressük bennök. De hiába ama költői erőt is, mely a mulandóság világában egyedül szül halhatatlan gyermekeket. Mi van hát, a mi mégis leköti érdeklődésünket, megragadja figyelmünket és megnyeri tetszésünket? Aligha más, mint az ellentétnek vonzó ereje, vagy legalább azé, a mi hiányzik belőlünk. A mi íróink jobban tudnak elemezni, mint ők ; de nem tudnak oly jóízűen nevetni. Oly hangokat hallhatunk tőlük, oly vonásokat láthatunk náluk, melyek napjaink drámájától idegenek, holott a művészet lényegében gyökereznek, bár nem magukban alkotják ezt. Látunk könnyü kedélyt és igazi jókedvet, mely semmiféle elméletnek nem szolgál, hanem szabadságának vidám érzetében könnyedén csapong szerteszét.

Ez hiányzik a mi vigjátékunkból s ez van meg kiváló mértékben Scribenél és Dumasnál. Talán még inkább amannál, ki mestere volt a korabeli vigjátéknak, melynek erkölcsi alapját a bourgeoisie világából, hangját pedig a szalonokból kölcsönözte. Az ő irányához csatlakozott Dumas, kevesebb érzékkel az erkölcsi iránt, de nem kisebb írói tehetséggel. Sikereinek első idejében, körülbelül akkor, mikor a *Saint-cyri kisasszonyok* készült, írta róla Heine (Lewaldhoz, 1837. májusában), hogy »Ő együtt érez földijeinek valamennyi erényével és hibájával, szükségével és nyugtalanságával ; entuziaszta, föllobbanó, komédiás, nemes szívű, könnyelmű, nagy száju, igazi fia Franciaországnak, Európa Gascogneának. Feje vendégfogadó, melybe olykor jó gondolatok térnek be, de nem töltenek ott többet egy éjszakánál ; igen gyakran üresen áll. Igazi hivatása a színház.« E hivatásának eltagadhatatlan bizonyágai vigjátékai

közül a *Mademoiselle de Belle-Isle*, *Kean* s a *Saint-cyri kisasszonyok*. Tehetségének minden hódító tulajdona meg van az utóbbiban. Mindenekfelett az alkotás könnyedsége. Meséje, szerkezete, alakjai, dialogja, egész darabja emlékeztet az énekszó mellett végzett dologra: észre sem vesszük a munkát, csak a mulatságot; a mesterkedő kéz eltűnik szemünk elől s csak a jókedv hangjai kötik le figyelmünket. Mulattatni: ez a fő szempontja. Az elmét nem bolygatja: meggyőződéseinkhez semmi köze; tapasztalataink, életismeretünk öregbítése kívül esik célzatain, minden erejével kedélyünkhöz fordul. Innen már nem igazi világ, a mit fest s helyzetei, cselszövénye, melyekre a súlyt fekteti, gyakran hamisak. De tervének építésének könnyedsége egy-egy órára természetesnek tudja elhitetni magát a mesteri lelemény által, melylyel tárgyának valamennyi segédforrását kimeríti. Alakjainak alig van igazi tartalma: az egyik egy általános érzésnek, a másik egy szeszélyes ötletnek megszemélyesítése. De szellemes, kiélezett s mégis könnyen folyó beszédek, kitűnő csoportosításuk által ép oly érdekesek, mint a belső igazság hiján levő cselekvény világos bevezetése, gyors változásai és meglepő fordulatai által. Ezekhez járul néhány vonás, mely a rococo világot, legalább külsőségeiben, jellemzi.

A vígjátéknak, melynek szembeötlőbb tulajdonságai a fentebbiekben foglaltatnak, rövidre vont meséje a következő:

A parókák s a galanteria világából van merítve. Franciaországban Maintenon asszony uralkodik; mellette XIV. Lajos és Racine. A saint-cyri leánynevelő-intézetben a »francia Szofokles« drámáit, *Esztert* és *Athaliát*, játsszák, melyeknek néző közönsége az udvar és legkiválóbb kegyeltjei. Egy meghívó az előadásokra a legnagyobb fejedelmi

kitüntetés. A növendék leányok erénye és jóhíre fölött maga Maintenon asszony örködik s jegyszédőnek nem kisebb embert állít az ajtóba, mint XIV. Lajost, ki a névjegyzékkel kezében maga vigyáz rá, hogy hivatlanok be ne léphessenek. A francia király akkoriban csakugyan mindenható volt; de a szerelem minden időben az volt, s nem ez alkalommal játszott ki először a királyok mindenhatóságát. A fiatal Saint-Herem Roger gróf megnyerte a király kalandos unokájának, Anjou hercegnek, pártfogását, kinek szerelmi cselszövényeinek segítségével volt. Kéz kezét mos, s Roger végignézhet *Esztert*. Az előadás egyik ifjú hősnőjébe, Merian Charlotteba, siet beleszeretni s e perctől kezdve az intézetet őrző argus-szemek kijátszása minden gondolata. Hercegi barátja titkos kulcsot szerez neki s ő az elfogadó terem asztalterítője alá imádottja számára levelet rejt, melyben örök hűséget esküszik neki s fogadja, hogy odaadná féléletét, ha a másik felét vele tölthetné. Mielőtt azonban az utóbbi félbe belekezdenének, találkoztót kér tőle ugyanabban a teremben. Általában az intézet valami elátkozott kastélynak tetszik, melynek szalonjában és kertjében egyetlen lélek sem mutatkozik azokon kívül, kik ez elhagyatott helyeket szerelmi légyottokra kiválasztották.

Ez a darab előcselekvénye. A függöny felgördültekor Charlotte, egy szegény, nemes és szelid leány, épen azon tündöklik, hogy felbontsa-e a levelet, vagy érintetlenül hagyja, mikor betoppan hozzá barátnéja, Maclair Louise. Ez a vigjáték »gondviselése«; eleven, fürge teremtés, kinek szívével nem sok baja van, s minden gondja az, hogy mikép juthatna minél szerencsésebben fejkötő alá. Meg nem foghatja Charlotte habozását, mikor oly ritka alkalom kínálkozik számára s ő még arról gondolkozik, hogy apáca-fejedelemasszonyná legyen. Majd bizony! Feltöri s elolvassa

levelét és kezébe veszi az egész szerelmi ügy intézését. De okos feje mitsem akar elhamarkodni, s mikor meggyőződik róla, hogy Roger Charlotteot szereti, de csak titkos házasságról beszél, cselhez folyamodik. A gróf türelmetlenül várja kedvesét s boszankodik a kilátáson, hogy csak Louise jelenlétében találkozhatnak vele. Az ablak alatt éppen egy barátja hajtat el: Dubouloy. Parasztnak született, egy gazdag bérlő fia; de a rococo-világ élvhajhász uracsainak valóságos mintaképe. Mikor Roger felhívja a saint-cyri szalonba, két óra múlva esküvőre kellene mennie. Menyasszonyát egyetlen egyszer látta életében, szerelemről szó sincs nála, de udvari pohárnokságra áhitozik, melyet kezével elérni remél. Esküvője előtt azonban még van egy órája, melyet barátjának áldozhat. Kész udvarolni Louisenak, kit sohasem látott, hogy a gróf egyedül maradjasson Charlottetal. Úgy is történik. Míg a szerelmesek a kertben andalognak, ő hevesen ostromolja a kis kacér leányt, kinek a sötétben vonásait sem láthatja. Louisenak nincs kedve ellen a tréfa, mert a gazdag ifju éppen ínye szerint való férj lenne. Azonban a percek múlnak, Dubouloynak sietnie kellene, már tűkön ül, mikor a turbékolók végre megérkeznek. Elhatározzák, hogy szökni fognak, s a kénytelen udvarló is beleegyezik a tervbe, csak hogy minél hamarább menekülhessen. Azonban minden ajtót zárva találnak. Zavaruk, félelmök egyre fokozódik, s zajt hallanak. Bizonyos, hogy el vannak árulva, s nincs más szabadulásuk, mint az ablakon keresztül. Ámde már ez is késő. Egy rendőrtiszt üti be a fejét s a király nevében elfogja őket.

A foglyokat, mint később Rogertől, de különösen Dubouloy kitünő humoru elbeszéléséből megtudjuk, a Bastilleba szállították. Itt az ifjakkal tudtukra adatta Main-tenon asszony, hogy mindaddig nem menekülnek, míg helyre

nem állítják a két saint-cyri kisasszony becsületét. A foglyok tombolnak mérgökben kijátszatásuk miatt; de utoljára is mit van mit tenniök, a Bastille kápolnájában megesküsznek. Saint-Herem Sancho Pansájánál az éhség is szerepet játszik; nem állhatja a koplalást tovább, inkább rááll az esküvőre. Mikorra reggel hazaérkeznek, palotáikat már le is foglalták az asszonyok. A gróf azt hiszi, hogy Charlotte szötte a cselt, melynek ő áldozatává lett, s feleségének keserű szavakkal hányja szemére haszonlesését. Magán az esküvőn, úgy látszik, udvariasan viselték magukat, s csak később jutott eszökbe a méltatlankodás, [mert mindakét menyecskét meglepi férje duzzogása. Louise félvállról veszi, nem sokat törődik vele; de Charlotte szerető és ártatlan szívét mélyen sebzik Roger szavai. A gróf megvetéssel fordul el feleségétől; háza egyik felét mutatja ki neki lakásul, míg ő a másikat fogja elfoglalni. Mindenki előtt Saint-Herem grófné lesz, kivéve egyetlen embert, Saint-Herem grófot. A szegény asszony szabadkozik, könyörög, sir-ri; de mind hiába. Férje hideg és kérlelhetetlen marad. Sőt bosszujában tovább is megy. Anjou herceg, ki időközben V. Fülöppé és Spanyolország királyává lett, épen kapóra hívja magával Madridba. Roger azonnal elhatározza, hogy a nevetségesség elől átmenekül a Pyrenéken s feleségének gazdag évdíjat rendel. Charlotte azonban, miután sem könnyeinek, sem esdekléseinek nem sikerül férjét maradásra birni, összetépi az okiratot s kolostorba akar lépni. A grófra ez is csak futó benyomást tesz. Megy és magával viszi Dubouloyt, kinek volt menyasszonya feldühödt atyjafiaitól szintén nincs maradása, atyja is kitagadta, a miért olyan könnyelműen eljátszotta az udvari pohárnoki címet.

A darab tulajdonképeni bonyodolma a harmadik

felvonásban, V. Fülöp király madridi udvarában kezdődik, melynek főudvarmestere Saint-Herem. Eleinte neki is, Sancho Pansájának is tetszik a könnyű, élvhajász élet; de már mindketten unni kezdik. Roger becsvágya hiába sovárogoz valami politikai küldetés után s Dubouloy hiusága hasztalan áhitozik bárói címre. Épen egy álarcos bál tarka tömege hullámszik a buen-retiro-palotában, midőn két idegen francia nő megjelenése kelt feltűnést. A fiatal király, ki inkább született udvarolni, mint uralkodni s épen alkalmoszerűen »szomorú dicsőségnek« mondja a spanyol koronát, melyért Versaillesst kellett feláldoznia, mindenütt nyomukban van s Roger és Dubouloy előtt másról sem tud beszélni, mint a bájos jövevényekről. Azoknak mindaddig semmi kifogásuk nincs a felséges szív gyors lángjai ellen, míg meg nem tudják, hogy az idegenek az ő feleségeik. Hát még mikor azt hallják, hogy küldetésöknök célja, elhódítani Fülöpöt eddigi kegyencnőjétől, kinek befolyása veszedelmes a francia politikára. Roger eleinte csak a büszkeségén ejtett sebből vérzik s szemrehányást tesz Charlottenak, követelve tőle neve becsületének tisztán tartását. Felesége látszólagos hidegséggel fogadja s cselt vet szíve ellen, melyet visszahódítani vágyva kelt spanyolországi útjára. Azt mondja, hogy Saint-Herem grófnak semmi követelni valója nincs rajta, mert Maintenon asszony a pápa által felbontatta házasságukat. Roger nem az első, kit egy kincs elvesztése vezet értékének tudatára. A könnyörgő asszony szavai nem hatottak rá egykor; a büszke visszautasítás meghódítja. Szerelme mind jobban erőt vesz rajta, kivált miután megtudja Louisetől, hogy a saint-cyri elfogatást ő rendezte s barátnéja nem is tudott felőle. Azonban a költött pápai brevénél hatalmasabb akadály áll boldogsága útjában: a király szerelme. Életra-halálra

udvarol Charlottenak s a gróf szenvedélyét a féltékenység dühévé fokozza. Midőn szabad kezét óhajtván magának, a király el akarja Madridból távolítani vetélytársát, ez szembeáll vele s párbajra hívja. Kész a veszedelem. Hiába vallja meg Charlotte szerelmét férje iránt, ez ellen ki van adva az elfogatási parancs. Az asszony őszinte kérése azonban megkérleli a királyt, ki megbocsát a grófnak s boldogan indulhatnak haza felé. Velök megy Dubouloy is feleségével, ki azzal engesztelte ki és kötelezte le férjét, hogy a rég áhitott bárói címet Fülöptől megszerezte számára.

Az előadás oly jeles volt, melyre a nemzeti színház büszke lehet. Az egyes és összjáték egyenlő elismerést érdemel. Az utóbbi tekintetben különösen az első felvonás vége vált ki, midőn a meglepett szerelmesek zavara, kapkodása, ijedsége, mozgalmasságával, gyorsaságával és kifejező voltaival meglepő hatást tett. Ügyesen szövődtek egymásba az álarcos bál váltakozó párbeszédei is. A szereplők közül zajosabb sikert Helvey Laura kisasszony és Halmi ur aratott. Amaz, Charlotteot ábrázolva, a nemes modor formáiba művészi érzéssel tudta beleönteni az érzelmes tartalmat. Esdeklése ép oly megkapó volt nemessége által, mint a darab második felében büszkesége, elfojtott szerelmének lappangó hangja által. Legjobban sikerült az a jelenete, mikor a negyedik felvonás végén, szenvedélyes férjét féltve, eltuszkolja a királyt s zavarában légyottot ígér neki. — Dubouloy is valóban emberére talált Halmi urban. A vonások, melyek e tehetséges színész legfőbb sikerének forrását képezik: valami naiv pajzánság s szeretetreméltó korlátoltság, épen jellemző oldalát alkották szerepének, melyben jókedvű, könnyed s mégis jól élező elbeszélés-módját is alkalma volt bemutatnia. Legélénkebb komikai szinnel azt a mozzanatot vonta be, mikor feleségétől meg-

tudja, hogy elválásuk s visszanyert szabadságának reménye hiu volt. — Nádain ur is megfelelő finomsággal alakította Rogert s indulatainak játékát néhány izben, különösen a második felvonás végén, kifejező módon tudta éreztetni. — Molnárné asszony Louiseban egyikét mutatta be ismert, kedves chablon-alakjainak.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

IFJABB DUMAS SÁNDOR.

1.

Demi-monde.

Vigjáték öt felvonásban, fordította Feleki Miklós. — Új betanulással és szereposztással először adatott a nemzeti színházban 1878. szeptember 6-dikán.

A *divathölgyek*¹ nem egyéb, mint az ifjabbik Dumas hires *Demi-monde*-ja, melyet a Theatre Français újabban ismét fölvelt játékrendjébe s nemzeti színházunk is kikeresztetett a könyvtár porából. De mikép lett a demi-monde-ból divathölgy? Az erkölcsi foltot, melyet a kétes multu, kétes jövődmű és kétes jövőjű nők osztályán az író e névvel fejez ki, mikép adja vissza a magyar név, mely az élet nyelvében nem is létezik, az irodalomében pedig, ha megvan, alig jelent egyebet oly nőnél, ki divatosan öltözik és divatban van? A *Benoiton-család*-nak sokkal megfelelőbb cím lenne ez, mint Dumas darabjának. Erkölcsi vonatkozása egy csepp sincs, úgy hogy a magyar fül hajlandóbb lenne *divathölgy* alatt a divat-raktárakban ruhapróbálásra alkalmazott leányokat érteni, mint a félvilág hölgyeit. Igaz, a demi-

---

¹ Kezdetben e cím alatt adták; utóbb visszaállították eredeti francia címét.

monde áll némi szövetségben a divattal; de valóját a *divat-hölgy* nem fejezi ki jobban, mint például, ha a rabot *daróc-embernek* neveznök. Azután meg a darab, épen ez a darab, ennek a címe teremtette a »demi-monde« szót, mely azóta Európa-szerte elterjedt. Illik-e már társadalmi hatásának, fontosságának e cégérétől megfosztani? Ha már minden áron magyar szót kerestek, miért nem fordították egyszerűen *félvilágra*, vagy *párizsi félvilágra*, melyet bizonyára mindenki jobban megértett volna? Feleki felel érte, valamint a nehézkességekért és laposságokért is, melyek a fordításban épen nem ritkák.

Pedig az ifjabb Dumas épen a stil szabadoságának, szépségének ma egyik első mestere a francia irodalomban. Ő ugyan több akar lenni s zavaros eszméivel, ellenmondásaival, egymást összevissza cáfoló tételeivel, drámáiban és regényeiben, szónoklataiban és előszavaiban, az erkölcsbölcselelő pálmájára törekszik; de mindenütt csak kitünő stilisztá marad. Ez főereje és érdeme a mai francia drámában, melyben őt Augier a meggyőződés komolysága és mélysége, Feuillet az élökre állított lélektani problémák merész vezetése és szingazdagsága, Sardou pedig szerkesztő ügyességére és komikai dolgában fölülmúlják. De mikor a franciák közt egy vagy más tekintetben elsőbbségről beszélünk, sohasem kell elfelednünk, hogy a miben egymással versenyeznek, abban a hátrább maradt is csak egy-két nyommal enged, míg az idegenek, a francia szellemnek nem-részesei, már a pályatér elején elmaradoznak. A mivel ma a világot jelentő deszkákon kétségbe nem vont hatalommal uralkodnak, az nem a drámai koncepció mély, megrázó hatalma, sem a hang fensége vagy erőteljes komikuma. Nem: csupán a bámulatosan kiképzett technika. A nagy emberi szenvedélyeket, melyeket romantikus elődeik arányaikban a

túlzás ecsetével, színeikben égő hévvel állítottak élénk, a társadalom esetleges nyügeinek, divatos szeszélyeinek, véletlen összeütközéseinek, történetességeinek rajza váltotta föl. A képzelet féktelen szárnyalását a lelemény frissesége, a dikció erejét a párbeszéd, ötletek csattogása, az eszményítés varázsát a való hajhászata pótolja. A mesterien kiművelt technika csodálatosan aknáz ki minden hatást, a mely az új gondolat- és képzetvilágban rejlik. A drámai formának valódi példányát találjuk e fölöslegest nem tűrő szerkezetekben, e megállapodást nem szenvedő haladásban, ez igazán drámai rövidségű jellemzési módban, a feszítő helyzetek sokaságában. Hát a drámai tartalom? Itt kínosan, kibékítetlenül meghasonlásban vergődik az esztetikai és erkölcsi elv, melyeknek egybeolvadó harmoniája; alapfeltétele minden szépműnek. Mikor Dumas szellemes, ragyogó előbeszédeiben az utóbbit rendesen élénkebben hangoztatja, mint talán valaha igazi költő tette, csak magának és egész iskolájának: a mai francia társadalmi drámának legfőbb gyöngéjét árulja el. Mikor ez iskola kritikusai a valóra hivatkoznak, ezzel nem békítik ki a küzdő elveket; ellenkezőleg egy, minden költői műben szükségszerű elemnek külön kiemelésével csak a disharmoniára tesznek figyelmesebbé. Valóban, a mai francia dráma alig ismeri az igazi költeménynek »szeplőtlen fogantatását.« Lehet, hogy az igazság vágya az erkölcs tisztelete; lehet az is, hogy a meztelen való ingere s a hatás csábja termékenyíti meg íróik képzeletét; de nem az igazi költői ihlet. Ezért még legkitünőbbben irt s legnagyobb hatásu drámáik is többnyire ferde, férges, rossz költemények. Midőn világukat bájos bűnökkel és számukra mindig kész bocsánattal, ócska és korlátolt becsülettel s a neki készített pompás kelepccékkel látjuk tele; mikor a mentségek halmazában

végkép elvész szemeink elől az egyéni felelősség, s vétek és erény mintegy esetlegeknek látszanak : bizony aligha lennének már hajlandók aláírni a francia dráma tüzes barátjának és védőjének, Bajzának szavait:

A szinpadilag legnépszerűbb német szinműíró, Kotzebue nem tartózkodik erkölcostelen, vétkes jellemeket is szánakozás, részvét tárgyaivá tenni, — mit a franciák jobbjai nem tesznek : a francia kiállítja ugyan a vétket egész mezítlenségében szemünk elébe — s ez a mit igen felrónak neki — de a vétket aztán meg is utáltatja a nézőkkel, miben hatalmas tanuság rejtezik.

E darabok, melyek között a *Demi-monde* első rangu helyet foglal el, ma ép úgy uralkodnak a francia, mint a német szinpadon s a miénken is. Közönségünk legsűrűbben látogatja őket, legjobban mulat rajtok és legzajosabban tapsolja meg. A hatás tagadhatatlanul nagy, még pedig a nélkül, hogy annak eredetileg fő eleme: az élethűség, ránk nézve olyan meglepő, érdeklő, közeli lehetne, mint a franciákra. Csak idegen, mesterséges virágok gyanánt tetszenek, melyek eredetijeit természetben nálunk alig láthatjuk. Ennek dacára elragad a színek finomsága, üdesége, az idomok kereksege, tökélye, a környezet izlése; bár illattalanok. Azt kellene hinnünk, hogy Dumas, Feuillet, Augier, Sardou sikerei utánzásra csábítják íróinkat, kiknek legjobbjai is amazok mellett csak becsületből kapnak tapsokat. Majdnem természetesnek tarthatnók valami afféle jelenség ismétlődését, minőknek közönségünk a negyvenes években volt tanuja, mikor a francia romantika gazdag és termékeny iskolát alkotott nálunk, tönkre tette Vörösmarty hatását, a maga képére teremtetten Czakót, kijelölte Szigligeti pályájának irányát, s még egy egész csapat fiatal magyar író gyűjtött zászlaja alá. Azonban ilyesmitől nagyon távol állunk; drámairóink, igen kevés kivétellel, egészen más úta-

kon járnak. Mi lehet e ténynek oka? Míg a romantikának az indulatok hevében, a színek gazdagsága iránti hajlamban volt nagyon rokon vonása a mi nemzeti szellemünkkel; a realizmus hangja: e finom élesség, e szellemes gúny, úgy látszik, idegen nekünk, melyet hiába is próbálunk erőltetni. A kinek annyira-mennyire sikerülne is, az is valami idegen-szerűt teremtene, sőt tán, hogy hangja feltűnően hamisnak ne tessen, kénytelen volna tárgyért is idegen földre menni. Innen már az utánzók feltűnő csekély száma. Azt hiszszük azonban, hogy íróinkra nézve e darabokban egyebütt is rejlik tanulság, mint sikamlós tárgyaikban, melyek ránk nézve talán nem igazak, és hangjuk élces könnyedségében, melyre alig van itthon mintánk, s épen nincs sem iskolánk, sem természetünk. Nem e tárgyak, nem e hang az új francia drámairodalom nagy sikereinek egyedüli tényezői. Ha az eszmei tartalmat visszautasítjuk, a hangot nem tudjuk eltanulni, ott van a technika művészete: a szerkezet kerek-sége, a cselekvény gyors menete, az indokoknak minden finomságuk mellett is szembeszökő világossága, a jellemzés-drámai módja. Az utánzás helyett ezek eltanulásával tegyünk kísérletet; ne azt utánozzuk bennök a mi francia, hanem azt, a mi drámai. Idegen minta előnyeinek nemzetünk szellemébe olvasztására van egy derék példánk: Kisfaludy Károly, ki úgy utánozta Kotzebuet, hogy megteremtette a — *magyar vígjátékot*.

Azonban hadd szóljak már néhány szót a darabról is, mely először 1855-ben került színre Párizsban, s ott, mint minálunk, mostanában támadt fel. A társadalmi osztálynak, melyet rajzol, ez a darab adta nevét: *demí-monde*. Annak az osztálynak, melyet e vígjáték »gondviselése,« Jalin Olivér, a híres foltos barackok előrebocsátásával ekkép jellemez:

Ez asszonyok mindegyikének van valami bibéje a múltban, egy kis folt a nevén; de ők összeszorúlnak egymás mellé, hogy ez minél kevésbbé lássék. Ugyanolyan származással, ugyanolyan külsővel, ugyanolyan előítélekkel, mint a jó társaságbeli asszonyok, mégsem tartoznak ezek kezé. Külön alkotják azt, a mit mi demi-monde-nak nevezünk, egy olyan világot, mely sem főrangu, sem polgári, hanem a párizsi élet tengerén mint valami uszó sziget hányódik, mely magába fogadja az elbukottakat, kivándorlókat, a két kontinens valamelyikéről menekülteket, a nélkül, hogy az isten tudja honnan jövő hajótörötteket megszámlálná.

Ime ebben a világban mozog Dumas komédiája, melyet a németek különösen szívesen neveznek a császárság alatti erkölcsök rajzának. Ezt a világot festi az élethűségre törekvő realizmusnak számtalan élénk, szellemes, friss és jellemző vonásaival. A cselekvény maga csekély, majdnem szegényes; mindössze annyi, hogy a demi-monde egy hamis bárónéja mint akar hálójába keríteni egy derék, becsületes ifjút s mikép menti meg ezt egy új barátja, ki már élvezte többek közt az örömeket, melyek a szegény, becsületes vőlegényre csak ezután várnának. A mese, mint mondtam, nem oly gazdag, nem oly szövevényes, nem oly fordulatos, mint Sardou darabjaiban, vagy akár magának Dumasnak újabb színműveiben; haladása is lassabb, szellemes beszélgetések, tréfálkozások által meg-megakasztott; egy-egy egészen fölösleges alak is akad s az erény képviselője, a kis Marcelle, épen olyan elnagyolt lélektani képtelenség, mint akár az *Alfonz ur* koravén csemetéje. De legtöbb alakjának kitűnően sikerült jellemzése, dialogjának finom szellemessége, csomójának merész és hatásos megoldása könnyen megértetik nagy sikerét. A fa úgy meg van rakva élénk verőfényben csillogó virággal, hogy az ágacskák soványságát csak igen jó szem veheti észre; csak az a férget, melyet e virágok kelyhökben rejtenek.

A demi-monde fajképét, d'Ange bárónét, Helvey Laura kisasszony játszotta. E szerephez semmi köze nincs a szívnek, sem a magáénak, sem a közönségének. Fortélyt fortélyra halmoz, szerepet szerep után játszik; de mindig ellenszenves marad. De ellenszenvünk és érdeklődésünk mindvégig egymást táplálja iránta; nem szívét, becsületét, sorsát féltjük, hanem furfangos eszét, hogy ki találhatnak fogni rajta. E szerepnek felfogása, kidolgozása ép annyi értelmi erőt igényel, mint a mennyi alakító tehetséget követel ábrázolása. Helvey kisasszonyt bármely európai színpadon megtapsolták volna benne. A legapróbb részletig finoman kidolgozott alakot adott, melynek százféle hangjához százféle hangja volt. Most a könnyelműség, majd a szerelem, aztán a hála, ismét a bosszu, meg a szemtelenség közt mesteri változatokban játszott egész lénye. Könnyedén űzte a színpadi mesterségek egyik legnagyobbikát, a kettős játékot: midőn kedvesét bolondította, velünk éreztetni tudta a hang hamisságát, de úgy, hogy lehetőknek tartottuk egy naiv lélek hitét vele szemben. Mellette Nádain ur tűnt ki Olivér szerepében; könnyed, finom, szeretetreméltó volt, de hangja nagyon könnyelmű akkor is, mikor erkölcsi érzése tör elő belőle. Ez némileg elhalaványította alakítását.

2.**A Daniseffek.**

Dráma négy felvonásban. Irt. Newsky (ifj. Dumas és Corvin), fordította Visi Imre. — Először adatott a nemzeti színházban 1878. december 13-dikán.

»Ez olyan történet — jellemzi e mesét a darab bonvivantja, — melyet, ha otthon Franciaországban elmondok, talán el sem hisznek.« Biz az könnyen megeshetik másutt is, mert motivumai közt nem egy van, mely csak egy fél-

barbár társadalomban képzelhető; alapfeltétele pedig éppen olyan, mely semmiféle emberi társadalomban sem képzelhető. Ez alapfeltétel, ez uralkodó eszme, mely az egész cselekményből kisugárzik, s melyet kénytelenek vagyunk elfogadni, ha az egészet el nem akarjuk vetni, ellentétben áll mindazzal, a mit tapasztalás és lélektan igaznak tartat velünk. Egy társadalom, melynek alapvonásai: az élvezetek mesterkéeltsége, az érzések durvasága, az emberi jog érzetének hiánya és zsarnoki hajlam, az ilyen légkör nem öli meg, sőt kifejleszti az érzéket a szellem szépsége iránt, táplálja a gyöngéd és nemes hajlamokat, megerősíti a lelket az előítéletekkel való küzdelemben. Ez egy, a mit el kell hinnünk, mert ime példa rá Vladimir gróf, ki oly idilli érzéseket táplál egy jobbágyleány iránt, oly hű és állhatatos, oly mély és eszményi lelkü, mintha Arkádiában született volna. A másik tétel még képtelenebb. Nem kevesebbet állít, mint hogy a rabság, az örökös szolgaság, a családi örökségben kapott láncok és ütlegek a helyett, hogy elaljasítanak az embert, inkább az erkölcsi nagyság oly fokára segítik, minőt szabad állapotban soha sem érhetne el. Itt van Oszip, a kocsis, kinek szüleit félholtra korbácsolták, öregszüleit valószínűleg egészen holtra s ki úgy áll elénk, mint az erkölcsi magasság, tiszta értelem, lelki fenség magasztos példányképe. A legnemesebb szív, melyet csak valaha drámaíró képzelt, vagy a melyet már nem is szabad képzelnie, mert ime semmi folt, semmi emberi rajta, a hosszú szolgaság angyallá szentesítette. Turgenyev is sokat beszél orosz parasztokról a *Novban*; de azokat sorsuk mind barommá sülyesztette. Valóban, ha a régi rendszernek Oszipok voltak az eredményei, szinte kár volt Sándor cárnak fölszabadítania a jobbágyságot. Az orosz jogrendszer erkölcsi megmentője lehetett volna a világnak.

De olvassuk el röviden e rendkívüli mesét, melynek ábécéje ily csodálatos. A görögös Daniseff grófné fia, Vladimir, ki testőrkapitány s szabadságon van jószágukon, bele-szeret anyjának egy jobbágyleányába, Annába. A grófné is szereti a leányt, maga neveltette, felolvasónak házánál tartja; de elszörnyed fia szavaira, ki nőül akarja venni. Ő Valanoff Lidia hercegnőt szánta Vladimirnak s mikor másképp nem boldogul vele, cselhez folyamodik. Megigéri, hogy ha egy évig változatlan marad, majd meglátja; addig azonban Vladimir köteles lesz Moszkvában Lidia hercegnőnek udvarolni. A fiatal kapitány boldogan távozik; de alig tűnik el szánja a távolban, anyja hivatja a pópát s összeesketi a kétségbe-esetten rimánkodó Annát Oszippal, a kocsissal. Ledönthetetlen akadályt emelt a szeretők között. Vladimir mitsem sejt Moszkvában, hol pontosan megjelenik a hercegnő téli kertjében. Néhány hónap múlva Daniseffné is megérkezik, hogy tanúja legyen fia kiábrándulásának. De rosszkor jó. Vladimir egy francia attachétól megtudja a történeteket; a fecsegő társaságtól félrevonúlva, a szenvedély lázas dühében vonja kérdőre anyját, ki mindent megvall. Az ifju Daniseff szemébe kiáltja a hercegnének, hogy sohasem szerette s elrohan, hogy megölje Oszipot, Annát és magát. Anyja utána siet, Lidia boszut esküszik. A fiatal parasztpár nyugodt, békés életét él. Oszip csupa gyöngédség Anna iránt, kit szívéből szeret; ez csupa hála férjéhez, ki nem követeli, hogy hűségét megtörje régi kedvese iránt. Rájok tör a grófné egy tervvel, melytől fiának és családi gögijének meg-mentését várja. E terv a moszkvai barbárság és párizsi léhaság terméke. El akarja távolítani Oszipot, hogy Annát szeretőül adja Vladimirnak. De a nő oltalmat keres férje kebelén. Megérkezik a régi szerető is és dühében meg akarja korbácsolni a kocsist. Ez apostoli nyugalommal áll elébe

s mondja meg neki, hogy a mit a grófné elmulasztott, ő teljesítette a kötelességet: tisztán őrizte meg urának kedvesét, ki neki csak testvére volt, s most ime visszaadja. Vladimir vállára borúl Oszipnak s testvérének nevezi. Daniseffné is meglágyúl s beleegyezik fia házasságába Annával. Ez azonban máshoz van kötve; fel kell bontani a házasságot. Itt akad útjukba Lidia hercegnő bosszuja, ki a visszautasítást eszközli ki. Új kétségbeesés, melyből megint Oszip menti ki a családot. Kolostorba lép s ezzel orosz törvény szerint felszabadította új házasságra feleségét.

Látjuk, hogy majdnem a mese világában vagyunk. A főúr és jobbágyleány eszményi szerelme, mely körül a cselekvény szöve van, ide való; de a paraszt-ház idillje is, mely egyszerre családi fészek és kolostor. Az ily mesés elemek, ha nem egy egészen fantasztikus világ szervezetébe vannak beillesztve (mint pl. Rákosi *Szerelmem iskolájában*), jogosultságukat, érdekeket és hatásukat csakis az ellentétel által nyerhetik. E szempont biztos öntudatossággal van itt kiaknázva, midőn a muzarovszki parasztház és a moszkvai téli kert, Oszip és felesége beszélgetése s a nagy társaság fecsegése, Anna és Lidia szíve, szóval a két szemben álló világ egymás szomszédságában, sőt egymásra hatásában jelenik meg előttünk. Más kérdés természetesen, hogy mikép áll a mese belső igazság dolgában; természetes-e Vladimir és Anna viszonya, képzelhető-e Oszip jelleme? A darab e főgyöngéjére fentebb mutattunk rá. E korbács képezte apostolban, e láncok közt fejlődött mártirban, olvasni nem tudó prófétában csak egy igaz vonás van: hogy pappá lesz, miután elejétől fogva a prédikálásra tanusított legnagyobb hajlandóságot. A közönség nem is adta át magát iránta soha a teljes illúziónak, míg ellenben a szenvedélynek némely sikerült festése magával ragadta s az egész cselekvény-

nek ügyes, bár nem épen könnyed építése végig lekötötte érdeklődését. Legsajátosabb és mélyebb hatás rejlik a *Daniseffek* hangjában, mely annyira emlékeztet az orosz írók közös modorára, hogy elejétől ki vala zárva a lehetőség, mintha Newsky Péter csupán Dumasnak lenne álneve. E mélabú, e miszticizmus, a durvának és nevetségesnek, sivárnak és érzelmesnek, raffineriának és barbárságnak e keveréke az egész újabb orosz irodalmat jellemzi, sőt a mai nap-ság Európának úgy szólván valamennyi költészetében uralkodó realizmus ebben nyer nálok nemzeti jelleget. Legjobban is látszik előttem néhány genre-jelenet az orosz életből: az alázatos bucsuzás, a komor esküvő, a téli kert társasága a milliomos pálinka-bérlővel, s a paraszt-ház képe.

Az előadók közül Nádainé (Vladimir) az orosz-lánrész. Szenvedélyének nemes alapszint tudott adni, s dicséretesen őrizkedett a kísértő álszentszimentalizmustól. A második felvonás nagy jelenetében anyjával szinte szokatlan hatást keltett: kétszer hitták ki nyílt jelenetben. A szíve mélyét sebző sérelem fölött félsuttogó szavakba fojtotta dühét, mely egyre lázasabban lüktetett bennök, míg a hercegnő előtt reszketve, tördelten kiszakadt belőle. Ez igaz és művészi hang volt. Nagy Imre urnak is (Oszip) illett egyéniségéhez a mélabús szín; néhány jelenetben szépen szavalt és jól ábrázolta a gyöngédség nehézkességét. Márkus kisasszony (Anna) az esküvői jelenetben igaz és megható hangokat hallatott. De Paulayné asszony (Daniseffné) gyöngé volt szerepében. Fia fölfedezésére nem tudott egy csepp szenvedélyt, indulatot, haragot önteni kitörésébe; nem egy iz arisztokratát egész ábrázolásába. Az ilyen grófnénak még előítéletes joga sincs ellenezni, hogy parasztleány jusson családjába.

PAILLERON EDUÁRD.

1.

Permeteg eső.

Vigjáték egy felvonásban, fordította Kuliffay. — Először adatott a nemzeti színházban 1878. november 10-dikén.

Igaz, hogy csupán csecsebecse az egész; de a legigazibb anyagból s a legjobb mester kezéből való csecsebecse. Ha kénytelen-kelletlen belehelyezkedünk a modern francia dráma eszmevilágába; ha Jules Janin emphatikus védbeszédei elől nem zárjuk el teljesen füleinket; ha a drámai cselekvény örök szinteréül nem untuk még meg ama bizonyos »lejtőt,« melyen a finom selyemtopánkák csúsznak lefelé: be kell vallanunk, hogy e kis vigjáték iskolájának legsikerültebb, legelmésebb és legkedvesebb termékei közé tartozik. Nem hiába aratott annyi tapsot a legelső francia színpadon. Igaz, hogy levegőjén érzik a Dumas et Comp. illatszerkereskedése; de a kötelesség útján alig térített vissza író szellemesebben asszonyt, mint Pailleron. A boszantó lélektani erőszakoskodásoknak s a még boszantóbb nagylelküsködéseknek semmi nyoma. Alapeszméje, fölfogása, fordulatai mind újak és frissek. A pszichologiai megfigyelés, mely alapjául szolgál, az ügyes mese, mely példázza előttünk tételét, a változatos helyzetek, melyekbe a történet két

hőse egy rövid félóra alatt kerül, az egészet átható komikum, melyben igazság és élénkség vetekszenek, a szellemes előadás, mely nem a tűzijáték kápráztató semmiségeihez, hanem a pezsgő derítő gyöngyözéséhez hasonlít: mindez szinte csodálkoznom készt a hatás lanyhaságán, melyet a kedves vigjáték, igen tisztességes előadásban is, közönségünkre gyakorolni képes volt.

De Nohant Louis, a berni követség harmadik titkára, de Thiaisné asszonynyal késő éjjel érkezik egy provencai határszéli csempész-csárdába. A vihar zúg, a villámok cikáznak, a zápor szakad és rudjok eltörött. A nő vékony báli toiletteben didereg; az ur izgatottan sürgeti a kocsi kijávitását, hogy félóra múlva a határon túl és reggelre Turinba lehessenek. A korcsmárosné jól sejt: szöktek. Még pedig egy közeli kastélyból, egy vigalom zajából és fényéből szöktek. A fiatal asszony gyűlöli férjét, egy »tiszteletbeli monacoi honpolgárt,« ki csak akkor keresi föl, ha pénzre van szüksége, különben kártyázik és szeretőket tart. Gyűlöli őt a szereti Louist, kinek ő állítólag első szerelme. Azonban míg a gazda a kocsival bajoskodik, megérkeznek az üldözők. Egyelőre csak a közeli kastély asszonya, Thiaisné barátnéja, Castelli báróné, egy kiábrándult, józan, szatirikus és okos asszony. Nem szemrehányáson kezdi; csak felöltöt hozott barátnéjának. Visszatérésre akarja birni őket, mielőtt távozásukat észrevennék. Kiönti előttök a józan okosság egész szellemes filozofiáját. Lefesti a botrányt, a törvényszéket, a kiábrándulást. Elmondja, hogy mennyire nem egyenlő, a mit áldoznak egymásért; Thiaisné vagyonát, becsületét, állását, mindenét, kedvese semmit. Szól a szerelem mulékonyságáról, mely »semmiből lesz és semmiért odatesz;« a kiábrándulás, unottság kinjairól, a hiba helyrehozhatatlanságáról. Minden szava ragyogó jégcsap. Mind

hiába. Hiába említ egy mostanában megszökött párt, egy mosónét és egy péket, kiket zsandárok kísérték vissza. Hiába állítja, hogy nem a viharok, a szenvedélyek, hanem a majd bekövetkező permeteg, a próza fogja boldogtalanakká tenni őket. Ők csak azzal felelnek, hogy: szeretik egymást — és vége. Castelliné fenyegetve távozik, hogy majd érezteti velök hát a prózát. Csakhamar észreveszik, hogy be vannak zárva. Kellemetlenül érzik magukat és nem tudnak menekülni. Kapkodásuk közben az is kisül, hogy kocsijokat magával vitte a báróné. Mit tegyenek? Mindenekelőtt szemrehányásokat egymásnak. A vihar elállott, csak permeteg hull. A levegő hűvösödik. A nevetséges helyzet izgalmi közt szinte elfeledkeznek szerelmökről. Már látjuk, mint kap ez halálos döfést, mikor a báróné zsandárokkal közeledik. Végök van. Louis el akarja bújtatni kedvesét; de ez ellenáll. Jajgatnak, mi lesz belőlök; felmerül az elfogatás, a törvényszéki tárgyalás szégyene. Hát az történi-jék-e velök is, a mi a mosónéval és pékkel történt? Borzasztó! Pedig még több vár reájuk. Az újságok irni fognak rólok és kiadják leveleiket. Hogy legalább ezt megakadályozzák, egymástól vett emlékeiket mindketten tűzbe dobják. Ezzel aztán a *permeteg* el is szakította őket egymástól. Mire a báróné belép, annyira vannak, hogy fölvilágosítása sem változtat a dolgon, miszerint a zsandárok nem értők jöttek, hanem dugárukat keresnek. Thiaisné köszön és visszatér barátnéjával a kastélyba.

Ime a kis vigjáték, mely egy kitünő mesében magyarázza, hogy érzéseinknek nem a nagy küzdelmek, hanem az apró kellemetlenségek a próbakövei. Igaz, hogy a komikum derűje, mely sugárzik előttünk, nem egészen tiszta. Rosszúl esik értenünk, hogy a tévedést nem a sziv igaz érzései, hanem a konvenciencia győzi le s a kötelesség nem talál más

hangot, mint a cinizmusét. De ha e kérdésekről bővebben akarnék írni, nem Pailleronról, hanem iskolájáról kellene szólanom.

Az előadás, mely e kis csecsebecsét bemutatta, méltó az elismerésre. Sz. Prielle Kornélia asszony egész dicséretünkre érdemesen adta az okos és csacska, tapasztalt és ragaszkodó barátnét. A komikus szerelmi epizód elbeszélése frisseségre, humorra ritkította párját. Egyéniségének egyik kitűnő vonása minden kedvességével megjelent előttünk: a könnyedebb, fölületesebb, csevegő szatira, korunk hangja, a romantikusnak tagadása, mely a boldogúlt Szerdahelyi Kálmán érzelmesebb, mélyebb gúnyja mellett annyira érezhető volt finomabb árnyalataiban is. Helvey Laura kisaszszony nem egészen volt elemében. A zápor és permeteg ellentétét nem tudta kedélyével magyarázni. Szenvedélye nagyon szintelenül s még elkeseredése is lanyhán ütött ki, mikor férjét emlegeti. Csak távozása, utolsó szavai voltak kifogástalanok.

Még egyet. A vékonyan szitáló esőt tudtunkkal csak permetegnek hívják; mire való a permeteg *eső* tautológiája? Ez a hosszú és elnyújtott kifejezés a darab legcsattanósabb mondásait lapítja el.

2.

A hálátlan kor.

Vigjáték három felvonásban, fordította Huszár Imre. — Először adattott a nemzeti színházban 1879. június 8-dikán.

E darab nagy szélességgel indult Párizs felől, hol valóságos elragadtatással nézték és irtak róla. Bécsben már kisebb volt a zaj s a kritika ki merte dugni fejét köpönyegje alól, melybe Párizsban a tetszés fürgetege elől rejtőzött. Nálunk még csekélyebb hatása volt s itt már, azt hiszem, nem is igen

beszél róla más, mint a kritika. Úgy látszik, annyira a francia föld terméke, hogy minél messzebb viszik, annál többet veszít színéből, mely egy kissé rikító, s illatából, mely egy kissé kábító. Vannak virágok, melyek leszakítva nem hervadnak el egészen, de elvesztve illatukat és színek frissességét, megszáradnak. Ily csinált virággá lesz Párizsától távol a párizsi irodalom számos terméke, közöttük Pailleron vigjátéka is. Ez, mint műtermék, nem is méltó arra, hogy az egész világ színházai siessenek bemutatásával. Ugyanannak a szerzőnek nemrég látott kis darabjánál, a *Permetegnél*, sokkal kevésbé költői munka s annyival ér kevesebbet, a mennyivel egy üveggyöngyből és hamis aranyból készült nyakékértéktelenebb egy szem igazgyöngynél.

Pailleron Eduárd, kinek az irodalomba vezetője ipa a *Revue* hires szerkesztője, Buloz volt, ezelőtt épen tíz évvel, 1869-ben jelent meg először Franciaország első színházának lámpái előtt. Sikert aratott és reményeket ébresztett. Jótékonyan hatott darabjainak költői színe, mely a *Murmitoyenben* s a *Faux ménages*ban uralkodott s még az utolsó előttibe, a *Permetegbe* is vetett egy sugarat. Eleinte versekben, még pedig meglehetősen szép versekben írt, s nemcsak élökre állított helyzetekkel, hanem egy-egy jelenet és alak gyöngéd bájával is akart és tudott hatni. Ambíciója együtt foglalkozott a színműíró zajos hírével s a költő csendes boldogságával. Főkép a házaselet oltára az, mely előtt áldozatait bemutatta. Motivumait ama harcokból meríti ma is, melyeket az élet természetes rendje, a társadalmi lét föltétele: a család vívni kénytelen ellenségeivel; szenvedélyeinkkel és hiúságunkkal, kora érettségünkkel és kései éretlenségünkkel. Színművei csupa balhelyzeteket illusztrálnak s finom eleganciával kelnek a társadalom erkölcsi felfogásának védelmére, melyet természetesnek fogadnak el és hir-

detnek. Egy növendék-fiú, ki vad házasságban él s kedvesét anyja házához hozza; egy ifjú asszony, ki épen most szökött meg férjétől; egy elvált férj s egy válni készülő nő: legismertebb alakjai. Mindegyikök a házi tűzhely mellett piheni ki a drámai cselekvény izgalmait. Minden alkotásának egyenlő hibája, hogy a mily tiszták és érthetők célzatai, ép oly homályosak és gyöngék koncepciói. Darabjai sohasem világosítanak fel igazán az összeütközés természetéről, mely tárgyakat képezi, nem elégítenek ki egészen s nem győznek meg teljesen. Mindig csak a fegyverszünetig tud jutni s ezt békének hirdeti. Odáig sem erősebb drámai akció útján, mely megismertesse velünk a küzdő felek erejét s biztos következtetést engedjen vonni a jövőre. Hőseit nem sorsuk vezeti vissza az elhagyott kerékvágásba, megtérésöket nem egy erőteljesebben gondolt jelenet mutatja be kikerülhetetlen lélektani szükségességnek. Igen sokat bizik szellemességében; rendesen egy-egy elmésen vezetett párbeszéd az, mely a megtévedteket a helyes útra visszaviszi. A megoldás indokolása minden újabb darabjában inkább és inkább csak látszólagos.

A *Hálátlan* korban fogyatkozásai fokozottak, míg erényeinek alig akadunk nyomára. Igazán költői benyomást csak egyetlen jelenete gyakorol: a lelki harc, melylyel az első felvonás végén Sauves és felesége szemben állanak, s melynek lélektani következéseit bátran, szépen és igazán vonta ki az író. A többi mind csak színpadri hatásra számított elmés egyveleg, mely előadására ügyes, alapjára homályos, következéseire nem igaz. Minthogy távolról, erőltetve van benne összehordva minden, hogy egy angol kalandornő házának zagyva társaságával megismerkedhessünk. E jelenetek siketítő lármája valóságos drámai Wagnerzene; hatásában több része van a rendezőnek, mint a köl-

tőnek. E furcsa világ, melybe a második felvonás vezet, fő a darabban, melyet írója hamis cím alatt bocsátott világgá. A hálátlan kort nem is tudta megmagyarázni; ép oly kevéssé, mint csomóját elfogadhatóan oldani meg. Hálátlan lenne szerinte a férfi-kor, melyben az embert már nem veszik fiatal számba és maga még nem akar öreg sorba állni. A ki idáig mulatott, az elfáradt, mint Lahirel, ki utolsó mulatságát a »házasulandó« dédelgetett pályáján keresi; meg a feleséges Sauves, ki kedvese mellől elhagyott családi tűzhelyéhez sovárog. A ki meg idáig meghuzta magát, mint a tudós Fondreton, abból most tör ki a bolondja. De hogy ez a kor mért hálátlan, azt senki sem tudja. Sőt, ha csak kissé erőszakolni akarnók a dolgot, ellenkező következtetésekre jutnánk. Ime a hálátlan kor Lahirelnek, ki eddig hászontalan kószálásban töltötte életét, szép feleséget szerzett; Sauvesnak meg családi boldogságát hozta vissza, melyet »hálásabb« korában eljátszott. Azonban e megtérésekhez, ez összekelésekhez, e boldogságokhoz igen sok szó fér. Sauves akkor tér újra vissza Bertához, mikor kedvese elutasította; de hátha nemsokára egy kegyesebb szerető fog útjába botlani? Lahirel már épen szökni készült a házasság elől s véletlenül akadt horogra. Fondreton javulásáról szó sincs; ő mindössze is csak egy csalással kimászik a hinárból.

A *Hálátlan kor* meséje többször el volt már mondva valamennyi lapban, mikor Párizsban és Bécsben először adták. Nem akarom ismételni; csak a szereplőknek, különösen Prielle Kornélia asszonynak (Wacker grófné), Helvey kisasszonynak (Sauvesné) s Ujházi (Desaubiers) és Halmi (Fondreton) uraknak köszönni meg a kitünő előadást, melyben élet és finomság uralkodtak. A rendezőseget is teljes elismerés illeti a második felvonásért; csak a nővendégekről ritt le az izléstelen és szegényes öltözet.

BERNHARDT SÁRA VENDÉGJÁTÉKAI.

Gauthier Margit, Phaedra, Leconvreur Adrienne

és

Gilberte.

A népszínházban 1881. november 13-dikán Dumas *Kaméliás hölgye*; november 14-dikén a Racine *Phaedrája*; november 15-dikén Scribe és Legouvé *Lecouvreur Adrienneje*; november 16-dikán Meilhac és Hal vy *Frou-Frouja*.

Plaudite!

Valóságos mámor volt az, melyben Bernhardt Sára a budapesti közönséget és kritikát négy szép őszi napon keresztül tartotta. A hamisítatlan nemes bornak mindenki ismeri azt a jó tulajdonságát, hogy mámorát főfájás nem követi s emléke sem nehéz öntudatlanság, sem torzképek raja. A kijózanodás nem keserű, s t szivesen mereng vissza azokra a percekre, melyek oly hasonlíthatatlanúl szépnek mutatták a világot. A fényből, mely alattok mindent bera-gyogott, a visszatérő nyugalom megment és megőriz egy édes sugarat. A mi m morunk a mult napokban ilyen volt; falernumi mámor. Hogy ime vége van s mindaz, a mit látunk és hallottunk, a tegnap emlékv  lett, melynek, nem tudjuk, ha jön-e valaha holnapja: képei, benyomásai nem torz lnak el, nem tolakodnak vissz jokkal szem ink el . Csak megnyugszanak, megtiszt lnak, elrendezkednek, nem

vesztve sem erejükből, sem bájukból, sem sajátos jellemükből. És a visszagondolásnak, mely a közvetetlen élvezet helyét foglalta el, eszébe sem juthat kételkedni rajta, hogy e négy estén a szinművészet történetének egyik legfényesebb lapja állott nyitva előttünk. Ha visszafelé forgatunk, a szomszéd lapokon Rachel és Ristori nevét fogjuk találni. A mit láttunk, hallottunk: örömünk volt és büszkeségünk marad. Beszélni fogunk róla soká és nem feledjük el soha. Benyomásaink dadogó leírását, halavány képét elmondjuk és lefestjük azoknak, kik utánunk fognak következni s egy későbbi kor valamely nagy művésznőjének alakjához a mult ragyogó emlékeiből keresnek méltó hátteret.

Ez emlék, Bernhardt Sára emléke, mindenesetre tökéletlen lesz. Hallható mi sem marad belőle; e hangot nem utánoszhatja hangszer, nem őrizheti meg hangjegy. Csodálatos zene az, melyet csak neki adatott játszania. Nem erős, nem harsogó, mégis a csontvelőig hat s megreszkettet minden idegünket. Édessége és melegsége ép oly hasonlíthatatlan, mint csevegő csapongása és hideg sivársága. Külön skálája van a gyönyörre és fájdalomra, a haragra és keservre, s egyiknek sincs soha kölcsönre szüksége a másiktól. Különösen a szerelem, a gyöngéd, hizelgő, édeskedő szerelem kifejezésére van valami elbájoló hangja, mely rendszerint halkán, mintegy messziről látszik közeledni, átrezgeni beszédét, mígnem végül egészen áthatja, zenévé teszi azt és cseng-bong oly tisztán, mint a csöngetyű ezüstje s oly méla lágysággal, mint a fuvola. Ki feledhetné el valaha Lafontaine galamb-meséjét, mely nála nem is annyira beszéd, mint turbékolás volt, úgy hogy ez ócska kép szinte elvesztette kép-természetét s valóságos fogalom-jelzővé lett. Hangjai, azok is, melyek nem szavakat hordozva szállnak egy kissé nyitva feledett, szépvágású ajakára, — e fohászok és

sóhajok, e jajongás és sirás, csuklás és nyögés: nemcsak hangok, hanem valóságos beszéd, valami finomabb, szellemibb beszéd, kimondására hivatva annak, a mi kimondhatatlan. Vagy értett-e meg valaki úgy panaszt, hallott-e oly beszédes kétségbeesést, mint a milyen az övé volt, mikor az öreg Duval képében Gauthier Margitot összemorzsolta nemezise? Armandtól bucsúzva, tettetett kacagása és elfojtott sirása valami dadogásba olvad, mely csevegésnek hazudja magát; egyetlen szó sem jut eszébe, de nincs is szó, mely érthetőbben, világosabban, tisztábban ki tudná fejezni egy megsemmisített léleknek egész gyöngeségét és egész erejét, fényes álmát és sötét nappalát. Aztán mikor az örült Adrienne, kábúltságából ocsudva, egy mély, éles és hosszú jajszóval borúl kedvese vállára: hatott-e a szivekbe valaha panasz oly mélyen, melylyel valaki magát elsiratta? Meg Phaedra sivár, félelmes vallomása, melynek szintelen komor gyásza, ércetlen kongása, mintha a siron túlról hangzanék. E csodálatos hangnak sem édessége, sem gazdagsága, sem játéka nem utánozhatók játékokban, oly igazak azok. Csupán töredékeivel találkozhatunk az életben, mikor itt egy fiatal lányka reményteltjes vidám csicsergése fog elragadni, ott egy kétségbeesett női lélek gyötrő panaszra ráz meg, amott egy iszonyu bűnvallás félelmes tompasága fagyasztja vérünket: emlékezni fogunk rá, hogy valaha mindezt egy ajakról hallottuk.

Hát képe, arca, alakja? Láthatónak meg csak az a kép marad meg belőle, mely e sorok írása közben íróasztalomon előttem áll. E képben azonban csak azok fogják igazán Bernhardt Sárát látni, a kik a szinpadon látták. Azok előtt rendkívüli tehetségének jelképévé lesz. Ugyanaz az arc az, mely Gauthier Margit szalonjában megjelent s unottan dobált félre kalapot, felöltöt. E pillanat, az első,

melyben közönségünk a nagy művésznővel találkozott, úgy tetszett, mintha kiábrándító lett volna. Az egész nézőtéren egy kellemetlen csalódás érzete futott át: oly kevésbé volt szép, igazi zsidóleány-kép, még pedig a visszataszítóbbak közül való. De alig néhány perc múlva új, elragadó csalódás várt ránk. A mint nyilvánvalóvá lesz nemes készsége tükrözni a lelket, ébredéseivel és sejtéseivel, únt gyönyörével és titkolt fájdalmával; a mint megjelenik rajta lelkének hódító világa s visszatükrözni látszik a fényt, mely szemeiből ragyog, ellenállhatatlanul széppé lesz. És pedig ez a szépség több, mint érzékeinkkel üzött bűvös-bájosság, mint szubjektív csalódás; igazi létező szépség, mely megengedi a részletezést is. A mint érzéseinek játéka elfoglalja arcát, szinte megtelik az, s nemes, tojásdad körvonalat kap; a mély, hatálos sápadtság helyén az élet meleg színe terjedez, mely a hevülés pillanataiban égő pirrá fokozódik; nagy, barna szemeiből, melyekkel legszivesebben maga elé révedez, kissé fölfelé irányuló tekintettel, fény és báj ömlik el rajta, s vörösbe játszó hajának művészien kuszált hulláma gyöngéd és mégis éles kerettel fogja körül. Ez arc mozgékony izmai az indulatok betüivé lesznek játéka közben s árulóan jelenik meg vonásai közt szívének leggyöngédebb megrezzenése is. Így lesz széppé művészete által. Alakján ugyanezt a művészi átnemesítést tanulmányozhatjuk. Vénasága, csontos, szögletes karjai, ingatag járása: mind-megannyi ellensége a plasztikának. De ő könnyen győzedelmeskedik a természet minden nehézségén művészi érzéssel, számítással és tudással: nemes állásai, könnyed mozgulatai és hires öltözékei széppé teszik, a mi nem annak van alkotva. Képzhetünk-e nemesebb plasztikát, mint a milyenben, egy pusztá fátyol segítségével, Phaedrāja megjelent? Mintha Polyhymnia elevenedett volna meg szemünk

előtt. És mily beszédes minden mozdulata! A mint karjait alábecsátva méléz, vagy szoros és forró ölelésre tárva kedvesébe olvad; a mint egyenesen szétterjesztve és széke oldalaira nyugtatva őket, mosolyog vagy gondolkodik; a mint kissé mindig nyitott újjaival végig simítja homlokát és eszmél: mindez eszembe juttatja, hogy egy műtörténetíró tanulmányt irt a »kezek beszédéről« Lionardo da Vinci remekein. Ime Bernhardt Sára hatalma külső eszközei által.

Ez az anyag, a melylyel dolgozik: ez a hang, ez a test. Hát a lélek, melyet az anyagba önt, melylyel műalkotássá teszi azt, mint a szobrász márványát és a festő vásznát? Nincsen és nem is volt soha színész, a kinek határozó dispoziációját, alakításának végső forrását, művészi körének határait ne saját egyénisége képezte és jelölte volna. A költő Mózesvesszeje a művész kebléből csakis úgy fakaszthat forrást, ha ott érinti, a hol, bár láthatlanúl, bensejében rejtve, buzog az. Nincs végtelen tehetség, nincs korlátatlan lángész, a ki egyenlő művészettel játszszyćk mindent. Bernhardt Sára sem ilyen; az ő nagy művészi erejének is meg vannak korlátai testi-lelki alkotásában, egyéniségében. De bódító szerencséje, bámulatos sikereinek titka is ugyanabban a bűvös egyéniségben rejlik, mely ép arra van alkotva, hogy korunk érzésvilágának legyen utolérhetetlen kifejezője. A mint vakító gyémántjai azt a fényt fogadják magukba s verik vissza káprázatosan csillogtatva, a mi körülöttük tündöklik: úgy lelke is annak a világnak képét ragyogtatja s annak az árnyait veti szerte, a mely körülveszi, tapsolja és csodálja. A jelen művésznője. Arra született, hogy nyugtalan, titkos tűz által emésztett, biztos célok által nem zabolázott, forrongó és sorvataag világunkat magyarázza, száz felől zaklatott, száz felé szaggatott életünknek nyújtsa képét. Ideges fellobbanásai, bús melancholiája

és hol megható, hol megrendítő pusztulása a mi szárnyok-szegett eszményi törekvéseinknek s erőtlen érzelmességünknek érinti hurját. Nem a hősi szenvedélyek, nem a borzalmas és erőszakos bűnök ábrázolója, hanem korunk gyilkos szeszélyeié, édes kinjaié, halálos botlásaié. Ezek hevítik ki tekintetét, reszkettetik hangját és fakasztják könnyeit: ezeket érzi, tudja, játszsza. Az egymást kergető érzelmek gyors játéka, az ábrándos tűnődés borongó árnyai, a változó indulatok harca: szinte szédületes hirtelenséggel kergetőznek át egész valóján s mégis mindegyikök mesterien biztos tagolással s a kifejezésnek ideges és éles elevenségével jelenik meg. Valósággal bölcsejében találta a kulcsot, melylyel játszva, könnyedén nyitogatja meg szívünk legtitkosabb, legrejtettebb kamaráit, hol palástolt gyarlóságaink s rösztelkedő jóságunk laknak. Azoknak a kedélyállapotoknak művésze főkép, melyeket Feuillet a lélek belső forradalmainak nevez. Honnan vegyek hasonlatot jellemzésére amaz átmenetek megkapó igazságának és meglepő gyorsaságának, melyekkel e forradalmak titkos változásait megérzékíteni tudja? Olykor úgy tetszik, mintha az előttünk elcsapó fecske csicsergése a repülő nyíl éles sivításába menne át s a mosolygó tavaszi mezőt egyetlen szempillantás alatt hervasztó dörögné meg.

Igen, az a mosolygás és az a hervadás, — ugyan ki melegítette föl s kicsoda busította el valaha ennyire sziveinket? Emlékezzünk vissza néhány jelenetére: mikor Margit a mezei lakban új boldogságán édeleg barátai előtt s mikor Adrienne első vallomását teszi Michonnetnak; idézzük magunk elé a ragyogó tekintet fényes sugarait s a zengő beszédet, melyek Armandot és Móricot fogadták; gondoljunk bús találkozására kedvese atyjával, midőn sorsa fölője csapott s ő kapkodva, küzdve, zihálva megtört; jusson eszünkbe

az a másik, mikor Bouillon hercegné szalonjából csalódot-tan, félájultan távozásában a fenségesnek és meghatónak példátlan szövetségével gyönyörködtetett; azután az a másik, ismét másik, valamennyi. Im a szerelem bensősége, igaz átolvadása, öröme és elragadtatása, s a szenvedés mély nyomora, vigasztalhatatlan gyásza és pusztító keserve: ezek művészetének legmegragadóbb hangjai. Mindegyik mély és igaz, szép és nemes; pedig bizonyos realisztikus vonásokkal párosúl. Szerelme kifejezésében, a mint kedvese keblére dobja magát s arcához kuszik, van valami a macska hizel-géséből; szenvedésében meg valami lázongó, emésztő nyug-talanság. A szenvedés tetőzetében, a halálban, éri el művé-szete is tetőzetét. Oly képeit adja a pusztulásnak, hogy nyugtalan szívünk dobogását szinte megállítja velök. A lélek laza kapcsa a testtel, végső révedezése, lobbanásai s elszakadása sohasem jelentek meg ily változatos igazsággal s a szépnek ily teljes sérelme nélkül, mint nála.

Lelkének érzelmi tartalmával egyensúlyban van értelmi ereje is. Mindegyik szerepét művészi öntudatossággal, imponáló lélektani biztossággal dolgozta ki. Akárhányszor lát-tuk őket, úgy tetszik, mintha csak most ismerkedtünk volna meg Gauthier Margittal, Lecouvreur Adriennével és Gil-lerttel. Az ő kaméliás hölgye igazi courtesane: finom, élvezetvágyó és könnyüvérű, ki nem a megszokott szenti-mentális mohósággal várta és fogadta a szerelmet, hanem csak kételkedő zavarral, téveteg ingadozással hódolt meg neki s megtisztulásában ép ezért százszor tisztábbnak, száz-szor elragadóbbnak látszott. Adrienneje ép ily igazán szí-nésznő volt, ki az izgató légkör, a túlszigázott képzetvilág s a valóra vált játék élesebb, metszőbb színében jelent meg; de nemes bensősége és gyermeteg igazsága annál meghatóbb és elbájolóbb volt. Frou-frouja a valódi modern asszony,

hívalkodó unalmával, kacérkodó gyöngeségével és férges ambíciójával. De művészi érzéke, tapintata, tudása seholsem nyilatkozott erőteljesebben, mint *Phaedrában*, a troizeni királyné gyászos meséjében. Szemére vetik, hogy Racinetől több hódolatot követelt magának, mint szabad lett volna, mikor *Phaedrát* saját egyéniségéhez idomította. E szemrehányás csak annyit ér, mint minden féligazság. Ha joga nem lett volna magához idomítani, a megsértett művészi igazság bizonyára megállotta volna rajta bosszúját s ábrázolása nem sikerült volna; de mivel sikerült, bizonyos, hogy *Phaedra* alaphangja megvan művészi egyéniségében. Ez alaphang a lázas szenvedély, a szenvedésnek félelmes formájában. A sötét átokkal megvert asszony, pusztúlásra készen, haldokolva jelenik meg a színen. Halála nem köszönt be rögtön; gyötrődő lelkébe eltéved a reménynek egy csalóka sugara s gyilkos lázának egy rohamát is át kell élnie: csak azután lehelheti ki lelkét. De mindegy; e tragédia mégis csak egy szörnyű haldoklás meséje. *Phaedra* a lázbeteg haldokló, kinek tettehez már nincs ereje: *Hippolitot* is *Oenone* semmisíti meg. A mit mond, az önnönmagának elsiratása, egy beteg lélek elernyedése s lázas önkivülete. Ilyennek játszotta *Bernhardt* *Sára*; most utólérhetetlen báju megadással, majd félelmesen igaz kitörésekkel. Felfogása hasonlít *Racheléhez*; legalább *Rötscher* elemzéséből, melylyel a halhatatlan tragikai művésznő szerepeit részletezte, az tűnik ki. Emésztő belső tűz lobogott siránkozásában is, s paroxizmusának kinos vonaglása és kitörései ép oly borzalmasak voltak, mint a mily meghatók ellágyulásai, melyeket a beteg olvatag hangjának, révedező szemeinek s hevülékeny arcának csodás játéka kísért. Nem szólok eszközeinek mesteri érvényesítéséről, hogy mint szökött fel hangja még ereje fogytán is mind magasabbra, mindig új színnel nyerve

nagyobb erőt és hatalmasabb nyomatékot; nem ama hangtalan harsogásról, hörgő kiáltásról és nyögő átkozódásról, — mindezekre annyira nincsenek megfelelő kifejezések; hogy kénytelen-kelletlen paradoxonok kerülnek tollam alá. Csak halálának nemes, megillető egyszerűségéről emlékezem: a mint a sivár közöny hangján, majdnem egészen súlytalanul mondott vérfagyasztó bucsúja után, alácsuklott nyakkal, hátrahanyatlott székében. Ez egyszerűség jellemzi különben minden ábrázolását, éles ellentétben ama hozzá méltatlan sip-, dob- és trombitalármával, mely világvándorlásában kíséri.

Tovább ment tőlünk is. Reméljük, hogy viszontlátjuk; dicsekszünk vele, hogy: láttuk.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

IV.

AZ ELSŐ MAGYAR

POLITIKAI SZINMŰ ÉS KORA.

Országos Széchényi Könyvtár

KOMÉDIA BALASSI MENYHÁRT ÁRÚLTATÁSÁRÓL.

1.

Általában.

Magyarország a XVI. századot külső és belső forrongásban élte át. A szellemi mozgalomnak kétségkívül legnagyobb érdekű irodalmi emléke az a dramatizált jellemrajz, melyet egy ismeretlen szatirikus Balassa Menyhértről készített s Karádi Pál, temesvári unitárius pap és alföldi szuperintendens, még Abrudbányán laktában, itteni nyomtató műhelyében kinyomatott. A címlappal és előszóval együtt összesen negyvennyolc lapra terjedő könyvecskének egész címe ez: *Comoedia Balassi Mennihart arultatasarol melliel el szakada az Magyar orszagi masodic valasztot Iános kiraltul. Matthei 22: Aggyatoc meg az Chaszarnac az Chaszaret, es Istennekis az Istenet. Nyomtattatot Abrugybanyan ezer ötszaz hatuan kilenczedic esztendőben.* Végjegyzete az utolsó lapján: *Andras hanac huzon egyedik napian.* Hogy az epés humor, melynek terméke az egész, kinek szivéből csordúlt e megsárgúlt lapokra; e biztos cél felé röpülő, gyilkos nyílak kinek tegzéből kerültek; e kifejező, velős, jellemzetes nyelvet ki beszélte: biztosan nem mondhatjuk meg. A komédia szerzője ismeretlen akart

maradni, maga a munka is csak egyetlenegy példányban került el a pusztulást.¹ Nagybecsü emlék történetirónak és eszthetikusnak egyiránt. Míg ez a komédiának fölgördült függőnye mögött a drámai jellemzésnek ritka erejével találkozik, mely a nyugati szomszédokat diadalmas versenyre hívja: addig amaz a századnak szomorú képét látja ott, mely erkölcsi sülyedésével, áruba bocsátott lelkeivel, uratlan uraival, kik a koldus fillérére áhitoznak, rossz és jó ügyek szolgálatában egyenlő gazdagon ontott vérével s egy új kor eszméinek reményteljes csiráival. Mindezt ismerjük a krónikák lapjairól is, melyek nyomán alantabb meg fogják kísérelni részletesebb rajzát e kor erkölcsének; de ezeknek jellemzőbb, életteljesebb, ezer részlet által hihetőbb s közvetetlensége által hathatósabb képét e rövid komédiánál nem találjuk sehol.

A kor nyomorát, kétségbeesését nem csupán két ellentétes érdeknek pihenést nem ismerő, szakadatlan és eldöntetlen küzdelme szülte. A nyugati országok legnagyobb részében a viaskodás csak az oltárok körül forgott, s ha belevonattak is a vallásén kívül más érdekek: ezek kiinduló pontja és végső célja mindig a lelkiismereti szabadság ügye volt. A német parasztháború egyik fő-fő vezetője, Münzer Tamás, »Gideon kardját« övezte derekára és az »Isten országát« akarta megalapítani. Másutt meg épen tisztán csak a német és svájci reform s a római konzervatizmus

---

¹ Ez az egyetlen példány a magyar akadémia könyvtárának tulajdona, hova a Teleki könyv-gyűjteménnyel jutott. A címlapon rendkívül nehezen olvasható írásból azt tudjuk meg, hogy e könyv 1595-ben Püspöki Baráth András, más néven Váradí Bolthos birtokában volt, 1764-ben pedig — egy, a címlap alsó szélére irt jegyzet szerint — örökösödés útján Bolthos Baráth Mihály tulajdonába került.

között folyt a véres vita, melynek sorsát egyik vagy másik félnek teljes lenyügzése, avagy egy-egy józanon megalkuvó béke eldöntötte s a szellemeket új eszmék, új törekvések foglalhatták el. Magyarországon sokkal bonyolultabb volt a kérdés, mely a XVI. század folytán számos ágból bogozódott össze annyira, hogy mindegyik csomójának teljes megoldása sokkal tovább tartott, mint Európa akármelyik államában. Itt nemcsak protestantizmus és katolicizmus, reformáció és anti-reformáció fenték egymásra fegyvereiket és készítették elő a következő század több nagy háborúját. A török hatalom fényes delelőjén; rövid évek alatt foglalta el az ország területéből mindazt, a minek visszaszerzésére évszázadok vérontásai kívántattak. Ezenkívül két uralkodó család versengése esik e korba, melyek közül mindegyik fegyverrel és párttal követelte magának a koronát; a harc eredménye s egyszersmind új bonyodalmak forrása: a keleti magyar állam külön alakulása lett. A fenyegetett nemzeti szabadság is oda sorakozott a küzdő érdekek közé; a Habsburgok hívei közül is sokan szegültek ellene méltó háborgással a német politikának. És ha maradt volna még egyetlen pont békén, azon a főurak és köznemesség hosszú harcának utolsó rezgései vonultak át; a paraszt-háboru óta sokszorosan sanyargatott föld népe pedig zugolódva nyögött kényurai alatt. E sok ellentétes érdek zavaros küzdelme tölti be e század történetét.

A sok ponton vívott küzdelmek közül majd mindegyiknek hallatszik fegyvercsattogása a Balassa Menyhért árulásáról készült komédiában. A protestans író csúffá teszi az esztergomi érsekben az egész pápistaságot. A jó magyar gúnyának legelső nyilát a németiségre lövi. Egész munkája: pártot-fogás a Zápolyák igazai mellett. A rabló urak által gyötört szegénységnek panasza, gúnya, mérge hangzik be-

lőle. Körülvesz bennünket az egész zaklatott nemzedék s bevádolja előttünk papjait, a kik áltatják, vezetőit, a kik elárulják, és urait, a kik kirabolják.

Ha e politikai színműnek irodalomtörténeti értéke nem lenne is olyan nagy, a minő valóban, mint erkölcs-történeti emlék is mindig a legbecsesebb maradványok közé tartoznék.

2.

Közállapotok.

A magunk krónikái, országgyűlési és egyéb történeti emlékei ép oly szomorú világításba helyezik a mohácsi vészre következőt félszázados átalakulási korszak erkölcsi viszonyait, mint a Magyarországon járt idegen diplomatáknak egybehangzóan sötét tudósításai. Ezek, a mint most egymásután kerülnek elő a külföldi levéltárakból, vigasztalás nélkül való gyászbeszédeknek tetszenek egy dicstelenül kimúlt halott fölött. Csak az utolsó lantos szívében dereng még egy sugara a reménynek, mely az összetartás által visszaszerezhetőnek hiszi mindazt, a mi veszendőbe ment. A többiek mind egy nagy temető képét rajzolják, melyen itt-ott egy elszánt kis csapat még hősieleg vívja életre-halálra szóló harcát, míg egy másik ezer szorongatás között keres helyet, a hol az új építést meg lehet kezdeni a romok fölött; de az egész el van lepve a csatatér hiénáitól. Szövetségben köszöntöttek ránk a politikai bukás és az erkölcsi pusztulás; keletről és nyugatról új meg új invázió s belső féreg, mely a nemzet idegeit ellankasztotta s erejének kifejtésére képtelenné tette. Háboruja volt az valóban mindennek mindenek ellen: hadaknak hadak ellen, királyoknak királyok

ellen, hívőknek hívők ellen, a pillanatnyi előnynek az állandóbb biztosság ellen, az egyéni érdeknek a közcélok ellen, a hatalomnak az erkölcs ellen.

A kórananyag, mely e szomorú időben pusztította a nemzet testét, nem egyszerre és nem véletlenül gyülekezett össze. A mohácsi katasztrófában egyik legnagyobb szerencsétlenségünk az volt, hogy oly időpontban ért, mikor egész államéletünk átalakulóban vala. Az országos rendek közjogi viszonya egymással szemben bár immár félszázad óta tartó, de még mindig eldöntetlen vita tárgya. Mátyásnak volt ereje diadalra juttatni eszméit a köznemesség nagyobb országos befolyása iránt; de nem volt ideje megszilárdítani a dolgok új rendjét. A helyett, hogy az állam épülete az általa alkotott új arisztokraciában s jelentékenyebb politikai tényezővé emelt alsóbb nemességben új támaszt nyert volna: a mint megmerevült a hatalmas kéz, mely az ellentéteket közös célra működni kényszerítette, ezek egymás ellen fordultak. Az alkotmány régi sáncai megtágultak s a jelen viszonyokkal senki sem volt megelégedve. Az Anjouk és Zsigmond alatt megizmosodott oligarchia a Mátyás előtti állapotokat ohajtotta vissza; a köznemesség az alkotmánynak népi irányu átalakítására látszott törekedni, céljai biztosítására a királyi hatalom sértetlen teljességét védelmezvén a főurak ellen. Az éles ellentéteket nem volt képes kibékíteni a demagogia véres feltámadása sem; a két rend között a szakadás 1518-ban Budán megtörtént. Az új alkotmányszervezet fő irányának kérdése még eldöntetlen, mikor a nemzet feje fölött régtől fenyegetve függő kard lecsapott. Elhárítása isten csodája lett volna, mert Mátyás katonai alkotásai is füstbe mentek; az állandó sereg dísztelen véget ért s a régi banderiális, portális, fölkelő és népi csapatok már képtelenek valának eredményeket vívni ki

rendes katonaság ellen. Nemcsak a politikai, hanem a katonai szervezetet is forrongóban, átalakulóban, megszilárdulatlanúl találta a mohácsi nap. Az erkölcsöket hasonlóképen. A királyi udvartól terjedt lefelé a métely. Az olasz kormányokhoz küldött követi jelentések hihetetlen dolgokat beszélnek amaz erkölcsi nyomorról, mely a királyi lakban Mátyás fényes korát követte.¹ A főurak várai méltó párjai lehettek a fejedelmi laknak. Valóban »mindennek olyan színe volt, mintha nem tarthatna sokáig.« Akármint ítéljük a paraszt-háborúról s akármilyen hézagosa legyenek ismereteink előzményei felől: bizonyosnak tarthatjuk, hogy ama rettenetes okozatot rettenetes okoknak kellett előidézniök, az irtalmatlan hatalomnak féktelenül nyomorgatnia a védtelenséget. A német rabló-lovag-világnak is, mely már ezidétt utolsókat vonaglott odakünn, elvétele találkozunk egyes, ide vetett hullám-gyűrűivel, melyek utóbb, a fejetlenség idejében, a kornak mintegy jellemző vonásaivá sokasodnak. Hogy a fölülről szivárgó erkölcsi métely mint harapózott az alsó osztályok közé, arról bizonyosságot tesznek azok a gyér adatok is, melyek a kalandos társaságokról eddig napfényre kerültek.² A reformáció első hangjai behatottak s gyors terjedések is érdekes magyarázatául szolgál ez évtizedek erkölcsi viszonyainak. A szegénység mohón itta az új tant, vigasztalásra és lelki erőre szomjazva súlyos sorsában; a főurak közül sokan eszközt ragadtak meg benne világi javak szerzésére. Zavar mindenütt, politikában és vallásban, a külső és belső világban egyaránt.

¹ II. Lajos és udvara, Fraknói Vilmostól, *Budapesti Szemle* 1876. 19. sz.

² *Die Bruderschaft des heil. Leichnams in Hermannstadt.* Von G. Seivert. *Archiv*, neue Folge, X. B. s egyébütt. Lásd *Századok* 1876. I. f.

A szellemek e ziláltságában fekszik legfőbb oka annak, hogy a mohácsi nap és nagy következései után a nemzet oly nehezen tudta összeszedni magát. Az országos csapás, a mi a sokfelé húzásban még netalán összetartott, azt is szerteszét szórta; a politikai ellenkezések kibékítését s az erkölcsi sebek begyógyítását, részben örökre, megakadályozta. A politikában arra ébredtek, hogy immár nem az alkotmánynak oligarchiai vagy demokraciai jellegéről, hanem a magyar állam létéről van szó. Nem tagadhatjuk, hogy ennek szomorú belátása sok hazafi szívét foglalta el, e zavaros évek története sok jóakarat bizonyosságát is hozta napfényre. Salamon Ferenc tényekre hivatkozhatik, mikor e nemzedék államférfiainak védelmére kel.¹ De bizonyos, hogy ez ide-oda kapkodás származó látványt nyújt s a mi igazi jóakarat és tiszta hazafiság nyilatkozott e tehetetlen vergődésben, azt busásan elnyomta a haszonlelés burjánja. Pártok és elvek onnan számíthattak csak bizonyos terjedésre, a mint hiveiknek külső előnyöket voltak képesek biztosítani. Az új időszak kezdetén, a székes-kehérvári és pozsonyi király-választó országgyűléseken, nagyjában még felismerhetjük a régi pártok képeit; amott Verbőczy, a kurta nemesek bálványa a szóvivő, emebben az Anjou-kori főrangnak maradéka, Bátori nádor. A régi felek azonban csakhamar összezavarodtak és mindenki saját boldogulásának eshetőségeit latolgatta a majdnem napról-napra változó viszonyok szerint. Igen nehéz földadat lenne Magyarországnak ezen időbeli térképét elkészíteni, melyen pontosan ki lennének jelölve a határok az ellenkirályok s a török birtokai között. A színváltoztatás megszűnt föltűnő lenni s a hűség fogalma csupán idő szerint való volt, jöllehet nem

¹ *Magyarország a török hódítás korában.* Irta Salamon Ferenc.

egyszer valódi bősiség pecsételte meg. Egész vidékek gyorsan cseréltek urat, olykor csak azért, hogy ismételve elpusztíttassanak.

Az ország minden része tele volt kisebb-nagyobb táborral. Ha nem nyomná el a folytonos csatározások fegyvercsattogása, alig hallanánk e gyászos időszakból egyebet a föld népének keserű panaszainál. Biztosított jogokról, vagyonról, életről szó sem lehetett. A népet mindegyik fél nyomta, zsarolta, pusztította. Az idegen katonák: németek, spanyolok, törökök az ellenség jogán; saját urai, legjobb esetben, a végszükség címén. Fiai katonáknak szedve a nagy harcokban és a majdnem szünetlen apró csatározásokban ontották vérüket. Az otthonmaradtakat országos törvény és még inkább a földesurak önkénye, oly várak építésének nehéz munkájára szorította, melyek védelmet nem valának képesek nyújtani nekik. A gyermekeket, bár a rendes ember-tized a Dráván innen behozva nem volt, a törökök hurcolták magukkal. A török és királyi katonaság seholsem mulasztotta el pusztítani és rabolni, a hol még lehetett valamit. A török törvénynek ölésre, vízbe fulasztásra, gyujtogatásra, rombolásra, fegyvertelenek elhurcolására, fák kivágdalására, vetések letarolására adott szabadságával irgalmatlanul éltek a szerte kószáló rabló bandák, kik a béke megtartására sem voltak kötelesek. Ennyi nem elég; majd minden országgyűlés elé még keserűbb panaszok kerülnek az idegen kereszttyén segédhadak embertelensége, mint a törökök ellen. Emlékezzünk csak az 1602. végzések bevezetésében a »megsebzettnek és csontvelejéig fölemésztettnek« megrendítő fölajdulására a parázna, rabló, gyilkos és szentségtörő zsoldos-hadak ellen.¹ E rettenetes vádak már akkor közel száz

¹ Szalay *Magyarország története*, IV. köt. 455 – 6 l.

esztendeje gyülekeztek. A kisebb nemesség nagyrészt osztózott a föld népének sanyargásában és védtelenségében. Bár a meggyökerezettebb török uraság csak későbbben hozta kényszerű szokásba a faluk »elszéledését,« számos vidék volt már a teljes pusztulás útján. A köz nyomornak egyik bizonyítványa, hogy már az 1526. februári országgyűlés sürgeti János királynál a zsidók kiűzetését az országból. A hatalmaskodások, önkényes vámok és harmincadok, jogtalan foglalások, végrehajtások véres visszatorklása az erősek részéről: mindezek valamennyi gyűlésben, országosban és részlegesben, előkerülnek. A tanácskozó urak feje szinte belekábúl a pénzzavarba; minden vármegyében el van terjedve a hamis pénzverés és egy Péter nevű doktor ezzel a mesterséggel országos nevezetességre emelkedik.¹ Bebek Ferenc száz rablott harangot veretett föl pénznek. A törvény meg-megszólal ugyan, de karja erőtelen.

Efféle fölfordúlt korszakokban igen érdekes figyelemmel kísérni az erkölcsi elvek általános meglazulását s szemmel tartani, hogy a nagyon elterjedt bűnök által miképen alakul át egész nemzedékek erkölcsi nézete. A magyar államférfiak a mohácsi vész után elhatározásaikat nem igen tudták, de az akkori viszonyok közt nem is tudhatták, a futó pillanatok hatásain túl szilárdítani meg. Mint a ki vékony és ingatag átjárón halad veszedelmes mélységek fölött, kénytelen ide-oda hajlongva biztosítani az elbukástól magát és azt, a mi őrizetére bízott: a hadi eseményeknek s az európai politikának hatalmas és gyorsan forgó szele így hajtotta őket egyik táborból a másikba, Ferdinándtól Jánoshoz és viszont. A fejedelmek bizalmatlanokká lesznek

---

¹ Dr. Fraknói Vilmos. *A magyar országgyűlések története*. II. k. 25 s köv. l.

hiveik iránt s új bizonyosságai merülnek fel a régi igazságnak, hogy legalább annyiszor volt már szülője a bizalmatlanság a megbízhatatlanságnak, mint ez amannak. A bizalmatlanság az erkölcstelen eszközök divatát honosítja meg: az árulást mindegyik félen fényes kitüntetések és jutalom várják s ugyanezeknek földadata megakadályozni azt. A gyakori ide s oda csapkodás, színváltoztatás senki előtt nem föltűnő többé; az opportunitás politikája menti s úgyszólván mindenki megszokta. Innen már csak egy lépés van odáig, hogy a pártoskodás önző célokra aknáztassék ki, s a zászlócserélések indokai közt a tiszták és mocskosak ne legyenek többé elkülöníthetők, A példát az ország első főpapjai és főurai adják. A kinek magán-élete tisztaságáról, környezete erkölcsének feddhetetlenségéről közmondás keletkezett,¹ Várdai Pál, a politikai habozásnak és rossz példát adó gyávagságnak valóságos mintája volt. Mintha heves és korai színvallásával csak azt akarta volna elérni, hogy János esztergomi érsekké emelje, még 1527-ben Ferdinándhoz áll; de már két esztendő múlva visszakönyörgi magát a szultán kezének csókolásával és töredelmes bűnbánattal az elhagyott félhez. »Hidd el, kiáltja Zápolyának, hogy a Boldogságos Szűz sem siratta keservesebben keresztfán függő fiát, mint én tégedet számkivetésedben és nyomoruságodban.« A nagy hűség azonban most sem tartott tovább egy esztendőnél. Így a többiek is: a leghatalmasabbak és legelőkelőbbek. Perényi Péter már úgy érkezik Tokajba, hogy törvényesség pecsétjét nyomhassa foglalására, melylyel a Mohácsnál elesett Palóczi Antal várát és városát: Sáros-Patakot hatalmába kerítette. Meg is kapta, s azonfelül az erdélyi vaj-

¹ A kicsapongó ifjakra szokták mondani akkoriban, hogy: nem a Várdai udvarából került. Budai: *Polgári Lexicon* III. k. 691 l.

daságot. Azonban már egy-két hónap múlva ő teszi lehetővé, hogy szent István koronája Ferdinánd fejét érinthesse. Szolimán közeledte ismét viasszorította Várdaival együtt Zápolyához, ki a »jámborságnak és kegyelmességnek örökös dicsőségére« megbocsátott nekik. Alig fordult újra egy év s kész volt Perényi mindegyik urát: Jánost is, Ferdinándot is elárulni s a félhold védő árnyékában magához akarta ragadni a főhatalmat. Ismerjük kétszínű szerepét, melyet az 1631-ki bélavári gyűlésen játszott.¹ A török fogságból kezességre kiszabadulván, hogy milyen egyenes embere maradt Jánosnak, följegyezték a krónikák. Az 1539. székesfehérvári királyi lakodalmon, melyre ő hozta a menyasszonyt Krakkóból, már Serédy Gáspárral a túlsó pártra állásról tanakodott, s a mint ura halálának szele fűjt »Sáros-Patakon minden harangot megvonatott ugyan, de azonban nagy vendégséget adott, tele hordókat huzatott föl a pincékből és teljes örömet mutatott.«² Féktelen nagyravágyásának hirei Ferdinánd előtt is gyanusnak mutatták s utoljára is fogságban halt el Bécsben. A kor egy másik főemberének Török Bálintnak sem egyenesebb a pályája Kanyargóit most a temesi grófság, majd a vránai perjelség kormányzói tiszte s ismét a zálogba adott Debrecen és Hunyad könynyítik meg. 1530-ban Pekry Lajos, Török Bálint és Bakics Pál valóságos érdekszövetségre lépnek, hogy vagy együtt maradnak a Ferdinánd pártján, vagy együtt hagyják el azt. És így tovább.

A kínálkozó zavarosban alábbvaló halászhok sem hiányzottak. Egyik jellemző vonása e kornak: a birtoknak, kincseknek, váraknak, szóval az anyagi javaknak olthatatlan

¹ Dr. Fraknói: *A magyar országgyűlések*. I. k. 128. l.

² Budai: *Polg. Lex.* III. k. 81. l.

szomjusága. Ez jellemzi az utolsó kurta nemest, ki erejébe bizakodva elfoglalta a szomszéd özvegy asszony földjét s az igazság szolgálójának kardjával állt elébe, ép úgy, mint a biboros minisztert, ki puritán szigorral, barát módra élt ugyan, de pénzsomja mindenféle üzérkedő vállalatba csalogatta s jellemének e foltját kitűnő védője sem vala képes eloszlatni.¹ Midőn a harc folyton forgó kockáján nagy földterületek mindegyre cserélgették uraikat s a ki ma még várur volt, holnap könnyen lehetett földönfutóvá; midőn a gazdagság a szó legszorosabb értelmében ideig-óráig tartóvá vált s a közállapotok bizonytalanságánál fogva a kevés vagyon majdnem egyenlő lett a semmivel: mindenki sokra vágyott. A nagyok nagyjai épen nem voltak válogatósak az eszközökben. Az ily példa nagyon ragadós; a törvény meg vala bénúlva, az igazságszolgáltatás pártoknak lett csak tehetetlen fegyverévé, melyet erőszak könnyen legyőzött, csel könnyen kijátszott, árulás könnyen elhallgattatott. A ki csak birta a karját, hasznát akarta venni akár a védtelenek jószága, akár a törvény megtorlása ellen. Úgy látszik közönséges elvvé lett, a mivel a fekete rác rablóvezér az általa elfoglalt bács-megyei birtokokra visszatérő urakat elutasította: mindig az erősebbnek van igaza; a ki bírja, marja.² Az ekorbeli országgyűlési emlékek tele vannak panaszokkal a hatalmaskodók, erőszakoskodók, rablók ellen. Már a mohácsi vész után tartott legelső gyűlés, a fehérvári, keresi, hogy az egyházakból elszedett arany és ezüst szerek kiknél vannak? És innen kezdve végetlen sora a nehéznél nehezebb vádaknak a zsarolók ellen, kik között állami és egyházi főméltóságoknak, ünnepektől hősöknek neveivel talál-

¹) Horváth Mihály: *Utyeszenich Fráter György*. 382—3 l.

²) Szerémi György *Emlékirata Magyarország romlásáról 1484—1543*. 142 l.

kozunk. Az 1538. pozsonyi országgyűlés aktái egy drámai jelenet emlékét tartották fenn. A tanácskozó rendek előtt személyesen jelent meg Petheő Ferenc özvegye, gyermekei, testvérei, sógorai és barátai környezetében s bevádolta Kecheti Márton püspököt: hogy ez Tátika várát árulás segélyével, önkényesen elfoglalta; az ott talált 100,000 frt értékű drágaságokat eltulajdonította; a vár urnőjét fogságban tartotta.¹ Az igazságát kikapta szóval; de ítéletek végrehajtása már nehezebben ment. A jogtalan birtokban, Mária királynétől elkezdve, nem nagy dolog volt akárkinek megvédnie magát. Jellemző adat az is, hogy az 1542. besztercebányai gyűlésen Perényi Péter, Ráskai, a Balassák, Bátor András, Bebek Ferenc a magánjogi sérelmek tárgyalását oly hevesen ellenezték, hogy már nyílt lázadás kiütésétől lehetne tartani.

De még nem ezek a legsötétebb lapjai e kor erkölcstörténetének. Az ország különböző vidékein rabló várak emelkedtek, melyek messze környékeket kipusztítottak. Uraik egész hadseregeket fogadtak: zsoldjukban állott különösen Lengyelország, déli Oroszország és Moldva szemetje. E se istene, se hazája népet vezették magyar urak a maguk nemzete ellen. Várakat ostromoltak, kastélyokat foglaltak, nyájakat hajtottak, házakat gyujtogattak, adószedőket nyomorgattak, kereskedőket fosztogattak s országot, királyt és igazságot megcsúfoltak. A haza majd minden részének jutott belőlük. A bányavárosok réme volt Balassa Menyhért, ki Csábrág és Szitnya várából tartotta rémületben a bányavidéket; Felső-Magyarországnak különösen keleti részén a rabló urak legembertelenebbike és vadabbika: Basó Mátyás garázdálkodott Murányból; túl a Dunán

¹ Fraknoi: *Országgyűlések*, II. k. 25 l.

Fejérvár, Győr, Esztergom vidékén a Vág vizéig Podmaniczky János és Rafael raboltak, kiknek fészke Palota és Zsámbokrét volt; Laszky Jeromos a Szepességet retgettette. A történet egész nagy rabló hadjáratoknak is fenn-tartotta emlékezetét; tudjuk, miképen intézett a Bátori Kristóf népe valóságos irtó háborút 1572-ben Kassa környékéről a híres simándi vásár ellen. Valósággal alig tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a közép-európai lovagi rablóvilág, mely virágjában is be-behullatta hazánkba egy-két magját, mikor odakünn már vépkép elnyomatott, itt még egyszer utoljára fölburjánzott. Halálharcát vívta s végső vonaglósaiban visszataszítóbb volt, mint bárhol és bármikor.

Ime egy-két vonás a XVI. századbeli Magyarország képéből. Ha hozzájuk adjuk még a személyes bátorságnak, az elkeseredés vakmerőségének, a hősiességnek vonását, melynek krónikáink annyi emlékét őrizték meg, befejezhetjük vázlatunkat. E lovagi jelleg azonban, mely Zrinyi fölládozásában érte el tetőpontját, egészben nem változtat a rajzon. A velencei diplomaták, kik hazánk állapotáról kimerítő jelentéseket készítettek, szintén megcsodálták; de mégsem háríthatta el ez nemzetünk fejéről borzasztó ítéletöket, hogy: »Magyarország holttetem.«¹

---

¹ *Relationen* venet. Botschafter über Deutschland und Oesterreich im XVI. Jahrh. Ausg. Jos. Fiedler. (Fontes rerum Austriacarum, XXX. k.) — L. Wertheimer Ede: *Magyarország állapota a XVI. és XVII. századtan*. Századok, 1875. X. f.

3.

Költészet.

Ugyan mit fejezhetett ki ebben a korban a korok lelkeinek lelke: a költészet? Vajjon az egész magyar földet áthatott mételyes levegőt szítt-e magába és lehelte-e ki, vagy csodálatosképen zöld szigetet képezett a mocskos hullámok között? Nem maradtak-e olyanféle irodalmi emlékeink, melyeket ez az idő a maga képére teremtett vala ép úgy, mint a hogyan Olaszországban az Anjouk ideje emléket hagyott veszett erkölcei felől, ama lángeszű mesemondó könyvében, kinél kellemesebben elbeszélni s kevésbbé pirúlni senki sem tudott; a Mediciek kormányelvei pedig a florenci bölcse tanácsaiban? Maradt e ránk is valami efféle, valami védírata a kor fő irányának, apologiája az önzésnek, erőszakoskodásnak, árulásoknak? Legelső íróinknak — hisz a szó szoros értelmében véve csakugyan ők voltak a legelsők — hervadhatatlan dicsőségére legyen mondva: semmi.

Ha volt valaha kornak irodalma, mely a hatalmasoktól sem nem függve, sem nem félve töltötte be magas erkölcsi hivatását; mely úgyszólván a közélet valamennyi tényezője közül egyedül tudta megőrizni s rettenthetetlenül gyakorolni az ítéletmondás jogát; mely ha keservében rossz próféta volt is, — közpusztulást, végenyészetet, utolsó ítéletet jövendölt, — de mindig jó, igaz, becsületes, kérlelhetetlen mester: úgy a mienk volt az a XVI. században. Hogy túlzásba ne essünk, ne feledjünk rámutatni e kétségtelenül emelő jelenségnek természetes alapjára. A XVI. századi költészet művelésében nem sok része volt a főranguaknak, kik között az általános erkölcsi hanyatlásnak fő képviselőit

találhatjuk meg. Vitézségökkel tárgyat szolgáltatnak a históriás énekeknek, feslettségökkel a gúny, harag és átok számos költeményének. Néhányan közülök, a régi nagyok példájára, szívesen hallgatták az udvarukban megforduló lantost, s a kik az új valláshoz szíttak, a művelődés eszközeinek gyarapításával hatottak a költészet emelkedésére is. De ennek üzöi között csak a század vége felé akadunk előkelő származásuakra. Mesterei eladdig majdnem kivétel nélkül szegény papok, tanítók, könyvnyomtatók, jegyzők és más, alsóbb osztálybeliek voltak s csaknem mind protestánsok. Egyfelől tehát kívül is állottak a megvesztegetett légkörön, inkább az elnyomottak, mint a hatalmaskodók közé tartozván, másfelől szellemök fő irányzatából, mely a protestantizmusnak minél mélyebb meggyökereztetésére törekedett, önként következett a jelennel való elégedetlenség, a régi rend ledöntésének s egy új megalapításának vágya. A viszonyok kétségkívül nagyban elősegítették térítő munkájokat, melynek elhintett magvai különösen a szegénységnek országszerte keserűséggel teli, elégedetlen, már rosszabbtól nem tartó, vigasztalásra és reményre óhajtozó lelkében termékeny földre találtak. Elősegítette tudományuknak nem annyira dogmai, mint erkölcsi oldala, midőn az erkölcsi reform az egész nemzetnek létkérdése volt. E mellett küzdöttek ők a szószéken, iskoláikban, nyomtató műhelyeikben és írásaikban egyiránt. Tükröt tartottak koruk elé, melyben annak meg kellett ijednie arcától, s mely, a maga tisztaságában, annak tört vonásait visszatartva, leghivebb emléket hagyta ránk.

El kell pusztúlnia a régi világnak a föld színéről! — Ez volt a XVI. század költőinek alaptétele, melynek zordon disharmoniája ép úgy megzavarja a történeti énekek nyugodt folyását, mint a hogyan uralkodik a legelső magyar

énekekben, melyekkel az új egyház katakhuménjei az igazságos isten trónját fölkeresték. Uralkodik a gúnyolódó, feddő, átkozódó költeményekben s a kornak első reális képeiben: szinműveiben, melyeknek katasztrófájáról mintha csak azért feledkezett volna el az író, mert annak sötét, borzalmas tudata mindenki lelkében meg volt. Mindennek, a mit maguk körül láttak, tettek és szenvedtek, a rothadt társadalom végpusztulását érezték szükségszerű, kikerülhetetlen következésének. A mindenféle nyomor, az élet olcsó volta s a földi javak bizonytalansága, az árulás és hitszegés mindennapisága, a királyi családok végzetes harca, a nyakunkra törő és sokszor nyakunkon ülő pogány seregek, a mindenütt komor, vigasz nélküli láthatár sajátságos vallási miszticizmust honosítottak meg. A protestantizmus terjesztette a bibliát s képeit, mondásait, példázatait különös előszeretettel választván az ó-testamentomból, akaratán túl mélyen beférkeztette híveinek lelkébe a régi, bosszuálló isten félelmét. Minden vallási újítás kétségkívül megszilárdítja egy időre a hitet követői lelkében, s ez az isten igazságát kutató hit férkeztette be az elnyomott, jobb szellemekbe ama kétségbeeséssel határos töredelmet, büntudatot, mely az utolsó ítéletet várta. E ködös, verőfénytelen, éjtszakára készülő szürkület borong e század egész szellemi élete fölött. Nyilatkozik gúnyban, feddésben, humorban, jajveszéklésben és átokban. Az előbbi korból, a Jagellókéből, is maradt ránk feddő ének, az Apáti Ferenc deáké, mely könnyed gúnyorral évődik a deákok fodor hajával, a tánc közben elhullatott pártákkal, a szemérem-kapáló lepkékkel s a lányok közt viadó papokkal:

Igen kevés hajok, szántalan jószágok,
Erős regulájok, kevés zsolozsmájok,

Bársonyos szolgálók, fekete kápájok
Az apát uraknak !

Mi ez a XVI. század sötét énekeihez, melyek végromlást hirdetnek mindenkinek és Jeremiás siralmas hangjait kéri a maguk panaszának ! A nagy hit méltóságossá, a gonosz idők komorrá teszik ajkukat, melyeket tréfaszó nem hagy el. Papok maradnak a költészetben is : a megbántott istennek bosszuló igazságát hirdető papok. Szkárosi Horvát András az *Átokról* példálózik és Mózes rettentő szavait dörgi nemzete fülébe, melyről azt írja :

Rettenetes ez világnak mostan minden dolga,
Csudálatos nagy vaksága és hatalmassága,
Nem fog rajta az istennek semmi igazsága,
Sem haragja, sem csapása, sem irgalmassága.

Miután a Deuteronomium régi zsidó átkát, mely alapját képezi a középkorban borzalmas mesterséggel kifejtett átkozódásnak, erőteljes átköltésben ismételte, az alacsony sorsu tályai prédikátor a »fejedelmek« ellen fordítja haragjának ostorát :

Azt tudjátok, hogy az isten megvénhődött már, nem lát ?
De nem alszik, rejánk pillag, noha sok bosszút lát,
Így jól látja ez világnak minden álnakságát.
Majd levágja az fejszével az gonosz termő fát.

Ugyanez a szellem lengi át, bár enyhébb változatban, a tudós Farkas András nagy költeményét *A zsidó és magyar nemzetről*. Mind a két nép istennek népe volt, melyet tejjel-mézzel folyó országba vezetett az ur, megjelentette nekik akaratját s küldött vala jó és bölcs fejedelmeket ; de háládatlanságukban egyenlő keményen és méltán sujtotta őket. Miképen amarra ránehezedett a babyloni királyoknak és a római

császároknak vas karja, az inség ezer nemével, azon módon nyög ezidőtájt a sokképen megsanyargatott magyar nemzet is.

Mindezek szállának istentől mireánk,
Bűnünk szerint és gonoszságunk miatt,
Egy felől verete pogán törökökkel,
Más felől némettel és ah sok pártolókkal:
Ezzel megmuta'á az hatalmas isten,
Hogy ő az bűnöknek erős boszuállója.

Nabukodonozor álmának késő fejtői mind vést jövődölnek belőle a bűnökbe süllyedt nemzetnek fejére, melyet nem könyöröghetnek le erről a *Jeremiádoknak* töredelmes, szivszaggató hangjai sem. A világ elmulása közel van, hangoztatja a komor énekszerzőknek egész serege Batizi András után:

Mikoron az ágak szépen kibimbóznak,
Jelentik, hogy az nyár immár közel vagyon:
Akképen az jegyek nyilván azt jelentik,
Hogy itélet napja immár elközelget.

És sokféle alakban ugyanez a sötét, rettegető gondolat mindenfelé, félézázadon keresztül. A XVI. század utolsó tizedében még egészen világos szavakkal jelenik meg Vajdakamarási Lőrincnél. Mindenütt megüti fülünket egy-egy hang belőle, a hol csak a költő a maga érzéseinek szót enged. A protestantizmus ridegebb isteni félelme át meg áthatja egész költészetünket. Lassankint túlnyomúl e borus hangulat egy osztálynak, a protestáns papságnak, túl az egész felekezetnek határain: általános költői hangulattá lesz. A buzgó katolikus Balassa Bálint vallásos énekeit ép úgy átlengi e miszticizmus, mint Calvin akármelyik apostolának igéit. Megzavarni a derű, jókedv, szerelmi csapongás dalaival: még a könnyü vérű költő is röstellené s szelid búbanatának, virág-

ról virágra röpködő kedvének bájos emlékeit lángokba dobja, hogy onnan egy szerencsés csuda háromszáz esztendő múlva szabadítsa ki. Érdekes, hogy az a világi szerelmes vers, mely e korból egész a legújabb időkig jóformán egyedül volt ismeretes, egy törökké lett magyar: Mehmed munkája, ki hitével és hazájával eszmekört is cserélt. Még Zrinyinél is e hangnak viszhangja zeng: a bűnei miatt isten által végpusztításra ítélt magyar nemzetnek megváltóra van szüksége; csak hogy már az ellenkező iránynak: az antireformációnak szolgálatában. Kétségkívül a század legjobbjainak maradtak ránk e költeményekben emlékei. Mintha ide menekült volna e bíró nélküli korban mindaz, a minek joga volt ítéletet mondani. A fájdalom átjárja kezdődő költészetünk minden faját, egy helyt kétségbeesésben, panaszban, imában törve ki, másutt »a szívbe fojtva s ott méregre válva.« A meseíró Heltai úgy szövi történeteit, hogy korának lesújtó viszonyait példázza általok; a rászedett keselyű és a beteg oroszán a kor durva hatalmasaihoz szól. A históriás énekek költői is meg-megszakítják elbeszéléseik fonalát egy-egy könyörgéssel az ország nagyjaihoz, hogy térjenek jobb útra. A harci dicsőség verőfénye alig képes áttörni a nehéz ködöt, mely az egész társadalom fölött borong. Mikor Tinódi énekeit olvassuk, szinte látjuk magunk előtt a hallgató várurat, körülvéve a hadi pályára készülő s a végház veszedelmes iskolájába adott nemes ifjaktól, a mint az őrség minden percben török vagy német támadásra vár s a környék beszorított népe utolsó falat kenyerét fogyasztja.

Ez a kor szülte az első irodalmi munkákat magyar nyelven, melyeket külső alakjoknál fogva — íróik dialogokba öntötték mondanivalóikat — színműveknek szoktak nevezni. Ezek is, csaknem kivétel nélkül, csatlakoznak ko-

ruk irodalmának általánosan uralkodó hangjához, melyen az írói egyéniségek csak belül képződhettek. A protestantizmus, mely nálunk is úgy lépett föl, mint új és jobb erkölcsök megalapítója, fogadja legelőször szolgálatába e műformát. Az első Prologus, mely Sztárai Mihálynak 1559-ben készült egyik szinművéből, *Az igaz papságnak tiköréből* ránk maradt, mondókájának mindjárt legelején így beszél: »Nagy-sokan vadnak ez mostani időben, kiknek utálatos az igazság és kellyemetes az hamisság; böcsületes a hamis tudatlan papság és utálatos az igaz és isten ígéje hirdető papság.« A régi egyház tanai ellen irt szatirához sorakozik töredékben fönmaradt elődje: *A papok házassága* is. Szélesebb alapon épült s a társadalomnak több vérző sebét mutogatja a híres *Comico-tragedia*, mely sokkal későbbi lenyomatokból ismeretes ugyan, de alapeszméjével, hangjával, képeivel, fenyegetőzéseivel és tréfáival a XVI. századnak eltagadhatatlan gyermeke. »Rész szerint vig, rész szerint szomorú« moralizálásával egyedül csatlakozik a keserű humor amaz első magyar termékéhez, mely Balassa Menyhért meggyalázására íratott. Egy futó tekintet tartalmára meggyőzhet, hogy egészen ama kor poézisének nehéz, fulasztó levegőjét szívjuk benne, melylyel foglalkozunk. A Jócselekedet itt hagyja az emberiséget, mely fölött a Véttek marad az ur. Oldalánál a Szenvedés és Türelem állanak. Ennyi az előjáték. A tulajdonképeni darab a dőzsölő gazdagról szól, ki Lázártól a morzsát is sajnálta; továbbá a rabló lator katonáról és a kegyetlen tisztartóról. Mind főleg XVI. század típusok, kiket a Halál poklokra kerget s az epilogban erkölcsi leckét tart a közönségnek. Az úgynevezett jezsuita-dráma, vagy iskolai szinmű első nyomairól itt hallgathatunk; ezek nálunk épen úgy, mint Németországban, hol Reuchlin kezdése után kaptak lábra, idegenből

átültetett növények voltak, melyek kifejlesztésére nem, csak senyvesztésére volt hatása a hazai földnek és levegőnek.

De az elősoroltuk darabok között erkölcstörténeti érdekesség szempontjából egyik sem mérkőzhetik, távolról sem, a Balassa Menyhért árultatásáról írt *Cómoediával*. Alapgondolatában, alakításában, fölléptetett személyeiben, hangjában, tanulságaiban a század legjellemzőbb terméke. Mi adta szerzőjének kezébe a maró gúny ostorát, mi fakasztotta a humor kacajára? Nem más, mint az ország ama pusztulásának és vesztének siratása, melyre a Balassák jutatták. Nem mi, a darab nyomtatója, Karádi Pál is kiolvasta ezt belőle, mikor bevezetésében »az maradék magyarországbeli vitézlő uraknak és fejedelmeknek, mindenütt lakóknak hivságban való megmaradást« kívánván, így ír: »Nem türhetem, hogy ki nem nyomtatnám és mindeneknek tuttára ne adnám . . . Eggyért azért, mert eleitül fogván, a mint az magyar orszagi krónika bizonyítja, egész Magyarország a sok pártolásért és idegen fejedelmeknek választásaért pusztula, vesze és romla, megutálván az ő tulajdon és természet szerint való kegyelmes fejedelmeket, kiert ezután is várják az maradékok az ő veszedelmeket . . . Másért ezért, . . . hogy mindenek ezt látván, példát vegyenek ebből az árultatásnak eltávoztatására. Mert az egy Balassában nyilván általán fogva megláthattyák az istennek mind irgalmasságának, hosszú ideiglen való várásának mivoltát, és mind rettenetes büntetésének és haragjának súlyságát, mert noha sok ideiglen elhalasztja ő az büntetést: és a képutálást nem mindjártón jelenti ki: de azért soha büntetés nélkül el nem hatta és el nem hagyja, hogy ezt értvén mindenek hivségben ügyekezzenek az fejedelemnek szolgálni és mellette végig megmaradni az írásoknak intése szerint . . . Csak arra intem Nagyságtokat, hogy az uristent féljé-

tek, az királt tiszteljétek és minden hivséggel legyetek : hogy az ur isten is egy ideig az meg érdemlett és elvégezett büntetést elhalassza.«

Valóban kit sem választhatott volna alkalmasabbat a kor romlásra vezető bűneinek föltüntetésére a névtelen író Balassa Menyhértnél; senkit a szegény szatirikus, kiben több joggal ostromozhatta volna a nyomorúttak fosztogatóját; senkit a buzgó, mély hitű protestans, kiben a csélcsap hitetlenség cinikusabban nyilatkozik; senkit a Zápolya-ház hive, ki e családot csufabbúl árulta volna el. A lelkekkel, meggyőződéssel, hittel, karddal való kereskedésnek Balassa Menyhért e században fő képviselője. Igyekezzünk néhány vonással a történeti emlékek s az előttünk fekvő szatira alapján egybeállítani képét.

4.

Balassa a történetben és a komédiában.

Balassa Menyhért ama kevés magyar család egyikének sarja, melyeknek története az Árpád házabeli királyok kora óta folytonosan össze van szövődve az országos dolgokkal. A család hetedfélszáz éves fájának mindegyik ágán ismert nevekkel találkozunk, melyek helyet nyertek az ország háborúinak, erkölcsének, irodalmának történetében is. És, a mi nevezetes, a gyümölcsök mindegyikéről ráismerhetünk a termő fára. Ez igazolja, hogy néhány szóval megemlékezünk róla s Menyhérthez mintegy kerülő uton indulunk. Főméltóságoknak, bánoknak, vajdáknak, főispánoknak egyhangúan hosszú sora lenne a Balassák nemzedékrendje, ha sűrűen nem tarkítanák azt félelmes hősök és fékezhetetlen pártosok, hősi halált halt vértanuk és szemte-

len rablók, kalandos életű költők, érdemes tudománybarátok és tragikus sorsu asszonyok. Ha egy külön teret képzelnénk, melyen a család története lefolyt, alig találhatnánk rajta egy talpalatnyi helyet, melyet ellenségnek és rokonnak vére ne áztatna; a mûzsák is csak mintegy cáfolatul látszának megjelenni itt arra a régi közmondásra, mely szerint fegyvercsattogás közt elállana a szavuk.¹

A család állítólag a kún Borstól veszi eredetét. Leszármazását 1224-ig szakadatlan láncolatban föl lehet vinni. Ezidőtájt Detre már főispán, sőt Budai szerint nádor volt. Alig veti meg Detre fia, Mikó, roppant kiterjedésű szerzeményeivel családjának gazdagságát, már legközelebbi utódaiban nyilvánvalókká lesznek azok a tulajdonságok, melyek e jelentékeny faj történetét végesvéig jellemzik. Demeter mester atyjafiai ellen háborút támaszt, fegyveres szolganépével megtámadja és kiostromolja a gyarmati tornyot. Péter pedig, Detre unokája, halála után hűtelennek és pártosokkal cimborálónak bélyegeztetik. Talán ez az a Péter, ki Lehoczky szerint a szent földön szeldsuki törökök keze által esett el.² Két századdal utóbb éri el a család

¹ A Balassa család történetéről lásd: Lehoczky *Stemmatographia* 20 l. stb.; Budai *Lexicon* I. k. 93—130; Kerékgyártó *Magyarok életrajzai* 106—148; Nagy Iván *Magyarország családai* I. kötet. 116—128 lap.

² *Stemmatographia* 2. 20. Kerékgyártó kétségbevonja ez adat hitelességét (i. m. 108 l.) abból az okból, mivel Balassa Péter »a XIII. században élt, midőn keresztthadak már nem vonultak keletre.« Oly állítás, melyet csak valamely sajtóhiba tehet magyarázhatóvá. Jeruzsálemi András, Hollandi Vilmos, II. Frídrik, Szent-Lajos, az angol Eduárd és frizei mind a XIII. században harcoltak a keresztért. A szent földön alapított keresztyén királyság halálharcát a század legvégső éveiben vívta 1291-ig, Antiochia és Akkon körül. Nagy Iván szerint (i. m. 118 l.) a szóban forgó Péter már 1290-ben nem élt.

országos nevezetességének, befolyásának, jelentőségének tetőpontját. Egy gazdag nemzedék valamennyi tagja jelentékeny szerepre vergődik a magyar közéletben. Komédiánk hőse: Balassa Menyhért s testvérei: Imre, Zsigmond, János a XVI. századbéli pártosság megannyi virága, kiknek lába nyomát fölségárulási pörök, erőszakos foglalatások, rabló kalandok, ármányos fordulatok s néha napján zörgő bilincs kísérik. Mintha minden igyekezetüket arra fordítanák, hogy elfeledtessék a nemzettel apjoknak, Ferenc szörényi bánnak, a mohácsi sikon szenvedett hősi halálát, melybe utóbb az ő nevét viselő fia is követte. Azután meg unokája, a család legnagyobb dicsősége, a költő Bálint, ki életének kalandos és könnyelmű folyására, gyászos és kiegyenlíthetetlen viszályaira s dicsőséges végére nézve egyiránt nemzetségéigazi sarja volt. A pártoskodás és testvérharcok tovább kísérik a Balassákat az erdélyi forradalmárnak, Imrének ágán. Unokáinak: Zsigmondnak és Imrének élete egymás ellen való viszálykodásban folyik. Az utóbbi nem akar urat tőrní maga fölött, újjat húz Wesselényi nádorral, Tököli-vel tart és hűtlenség miatt vesztí el birtokait. A család második költője, szintén Bálint nevű, végrendeletében megátkozza azt is, ki testvéreivel jót cselekszik.¹ Bizonyos kalandosságra, vadságra való hajlam e családnak még nőtagjainál is előbukkan. Balassa leány volt az a Borbála is, (Budainak valószínűleg téves adata szerint Menyhért leánya)² kit férje, Török János, parázñaság miatt lenyakaztatott. A

Nincs benne tehát semmi lehetetlenség, hogy Péter — talán az igazságnak ellene emelt keze elől menekülve — ott esett el, ahol még a következő esztendőben is folyt a harc.

¹ Toldy Ferenc: *Magyar költészet kézikönyve* 2. kiadás. I. köt. 213. lap.

² *Polgári Lexicon* I. köt. 115 lap.

gonosz mostoháknak valóságos példaképe Balassa Andrásné, Szúnyog Ilona, ki a második költő Bálintnak gazdag anyai örökségét a maga gyermekei számára akarván megkeríteni, irgalmatlanul verte és koplaltatta a kis fiút, ki a jobbágyok által hordott zabkenyéren, a kékkői vár nedves pincéjében növekedett és utoljára is kénytelen volt megszökni az atyai hajlékból. Bálint nejével, Szúnyog Katalinnal, újra egy kalandos sorsu asszony került a családba, kinek ifjúkori szerelme szolgáltatta Arany *Katalin*jának tárgyát. Simon özvegye, Windisgraetz Magdolna, az 1659-ki országgyűlés elé vitte pörét süvével, Jánossal.

És e folytonos belviszály között, a főhatalomnak gyakori kihívása és fegyveres föltámadása dacára a család se ki nem pusztult, se alá nem sülyedt, de még csak országos befolyását sem vesztette el bármi rövid időre is. Mintha a bölény-fej, melyet címerében viselt, nemcsak erőszakosságát, vadságát, dulakodó természetét, de sohasen fogyó erejét is jelentené. A nagy változások, új dinasztikiák trónrajutásai, pártharcok, melyek a régi arisztokraciának egy-egy részét mindig homályba szokták szülyeszteni, a Balassák előkelő állását érintetlenül hagyják. A család politikai szerepét az Árpádok kihalta után folytatja az Anjouk alatt. A brandenburgi Zsigmond sárkány rendjének egyik első vitéze Balassa László. A Hunyadiakkal s utóbb a Zrinyiekkel nőágon rokonságba lépnek. Mohácsnál elesik a családfő, de mintha e véres mezőn új virágzásra hajtana a faj. A XVI. és XVII. század külső és belső háboruit előkelő szerepben harcolják végig a Balassák. Mi lehet ennek a magyarázata? A családnak két olyan jellemvonása, mely örökségül maradt nemzedékről nemzedékre. Az egyik a legnagyobb mértékű személyes bátorság, a sikert félig mindig kezében tartó vakmerőség volt, melyért az uralkodók és a nép egyiránt

igen sokat meg szoktak bocsátani, s mindig szívesen látnak csapataik élén. A másik a folyton résen álló számítás, mely, erkölcsi elvekkel nem sokat törődve, a viszonyokat mindig ki tudta aknázni a maga javára. Ha meggyőződésről beszélhetünk itt, meggyőződésében állhatatlan volt, s épen megbízhatatlansága volt megtörhetetlenségének legerősebb biztosítója. Ha egyik félen elvesztette ügyét, kétszeresen tudta megnyerni a túlsó oldalon. Hátra mindig csak egy lépést tett, előre mindig kettőt. A folytonos családi egyenetlenség életelemévé tette a belső háboruszkodást; százados tapasztalások csak az erősebb jogában való bizakodást szilárdították meg benne. Így tartotta ide-oda kalandozva, vérét sohasem kimélve az egyensúlyt. Jellemző a család vérmérsékletére, hogy annyi századon keresztül csak egyetlenegy tagja lett pappá. Nem kevésbbé az is, hogy míg hőst oly nagy számmal adott, a szó igazi értelmében vett államférfit, kit csupán bizonyos közcél érvényesítésére való következetes törekvés tehet azzá, egyetlenegy sem.

E nem közönséges nemzetségnek volt egyik leghírhedtebb szülötte Balassa Menyhért, kiben fokozódva és egyesülve látszottak mindazok a tulajdonságok, melyek családját egészben jellemezték: hősiségében vakmerő, kapzsiságában rabló, pártosságában orgyilkos. Első benyomásait már olyan közviszonyok között kapta, melyek a helyett, hogy derék adományait: vitézségét és természetes eszét valamely jó ügy szolgálatára lelkesíteni képesek lettek volna, inkább valának alkalmasok rossz hajlamait meggyökereztetni és kifejleszteni. 1511 körül születve,¹ kora ifjúságát a vég kezdetének, az általános fölbomlásnak idejében, az

¹ Némelyek 1505-re teszik születése évét; de márvány sírkövének Gyurikovics által közlött fölirata (*M. akad. értesítő*, 1848, II. sz. 47 s k. l.) kétségtelenné teszi, hogy hibásan.

osztályok harcának véres és elvadító jelenetei s a meglazult erkölcsök sülyesztő képei közt töltötte. Ismeretek szerzésére nem igen fordíthatta fiatalságát, mert Bornemisza Péter egy nyilatkozatának alapján ¹ könnyen kétségbe lehet vonni írástudását is, a mint Budai csakugyan kétségbe vonja. ² Erkölcsei nevelése sem igen lehetett jobbravaló. Főuraink nagy részének ez időbeli nevelése inkább csak edzés; egyedüli célja: jó, szemes, mindenhez hozzászoktatott, minden tűrésre képes katonákat képezni a nemes urfiakból, fenyegetetebb végházak gyakorlati iskolájában. Ilyen célul lehetett Menyhért kiképeztetése is. Atyjának eleste, a mohácsi veszedelem, idejében csak tizenöt éves legényke volt, s János király által még igen fiatalon neveztetett ki Hont-vármegye főispánjának. Hűsége azonban nem tartott ki János haláláig sem, mert mialatt ura a föllázadt erdélyiek ellen vezette életének utolsó hadjáratát, Menyhért az első patkányok között volt, kik kiugráltak a már beteg kormányos által vezetett hajóból, mely ellen a hullámok vészjósolva tornyosultak. Első árulása után csakhamar ragadozó természete, de rendkívüli elszántsága s a viszonyokon uralkodni tudó ármányos esze is nyilvánvalóvá lett. Hogy önkényeskedését jobban biztosíthassa, a kormányzására bizott vármegyét Nyáry Ferencsel fölosztotta. A panaszok folytán, melyek ellenök fölmerültek, az 1542. novemberében tartott pozsonyi országgyűlés szigorú határozatokat hozott ellenök, ³ melyeknek következtében meg is fosztatott méltóságától. Ő azonban minden bukása után talpára szokott esni:

¹ »Ha a deáki tudomány is mellette lett volna, ez mostani világnak csillaga volna.« Közli: L-hoczky *Stemmatographia* 2. 27.

² *Polgári Lexicon* I. k. 115. l.

³ Fraknói: *A magyar országgyűlések története*. II. kötet. 25—29 lap.

még ugyanabban az esztendőben meg tudta szerezni Barsvármegye főispánságát. Feleségének, Thurzó Annának, első urától született fiát, a kis Cseh Jánost illette Léva vára, melyet Menyhért 1543-tól a maga lakó helyéül foglalt le. Ennek védelmében aratta első katonai babérait. 1544-ben Esztergomból egy körülbelül 2000 emberből — janicsárokból és lovasokból — álló kóbor török csapat, a Garamon átkelve, éjnek idején lajtorjákon belopózkodott Léva városába; a kit elől-utól talált, levágta, azután a vár kapuját megrohanta. Menyhért fölserkent a lármára, öltözetlenül kardot ragadott és a veszély helyére rontott, katonáit neki-bátorította s apró ágyu- és puskatűzzel a törököket megszasztotta.

Terjedő vitézi híren vérszemet kapván, innen kezdődik voltaképen amaz alávaló szereplése, mely egy nagy országrésznek megfékezhetetlen és telhetetlen ostorává tette. Csábrág várából Pálfi Péter gondnokait kivetvén, a szitnyai hegygyel erőszakosan elfoglalta; az utóbbi helyen egy megerősített kastélyt építtetett s mind a három várát: Lévat, Csábrágot és Szitnyát rabló hajdukkal megrakván, az egész messze környéket hosszú időn át félelemben tartotta. A murányi félkezű kapitány, Basó Mátyás, hajdukából, rusnyákokból, oláhokból és lengyelekből összeszedett rabló hadával gazdag prédákra kecsegtető példa gyanánt járt előtte. Balassa Menyhért nem sokkal maradt mögötte. Istváni borzalmas részletek emlékezetét tartotta fenn a rabló kalandokból.¹ Kereskedő, adószedő, vagyonosabb polgár és kisbirtokos nem vala tőle biztosságban, a bányavárosok környékén és az egész Mátyus-földén. A körmöci veretlen aranyat szállító szekerekre lecsapkodott és a szállítókat sorra

¹ Istváni: *Historia* XVI. 174—175.

öldöstette. A megpénzelt adószedőkre rálesetett s rabúl vitetvén váraiba, kifosztogatta őket. E galádságoknak igazi gyalázatos színét az a körülmény adja meg, hogy látszatával sem törődtek annak, hogy talán némi jog érvényesítésőt, pör eldöntését, párt-célok előmozdítását, vagy effélett keresnek tilalmas, erőszakos eszközökkel. Még a zsákmányért sem veszélyeztettek úgyszólván semmit, mert igen kevés kivétellel fegyverteleneket, vagy legalább aránytalan erejűeket zaklattak. A legrosszabb esetben biztos menedéket nyújtott nekik egyik vagy másik rabló vár. Balassa Menyhért valóban még annyit sem kockáztatott, mint akármelyik közönséges rablókapitány s úgy látszik, híjával volt annak a bizonyos, nem épen ritka könyörületnek is, melylyel a rabló egykori nyomorúságasorsosait, a szegényeket, bántatlan hagyja. A *Comoedia* tele van olyan apró vonásokkal, melyek még ennyi becsületet sem hagynak rajta. Szolgáinak nincs mit enni adnia: kiadja parancsban poroszlójának, hogy »lássa meg amaz özveg-asszony ökreit és vágassa le az konyhára ma.« Embereinek idegen asztagokat és bortermést osztogat jutalom fejében. Szomoruan ismerik a szegény »szombati áros népek s főképen az Bars- és Nyitra-vármegyei nemes népek, kiket rabbaivá töltt vala.« Idegen jobbágyok ökrein sem átallja csilapítani telhetetlen éhét. Bármily boldogtalan idők voltak is azok, mikor »az igazságot csak a nagyobb erő határozta meg,« a pohárnak végre is ki kellett csordúlnia. Az 1548. országgyűlés kimondja Balassa Menyhért és Basó Mátyás száműzetését s Ferdinand Salm Miklós grófot küldi a rabló várak ellen ötezernyi spanyol és német katonasággal s magyar huszárokkal, kiknek száma azonban a sok kárvallottal és bántalmazottal csakhamar kétszeresre szaporodott. Tinódi Sebestyénnek egyik legérdekesebb éneke az, melyben e hadjárat történetét irta meg 1549-ben Kassán »magyarok

veszésén gondolatjába.« A két részből álló ének címe: *Szitnya, Léva, Csábrág és Murány váraknak megvevése*; s a *Cronica* második részében (különb-különb időkbe és országokba lött dolgok, istóriák) foglaltatik. Ha igaz az, hogy Tinódi csak 1552-ben Kassával együtt hódolt meg Ferdinándnak,¹ kinek két évvel utóbb énekgyűjteményét ajánlotta, úgy látszik, utólagosan szúrta be ez énekébe egyetmást, hogy ellensúlyozza valamikép hazafiui fájdalmanak itt-ott erősebb hangú kitörését, a magyarságnak idegen nép által pusztulása fölött. Így olvassuk mindjárt az elején:

Bizon sokan hálát adnak Istennek
És jót mondnak az jó fejedelmnek:
Bátorságos utat szörze az népnek,
Igazat szolgáltat nyomorúlt szegényöknek.

Úgy e sorokban, mint más helyeken is világos kifejezést ad örömének, melyet a rabló fészkek ellen megindult s azok lerontatásán végződött véres igazságszolgáltatás és a szegény, elsanyargatott népnek megszabadulása fölött érez. De erős magyarsága is hangot kér s a hadjárat és ostromok részletes rajzát meg-megszakítja egy-egy bánatos jajszó az áldozatok fölött, kiknek halála által a büntető igazságnak tétetett ugyan elég, de csak az általa annyira szeretett, annyira féltett magyar faj veszett, fogyott. Érdekes bizonyosságot szolgáltat ez ének arra is, hogy a vitézségnek, még ha gonosz ügy szolgálatába szegődött is, minő rendkívüli, megvesztegető varázsa volt mindenkire e harcok időkben. A lévai vár hősi védelmét úgy festi, mint a magyar hadi éretnyek díszes tanuságát, sőt szívesen ejt egykét jó szót még

¹ Szabó Károly: *Az János király fiáról való szép krónika szerzőjéről*. Kisebb tört. Munkái, I. k. 382—3 l.

magának az ekkoriban üldözött Balassa Menyhértnek érdekében is, kinek nevéhez a gazságokén kívül bajnoki tetteknek országos hire is fűződött. Leírja; miképen parancsolja meg Ferdinánd »Groph Miklósnak,« hogy indítsa meg ellene hadát, s a következőket veti utána:

Nagy haragja Balassira királnak,
Csábrág várát hogy nem adá királnak.
Semmi lön szolgálattya ez úrfinak,
Tudgyátok jól szolgált ő ez szegín országnak.
De lám sokan tudgyátok vitézségét,
Ki tart vala sok jámbor vitézőket,
Kikkel ütött törökkel sok igyeket,
Kik közül Lévában sokan veszték fejöket.

Míg a murányi fosztogatókra, Basó Mátyás és társaira, kiknek sorsát Tinódi énekének második része adja elő, a hadjárat igen szomoruan végződött: Basó két testvérével és tizennégy cinkosával együtt lefejeztetett; Balassának sikerült idején megugrania a kelepceből. Szorultságában eleinte a nógrádi bégtől kér segítséget, de hasztalan. Várai egymásután adták meg magukat, vagy estek el, s Menyhértnek nem maradt más menedéke, mint a keleti magyar udvar kegyéhez menekülni.

Ezzel tehát ismét arra az oldalra jutott, hol nyilvános szereplését megkezdte. Izabella szívesen fogadta őt, kiben ügye egy jó kardot és sok zenebonát indító fejet nyert. Részint, hogy az udvarral szemet hunyasson Erdélyben is folytatott erőszakoskodására, részint az új párthivek rendes szokása szerint: ő kardoskodott legzajongóbb buzgósággal a Zápolyák ügye mellett; a már titkon Bécs felé fordult Martinuzzinak ő lett leglármásabb és vadabb ellensége; midőn az Erdély átvételére küldött biztos megérkezett, új

háboruskodást indított, s végre a költöző királynét Kassáig kíserte, hogy visszajövet Ferdinándnak ajánlja föl jó szolgálatait. 1551-ben Martinuzzival, Nádasdyval és Castaldoval Lippát ostromolta, s mikor a törökök vagyonukkal kivonulnak a várból, kincsszomja és kalandos vére titkon utánuk ugratja; de a véres harcból, melyből az utolért Ulama basával keveredik, sebesülten és fél-kudarccal kerül vissza. A következő esztendőben a dunántúli hadak főkapitányává nevezte őt a bizalomra gerjesztett Ferdinánd; de a múltakra korán volt fátyolt vetnie. Balassa már 1556 elején mint az erdélyi seregek fővezére, a királyhoz szító erdélyi püspök várát, Gyalut vette be s Gyula-Fehérvárt és a Szamos-Újvárhoz zárkózott Dobót ostromolta ki. Átpártolásának valódi oka ismeretlen; de annyi bizonyos, hogy a mint a szász-sebesi rendek elhatározták Izabellának és fiának visszahívását s a visszatérő kis királyi családdal Menyhért Mármarosban találkozott: régi, erőszakos, eszközökben nem válogatós buzgalma egy időre megint föllángolni látszott az első zászló iránt, mely alatt élete zavaros harcait megkezdette. Az országgyűlés hűségére eskette. Ennek elbeszélése alkalmával jegyzi meg a *Comoedia* töredelmes gyónója, hogy háta mögött egy szegény nem-barátja így szólott: »Hetedik ez immár isten hirivel, ha jól emlékezem róla.« De még nem az utolsó volt.

Ebbe az időbe esik Balassa Menyhért életének kétségtelenül legsötétebb cselekedete s egyszersmind a gyulafehérvári udvar történetének legvéresebb lapja. Izabella kormányának egyik áskálódó ellensége volt Bebek Ferenc, ki a főhatalom kézrekerítésére, miután a konstantinápolyi divánnál jól megvetette volna ágyát, szövetkezett a Kendi testvérekkel: Ferenczel és Antallal. Az egész összeesküvés még teljesen tisztába hozva nincs. Beszélték s Budai is

megemlékezik róla,¹ hogy Bebek holmija között a török fővárosból Izabella elvesztésére hozott mérget találtak volna. A királyné 1588. augusztus 31-dikén gazdagon megvendégelte a pártosokat s éjfél után két és három óra között Balassa Menyhértet meggyilkolásukra küldötte el. A gyilkosság undok módon végre is hajtatott, s míg a tordai országgyűlés Bebek holttestét négy felé vágatni s a város négy szeglet-tornyára függesztetni rendelte, Balassa fényes jutalmúl kapta Szatmárt, Tasnádot és Nagy-Bányát. — Az orgyilkosság bűnét még sötétebb színben tünteti föl a *Comœdia* szerzője, midőn az Oláh Miklós előtt vallást tevő Menyhért szájába a következő vallomást adja: »Kérem vala Gyulát az király fiátúl és az anyjátúl, de nem adák. Én azon igen elbúsulék Bebek Ferenczel és Kendi Antallal öszve tanácskozáánk, hogy méreggel öljük őket, és Erdélyt magunknak foglaljuk, török császárral együtt tartsuk. Ezen egymással erősen megesküünk és hitlevelet adánk egymásnak erről; de én látám, hogy nem mehet véghez, gyorsan megfordítám az kaszát, elárulám társaimat ugyan éjjel házokra menék, és leváगतám őket; én mostan is itt vagyok. Az hitlevelet bánom; úgy hallom, hogy Kendi Antalnál volt, ettől fogván oztán mind félek, hogy engemet is megnyakaznak árúltatóságomért. Úgy árulám el ismeg az erdeli vajdát, ki bizon nagy hasznomra vala.« Mi igaz ezekből, mi nem: ma bajos eldönteni. Hogy Balassa cimborálhatott, alkudozhatott az összeesküvőkkel, s mikor a túlsó részen több előnyt látott magára várakozni, megfordította köpönyegét: annak ellenkezőjét jelleméből határozottan állítani lehetetlen. Könnyebb megingatni egyik bizonyosságát: az átpártolást. Ha Balassa csakugyan gázságának nap-

¹ *Polgári Lexicon* I. 329. 1.

fényre jöttétől tartva, mintegy menedéket keres Ferdinánd oldalán: aligha húzza oly soká — majdnem két évig — az alkudozást ama jutalom részleteinek kérdése fölött, mely reá átállása esetében várakozni fog. A késedelmezésben itt nagy veszedelem rejlett s Menyhért feje volt kockán, melyet mégis talán csak jobban féltett, mint a hogyan egyik másik jószágra vágyott. A király rendkívül fényes ajánlatokat tett, vagy tétetett neki Telekesi Imre és Bátori Endre által s a kapzsi Balassánál alig szükséges ennél jobb indokot keresnünk színváltoztatásaira. De meg az is majdnem lehetetlen, hogy részességének az általa lemeszároltatott három főuron kívül senki tudója ne lett volna s olyannyira titokban vagy bizonyíthatatlanul maradt volna az, hogy Izabella egy év múlva, halálos ágyán, foglalkozhatott a gondolattal, miszerint a még mindig főkapitányi méltóságában munkálkodó Menyhértet fia gondnokává tegye. Csak annyi látszik bizonyosnak, hogy akkoriban effélét suttoghattak az emberek, kik bizonyítéknak hajlandók voltak elfogadni Balassa eddigi életét, s a *Comoedia* írója sietett fölhasználni a szóbeszédet. Ezt látszik erősíteni az a szembetűnő körülmény is, hogy két kézzel ragad meg mindent, a mi hősére minél mélyebb homályt vethet s torzító vonásai között olyat is alkalmaz, a gyávaságot, melynek valótlanságáról mindenki meg volt győződve.

Balassa utolsó fordulója nem történt hirtelenséggel. Bizonyos, hogy már 1559-ben ingadozott; a következő tavaszon elhatározta magát, hogy urat cserél; de még innen egy évnél tovább ravaszúl kétkulacsoskodott, mígnem 1562 január 29-dikén Ferdinánd aláírta királyi levelét, melynek értelmében a megtért juhok ismét kegyelmébe fogadja és az átpártolás föltételeit meghatározza. Megígérte ugyanis neki, hogy a Fuggerek kezén zálogban levő Detrekő várát szá-

mára visszaváltja; továbbá addig, míg Munkácsot János Zsigmondtól visszafoglalhatná, meghagyta birtokában Tasnádot, Szatmárt és Nagy-Bányát; 500 főből álló lovas és gyalog katonaságot fog tartani számára. Ily magasra tudta csigázni Balassa kardjának árát, melyet azonban innen kezdve nagy vitézen forgatott mind az erdélyiek, mind a törökök ellen. Ez időbe eső hadakozásainak sorát az erdélyi seregeken Hadadnál 1562. március 4-dikén Fáy Ferenczel együtt vett fényes diadala nyitja meg. A krónikások följegyezték, hogy Balassa a csata egész folyama alatt tűzben volt és hadai leginkább az ő példáján gyúltak tüzre. Akkor huszonegy éves Boldizsár fiát is neki biztatta s nagy gyönyörűséggel látta, hogy »az ő nagyreménységű fia, minekutána az ellenség mellében kopjáját eltörte volna, azután karddal rohant az ellenség közzé, és ott egy nagyra menendő vitéznek személyét játszotta.«¹ Alig adta Menyhért hűségének ez és egynémely más példáját, s érezte magát némileg újra biztosságban: visszakívánta a lévai szép napokat s a halmi várkastélyban megint valami rablóvárfélét építtetett, melyet János Zsigmond katonái rontottak le. Sőt új fosztogató hadakra is készült Ferdinánd halálának évében, 1564-ben. Először egy arannyal-ezüsttel gazdag moldvai görög kolostorra indult Zay Ferenczel; de a járatlan és behavazott utak útjokat állták. Majd a hegyaljaiak szüretjére támadt szomszárja; de ide kőborgásának szomorú kimenetele lett. Távollétében ugyanis Somlyai Bátori István, váradi kapitány, Szatmárt megtámadván, Balassa feleségét, eladó leányát és serdületlen István fiát elfogta és az erdélyi fejedelemhez küldte; összezsarolt roppant kincsét katonái között kiosztotta. Balassánét és leányát nemsokára

¹ Budai *Lexicon* I. 106. 115. 1.

a bánat ölte meg Erdélyben, honnan István csak atyja halála után két esztendővel szabadult meg. Menyhért a családját ért szerencsétlenség miatt Debrecen kirablásával és fölégetésével állott boszut s mindvégig jelentékeny részt vett Miksa király vezérének, az Elsassból behívott Svendi Lázárnak hadműveleteiben. A halál 1568. február 9-dikén, ötvenhét éves korában érte utól Bécsben, miután Boldizsár fia »csak harmadnappal ment volna el előre a minden halandóktól megtapotlandó uton.« Forgács Ferenc mondja róla: »Mint becestelen, nyomorútan fejezte be életét, mert most az egész városban, sőt a fejedelem udvarában sem találkozék senki, ki a kilenc árúlásról híres-nevezetes embernek temetését kísérné.« Voltaképeni temetése különben Széleskuton, Pozsony-vármegyében történt, melynek templomában vörös márvány sírkő alatt nyugszik.¹

Jellemrajzához sötét adalékokat szolgáltatnak kora történetének mindegyik lapja, emlékiratok és országgyűlési irományok, melyek e hősi tulajdonok, jelentékeny hadvezető tehetség, nem közönséges elme, ezerszer kockára tett élet egyetlen vezető elvének a kincsszomjat mutatják. Volt benne valami a vadállatból, melyet viaskodásra mindig éhe zaklat. Nagyon jól verekedett s megvolt benne az akkori portyázó, félig rabló, kalandos hadviselésben annyira fontos furfangosság is. Bátorsága alattomos-sággal egyesült; épen annyszor száll szembe személyes ellenségeivel, akár a maga táborában voltak ezek, akár a tulsóban: a hányszor hátuk mögé kerülve csapott reájok. A kalandos, erőszakos, izgága természet családi öröksége volt, melyet ifjuságának körülményei a legtúlságosabb mértékben kifejtettek benne. Atyja halálakor még serdülő ifjonc volt; a fiatalságnak rendesen

¹ Nagy Iván: *Magyarország családai*. I. k. 123. 1.

legféktelenebb éveit ur nélkül töltötte s nem tanult meg engedelmeskedni. Csupán a legdurvább anyagi hatalom urkodását, sikereit látta magát körül; a hagyományos erkölcsi hatalmak száműzve voltak. Boldogúlni látta az erőseket, nyomorgani az igazakat, megjutalmaztatni az árulókat, eladóvá tétetni mindent. Ha a véletlenség fejtett volna is ki lelkében valami erkölcsi érzésfélét, a körülmények és véralkata könnyen érthetővé teszik, hogy az csakhamar tökéletesen kiveszett belőle. A haza jövőjén való általános kétségbeesés közt nem a jajgatók, hanem a zavaros halászsai közé sorakozott. Életrajza nevetségessé tesz minden kutatást: vajjon volt-e némi része a körülmények által megváltoztatott meggyőződésének árulásaiban? Valamennyi fordulója vagy kényszerű menekvés, vagy alku. Igazi képe korának, melynek minden bűne ép úgy fokozódva van meg benne, mint egyetlen erénye. Minden dolgában magát szolgálta, minden viszonyát szennyes érdekekből zsákmányolta ki s ura mindig a legtöbbet ígérő volt, míg hajlandó vala garázdálkodásai előtt szemet húnyni. Kortársainak ítélete is körülbelül így hangzik felőle. Páratlan vitézségét föltétlenül magasztalja mindenki, Bornemisza Péter, semptei predikátor ép úgy, mint Balassa vezértársai: de jelleme közutálat tárgya volt.

Senki sem mondott azonban szigorúbb ítéletet felőle a *Comoedia* szerzőjénél. A szenvedély, mely e jellemkép rajzolójának tollát vezette, igaz, hamis és torzított vonásokat is vetett papírra; de a hatalomnak szemébe kacagó bátorsággal mutatott a magyar társadalom égő fekélyére, mely föl fogja azt emésztetni. Balassa egész történetének minden mozzanatát sárga epével keverve dobta képére. A durva kényur igazában sohasem ismert urat maga fölött; az igazság fenyegető kezét mindig ki tudta kerülni; nem igen

vert gyökeret lelkében az isteni félelem sem. Mikor prédikátora, Szénási, arra inti, hogy ideje lenne már megbékélnie istenével, elkáromkodja magát, hogy: »Soha ez bestyét az nagy jámborságból és szentségből ki nem vehetem!« A gyónást tevő bűneinek sokaságán fölgerjedt Oláh Miklós a haragvó isten mindenhatóságára emlékezteti; Menyhért vállvonogatva felel: »Ha gondja volna istennek e világra, régen megtértünk volna; de sokszor megpróbáltam, és úgy leltem magamba, hogy semmi abban nincs.« De egyetlenegyszer mégis föllelkesedik a hitért, mikor Tamás deák azt javasolja neki, hogy az érseket ajándékkal és hittel kellene részére nyerni: »Az nagy istenre mondom, hogy soha semmihez olyan kész nem vagyok, mint ehez, mert nagy, jó és hasznos kereskedésnek esmertem az hittel való kereskedést mindenkor, kihez az több kereskedések mind semminek tet-szenek.« Már gyermekkorát tolvajláson és templomtörésen kezdte és soha emberi érzelem húrja nem rezzen át szívéen, csak egyetlenegyszer szól lelkiismeret-furdalásról, mikor a gyula-fehérvári orgyilkosságot vallja meg s az az egy is úgy hangzik, mintha csupán bőrének féltése volna. Kirabolja tulajdon anyját, ki bánatában miatta megbolondúl és megnyomorodván, más ember házánál hal meg. Önéletrajza, melyet Oláh érseknek elbeszél, árulások, gyilkosságok, rab-lások sorozata; ellensége mindenki, kinél ezüstnek vagy aranynak szagát érzi; a barátság csak arra való, hogy áldo-zatait könnyebben kézre keríthesse; a szegények és nyomor-últak iránt sem lakik irgalom szívében; ma hadvezér, holnap cselszövő, azután rabló, orgyilkos és kém, amint hasznát látja. Nincs előtte becsülete senkinek és sem-minek, hanemha hasznot remél tőle. Gyónásábao kegyel-mesnek nevezi az érseket és ennek kérdésére, miért nem mondja kegyelmesnek inkább az istent, így felel: »Hadd

járjon most, itten csak nagyságod használhatna énnekem, ah mint reménlem, hogy használ.« Alávalóságára ráadásul még gyáva is; Nyáry Ferencet egyszer párbajra hitta, s a hogy ez kiállott, megszökött a hajvivás elől; a hol ökröt talált, azt el tudta hajtani, de ellenséget nem igen tudott kergetni. E vonások nagyobb része a maga nyilatkozataiból van összeszedve, melyeket vagy kóborló hadnagyaival és deákjaival, vagy az érsekkel szemben tesz. Gazságain élcetni látszik, mikor árulásait következetesen »bujdosásoknak« nevezi. Ez a cinizmus még sötétebbé teszi a képet, mint valami félelmesen komor alapszin. Értjük a fölháborodást, miképen fakadhat az érsek e borzalmas szavakra, mikor Menyhért anyja sorsát említi előtte: »Méltán verte volt meg anyádat az isten, hogy ilyen monstromot szült volt ez világra, mint te vagy, mert az egész magyar nemzetnek nagyobbát nem véthetett, mint hogy tégedet szült volt e világra, mert csak az ti árultatástokért vagyunk idegen népnek szidalmába.«

Ezekben akartuk egymás mellé állítani a történet és a *Comoedia* Balassa Menyhértjét.

5.

A komédia tartalma és keletkezése.

A történeti és irodalmi szempontból egyiránt nevezetes színmű, melynek már ideje rövid foglalatját adnunk, öt részre van osztva. Mindegyik rész elején el vannak sorolva a »közbeszólók« (interlocutori), kiknek teljes jegyzéke a következő: Balassa Menyhért; Balassa Boldizsár, fia; Szénást István, prédikátor; Kasza Mátyás, biztos; Kelemen, ki egy helyt ispánnak, másutt hadnagynak neveztetik; Ta-

más, Józsa és Péter deákok; egy lakáj s az esztergomi érsek, Oláh Miklós, ki azonban nevén nevezve sehol sincs. Az utolsónak kivételével valamennyien a Balassáknak, az apának vagy fiának, szolgálatában állanak. A második és harmadik rész csak egy-egy, a többi pedig két-két jelenetből áll; de jelenetes elkülönítés nélkül.¹ Ez alakokkal és keretben aztán a cselekvény, ha ugyan a darab tartalmát ekként nevezhetjük, így halad.

Balassa prédikátorát, Szénásit, Bécsbe küldte föl alkudozni amaz adomány-levélben foglaltaknak végrehajtása iránt, melynek alapján 1561-ben János Zsigmondtól Ferdinándhoz állott. »Gotthelf, gotthelf, kegyelmes uram! Jó az német királ! Az nagy istenre mondom, azt hiszem, hogy jóval jó Szénási. Imhol vagyon, megjött Bécsből.« E gúnyolódó szavakkal vezeti be a darabot s jelenti a küldött megérkeztét Kasza Mátyás. Balassa fenekedik is, hogy csak ne legyen inye szerinti a bécsi izenet, megint kész lesz átállani vagy az erdélyiekhez, vagy a törökhöz, mert hiszen török aranya még úgy is kevés van. Szénási beköszönt s elmondja hireit; de biz ezek nem a legkellemesebbek. Az urak odafönn mind ellenségei Menyhértnek; de különösen Bottyáni,² ki ezt a tanácsot adta a császárnak: »Ha felsé-

¹ Toldy Ferenc: *(A magyar költészet története I. köt. 198 l.)* ezt mondja: »A második rész, valamint a többi, csak egy jelenetből áll.« Ez tévedés. A negyedik rész nagyobb fele az érsek és Menyhért között folyik le; az utóbbi, mikor gyónásának már vége felé jár, behívja Józsa deákját, ki innen kezdve szintén részt vesz a beszélgetésben. Az ötödik rész s a darab végén Péter deák fölkiáltásának: »Hamar az paripákat!« melylyel Boldizsár mondókáját félbeszakítja s utóbbi kérdezősködéseinek az út iránt, csak úgy van értelme, ha őt a beszélgetők közé akkoriban lépve képzeljük.

² Batthyányi Ferenc, tárnok és főpohárnok-mester, ki vén korában nagyon belső emberévé lett Ferdinándnak. A királylyal együtt

ged érdeme szerint fizetni akar, és valamit adni, hát egy szál istrángot adjon, kivel felakaszszák, és legyen neki érdeme szerint való ajándék.« Csupán az egy esztergomi érsek lenne jó barátja, ha vele hit dolgában egy volna. Különben Miksa Balassának Diósgyőrt ajánlja örökben, ha Szatmárt és Nagybányát kiadja kezéből. De a kapzsi ur nem egy könnyen ereszti el, a mit egyszer megmarkolt. Szatmárról a következő részben azt mondja: »Szakmárt, Bányát nem hogy én itt a földön elhagynám, avagy királnak kezébe adnám, de még holtom után is — isten bár mennyországban maradna, ű ott laknék — én pedig azt kívánnám, hogy vagy oda vihetném vélem Szakmárt, avagy e földön lelkem Szakmárban lakhatnék.« Hiába unszolja Szénási, hogy fogadja el a császár ajánlatát; úgyis elege van, lakjék nyugalommal Diósgyőrben. Ura ráförmed: »Lassan szólj nekem effelől; elegendem még nincsen, mert ha az Szamos mind arannyal folna is, még sem elég volna énnekem.« A második részben tanácsot tart embereivel, hogy mi tevő legyen. Tamás deák emlékezteti, hogy ha Munkácsot megveszik, úgyis le kell mondania János Zsigmondtól szerzett birtokairól. »Arra ebet vegyenek!« feleli gazdája, ki semmi áron nem hajlandó tágítani alföldi királyságából. Ugyanez a Tamás javasolja, hogy az érsek barátságával kellene egyengetnie ügyét Bécsben. De mi módon puhíthatná meg a hatalmas Oláh Miklóst? Arra is kész a tanács: ajándékkal és hittel. Balassának tetszik a terv; tudja, milyen hasznos a hittel való kereskedés. A beszélgetést Józsa deák fejezi be: »Elvégezett dolognak nem kell

---

járta Pozsonyban az úrnapi processziót és ott, áhítatossága jeléül, a szentségre rózsát hintett. Az 1563-iki koronozáskor, nádor nem létében, ő intézte a néphez a szokásos kérdést: akarják-e Miksa királyfit királynak? — Budai *Lex.* I. 293. 1.

tanács. Elmegyek érsek uramhoz.« — A csak másfél oldalra terjedő harmadik részben már ott van s ugyancsak üti a vasat ura érdekében. Oláh Miklós azt kérdi tőle, vajjon abban a hitben van-e még Menyhért, hogy »ha üdvességre választatott, mind ez világ gonoszságát mivelné is, erővel is idvezülhet; és ha az kárhozatra választatott, ha olyan volna, mint szent Dávid vagy szent Péter is és szent Pál, ugyan kárhozni kellene.« A ravasz deák sajnálkozva említi, hogy biz ő hitte mindezt, »de immár nagyságod ellen vétetni nem akar, hanem szolgálni, mert immár misét hall és böjtet, auricularis confessiot is hall.« A buzgó térítő főpap rögtön kinyilatkoztatja, hogy már így szent a barátság s minél előbb találkozni szeretne Balassával. — A negyedik, leg-hosszabb s legkitünőbb rész: a gyónás. Az ármányos Menyhért megjelenik Oláh Miklósnál, hogy ennek részére térjen. Az érsek fölhívására térdre esik és gyónni kezdi bűneit. Azokat tudnillik, a melyek hirtelenében eszébe jutnak; csak a nagyját, mert »ha mind a többit is előszámlálnám, egy hétig innen fel nem kelhetnénk.« A gyónást Balassa gyermekkori tolvajságain kezdi s ezekről halad mindig magasabbakra. Egymásután következő foglalatásoknak, rablásoknak, gyilkosságoknak, árulásoknak, esküszegéseknek végét alig érő sorozata ez, a legmaróbb gúnynyal telve úgy a Balassák és cimboráiknak egész fajzata, mint a római egyház, szentjei, főpapjai és szertartásai ellen. Végre az érsek beleun a hosszú litániába, s figyelmezteti a bűnbánót, hogy tizenegy óra, evés ideje van, a többit hagyják más-korra. De Menyhért nem akarja félig végezni dolgát, föloldozást és közbenjárást kíván a császárnál. Kérésének nagyobb nyomatékot adandó, száz gira ezüst ajándékot ígér gyóntató atyjának. Oláh Miklósnak sem kell több, azonnal készen van a megegyezéssel: »Keszenem, jó Menyhért uram, és jó

néven is veszem; szívem szerint terekedem rajta és ennek felette meg is ódozlak. Nem szükség minden bűneidet előszámlálnod, és az nagy paphoz menned érette.« Ezzel a hatalmas főpap meg van nyerve ügyének; Balassa célját érte vele s az érsek ismételt sürgetésére késznek nyilatkozik ebédhez ülni. — Az ötödik rész Menyhért fiának, Boldizsárnak szökését tárgyalja a császári udvarból, hol apja hűségének keze gyanánt tartózkodott. A beszélgetésben, melyet Tamás és Péter deákokkal folytat, apja méltó fiának mutatja magát. Tamás deák adja neki a jó tanácsokat; de a falra hányt borsó mind visszapattog. Az isten büntetésével való fenyegetésére azt feleli Boldizsár urfi: »Morogj, morogj, én vagyok azért az Balassi Boldizsár. Abban menjünk csak el, az kit te álmadoysz: micsoda fia volnék én Balassi Menyhártnak?« A tudományok sem igen kellenek neki. »Mind ez világ tudományán sem adnám ez gyémánt gyűrűcskét, ki ujjomban vagy: la! mely szépecske! még fiamra is rá marad, nem úgy mint az tudomány.« Előre mulat a gondolaton, hogy majd Detrekőben, a hova készül, hogy »megjárja a bokrokat, völgyeket és leshelyeket, erdőket, utakat, a hol árros embereket, kik morvaiak és bécsiek lesznek, megleshetnek.« Végre Péter deák kiadja a parancsot a paripák megnyergelésére s a sietséget jellemző és zavart festő rövid szóváltással, Boldizsár és emberei között, az ötödik rész és ezzel a darab véget ér.

A vázlatához s a fentebbi történeti rajzhoz kapcsolva, legkönnyebben, ismétlések nélkül kifejthetjük egynémely nézetünket a darabban előadott történet idejére, helyére s az egésznek rendeltetésére nézve, mely több tekintetben eltér irodalomtörténetünk örök érdemű buvárának, Toldy Ferencnek véleményétől, ki egy sovány és téves hirlapi jegyzet után a *Comoediának* első taglalója és méltatója volt. A

történet idejére nézve Toldy egy ízben¹ azt írja, hogy a darab »Balassa Menyhártnak II. János választott királytól Miksa királyhoz átpártolását tárgyalja. Balassa ugyan már 1561-ben állott át Ferdinándhoz titkon s következő évben világosan; de miután a negyedik részben a moldvai klastromra szándéklott kiütés és Ferdinánd halála említettik (1564) ez utóbbi helyet vagy később szúrta bele a szerző vagy kiadó, vagy — a minek a történetekben nem találom nyomát — Balassa időközben ismét Jánoshoz pártolt volt s most szükségesnek látta magát újra Miksa kegyelmébe ajánlítani. Jelen alakjában sem lehet a darab 1564-nél újabb, mert 1565-ben Balassa már Svendi Lázár mellett vitézkedett János ellen s Oláhnak nem volt volna többé oka Menyhártot (a negyedik részben) lanyhasággal vádolni.« Újabban ugyancsak Toldy a történet időpontját egész határozottan 1561-re teszi.² Mindegyik állítás tévesztett, s hogy a kérdésre a legmegfelelőbb választ megadhassuk, az érintett ellenmondást kiegyenlíthessük, nincs szükségünk sem találgatásokra, sem valószínűtlen beleszurásoknak föltetésére, sem hosszú kerülő útra. A darabban annyi az utmutató, hogy — ha a történetet, mint egy térképet, kezünkben tartva haladunk — lehetetlen a biztos célra vezető ösvényt eltéveszteni. Miről van szó a darabban? Mindenesetre egy árulóról, élete minden gazságaival; de — ne hagyjuk a cím által tévútra vezetni magunkat — nem az árulásnak egy előttünk lefolyó cselekvényéről. Az első részben, mikor Balassa Menyhérttel találkozunk, ennek már ép oly kevés köze van János Zsigmondhoz, mint mikor a negyedik rész végén eltűnik szemeink elől. Legelső megszóla-

¹ *A magyar költészet kézikönyve.* Első kiad. I. köt. 1855. 82. lap a szövegben és jegyzetben.

² *A magyar költészet története.* Második kiadás, 1867. 167. l.

lásában a német királyt fenyegeti árulással, ha Szénási rossz hirrel érkeznek. Már ha valakitől elpártolást emleget, akkor még nem tartozhatik annak ellenségéhez. De nem is tartozik. Fenyegetőzésére Kasza Mátyás kineveti, hogy az erdélyiek felé ugyan hiába közelednék, mert ott semmi hitelen és becsülete. Mindjárt erre megismeri maga is és bevallja, hogy már három ízben kínálta magát, a német királynak órá bizott hadaival és ágyuival együtt, János Zsigmondnak; de sem ő, sem szolgálata nem kellettek. Ezek szerint szó sem lehet arról, hogy a *Comoedia* Balassának Jánostól való egyik átpártolása történetét adja elő. Menyhért a darab elejétől végeig a német király oldalán van, kihez 1562-nek legelején pártolt át világosan, árulásaért jutalmul kapván Detrekőt és megerősítettvén Szatmár, Nagy-Bánya és Tasnád birtokában, egészen Munkács kézrekerítéseig, amikor is ezért amazokat cserébe át fogja adni a császárnak. Hogy az ideiglenes egyezés már jó ideje végre van hajtva, kitetszik onnan, hogy az ötödik részben már a pártos urnak elégedetlenségéről is értesülünk Detrekővel, melyet Gyötrekőnek szokott mondani, »mert ő itt nem kóborhat¹ kiért öneki nagy gyötrelme vagyon.« Szatmárt s a többit csak ideiglen való joggal birja, s úgy látszik, a császár szeretné kivenni körmei közül. De Menyhért erre semmi módon nem hajlandó. A darab egyetlen átolvasása meggyőzhet róla, hogy az egész dolog nem Balassának innen oda pártolása, hanem csak a körül forog, miként kaphatná meg örökjogon említett s erdélyi szereplése alkalmával szerzett birtokait a német királytól, kinek már rég hűségén van és kénytelen is maradni. Ennélfogva aztán, ha a történet idejét akarjuk

¹ Kóborni, kobozni annyi, mint prédára járni, rabolni, fosztogatni. Különösen Tinódi a rabló urakat kobzóknak szokta nevezni.

meghatározni, nincs szükségünk föltevésére akár annak, hogy (a miről a történet semmit sem tud) Menyhért talán újabban János Zsigmondhoz állt át, akár annak, hogy a *Comoediába* egyet-mást utólagosan szúrtak bele. Ferdinánd a darabban több ízben »szegénynek« neveztetik; így szokták emlegetni a már életben nem levőt. De az érsek egy alkalommal világosan is meghaltnak említi őt. Menyhért gyónása közben megemlékszik a rossz véget ért szüretéről, mikor Zayval a más borára szomjastak s azalatt családja a szemfüles erdélyiek kezébe került. Balassa felesége az első és ötödik részben úgy említettetik, mint leányával és kisebbik fiával Zsigmond fogságában Hunyadon sínlődő. Míg mindezekről csak 1564 után lehet szó, nincs az egészben semmi, a miből az elbeszélt dolognak korábban történetére következtethetnénk. Nem valamelyik árulásának, hanem egy kis, várai fölött való viszálykodásnak alkalmából van itt bemutatva Balassa. A viszály talán akkor fejlődhetett ki (1565 elején), mikor az erdélyiekkel kiújult háboru épen Szatmár és Nagybánya körül folyt, melyek hol elestek, hol visszakerültek, s melyeket, mint fontosabbnak mutatkozó pontokat, Miksa nem volt hajlandó egy magános, s császári környezete által folyton gyanúsított hűségű ember kezén hagyni. Ezért kínálhatta érttök cserében Diósgyőrt s ezért volt szüksége Menyhértnek szószólókra az udvarnál. Mint-hogy pedig rövid idő multán Balassa csakugyan jó és buzgó hadi szolgálatokat tett Miksa ügyének, s miután későbbi, nem jelentéktelen dolgairól a *Comoedia* egy szót sem tud: úgy a tárgyalt eseménynek, mint a darab keletkezésének időpontját bizton 1565 elejére tehetjük.

»Az ötödik rész beszélgetést foglal magában Menyhért fia, Boldizsár és Tamás deák, mint látszik, ennek nevelője közt, melyből Boldizsár készülését tudjuk meg a János

udvarából, hol záloga volt apja hűségének, megszökni.« Ezt írja Toldy a darab meséjének vázolója közben.¹ A félreértés, mely e sorokban nyilatkozik, ugyanabból a tévedésből ered, melyet épen most fejtettünk ki. Menyhért 1564 végén, mikor a darab játszik, már régen nincs János Zsigmond oldalán, sőt évek óta nyílt s olykor-olykor tevékeny ellensége az erdélyieknek. Mikép lehetne tehát hűségének zálogául fia oly fejedelem udvarában, kinek ő már évek óta nem hive? Mikép lehetne épen Boldizsár, ki János hadai ellen már 1562-ben Hadadnál kitüntette magát? Világos, hogy itt tévedésnek kell lenni a dologban. Tévedésnek annál inkább, mert az első részben Menyhért maga említi, hogy Boldizsár fia Lincben van. Apja hűségének záloga gyanánt nem is tartózkodhatik más udvarnál, mint annál, mely mellett Menyhért áll, s a mely iránt hűséggel tartozik. Aligha is tévedünk, ha az ötödik rész színterét a német udvarba helyezzük, hol a bizalmatlan Miksa tartóztathatta vissza a mindig gyanus Balassa első-születtét. A történet sem emlékezik Boldizsár erdélyi fogságáról; somlyai Bátori István csak Balassánét, leányát és fiatalabbik fiát hurcolta magával. Az utolsó részben Tamás deák családja szomorú sorával inti jóra Boldizsár urfit, mikor így szól: »Ostorával sem gondolsz istenednek, sőt azt sem tudod: vagyon-e istened, vagy nincs; anyád Hunyadon, hugod is, öcséd is, fogságban vadnak nyavalyások, te mégis azon latorságban jársz el.« Mondhatja-e ezt, ha ők is ugyanott, ugyanolyan fogságfélében vannak? Boldizsár inti deákját, hogy lassabban beszéljen, mert meghallja a »német.« Mit keresne ez János udvarában? Péter deák nyilván mondja: »Jaj szegények! hogy mehettek ti el, ha zálogok vattok adattatván

¹ *A magyar költészet története. Másod. kiad. 1867. 198. l.*

Balassa Menyhárttól, hogy ü felségét kövessétek mindenütt, különben nem hinnének meg és még így sem hisznek meg.« Balassa fia, apja hűségének záloga, sehol másutt nem lehet, mint a német udvarnál. Ott is van s onnan igyekszik Detrekőbe szökni, hogy apjának kobzó mesterségét folytathassa. *A „Balassi Menyhárt árúttatása*

E megjegyzések előrebocsátásával, a darab cselekvényéből, hangjából, álláspontjából, modorából, célzataiból könnyű következtetést vonnunk rendeltetésére. Nem volt, nem lehetett ez egyéb, mint Balassának és egész fajzatjának pellengérre állítása; a német uralkodás tehetetlenségének és erkölcstelenségének föltüntetése; az erdélyi udvar egy bűntényének, ha mellékesen is, mentegetése; az ismét mozogni kezdő pápistaság kicsúfolása. Szóval a gúny ostorával megcsapkodása a külső Magyarország hatalmasainak, a névtelen író politikai s egyházi ellenfeleinek. Egy merész kihívás a szellemi küzdelem terén. Azt azonban, hogy a darab egyenesen színpadra készült, hogy a legélénkebb hatású művészettel, a színészzettel, szövetkezve töltse be rendeltetését, vagy hogy épen valamely vándorszínész-társaság tagja lenne készítője: nem mernők oly határozottan állítani, mint a hogyan Toldy teszi: »Sokkal több elevenség és élethűség van ennek valóban drámai dialogusában, minthogy az, amaz időben, mástól, mint egy a színpadi előadhatás titkaival mindennapi gyakorlatból ismeretes színésztől származhatott volna.«¹

Abban, hogy *Balassi Menyhárt árúttatásán* a XVI. századbeli vándorszínészeknek állítólag pajták, vásáros bődék elé s csárdákba gyülekező közönsége mulatott, annál kevésbbé lehetünk bizonyosak, mert még ahhoz is sok és

¹ *A magyar költészet története.* 197. l.

alighanem alapos kétség fér, vajjon volt-e csakugyan ez időben magyar vándorszínészet? Az adatok, melyeket ennek bebizonyítására Horvát István¹ s a Horvátéival együtt Toldy csoportosít,² épen nem tesznek világos és kétségtelen tanuságot. Így az 1271-ki budai és 1460-ki szepesi zsinat kánonaiban említett histriók, mimusok alatt inkább idegen, német és olasz — maig »komédiásoknak« nevezett — kóborlókat érthetünk, mint magyar színészeket. Laskai Ozvánd, pesti barát 1498-ból való *Biga salutis*ának ama kifejezése, hogy a kolostorokban szini énekek (cantus theatrales) zengenek, alig jelent egyebet, mint hogy a szerzeteseknek hébe-korba kedvök telt világi dalokban; míg Zsámboki, XVI. századi történetíró, a »theatrumok örömei« alatt, melybe szerinte a magyarok sülyedtek, nem igen érthetett mást, mint nagyuraink vendégségeit és ünnepélyeit, mely alkalmakkor megjelenhettek ott idegen zenészek, táncosok, komédiások is.³ Hasonlóan homályos és sokkal későbbi is az az adat, melyet Szenczi Molnár Albert jegyzett föl *Postilla Sculteticájának* toldalékában⁴ Kanizsa ostromának komédiában ábrázoltatásáról. A legelső világos adat: a leopoldi engedély, 1692-ből való, tehát majd másfél századdal későbbről, mint a mikor a mi *Comoediánk* készült. De ha magyar vándorszínészek nem voltak is ez időben, előadhatták talán a darabot az iskolákban? Ez is hihetetlen. Míg a protestans iskolákban itt-ott kakasviadalok képezték

¹ *Tudományos Gyűjtemény*, 1819. V. k. 81. 82. l.

² *A magyar költ. tört.* 98—100 l.

³ *Magyar népköltési gyűjtemény.* Új folyam. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkesztik és kiadják Arany László és Gyulai Pál. I. köt. 520—522 l.

⁴ *De Idolo Lauretano*, l. 97.

az ünnepi játékokat, szini előadások tartásának nyomára csak gyéren akadunk.¹ Ezeket a jezsuiták iskolái terjesztették inkább el, kik növendékeikkel nem igen ábrázoltatták a Balassa Menyhért és Oláh Miklós között lefolyt gyónó-jelenetet. A klasszikai, bibliai vagy erkölcsi allegorikus tárgyú iskolai drámák között különben hiába is keresünk politikai gúnyjátékokat, s ezzel a *Comoediát* félig-meddig leszorítottuk a XVI. század képzelt és valóságos szinpadáról.

Nem elég nyomósok azok az okok sem, melyeket Toldy, s utána Kertbeny magából a darabból merít a föntebb előadott állítás bebizonyítására. Azt, hogy a szinpadi technikának itt nyilatkozó ismeretével csak színész birhatott, s e szerint a munka szerzője csak színész lehet, semmiképen sem irhatjuk alá. Miben áll tulajdonképen ez a technika? Talán a cselekvény érdekességében? Az egész *Comoediában* alig szólhatunk cselekvényről; a jelenetek egytől egyig álló képek; az írónak a kíváncsiság kielégítésére semmi gondja; nem világosít föl még arról sem, vajjon elérte-e végre célját Balassa, s megszökött-e hát a készülődés után Boldizsár. Talán az ügyes berendezésben? Nem lehet tudni, miért van szükség az első résznek a másodiktól való elválasztására; nem, mi okból iratott az egész nyúlfarknyi harmadik rész, s mi köti össze az ötödiket az előbbiekkal. Talán meglepő fordulatokban, a kíváncsiságot és érdekeltséget fölgerjesztő jelenetekben? Míg Szegedi Lőrinc *Theophaniájában* s a *Comico-tragédiában*, melyek nem irattak ugyan színészek által, de legalább csakugyan iskolai szinpadra lehettek szánva, mesében és tagolásban bizonyos kerekiségre, megle-

¹ Frankl Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*. 30 l.

petésre, sziniérdekgerjesztésre törekvést találunk, a *Comoe-diában* mindebből semmit. A technikai ismeretet tehát nem érthetjük másra, mint a nyelvnek, a dialognak elevenségére, életszerűségére. Hogy azonban ez nemcsak színésztől telik, megmutatta a Páduában iskolázott tudós énekszerző: Sztárai Mihály a *Comoedia lepidissima de sacerdotioban* s a papok házasságáról fönmaradt töredékben. Sőt ellenkezőleg; a színészség mindenütt fejtett ki magának s adott át örökül nemzedékről nemzedékre bizonyos hagyományos formákat s nyelvbeli sajátságot is, mely úgy páthoszában, mint komikumában a közönséges élet nyelvét természet szerint túlhajtja, s így ettől, épen saját céljai érdekében, többé-kevésbé eltér. A *Comoediában* nincs semmi ilyes; semmi a mindennapi élet nyelvének ügyes fölhasználásán túl; semmi szólásforma, fordulat, kifejezés, mely szinpadi tradíciókra látszanék mutatni. Egy tiszta lelkű, tiszta fejű, tiszta tollu ember munkája az, ki bizony az ő kora szinpadának technikájával sem ismerős. Ez természetesen nem akadály a annak, hogy a legritkább és legmagasabb szinműirői tulajdonnak: a jellemfestés mesteri erejének örök emlékü és dicsőségü bizonyosságát ne adja. Ha ismeri a szinpad külső követelményeit, ha a szinpadnak ír, bizonyára nem fog három személyt: Kelement, Józsát és Tamást, az egész első részen keresztül némán oda állítani a »közbeszólók« mellé, hogy a másodikban beszélgetni kezdjenek azokról, a miket az imént hallottak. Nem fogja úgy osztani be meséjét, hogy míg darabjának egyik része (a harmadik) csak egy oldalra és néhány sorra terjed, a következő tizenkilenc lapot, az egésznek épen felét foglalja el. Nem; e szinmű csak dialogizált szatira volt, egy, írásban terjesztett politikai pamflet. Inkább politikai, mint vallási; nem a hogyan P. Szathmáry Károly felfogja. Hisz hőse nem Oláh, hanem Balassa; amarra

csak egy színben intéz vágásokat, emezt öt felvonáson át csúfolja. A ki tudja, hogy a politika és vallás ez egész századon át, s még a következőn is, mennyire össze volt bonyolódva egymással, könnyen átlátja, hogy lehetetlen volt tisztán politikai célzatúnak lennie a vallási kérdés érintése nélkül. A tisztán vallási célú darabok, mint a Sztáraiéi s a Jakab Elek által közlött *Debreceni disputa*,¹ más alaphangból vannak írva. A mi *Comoediánk* politikai szatira, vallási polemikus vonatkozásokkal. Megírásába olyan valaki kapott, kinek kiváló jellemző tehetsége, és kitűnő, zamatos, fordulatos nyelve volt. A szellemvilág amaz örök törvényénél fogva, mely szerint minden tehetség a neki legmegfelelőbb formában igyekszik nyilatkozni: a drámai alakot választotta, ismeretlenül a szinműíró törvényeivel, de megáldva legritkább talentomával.

A darab kiadója, Karádi Pál, bevezetésének főntebb idézett soraiban írja, hogy kezébe akadván e komédia, nem tűrhette, hogy ki ne nyomtatná és mindeneknek tudtára ne adná. Egy hanggal sem említi szinpadon adatását. Leírva akadt kezébe s nyomtatásban akarja terjeszteni, hogy mások is megismerjék. Mi szükség lett volna a könyv gyöngé hatására, ha színész-társaságok erősebb, hatásosabb eszközeikkel tehetik meg a magukét?!

6.

Jelességei.

Mindama sok hiányosság dacára, melyet a *Comoediá*-ban épen most futólag érintettünk, a magyar szellem művei között, melyek a XVI. századból szálltak ránk örökségben, alig van becsesebb ennél. Az irodalomtörténeti kritika egye

---

¹ Koszorú, 1879. II. k. 337. l.

dül helyes álláspontján az elsorolt és ezután említendő hiányok természeteseneknek tűnnek föl abban az időben, míg az előnyök váratlanok, meglepők, rendkívüliek. Az egész méltán juttatja eszünkbe azt a középkori művészt, kit a műtörténet »angyalinak,« szokott nevezni, ki képein testet, ruhát, mindent elhanyagolt, majdnem szánalmasan fejletlen technikával dolgozott, de élő lelket, megragadó és isteni kifejezést lehelt szentjeinek arcára. A jellemfestő tehetségnek ama kitünő terméke nemcsak a magunk erkölcsi és irodalomtörténeti emlékei között foglal el nevezetes helyet, hanem a magyar szellem azon kevés műve közé sorakozik, melyek párhuzamokra bátorítanak az egykoru külfölddel.

A XVI. század magyar költészetét főbb jellemvonásaiban megkísértettük föntebb vázolni. Láttuk, hogy az erkölcsi romok alapján terjedő új hit, új világnézet az eleve való elhatároztatásnak, a kérlelhetetlen örök igazságnak eszméivel mint oltja be a lelkekbe a közel mulandóság sejtelmét. Midőn az alig ébredő magyar poézis első föladatai közé sorozza, hogy még kimiveletlen verseiben a *Dies irae* borzalmas igéit adja vissza: mintegy visszhangját halljuk a veszett erkölcsü, új istenhez tért Rómából Claudian végveszélyt jövendölő, sötét hexameterének. Az alaphang *Comœdiában* sem más. A sziv, melyből e tréfálkozó, cinikus szavak fakadtak, nem kevésbbé komor, mint a Jeremiádok költőié. Diadalt ülő ügynek, uralkodó eszméknek nincsenek humoristái. A névtelen szatirikus egy nem sok reménynyel kecsegtető ügyet szolgál. Midőn pártjának arra van szüksége, hogy egy idegen, pusztító, rabló népet: a törököt hívogassa be minduntalan nemzete nyakára, meg-meglepheti a keserű kétség. Vallása ellen is meg kezd indulni, még pedig a politikai hatalom félelmes szövetségében, a reakció.

Szegény felei sanyargatva, fosztogatva, pusztúlva a végöket nem érő háboruk csatatérein és sok felől fenyegetett hajlékaik között. Egész nemzete vesztébe rohan. Kik az okai mindennek? Azt hiszi: a pártoskodók, a némethez szitók, az új hit ellenségei. Korának minden, örvénybe vezető vét-két egy emberben látja megtestesülve. Elkeseredésében megforgatja ez ellen fegyverét s a munka, melyet elkészít, csillog a méregre vált könyektől. Vigasztalannak látja maga körül az egész láthatárt. Míg a gonosz győzelmét tapasztalja s kénytelen igyekezetét annak az elvnek hirdetésére fordítani: hogy bárminő földi siker sem teheti a gatz jóvá igazak szemében; míg aggódva sejti, mit rejtenek méhökben az egyháza fölé gyülekezni kezdő vészterhes felhők: hite a jövő nemzedékben is megtört, reményének horgonyát nincs hova vesse. A következő nemzedék? A mának iskolájából a holnap emberei sem lehetnek különbek mestereiknél. Balassa Boldizsár még rosszabb apjánál: hálátlan, fajtalan, lator. E reménytelenség, kétség azonban a szellemnek most kacagó, majd indulatos élénkségével lép elő s embert kereső lámpájának kísértetes fényét majd itt, majd amott: papon, világín; öregén, ifjun, uron, szolgán csillogtatja. Kimutattuk már, hogy néha igazságtalan is. Nem talál szint, melyet elég sötétnek ítéljen Balassa képéhez: mint szörnyszülöttet mutatja be; erdélyi orgyilkosságát még egy nehéz s alig bebizonyítható váddal tetézi; rákeni a gyávaságot és fukarságot is, holott amannak legtúlsóbb ellenkezője áll s ez is alighanem túlzás. De vajjon azok után, a miket Balassa Menyhért pályájáról és korának veszett erkölceiről elmondottunk, nem találjuk-e mélyre metszően jellemzőnek az egész képet, melyről az éles szemü, elkeseredett névtelen a függönyt felgördíti: a nagyurak várairól, eszmevilágáról, törekvéseiről, az udvarok ármányairól, a

befolyások, sikerek, gazdagodás utairól?! Nem találjuk-e igazoltnak a haragot, mely egyet és mást túlzottan lát?! Valótlan Oláh Miklós rajza is, ki kereskedik az abszolúcióval. De az akkori vallási harcok irodalmi fegyverei, külföldön úgy mint nálunk, már effélék voltak. Lehetetlen mindenütt, még a túlzásokban is, a kornak lehelletét nem éreznünk.

A dráma általános szabályait hiába alkalmaznók e munkára. Nem kell hozzá valami éles szem, hogy ép annyi sarkalatos hibát, mint lényeges hiányt fedezzen föl benne. Cselekvénye jóformán nincs, noha kettő is indul. Egyik az apa alkudozása, melynek rá nézve kedvező kimenetelét már előre sejthetjük, mikor értésünkre esik, hogy az érsek milyen könnyen részére nyerhető: ez elfoglal négy részt. Másik a fiu szökésre készülődése. De voltaképeni befejezésre juttatva egyik sincs; csak következtethetjük, hogy Menyhért megtarthatta várait s Boldizsár csakugyan kereket oldott. Az író oda tette a »finist,« mielőtt annak rendje szerint csakugyan elvégezte volna dolgát. Karádi Pálnak az előszóban foglalt azt a mondását, hogy Balassában »megláthattyák az istennek mind irgalmasságának, hosszú ideiglen való várásának mivoltát, és mind rettenetes büntetésének és haragjának súlyosságát,« alig érthetjük. Miféle szörnyü isten-büntetése sújtotta Balassát? Talán a közmegevetésre célzott, mely Menyhért minden gazságának napfényre kerültével sújtotta őt? Katasztrófáról vagy bármilyen megoldásról szó sincs a darabban. Nincs a jellemek fejlődéséről sem. Balassa Menyhérttől elkezdve valamenynyien ugyanazok az első rész elején, a kik az utolsónak végén.

Azonban a mérlegnek másik serpenyőjébe is nagy súlyok jutnak: a jellemfestés nagy ereje és a dialog ritka

életteljessége. Amaz nemcsak típusokat alkot, hanem — s ebben van, a mi 1565-ben méltán lephet meg mindenkit — egyéníteni törekszik. Így az író Balassájába beolvasztotta mindazokat a vétkeket, melyek uralkodásán szive vérzett, tehát egész sötét felét a nemzedéknek, melyhez tartozott, s mégis maradt néhány vonása, melylyel egygyé tudta tenni, húst és vért tudott adni annak, a mi könnyen látszhatnék absztrakciónak. A majd élcelő, majd durván káromkodó, majd maga fölött cinikusan gúnyolódó modorban, melyben e kielégíthetetlen kapzsiság, leköthetetlen rakoncátlanság, megtéríthetetlen elveteműltség nyilatkozik, van valami, a mi csak az övé. Eredeti alakja a megcsontosodott gazembernek, ki neveti a világ haszontalan megkülönböztetéseit jó és rossz között, ki becsüli gazságának haszonhajtó voltát és rendületlenül bízik benne, ki akkor látszik leggonoszabbnak, mikor gúnyból mintegy szépítve bűneit, enyhébb néven nevezi ezeket s belsőleg kacagva, lélekfurdalást emleget. Lelkének ördögi feketeségét nem titkolja senki előtt, mert nem fél senkitől és nem tisztel senkit. »Bestye áruló kurvafi gondoljon velek! sem urakkal, sem senkivel, még istennel avagy ördöggel is.« Deákjai, ispánjai, papja előtt minden pillanatban föltárja lelkét s az érsek előtti bűnvallása a legmélyebb cinizmus. Tudja, hogy Oláhnak nem arra van szüksége, hogy Balassa Menyhért hívővé legyen, csak arra, hogy katholikussá. A legkiáltóbb színeket saját képéhez maga veti oda s a darab egy ismertetője ez önjellemzést

III. Rikárd monologjához hasonlítja.¹ Alig egyéb ez, mint ama kor színműiróinak kezdetleges szokása, kik, nem az antik hagyományok alapján állván, mintegy új bölcsőben ápolják a színművet, s még nem ismerik eléggé a törvénye-

¹ Szigligeti Ede : *A dráma és válfajai*. 451 l.

ket, melyek ennek természetében gyökereznek. A középkor népi drámájának általános vonása a játészó személyeknek e, cselekvényen kívüli ön-jellemzési módja, melyből csak jó későn fejlődött ki s érte el Shaksperenél tetőpontját a tettek által való lélekfestés. Egy német irodalomtörténetirő ama XVI. századi fametszetekhez hasonlítja ez alakokat, kiknek szájából cédula függött s erre rá volt írva, kik ők és minő emberek. A Balassa Menyhértről irt komédiában sokkal kevésbbé ütökzünk meg kezdetleges modoron, mert a hősnek ez is valódi jellemvonásává lesz, megadván neki ama szemtelen cinizmus színét, mely annyira illik az egészhez. Innen van talán, hogy összeköttetésbe hozathatott a yorki herceg nevét viselő szörny világhirű magánbeszédével, melynek születése körülményei egész mások voltak.

Balassa Menyhért kitünően rajzolt alakjához sorakoznak a többiek, mindenekelőtt fia, Boldizsár. A történetben is igazi »sas nemzette sas«: féktelen, megfélemlíthetlen, ragadozó; itt méltó hiénafi. Az iró természetes nagy tehetsége alig nyilatkozott akárhol is eltagadhatatlanabbúl, mint ama finom, mesteri válaszfalban, mely ugyanazon színekkel festett apjától az árnyalás művészetével elkülöníti őt. Majdnem ugyanaz, a mi Menyhért és mégis egészen más. A vén gonosztevőnek valamennyi alávaló tulajdonságát örökölte, s mindez nála, jelentkezésében és hatásában, teljesen különböző. Boldizsár semmivel sem jobb, mint apja, sőt első tekintetre e természettelen vonások még visszatetszőbbeknek látszanak ifju embernél,— s mégsem annyira sötét. Szavaiból nemcsak a már-már vérévé vált gonoszság, irgalmatlan kapzsiság hangzik, hanem valami fiatalos, heves vágy a ragadozó étellel járó kalandok után. Az erőszakos, vad szenvedélyek mellett az ifju vér dévajon is tud csapongani s

nyugtalan képzeletének röpte némi vidorsággal száll a mocsáros, büzhödt levegőjü tájak fölött, melyeket megszo-
kott. A többi személyen is mind van egy-egy, hol típikus,
hol épen egyénítő vonás: Kelemen hadnagy, ki nem ért a
tanácsadáshoz, nem embere a szónak, de »ha az baromhaj-
tásra kell az dolog, az borok szedésére, faluk hódoltatására
és foglalására,« már azt rá lehet bízni, mert sok esztendeje,
hogy szolgál ezzel; Tamás deák, a gaz ur gaz szolgája, ki
önző és pulya haszonlesésében más szerepet játszik az atya,
mást a fiu előtt; a rabló nagyur diplomatája, a prédikátor
Szénási. Valamennyin van az életnek egy-egy vonása, melyet
sok mai dráma szereplőin hiába keresünk.

Másik érdeme e munkának: dialogjának életteljessé-
gében, nyelvének szabatosságában, tisztaságában, erősségé-
ben, jellemzetességében fekszik. Bizonyára sokban elmond-
hatjuk ugyanezt Sztárai Mihály darabjairól is, hol azon-
ban a friss drámai dialogot prédikátori hosszú elmélke-
dések meg-megszakgatják, melyekben Tamás pap a refor-
máció elveit fejtegeti. A *Comoediában* effélének se hire, se
hamva. Ha magunk elé tudjuk képzelni az alakokat, kikkel
az író megismertet, a mint a várkastély gerendás termében
ujtságot lesnek és fűfanganon törik fejüket, míg a kapu mel-
lett kovás puskájával őrt áll a hajdu s az alsó házakban a
rablott prédán dorbézólnak a katonák: mélyen jellemzőnek,
odaillőnek fogjuk találni e durva hangot, melyet mintha
csak meg-megszakítana a tivornyázók lármája. Nincs sok
szószaporítás, cikornya, édeskedés; mindenki az életnek
közönséges, mindennapi, de (s ez bizonyosága a tehetségnek!)
jellemzően fölhasznált nyelvén mondja el mondanivalóját.
Körmönfont mondások, a nép találó példabeszédei, e durva
körben mintegy szójárassá fejlődhetett kifejezések élénkítik
a párbeszédeket. Még a szójátékoknak a drámai dialog ele-

venségét, csattanósságát emelő használata iránt is megvolt az érzék irónkban, s egy-két szó-ferdítést is vet oda, melyeknek az időbeli emlékeinkben nem sok példája van, de, mint innen is látszik, tréfa közben szívesen élhettek velök. Így Boldizsár Detreköt mindig Gyötrekőnek mondja, (apjától vette ezt, »mert ő itt nem kóborhat, kiért neki nagy gyötrelme vagyon ;«) a barbarusból Borbálát ért, s a benedictioból Benedeket. Mindez együtt véve historikusra, esztetikusra és nyelvészre egyiránt nagy értékű korkép.

E két előny az, mely komédiánk szerzőjét eleve fölmenti az utánczás vádjától, mert jórészt magasabban áll azoknál, kiket alkalmá lehetett volna utánozni. Az akkori népi színműnek majdnem korlátlanul szabad alakját megismervén, mindaz, a mit ebben adott, tösgyökeresen eredeti. A mint valaha a keresztyén dráma eleme, a misztérium, külföldről jött be hozzánk a német betelepülők útján, úgy a katolikus liturgia rokonságából végkép kiszakadt, sőt ez ellen fordult népi színmű is. Külföldi iskolákon forgott protestáns papok és tanítók voltak átültetői s lehettek művelői. Első megkezdője a Pádovában iskolázott »bölcstanáító,« Sztárai Mihály volt, ki az idegen földön megismert hatásos formát fölhasználta hittérítő céljaira; darabjait kinyomatta és úgy terjesztette. Így tettek, tehettek mások is, megismertetvén vallási elveikkel együtt egy új műalakot. Kétségtől ez — külföldön iskolázó magyar tanulók — volt a főcsatorna, melyen valamint a pseudo-antik, úgy a gúnyolódó, polemikus, népies hangú drámák s a moralitások is beszivárogtak. A hatást legfőképp Németországból vehettük, melynek egyetemlein ifjainknak legnagyobb része tanult. Voltak Olaszországban is, de sokkal kevesebben s Franciaországba már csak néhányan jutottak. Máskülönb is Németország érintkezett legsűrűbben s legtöbb ponton ha-

zánkkal, melynek német lakosai mindig igyekeztek külső atyjokfiainak szellemi életéhez simúlni. Német kereskedők, tudósok, tanárok jöttek-mentek s élénk összeköttetést tartottak fenn a császári birodalommal. Így aligha tévedünk, ha drámai irodalmunk első jelenségit főleg a német szinműzsengéivel hozzuk kapcsolatba. Jártak ugyan akkoriban nálunk spanyolok is, még pedig nagy számmal; de azok zsoldos katonák voltak, kik ha tudtak is valamit a híres *Celestina*-ról, nagy merészség lenne nekik bármi csekély befolyást tulajdonítani szellemi életünkre.

E rendkívüli érdekű kor, az újjászületés kora volt az, melyben — míg a kolostorokban, a nagyok udvarainál és az iskolák padjain a klasszikus irodalmak kultusza lábra kapott s a költészetben a tudomány, mesterség és izlés sajátos összekeveredését szülte, — a népek életében is pezsgés indult mindenfelé, mely az irodalomban is tért követelt magának. Idegen törvénynek nem hódolt, egész öltözetét maga gondolta ki s maga varrta meg, és hol csörgő sipkában, hol barát-kámzsában, hol ostorral kezében mutatta magát. A tér, melyet e népies költészet elfoglalt, lehető legtávolabb esett a merev pseudo-klasszicizmustól, s az ellentét a kettő között alig volt valahol kirívóbb, mint a drámában. Franciaországban a »plejadok« halavány ragyogása alatt, kik közül Jodelle *Kleopatrája* megalapította az arisztotelesi egységek százados uralkodását, a nép a durva farceokon, és a szatirikus sottiseken mulatott. Spanyolországban pedig míg Encina, szelid pásztori játéakai alkalmából, Amerika fölfedezője és Nápoly hódítója mellett üdvözöltetett, mint a comedia megalapítója, odalenn a népnél óriási hatást keltő erkölcsrajzával és erőteljes nyelvével a huszonegy fölvonásos *Celestina* tett, melyet német fordítója *Hurenspiegl*-nek nevezett el. A Gonzagák, Esték, Medicik olasz udvari

költői föltámaszták a római szinművet; de emellett sem az alakos játékok fecsegő Dottore-jének, együgyü Pantalonejének, furfangos Arlechinójának és nagyszájú Scaramuzzájának, sem a commedia dell'arte-k bohócainak nem volt okuk a panaszra.¹ Az angol dráma igen messzire sohasem távozott a népi iránytól és erőteljes, izmos munkával egyengette az utat Shakspere előtt.

Mindez irodalmak törekvéseikkel, irányzatukkal, hatásukkal távolabb estek tőlünk. De hát a kiket legközelebb állóknak mondtunk hozzánk, a németeknél hogyan állott e korban a dráma ügye, melytől a magunké valószínűleg első lendületét vette, s vajjon névtelenünk az általános formán kívül nem kölcsönzött-e talán innen egyebet is? A német városi társas élet segítette bizonyos önálló formára az egyházon kívüli színjátékot. A XV. században jöttek divatba az úgynevezett farsangi játékok, melyek közül igen sok jutott el korunkra.² Jó kedv termette valamennyit kedvederítőnek. Nürnberg és Augsburg voltak főfészkeik. A farsang zabolátlanságai közt a fiatalok néha utcán adták őket elő; máskor egy-egy ismerősük háza elé gyülekeztek, s miután a bekiáltó szándékukat a gazdának bejelentette, a helyet számukra elkészítette, eljátszották a darabot, s végre csapra ütöttek egy hordó bort és táncra kerekedtek. Ez előadások kezdetlegességéhez tökéletesen illettek a darabok maguk. Főcéljuk a nevető kedv fölébresztése, mely mellett olykor megfér valami komoly jelentőség is, de a durva, tiszteletlen, nyers élcelődést sohasem nélkülözhetik.

¹ Az utóbbiak s a velök általán egy kalap alá foglalt alakos játékok közti különbségre l. J. L. Klein: *Geschichte des Dramas*, IV. k. 902—3 l.

² A. Keller: *Fastnachtspiele aus dem 15. Jahrh.* Bibliothek des stuttg. lit. Vereins. 4 Theile 1853

Alaki tekintetben igazán csak csiráját képezik a drámának. Egy-egy lapnyi trágárság; hitvány nászajándékok komikus elsorolása; csaló kufárok és doktorok portékáinak ajánlgatása; fejedelmek, papok, urak vétkeinek önmaguk által való előszámlálása; ennyi az egész.¹ Egy valaki a deklinációkat és eseteket személyesítette meg; egy másik a kártyákat. Kevés érinti közülök a korviszonyokat; Rosenblüttlől van néhány ilyen: *Vom Bapst, Cardinal und von Bischöffen, Des Königs aus Shnokenlant Vasnacht* és a többiek. A nagy áradatban még ezek a legjobbak. A papok, barátok vétkeit már többen ostromozzák; de még csak inkább a nézők mulatságára, mint mélyebb erkölcsi célzattal. Cselekvényről, mozgásról általában szó sincs bennök, ha a gyakori ütlegelest drámai akciónak tekinteni hajlandók nem vagyunk; a személyek nagyobbára egyszer szólalnak meg s minden mondanivalójukat kitálalják. A reformációval komolyabb hangok vegyülnek e nevető világba. Az írók céljai közé odaérkezik a meggyőzés és megcsúfolás. Pomphilius Gengenbach, bazeli könyvnyomtató a lutheri ügy szolgálatára több drámafélét, dialogizált politikai iratot készít s a *Pfaffen-spiegel*, *Laienspiegel*, mindenfelé jól megteszik a magukét. A *Welsch Flussban* és *Alt Eydgnoßban* a fiatal dráma gyámoltalanságában is elég erősnek érzi magát, hogy a nagy politika zajába szóljon bele. Tizian és Holbein kalandos életü tanítványa, Manuel Miklós megírja *Todtenfresserét*, a halotti mise gúnyát, melyben az egész katolikus egyházi rend, a pápától az utolsó kolduló barátig, megjelenik és bejelenti részét egy nagy világcsalásban. A népszínhátékok szokása, mely előbb Németországnak csak néhány városában és Svájcban uralkodott, hirtelen nagy elterjedést vesz s

¹ Gervinus: *Geschichte der deutschen Dichtung*. II. kötet. 596

drasztikus eszközeivel rendkívül iszolgálatot tesz a hitújításnak. Ostorával, melylyel különösen a régi egyháznak pap-ságát csapkodja, segít az új felekezetet együvé terelni s félelmetlenségével mindenfelé imponál. Fennmaradt emléke egy előadásnak, melyben a félvilág hatalmas ura, V. Károly császár előtt csúfoltatott ki Regensburgban 1540-ben a reformáció minden ellensége, köztük a pápa és a császár.¹ Ez időtájt kezdődött meg az antik dráma hatása is a németeknél. A XV. század végén Nydhardt Terentiust, a következőnek elején Eyb Plautust fordítja, míg a humanisták megkezdik utánzó munkájukat, de egyelőre nem nagy fogással. A népnél uralkodnak a népi gúnyjátékok s a vásárok egyik bódéjában a pápa, másokban meg Luther fölött nevetnek. A mérges felekezeti színműből lassan-lassan kiszorúl a jókedv, a luciáni hang lesz uralkodóvá, míg a hitújítás kitéphetetlen gyökereket vervén, Hans Sachs újra mivelni kezdi tragédiái mellett a farsangi játékok régi formáját, jóakaratot és termékenységét igen nagyot, de a jellemzés és a nyelv erőteljessége tekintetében haladást nem sokat tanusítván elődei után.

Ime futó vázlatban annak az irodalomnak képe, mely a reformáció eszméivel együtt valószínűleg átültette hozzánk annak egyik hatásos terjesztő eszközét, a dialogizált gúnyiratot, vagy kezdetleges drámát is. Bármilyen hézagos volt a rajzolt kép, arra elég, hogy kimondhassuk: névtelenünk csak a külső formát kölcsönözte, mert a szellemmel, melyet bele tudott önteni, mindenesetre felülmúlta előképeit. Azt a velős és izmos jellemző tehetséget, azt az erővel és fordulatokkal teli drámai nyelvet, azt a hamisítatlan eredeti, nemzeti szint, melylyel *Comoediánkban* találkozunk, hiába

¹ R. E. Prutz: *Vorlesungen über die Geschichte des deutschen Theaters*. 1847. 55—56 l.

keressük ezidőben a németeknél, akár Hans Sachs-nál, akár elődeinél. Írójának érdemét kétszeresnek fogjuk tartani, ha meggondoljuk, hogy aligha volt szinpadja; s fájdalomunk is kettős lehet, ha eszünkbe jut a viszonyok mostohasága, melyek ily derekasan csirázott nemzeti drámánkat hosszú időre elfojtották.

7.

Kiadója és magyarázói.

A *Comoedián*ak kiragadtatását az elveszésből és feledésből Karádi Pálnak köszönjük. A magyar reformáció ez érdekes alakjának életéből Bod Péter jegyzett föl néhány vonást.¹ Szuperintendense volt a magyar alföldi unitárius egyházaknak s 1579-ben Bethlen Gergely, temesvári kapitány udvari papja. Erdélyi hitfelei közül a Krisztus-imádóknak ekkor irt egy hosszú levelet, tele keserűséggel a Blandrata által megejtett Dávid Ferenc tragikus sorsa fölött, ki ez esztendei junius 2-dikán lehelte ki nyugtalan lelkét dévai tömlöcében. Levelét haragjában Hunyadi Demeter szuperintendensnek, Bazilius István, Szathmári István és Eppel János, kolozsvári papi férfiaknak, »Júdás Iskariótes testvéreinek« ajánlja.² Magyar nyelven magyarázatot irt Hózséas és Jóel proféciájához s János mennyei jelenéseihez. Az utóbbinak egy későbbi kézirati másolata, Jankovich gyűjteményével, a nemzeti muzeum kézirattárába került. Ennek címlapjáról tudjuk, hogy készültek, 1580-ban, Karádi Pál ötvenhét éves volt, s a szerint 1523-ban született.

E férfinak akadt kezébe a Balassi Menyhért árulta-

¹ *Magyar Athénás*, 130—131 l. Bod mindig Kárádi-nak nevezi.

² Aranyos-Rákosi Székely Sándor: *Unitária vallás története* Erdélyben. 1839. 81, 82 és 91 l.

tásáról irt komédia s abrudbányai vándor nyomtató műhelyében kinyomatta azt, iratása után négy esztendővel: 1569-ben. A múlt században ébredezett könyvészetünk s irodalomtörténetünk mitsem tud róla. Második fölfedezője Horvát István volt, ki 1803-ban Teleki László gróf könyvtárában a munkának egy példányára akadván, arról először tett 1806-ban futólagos említést. ¹ Innen került a komédia címe Németh Jánosnak a magyarországi könyvnyomtatásról irt munkájába. ² Majd ugyancsak Horvát István bővebben is megemlékezik róla az 1819-ki *Tudományos Gyűjtemény*-ben. ³ Leírja az egésznek teljes címét, egy mondatot az előszóból, a közbeszólók jegyzékét s néhány megjegyzéssel kíséri. Szerinte Karádi Pál volt a darabnak mind írója, mind nyomtatója, s ebben sejti a legrégibb, nyomtatásban kijött magyar komédiát. Első állítására, nyomósabb bizonyítékok híján, sem igennel, sem nemmel nem válaszolhatunk. A vándorszinész-míthosz képtelenség, Karádi szerzősége nem az. A rejtezkedésnek nem példátlan neme az, melylyel ő takarózhatik. A kérdés eldöntésénél talán figyelembe jöhet az a körülmény is, hogy a munka nemcsak a pápistaságot csúfolja, hanem Oláh érsek szavaiban a praedestinációról, a kálvinista felfogásra is mér egy vágást. A Horvát István cikkében kifejezett másik véleményyt, hogy ez a legrégibb magyar szindarab, Sztárai két színművének, Toldy Ferenc és Apponyi Sándor gróf által fölfedeztetése cáfolja meg. Az egész drámai szatirát, az érdekes előszó kihagyásával és a maihoz simuló helyesírással, Toldy közölte költé-

¹ *Hazai Tudósítások* 1806. 48. sz.

² *Memoria Typhographiarum incliti regni Hungariae et Magni Principitus Transilvaniae*. 1818. 381. l.

³ V. köt. 80—82 l. *Az eperjesi, abrugybányai és varasdi könyvnyomtató műhelyekről a XVI. században* című cikkben.

szeti kézikönyvében ;¹ ugyancsak ő méltatta először behatóbb történeti és széptani kritikára. Német fordításban, terjedelmes és érdekes tájékoztató értekezéssel, Kertbeny bocsátotta közre,² ki utóbb egy magyar értekezést is adott ki róla.³ Részletesebben foglalkozott még vele P. Szathmáry Károly egy tanulmányban, melyet a Kisfaludy-Társaság körében mutatott be.⁴

A *Comoedia* fennmaradt, maig egyetlennek ismert 1569-ben nyomtatott példánya a Teleki-könyvtárral az akadémiaéba került. Itt őriztetik máig, mint egyike ama kevés dicsőséges emlékeknek, melyeket a XVI. század szellemi élete ránk hagyott.

¹ Csak az első kiadásban foglaltatik : I. köt. a 81—98 hasábon. A második kiadásból az egész kimaradt.

² K. M. K. *Die Fürstverrathe des Melchior Balaschscha*. Leipzig, Veit, 1874.

³ *Magyarország legrégibb drámairodalma*. Nyílt levelek. 1878.

⁴ *Legrégibb szinműveinkről*. Hon, 1878, 67. és 71. szk.

Könyvészet.

Az ismertetett színművek első nyomtatott kiadásainak jegyzéke.

Almási Tihamér. *A Borzdné Marcsája.* Eredeti népszínmű dalokkal 3 felvonásban. Kézirat gyanánt. Budapest, a szerző tulajdona, 1880.

Almási Tihamér. *Két év múltán.* Eredeti vigjáték 1 felvonásban. Kézirat gyanánt. Budapest, a szerző tulajdona, 1880.

Almási Tihamér. *Rendelő óra.* Eredeti vigjáték 1 felvonásban. Kézirat gyanánt. Budapest, a szerző tulajdona, 1880.

Bartók Lajos. *A legszebb.* Vigjáték 3 felvonásban. Budapest, Franklintársulat, 1880.

Berczik Árpád. *Jótkony célra.* Vigjáték 3 felvonásban. Budapest. Pfeiffer Ferdinand. (A Nemz. Színház Könyvtára. 134. füzet.)

Bulyovszky Gyula. *Fúzió.* Eredeti vigjáték 3 felvonásban. Budapest, Pfeiffer Ferdinand. (A Nemz. Színház Könyvtára. 124. füzet.)

Csepreghy Ferencz. *A piros bugyelláris.* Csepreghy Ferencz

Összes Művei. Kiadta Rákosi Jenő. Budapest, 1881. IV. köt.

Csepreghy Ferencz. *Az élehetetlenek.* Csepreghy Ferencz Összes Művei. Kiadta Rákosi Jenő. Budapest, 1881. IV. kötet.

Csepreghy Ferencz. *A szép asszony kocsisa.* Csepreghy Fer. Összes Művei. Kiadja Rákosi Jenő. Budapest, 1881. V. kötet.

Csiky Gergely. *Az ellenállhatatlan.* Vigjáték 3 felvonásban. A M. T. Akadémia Karácsonyi-pályázatán 400 arany jutalmat nyert. 1878. Tettey és társa.

Csiky Gergely. *Mukányi.* A Kisfaludy-Társaság Évtapjai. Új folyam, XV. kötet. Budapest, 1881.

Jókai Mór. *Dózsa György.* Színművek, írta Jókai Mór. Három kötet. Budapest, Heckenast Gusztáv, 1860.

Báró Jósika Kálmán. *Márenyd.* Dráma 4 felvonásban. Budapest, 1875. Hunyadi Mátyás intézet.

Katona József. *Bánkbán.* Dráma 5 szakaszban. Pest, 1821.

Kisfaludy Károly. *Minden Munkái.* Összeszedte Toldy Ferencz. Tíz kötet. Buda, 1831.

Kóródi Péter. *A legény bolondja.* A budapesti népszínház 1879. évi pályázatán 100 arannyal jutalmazott eredeti népszinmű 3 felvonásban dalokkal. Kézirat gyanánt. Budapest, 1880. Rudnyánszky A. könyvnyomdájából.

Kürthy Emil. *A szükevény.* Vigjáték 1 felvonásban. Budapest, Grill bizománya, 1881.

Porzso Kálmán. *Apárba.* Szinmű 1 felvonásban. Budapest, Pfeiffer Ferdinand, 1881. (A Nemz. Színház Könyvtára 139. füzet.)

Szigligeti Ede. *Fenn az ernyő, nincsen kas.* Vigjáték 5 felvonásban. Budapest, Heckenast Gusztáv, 1860. (Nemz. Színház, szerkeszti Toldy István, III. kötet).

Gróf Teleki László. *Kegyenc.* Szomorújáték 5 felvonásban. Pest, Heckenast Gusztáv, 1841.

Várad Antal. *Tamóra.* Tragoedia 4 felvonásban. Budapest, Pfeiffer Ferdinand, 1879. (A Nemz. Színház Könyvtára 121 füzet.)

Várad Antal. *A tör.* A gróf Teleki-alapítványból 100 arany pályadíjjal jutalmazott eredeti vigjáték 3 felvonásban. Budapest, Pfeiffer Ferdinand, 1880.

(A Nemz. Színház Könyvtára 136 füzet.)

Vörösmarty Mihály. *Csongor és Tünde.* Színjáték 5 felvonásban. Székesfejérvár, 1831.

Shakspeare. *Julius Caesar.* Tragédia 5 felvonásban, ford. Vörösmarty. Vörösmarty Mihály Újabb Munkái. Budapest, 1840. III. kötet.

Shakspeare. *Hamlet, dán királyfi.* Tragédia 5 felvonásban, fordította Arany János. Shakspeare Minden Munkái. Kiadja a Kisfaludy - Társaság. Budapest, Tomori Anasztáz költségén. VIII. kötet. 1867.

Shakspeare. *Vizkereszt vagy a mit akartok.* Vigjáték 5 felvonásban, fordította Lévay József. Shakspeare. Minden Munkái, XI. köt. 1871.

Shakspeare. *Coriolanus.* Tragédia 5 felvonásban. Angolból P. S. (Petőfi Sándor) Pest, 1848.

Shakspeare. *Romeo és Julia.* Tragédia 5 felvonásban, fordította Szász Károly. Shakspeare Minden Munkái, XI. kötet, 1871.

Shakspeare. *Macbeth.* Tragédia 5 felvonásban, fordította Szász Károly. Shakspeare Minden Munkái, III. kötet. 1865.

Shakspeare. *Cymbeline.* Szinmű 5 felvonásban, fordította Rákosi

Jenő. Shakspere Minden Munkái, XIII. kötet, 1872.

Molière. *A mizantrop.* Vigjáték 5 felvonásban, fordította Szász Károly. Molière Vigjátékai. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, Athenaeum III. kötet, 1869.

Molière. *A férjek iskolája* Vigjáték 5 felvonásban, fordította Szász Károly. Molière Vigjátékai, IV. kötet, 1871.

Schiller. *Don Carlos.* Szomorújáték 5 felvonásban, fordította E. Kovács Gyula. Budapest, 1881, Aigner Lajos.

Augier Emil. *A Fourchambault-család.* Színmű 5 felvonásban, fordította Fáy J. Béla. Budapest, 1881. Franklin-társulat. (Olcso Könyvtár, 111. füzet.)

Coppée Ferenc. *A kincs.* Színmű 1 felvonásban, fordította Csiky Gergely. Részvét, szerkesztette Zsilinszky Mihály, 1881.

Névtelen. *Comoedia.* Balassi Menihart arultatatasarol, mel-
liel el szakada az Magyar or-
szagi masodic valasztot Janos
kiraltul. Abrudbánya, 1569.

TARTALOM.

I. Régi és új magyar irók.

Almási Tihamér.

1. A Borzáné Marcsája . . . 3	2. Két év multán és Rendelő óra 10
-------------------------------	--

Balog István.

Mátyás diák 18

Bartók Lajos.

A legszebb 22

Bercsényi Béla.

A váltó 31

Berczik Árpád.

Jótekonny célra 38

Bulyovszky Gyula.

Fuzió 45

Csepreghy Ferenc.

1. A piros bugyelláris . . . 52	3. A szép asszony kocsisa . . . 64
2. Az élhetetlenek . . . 58	

Csiky Gergely.

1. Az ellenállhatatlan . . . 72	3. Mukányi 88
2. A proletárok 81	4. Cifra nyomoruság . . . 96

Győry Vilmos.

Nótás Kata 105

Jókai Mór.

Dózsa György 113

Báró Jósika Kálmán.

Márenyá	119
-------------------	-----

Katona József.

Bánk bán	126
--------------------	-----

Kisfaludy Károly.

Halálának félszázados fordulóján	132
--	-----

Lukácsy Sándor.

1. Ágnes asszony 142	2. Szomszéduram kakasa 146
--------------------------------	--------------------------------------

Margitay Dezső.

A jó isten	154
----------------------	-----

Kürthy Emil és Porzolt Kálmán.

A párbaj és A szökevény	161
-----------------------------------	-----

(Szigeti József.

A nagyralátó	167
------------------------	-----

(Szigligeti Ede.

1. Kemény Simon 174	2. Fenn az ernyő és Petro- nella 178
-------------------------------	---

Gróf Teleki László.

Kegyenc	183
-------------------	-----

Váradai Antak.

1. Tamóra 197	2. A tör 204
-------------------------	------------------------

Vörösmarty Mihály.

Csongor és Tünde	211
----------------------------	-----

II. Idegen klasszikusok.**Shakspere.**

1. Julius Caesar 221	5. Romeo és Julia 245
2. Hamlet 225	6. Macbeth 252
3. Vizkereszt 229	7. Cymbeline 256
4. Coriolanus 238	

Molière.

1. A mizantrop 266	2. Férjek iskolája 268
------------------------------	----------------------------------

Schiller.

Don Carlos	277
----------------------	-----

III. Az újabb francia iskolából.

Augier Emil.

A Fourchambault család	287
----------------------------------	-----

Coppée Ferenc.

A kincs	297
-------------------	-----

Idősebb Dumas Sándor.

A saint-cyri kisasszonyok	301
-------------------------------------	-----

Ifjabb Dumas Sándor.

1. A demi-monde . . . 310	2. A Daniseffek . . . 316
---------------------------	---------------------------

Pailleron Eduárd.

1. Permeteg eső . . . 321	2. A hálátlan kor . . . 324
---------------------------	-----------------------------

Bernhardt Sára vendégjátéka	328
--	------------

IV. Az első magyar politikai színmű és kora.

Komédia, Balassi Menyhárt árultatásáról.

1. Általában 339	5. A komédia tartalma és keletkezése . . . 378
2. Közállapotok 342	6. Jelességei 391
3. Költészet 353	7. Kiadói és magyarázói . 403
4. Balassa a történetben és komédiában 361	

Könyvészet	406
-----------------------------	------------

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

